

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

На правах рукопису

ТУЛАЙ ОКСАНА ІВАНІВНА

УДК 336.1

**ДЕРЖАВНІ ФІНАНСИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Науковий консультант:
Кириленко Ольга Павлівна,
доктор економічних наук, професор

Тернопіль – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ І СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ.....	19
1.1. Теоретична сутність і соціально-економічні складові людського розвитку.....	19
1.2. Концептуальні засади функціонування державних фінансів в умовах формування постулатів сталого людського розвитку.....	37
1.3. Парадигма сталого людського розвитку та її фінансові домінанти у системі сучасних економічних відносин.....	54
1.4. Імперативи впливу фінансового потенціалу держави на сталий людський розвиток.....	75
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	93
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ТА ЇХНЬОГО ВПЛИВУ НА СТАЛИЙ ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК.....	96
2.1. Методологія та інструментарій пізнання сутності державних фінансів.....	96
2.2. Трансформація взаємозв'язку державних фінансів і суспільних благ в умовах цивілізаційного розвитку.....	111
2.3. Теоретико-методологічні засади дослідження дієвості бюджетної політики держави як інструмента реалізації ідей сталого людського розвитку.....	126
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	144

РОЗДІЛ 3. ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	147
3.1. Теоретична концептуалізація соціальної спрямованості видатків бюджету.....	147
3.2. Реалії та суперечності бюджетного фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і соціального забезпечення.....	165
3.3. Аналіз видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища в умовах формування екологічної відповідальності суб'єктів економіки.....	193
3.4. Видатки бюджету в системі критеріальних показників сталого людського розвитку.....	208
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	228
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ НА ВІДТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	232
4.1. Інституційні засади та сутнісно-генезисна природа державних соціальних фондів.....	232
4.2. Специфіка та сучасні пріоритети функціонування Пенсійного фонду України.....	249
4.3. Роль та значення Фонду соціального страхування України у відтворенні людського потенціалу.....	270
4.4. Прагматизм діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та її вплив на розвиток людського потенціалу.....	286
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4.....	302

РОЗДІЛ 5. СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ У ДОСЯГНЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ.....	306
5.1. Децентралізація як фундаментальна компонента консолідації державних фінансів в умовах реалізації пріоритетних суспільних реформ.....	306
5.2. Удосконалення інструментарію планування та прогнозування видатків бюджету, спрямованих на розвиток людського потенціалу в контексті реалізації соціальної стратегії держави.....	328
5.3. Вектори реформування фінансового забезпечення державних соціальних фондів у контексті пріоритетів сталого людського розвитку	352
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5.....	371
ВИСНОВКИ.....	374
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	383
ДОДАТКИ.....	462

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я

ЄСВ – єдиний соціальний внесок

ІРЛП – Індекс розвитку людського потенціалу

МБРР – Міжнародний банк реконструкції та розвитку

НТП – науково-технічний прогрес

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПРООН – Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Державні фінанси є невід'ємною складовою фінансової системи країни. Їхнє функціонування зумовлене об'єктивною необхідністю держави впливати на розвиток економіки та разом із ринковими механізмами забезпечувати досягнення стратегічних цілей соціального, економічного й екологічного розвитку суспільства.

Базовою умовою суспільного прогресу є розвиток людського потенціалу. Тому сучасні трансформаційні процеси потребують перегляду засадничих принципів проведення бюджетної політики, метою якої є формування міцного фінансового фундаменту держави та досягнення максимальної ефективності витрачання бюджетних коштів. Постала необхідність модернізації механізму фінансування важливих галузей соціальної сфери: охорони здоров'я, що сприяє збереженню і розвитку фізичних можливостей людини; освіти, що забезпечує входження людини у суспільство та готує її до трудової діяльності; соціального захисту і соціального забезпечення, що підтримує стабільність матеріального становища людини у різні періоди життя та в різних життєвих ситуаціях. Одним із ключових питань є регулювання рівня доходів населення, спрямованого на усунення наслідків його надмірної диференціації й подолання бідності. Пріоритетною проблемою залишається захист навколишнього середовища і стимулювання природоохоронної діяльності, складність і невизначеність якої щодо економічної ефективності інвестицій вимагає посилення ролі держави у цьому процесі. Назріла необхідність переглянути і наповнити новим змістом вітчизняну систему державного соціального страхування, яка здійснює важливий вплив на формування умов розвитку та реалізації людського потенціалу.

Теоретичне підґрунтя дослідження проблематики державних фінансів закладене у працях Дж. Б'юкенена, А. Вагнера, Т. Веблена, Е. Вознесенського, Дж. Кейнса, А. Маршалла, Р. Масгрейва, Н. Менк'ю,

І. Озерова, В. Парето, А. Пігу, А. Сміта, Дж. Стігліца, І. Фішера, М. Фрідмана, Д. Хаймана, І. Янжула та ін. Проблемні аспекти функціонування фінансів загалом та державних фінансів зокрема розглядають вітчизняні вчені: Л. Алексеєнко, В. Андрущенко, Т. Боголіб, О. Василик, В. Власюк, В. Геєць, В. Дем'янишин, О. Десятнюк, О. Дзюблюк, О. Длугопольський, Т. Єфименко, М. Карлін, О. Кириленко, Т. Кізіма, О. Кнейслер, В. Козюк, Н. Кравчук, А. Крисоватий, М. Крупка, В. Кудряшов, Л. Лисяк, І. Луніна, І. Лютий, В. Небрат, П. Нікіфоров, В. Опарін, К. Павлюк, Л. Тарангул, Н. Ткаченко, В. Тропіна, В. Федосов, Н. Швець, С. Юрій та ін.

Наукові основи дослідження сталого людського розвитку відображено у працях Г. Беккера, Г. Боуена, Г. Ваннагата, В. Вернадського, Дж. Доббіна, С. Дятлова, Б. Коммонера, Н. Мансурі-Гілані, А. Маслоу, Дж. Р. МакКуллоха, Ф. Махлупа, В. Петті, С. Подолинського, А. Сена, Г. Стандінга, Л. Туроу, Махбуба уль Хака, С. Хасегави, Ф. Хезеля, Т. Шульца та ін. Прикладні засади особливостей досягнення сталого людського розвитку висвітлено у працях українських науковців: О. Амоші, В. Антонюк, Є. Борщука, А. Гальчинського, О. Грішної, М. Деркача, Т. Желюк, Т. Іванової, І. Іващук, М. Кужелева, В. Куриляк, В. Куценко, Е. Лібанової, О. Макарової, А. Мельник, Є. Савельєва, О. Стефанишин, В. Толуб'яка, М. Хвесика, О. Шкурупій та ін.

Визнаючи фундаментальну цінність праць названих науковців та їх вагомий внесок у розвиток економічної науки, доводиться констатувати, що сьогодні відсутнє комплексне і системне дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу державних фінансів і сталого людського розвитку як нової світоглядної парадигми. Це зумовило вибір теми дисертації, її актуальність, теоретичну і практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до науково-дослідних напрямів Тернопільського національного економічного університету за темами: «Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України в умовах

глобальних структурних зрушень» (державний реєстраційний номер 0112U000077), у межах якої з'ясовано проблеми інвестування розвитку людського потенціалу та запропоновано напрями формування ефективної фінансової політики держави, стрижнем якої є всебічний розвиток і підвищення рівня життя громадян; «Формування фінансового механізму сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0110U008613), у межах якої досліджено фінансовий механізм регулювання соціально-економічних процесів розвитку суспільства та обґрунтовано напрями його вдосконалення; «Бенчмаркінг процесів регіонального розвитку Польщі, Словаччини, Болгарії та України» (державний реєстраційний номер 0115U002336), у межах якої узагальнено зарубіжний досвід фінансування соціальної сфери й окреслено вектори її розвитку в Україні; «Формування та реалізація фінансової політики сталого розвитку України» (державний реєстраційний номер 0116U002629), у межах якої досліджено теоретико-методологічні засади та проблеми реалізації політики фінансової децентралізації, фінансові аспекти політики соціального захисту населення, питання ефективності управління фінансами соціальної сфери, що дало змогу розробити вихідні методологічні положення та практичні рекомендації щодо розвитку державних фінансів в умовах сталого людського розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є формування теоретико-методологічних положень, розвиток методичних підходів та розробка прикладних засад функціонування державних фінансів у контексті ідеології сталого людського розвитку. Відповідно до мети у роботі поставлено та вирішено такі теоретичні, науково-методичні та практичні завдання:

– розкрити теоретичний зміст і соціально-економічні складові людського розвитку з метою обґрунтування необхідності соціалізації фінансової системи держави;

– з'ясувати концептуальні засади функціонування державних фінансів для визначення їхньої ролі у формуванні умов сталого людського розвитку;

– окреслити фінансові домінанти парадигми сталого людського розвитку з метою поглиблення її розуміння із врахуванням фінансового потенціалу держави;

– обґрунтувати сутність фінансового потенціалу держави та з'ясувати його роль у забезпеченні сталого людського розвитку;

– поглибити методологічні засади дослідження функціонування державних фінансів крізь призму філософського вчення у контексті ідеології сталого людського розвитку;

– розкрити взаємозв'язок державних фінансів і суспільних благ для визначення особливостей впливу державних фінансів на сталий людський розвиток;

– удосконалити теоретико-методологічні засади бюджетної політики держави з метою поглиблення її сутності й формування підґрунтя для забезпечення дієвості в умовах сталого людського розвитку;

– розвинути теоретичні засади дослідження соціальних видатків бюджету з метою виокремлення їхніх функцій і принципів в умовах сталого людського розвитку;

– провести моніторинг видатків бюджету на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення та визначити їхню роль у розвитку людського потенціалу;

– проаналізувати видатки бюджету на охорону навколишнього природного середовища в умовах необхідності проведення екологізації національної економіки;

– обґрунтувати роль соціальних видатків бюджету в системі критеріальних показників сталого людського розвитку;

– визначити інституційні засади й охарактеризувати сучасні тенденції діяльності державних соціальних фондів для формування стратегічних орієнтирів реформування їхнього фінансового забезпечення;

– розробити науково-методичні підходи до механізму проведення децентралізації як основи стабілізації державних фінансів та підвищення якості надання суспільних послуг;

– розробити кібернетичну модель оцінювання впливу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на якість життя населення.

Об'єктом дослідження є процес функціонування і розвитку державних фінансів.

Предмет дослідження – теоретико-методологічні, методичні та практичні засади функціонування державних фінансів у контексті забезпечення сталого людського розвитку.

Методологія та методи дослідження. Методологія і методика дослідження базуються на діалектичному, системному та інституціональному підходах, відповідно до яких державні фінанси і сталий людський розвиток розглядаються у нерозривному зв'язку та причинно-наслідковій зумовленості. Методологічний арсенал дослідження збагачений основними положеннями класичної й неокласичної теорій, теоріями суспільного вибору, суспільних благ, інституціоналізму, інформаційної асиметрії, концепціями людського капіталу, людського розвитку, сталого розвитку, ноосферною концепцією, екософською концепцією. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема теоретичного узагальнення, наукової абстракції, порівняння, аналогії – для формування понятійно-категоріального апарату дисертації; історичний і логічний – для дослідження взаємозв'язку та взаємозалежності державних фінансів і сталого людського розвитку; структурно-функціональний – для визначення складових державних фінансів у системі забезпечення сталого людського розвитку; економіко-статистичного аналізу, індукції та дедукції, аналізу і синтезу – для вивчення прагматичних аспектів державних фінансів; канонічного кореляційного аналізу (для встановлення числового зв'язку між показниками видатків бюджету та показниками соціального, економічного й екологічного

розвитку); факторного аналізу, регресійного аналізу, кластерного аналізу, головних компонент (для з'ясування впливу показників економічного розвитку регіонів України на доходи місцевих бюджетів); кібернетичний – для дослідження оптимізації управління соціальними видатками державного і місцевих бюджетів; комп'ютерного імітаційного моделювання – для з'ясування впливу соціальних видатків на якість життя населення.

Інформаційно-фактологічною базою дослідження є вітчизняна нормативно-правова база, що визначає засади функціонування державних фінансів; звітні та статистичні дані Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України; звіти Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй про людський розвиток, аналітичні огляди Світового банку й інших міжнародних фінансових організацій; звіти науково-дослідних центрів та установ, а також монографії та інші праці вітчизняних і зарубіжних авторів з проблематики дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомими результатами, що визначають наукову новизну дослідження, полягають у тому, що:

вперше:

– визначено стратегічні вектори впливу державних фінансів на забезпечення сталого людського розвитку, до яких віднесено: трансформацію фінансування соціальної сфери, стимулювання фінансування заходів щодо екологізації економіки та охорони навколишнього природного середовища, реформування фінансового забезпечення діяльності соціально-страхових фондів. Це дало змогу обґрунтувати соціоцентричну структуру державних фінансів, з'ясувати їхню природу і виявити характерні риси в умовах формування засад сталого людського розвитку, провести моніторинг впливу соціальних видатків на якість життя населення, окреслити перспективні напрями вдосконалення державного соціального страхування в Україні;

– запропоновано соціоцентричну структуру державних фінансів, до складу якої входять бюджет держави, державні соціально-страхові фонди, фінанси державних і комунальних банків, фінанси державних і комунальних підприємств. Така структура враховує соціокультурну сутність людини, яка формується в результаті соціально-практичної діяльності та у процесі адаптації до певного соціального середовища, а також відображає складові фінансового забезпечення сталого людського розвитку та спрямована на взаємодію держави і населення, що сприяє підвищенню рівня і якості життя в країні;

– обґрунтовано теоретико-методологічні підходи до дослідження державних фінансів, що дало змогу з'ясувати механізм їх функціонування та виокремити специфічні функції, що діють в умовах формування засад сталого людського розвитку: відтворювальну (забезпечення умов для розвитку людського потенціалу); антикризову (недопущення зниження рівня життя та запобігання бідності населення, підвищення доступності житла, соціальне заступництво незахищених прошарків населення); акумуляційну (накопичення фінансових ресурсів для створення суспільних благ, спрямованих на розвиток людського потенціалу); консолідації (забезпечення взаємозв'язку фінансових ресурсів держави з цілями сталого людського розвитку); збалансування (вирівнювання доходів населення та зменшення їх диференціації);

– запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання впливу соціальних видатків на якість життя населення на основі кібернетичної моделі типу «вхід-вихід». На «вході» системи передбачено пріоритети бюджетної політики держави у сфері розвитку людського потенціалу та ресурси для її здійснення, а на «виході» визначено реальні соціальні ефекти від реалізованих рішень і досягнення цілей покращення якості життя людей за обґрунтованими критеріями. Сформований підхід дає змогу вдосконалити управління соціальними видатками державного та місцевих бюджетів України, що спрямовуються на розвиток людського потенціалу;

удосконалено:

– науково-методичну базу дослідження сутності бюджетної політики держави шляхом виокремлення, обґрунтування та конкретизації інституційного (характеризується взаємодією органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування), функціонального (охоплює соціальну, економічну, екологічну сфери реалізації бюджетної політики), нормативно-правового (визначає форми і методи мобілізації фінансових ресурсів та їхнє використання) підходів. Це дало змогу обґрунтувати шляхи забезпечення дієвості бюджетної політики держави в умовах сталого людського розвитку;

– концептуальні підходи до визначення структури Основних напрямів бюджетної політики, які, на відміну від існуючих, враховують: 1) аналіз системи цілей бюджетної політики за попередній бюджетний період та результатів їхнього досягнення; 2) постановка цілей і тактичних завдань на наступний бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; 3) постановка цілей і завдань на середньостроковий бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; 4) очікуваний соціальний, економічний та екологічний ефекти на наступний бюджетний період і на середньострокову перспективу. Це дає змогу вдосконалити структуру формування Основних напрямів бюджетної політики й окреслити пріоритети витрачання бюджетних коштів відповідно до цілей сталого людського розвитку;

– теоретичні підходи до визначення сутності бюджету держави, які, на відміну від існуючих, дали змогу обґрунтувати його визначальні особливості за планово-правовим, суспільно-вартісним та розподільно-відтворювальним характером і довести ефективність впливу бюджету на суспільне відтворення через податковий механізм шляхом спрямування мобілізованих ресурсів за відповідними пріоритетними напрямками;

– трактування поняття «сталий людський розвиток» як процесу, у ході якого усі члени суспільства за допомогою фінансового потенціалу держави мають рівнодостатні і доступні фінансові можливості для зміцнення власного здоров'я, вдосконалення професійних якостей, покращення екологічних умов життя; складовими поняття є: підтримка незахищених верств населення шляхом справедливого перерозподілу ресурсів; формування соціальної відповідальності перед майбутніми поколіннями;

набули подальшого розвитку:

– теоретико-методологічні підходи до виявлення та обґрунтування пріоритетних екзогенних (якість медичних послуг, неперервна освіта, соціальне середовище, екологічне середовище, матеріальний добробут, гідна праця) й ендогенних (здоровий спосіб життя, самоосвіта, морально-етичні якості, розвиток екологічної свідомості, самозайнятість, трудова активність) чинників розвитку людського потенціалу. Така сегментація сприятиме соціалізації фінансової системи держави, встановленню двостороннього зв'язку між соціально-економічним прогресом і людським розвитком;

– соціально орієнтовані підходи до вивчення фінансового потенціалу держави як сукупності наявних та потенційних фінансових ресурсів органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання всіх форм власності та домогосподарств, що формуються, розподіляються і використовуються за участю людського потенціалу, у соціальній сфері, економіці, сфері охорони навколишнього природного середовища для забезпечення сталого людського розвитку;

– обґрунтування функцій соціальних видатків бюджету (обслуговуючої, забезпечувальної, відтворювальної, узгоджувальної) та принципів їхнього здійснення (законності, соціальної корисності, державного протекціонізму, цільового спрямування, всеохопного характеру, комплексного споживчого ефекту). Це дало змогу розвинути теоретичну базу дослідження й обґрунтувати виняткову роль соціальних видатків державного і місцевого бюджетів України у забезпеченні сталого людського розвитку;

– теоретичні положення щодо формування дієвої бюджетної політики держави, які базуються на принципах: наступності, об'єктивності, узгодженості, обов'язковості, прозорості. Це слугує підґрунтям для розробки ефективних тактичних і стратегічних заходів бюджетної політики відповідно до пріоритетів сталого людського розвитку; відкритості перед громадськістю, підконтрольності та інформативності результатів бюджетної політики;

– обґрунтування необхідності проведення бюджетної децентралізації як платформи для консолідації державних фінансів в умовах реалізації пріоритетних суспільних реформ шляхом встановлення взаємозв'язку та взаємовпливу обсягів бюджетних надходжень і рівня економічного розвитку у регіональному розрізі. Це дало змогу виявити асиметрії регіонального розвитку за фінансовим потенціалом та виділити однорідні групи регіонів за показниками економічного розвитку, що найбільше впливають на формування фінансового потенціалу органів місцевого самоврядування як основи підвищення рівня та якості життя населення;

– наукові підходи до формування системи стратегічних орієнтирів реформування фінансового забезпечення функціонування державних соціальних фондів у контексті виокремлення цілей, визначення імперативів і конкретизації завдань, що сприятиме системному вдосконаленню функціонування усіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Результати проведеного дослідження мають теоретичне та практичне значення, можуть бути використані при модернізації державних фінансів України в контексті пріоритетів сталого людського розвитку; при дослідженні процесу узгодження фінансових інтересів держави з цілями сталого людського розвитку; при визначенні стратегічних векторів бюджетної політики держави й тактичних заходів їх практичного втілення; у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо розробки і застосування на

практиці нормативно-правових актів, які регламентують функціонування державних фінансів.

Викладені у дисертації положення та рекомендації, які мають прикладний характер, були використані Комітетом з питань податкової та митної політики Верховної Ради України (довідка № 04-27/10-1704 від 30.10.2015 р.), Комітетом з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму Верховної Ради України (довідка № 04-33/18-1588 від 11.12.2015 р.), Міністерством аграрної політики та продовольства України (довідка № 37-21-1-15/1237 від 01.02.2016 р.), Головним управлінням Державної казначейської служби України у Тернопільській області (довідка № 1.2-08/13-6983 від 24.12.2015 р.), Кам'янець-Подільською міською радою (довідка № 1/02-18-5819 від 23.12.2015 р.), фінансовим управлінням Тернопільської районної державної адміністрації (довідка № 91 від 16.06.2016 р.). Висновки та окремі рекомендації, одержані у процесі виконання роботи, впроваджені в навчальний процес Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-15 від 13.09.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою роботою, в якій викладено авторський підхід до формування теоретичних, методологічних і прикладних аспектів функціонування державних фінансів у системі забезпечення сталого людського розвитку. Внесок автора в колективно опубліковані праці конкретизовано у списку публікацій. Теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції, які виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні узагальнення, наукові розробки й аналітичні результати дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період» (м. Хмельницький, 2006 р.); «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»

(м. Тернопіль, 2007–2008 рр.); «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (м. Тернопіль, 2007–2009 рр.); «Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин» (м. Севастополь, 2013 р.); «Розвиток фінансів в умовах хаотично структурованої економіки» (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); «Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток міжнародних економічних відносин» (м. Львів, 2014 р.); «Актуальні проблеми економіки 2014» (м. Київ, 2014 р.); «Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України» (м. Ірпінь, 2015 р.); «Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку» (м. Тернопіль, 2015 р.); «Формування сучасного економічного простору: переваги, ризики, механізми реалізації» (м. Тбілісі (Грузія), 2016 р.); на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми, перспективи» (м. Львів, 2007 р.); «Фінанси, грошовий обіг та кредит у підвищенні добробуту населення України» (м. Сімферополь, 2007–2008 рр.); «Інституціоналізація структурної політики на регіональному та муніципальному рівнях» (м. Тернопіль, 2011 р.); «Перспективи розвитку фінансової системи України» (м. Тернопіль, 2012 р.); «Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання» (м. Кременчук, 2015 р.); «Розвиток фінансової системи України в умовах економічних перетворень» (м. Київ, 2015 р.); на наукових конференціях та семінарах: «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період» (м. Тернопіль, 2008 р.); «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи» (м. Тернопіль, 2009 р.); «Модернізація технологій управління в системі державної служби та служби в органах місцевого самоврядування» (м. Тернопіль, 2009 р.); «Удосконалення функціональної діяльності державної служби як складової інституційного забезпечення структурних трансформацій в суспільстві» (м. Тернопіль, 2010 р.); «Підготовка фахівців за

спеціальністю «Державна служба» в контексті адміністративної реформи» (м. Тернопіль, 2011 р.); «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ» (м. Тернопіль, 2012–2013 рр.); «Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків» (м. Тернопіль, 2015 р.).

Публікації. За результатами дисертаційної роботи опубліковано 60 наукових праць, у т. ч.: одноосібна монографія; 6 підрозділів у колективних монографіях; 25 наукових статей, з яких 20 статей опубліковано у фахових виданнях України (у т. ч. 9 статей – у виданнях, що внесені до реєстру міжнародних наукометричних баз), 3 статті – у наукових періодичних виданнях інших держав (Білорусь, Болгарія, Росія), 2 статті – в інших виданнях; 28 праць апробаційного характеру. Загальний обсяг опублікованих особисто автором наукових праць становить 48,9 д. а.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (709 найменувань на 79 сторінках), 24 додатків (на 39 сторінках), містить 44 таблиці та 66 рисунків. Основний текст розміщений на 382 сторінках. Повний обсяг роботи становить 500 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ І СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

1.1. Теоретична сутність і соціально-економічні складові людського розвитку

Досягнення у сфері розвитку людського потенціалу є основним критерієм соціально-економічного прогресу. Людина як суб'єкт виступає джерелом, рушійною силою і результатом усіх суспільно-господарських процесів. Однак індивід є не лише важливим чинником суспільного розвитку, а й основним «споживачем» його результатів. Відповідно «людський потенціал і його формування як складова людського розвитку визнаються не засобом, а важливим компонентом досягнення добробуту людей» [433, с. 75]. У складі людського потенціалу можна виділити два елементи, зокрема потенціал, яким особа оволоділа (вміння, знання, навички, фізичний розвиток тощо), і той, яким ще може оволодіти [252, с. 37]. Це дає підстави, розглядаючи людський потенціал, фокусувати увагу на формуванні та реалізації людських здібностей.

У цьому контексті зазначимо, що в сучасних умовах соціально-економічна політика країни має спрямовуватися насамперед на підвищення добробуту населення. Разом з тим висунемо припущення, що саме людський потенціал визначає рівень соціально-економічного розвитку держави. Розмірковуючи над цим, З. Живко зазначає, що розуміння глобальних проблем у сфері взаємодії природи і суспільства, у сфері суспільних взаємовідносин, розвитку людини та забезпечення її майбутнього потребує певного пом'якшення соціально-економічних суперечностей, орієнтації на загальнолюдські цінності і є важливою метою сучасного соціально-економічного та суспільного розвитку загалом [158, с. 28].

Поняття «соціально-економічний розвиток» відображає взаємозв'язок між соціальними й економічними проблемами цивілізованого суспільства. Соціальний розвиток – це такий процес змін соціальних об'єктів, у ході яких виникає якісно новий стан, що втілюється в трансформації його складу або структури, в появі нових елементів і зв'язків із відповідними змінами функцій. До основних рис соціального розвитку належать: безповоротність (сталість процесу накопичення кількісних і якісних змін); направленість (лінії, за якими відбувається накопичення); закономірність (не випадковий, а безповоротний процес накопичення змін) [182].

Соціальний розвиток визначає зміни в таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист і соціальне забезпечення, що пов'язані з рівнем економічного розвитку, проте мають більш комплексний характер. Водночас у процесі розвитку економічної системи змінюються соціальні стандарти рівня життя, освіти, культури, охорони здоров'я [620, с. 17], що безпосередньо впливає на формування та реалізацію людського потенціалу.

Таким чином, людський потенціал залежить від дотримання принципів соціальної справедливості та гуманізації економічної діяльності як основи стабільності економічної системи в умовах постійної зміни глобального економічного простору за рахунок збереження та оптимального використання економічних ресурсів і підвищення стратегічного економічного потенціалу та стійкості [215, с. 14]. Зазначимо, що економічний розвиток є процесом закономірної якісної трансформації економічної системи загалом, що характеризується зміною низки характеристик у часі і ґрунтується на самоорганізації системи [15, с. 41]. Водночас «рівень розвиненості, зумовлений певним станом досконалості внутрішнього утворення систем, що був досягнутий, стає однією з причин диференціації умов життя у різних країнах, добробуту населення, економічної могутності держав» [629, с. 426].

Відомий український учений А. Гальчинський, досліджуючи формування нової парадигми економічного розвитку, наголошує на її

антропосоціоцентристській специфіці та зазначає, що «концептуальною основою її характеристик є принципове уточнення місця людини в економіці, її визначення як реального центру, початку та безпосередньої цілі економічного процесу, його суб'єкта і одночасно об'єкта... Якщо канонічна економічна теорія зосереджується на розвитку як на нарощуванні матеріального багатства, то в новій інтерпретації відповідної проблеми, – як переконує вчений, – йдеться про вихід за межі суто матеріальної визначеності економічної реальності, про домінантність усього комплексу продукуючих процесів, пов'язаних з розвитком людської особистості, її інтелектуального багатства, креативно-духовного потенціалу». Науковець вважає, що «відповідна економіка переросла себе; вона досягла (у своїй потенції) такого рівня досконалості, коли втрачається сенс подальшого розвитку на існуючій основі... Як результат, зростає значущість суб'єктивних основ економіки, прогресує гуманізація економічного простору, врешті-решт формується новий тип економічної реальності – антропосоціоцентристська економіка, у якій соціальний та економічний вектори не просто зумовлюють один одного, а є неподільною системоутворювальною цілісністю» [93, с. 7–9].

Таку ж позицію відстоює Л. Швайка [623, с. 25–26], вважаючи, що нова парадигма економічного розвитку є переходом від інерційно-ринкової самоорганізації економіки до її розвитку на основі зміцнення природних начал, формування нового (граничного) типу економічного зростання. У цій моделі реальним центром є людина, її зростаюча самодостатність, нові параметри свободи вибору. Зміна вектора еволюції не звужує, а розширює енергетичний потенціал економіки, оскільки можливості системно уніфікованої економіки досягли своєї верхньої межі. Нова модель пов'язана з розвитком людської особистості, її інтелектуальним багатством, креативно-духовним потенціалом. Відбувається трансформація економіки, що виробляє товари і послуги, в економіку розширеного відтворення людини, економіку людини.

Сьогодні проблемні аспекти економічного розвитку України пов'язані з інтелектуалізацією праці та наданням найвищого пріоритету генеруванню нових знань. Прихильники економічного зростання переконані в тому, що це єдиний можливий шлях до поліпшення матеріального достатку й підвищення життєвого рівня людей. Адже нарощення темпів виробництва забезпечує громадянам якісні послуги в освітній та медичній сферах, необхідний відпочинок, збільшує тривалість життя та ін. Критики теорії економічного зростання стверджують, що подальший прогрес у розвинутих країнах світу переважно означає задоволення дедалі менш важливих потреб ціною посилення загроз екологічній системі й самому життю на Землі. Вони вважають, що потрібно негайно обмежувати освоєння природних ресурсів [155, с. 169]. Ця дискусія загострила певні питання, які необхідно розглянути з позиції сталого людського розвитку.

У своїй праці Є. Медведкіна [292, с. 11–12] обґрунтовує необхідність формування нових наукових підходів до дослідження виявів сучасного економічного розвитку, а саме: глобалізації, пов'язаної з епохальними змінами, які розгортаються в напрямі адаптації економік світу до кардинальних природно-ресурсних, демографічних і технологічних зрушень; фінансіалізації, що відображає кардинальні трансформації у структурі сучасної світової економіки; інформатизації, визначальною рисою якої є значна швидкість змін у світовому господарстві; інтелектуалізації, яка прогресивно підвищує роль людини в соціально-економічному розвитку; соціалізації, пов'язаної з підпорядкуванням економічних процесів інтересам розвитку людини та суспільства загалом.

Найбільш узагальнене тлумачення економічного розвитку як багатовимірного процесу, що передбачає глибокі зміни в економічній, виробничій, соціальній, культурній та політичній сферах, наводить у своєму дослідженні О. Івашина [172, с. 24]. На наш погляд, сьогодні зростає залежність економіки від людського потенціалу та посилюється її спрямованість на задоволення потреб суспільства. «Вибір орієнтованого на

людський розвиток типу економічного зростання, – зазначає О. Стефанишин, – означає зміну поглядів на співвідношення економічного і соціального аспектів розвитку» [480, с. 12]. Необхідно зауважити, що економічне зростання може сприяти розвитку людського потенціалу у випадку, коли воно не лише забезпечує збільшення доходу у розрахунку на одну особу, а й дає змогу оволодіти достатнім обсягом державних видатків, які інвестуються у соціальну сферу та охорону навколишнього природного середовища.

Як продовження цих думок вітчизняні науковці В. Куриляк і Є. Савельєв стверджують, що порівняння домінантних тенденцій ХХ та ХХІ ст. свідчить про інверсію соціального й економічного – соціальне виходить на перший план, підпорядковуючи своїм імперативам економічне [247, с. 60]. Соціалізація економіки є сукупністю послідовних дій щодо інтеграції індивіда у суспільство та введення в різні форми діяльності, змінюючи цим його соціальний статус й діапазон реалізації та задоволення власних потреб [494, с. 4]. Вважаємо, що підґрунтям сталого людського розвитку є побудова соціально орієнтованої економіки, що передбачає систему господарювання, підпорядковану досягненню соціальних інтересів людини, суспільства та держави, тобто забезпечення ефективного соціального, економічного й екологічного розвитку, гідного рівня та високої якості життя населення [508, с. 95].

Поділяємо думку вітчизняних науковців В. Осецького та П. Мороза, які зазначають, що існує взаємозалежність між рівнем соціально-економічного розвитку та станом державних фінансів як специфічної форми господарських відносин, пов'язаної з розподілом (перерозподілом) частини вартості суспільного продукту, утворенням і використанням на цій основі бюджетних ресурсів суспільного призначення [356, с. 103].

Таким чином, відповідно до нашого припущення соціально-економічний розвиток держави пропонуємо розуміти як динамічний процес, спрямований на досягнення якісних змін щодо умов життя населення.

У ролі синоніма до терміна «людський потенціал» часто використовується термін «людський капітал». Проте, не зважаючи на певні спільні поняття, до яких належать освіта, охорона здоров'я, якість життя і т. ін., людський потенціал і людський капітал не тотожні один одному. Водночас розпочинати висвітлення еволюції економічних досліджень, присвячених взаємодії людини та економіки, необхідно саме з розгляду теорії людського капіталу, яка об'єднує різноманітні погляди, ідеї, постулати щодо процесу формування та використання знань, навичок, здібностей людини як основного ресурсу виробництва.

Одне із перших формулювань сутності людського капіталу простежується у праці відомого англійського економіста В. Петті «Політична арифметика» (1690 р.). Він вважав, що людина разом з її виробничими здібностями є національним багатством [376, с. 82]. Учений наголошував, що саме людина є носієм багатства, тому їй належить вирішальна роль у розвитку національної економіки.

Подальшого розвитку ідеї В. Петті набули у праці шотландського економіста та фундатора сучасної економічної теорії А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.). Виробничі якості робітника А. Сміт розглядав насамперед як основний двигун економічного прогресу. Головним мотивом людської праці він вважав економічний інтерес, прагнення до максимальної економічної вигоди, природне бажання кожної людини поліпшити свій добробут. Концептуальна ідея його дослідження полягала в тому, що витрати, пов'язані з продуктивними вкладеннями в людину, сприяють зростанню продуктивності та відшкодовуються разом із прибутком. Водночас А. Сміт зважав, що саме держава має забезпечувати обов'язкову освіту населенню [471], оскільки освіта є важливим чинником примноження багатства держави.

Інший видатний шотландський економіст, професор політичної економії Університетського коледжу Лондона Дж. Р. Мак-Куллох зазначав, що немає обґрунтованих причин, відповідно до яких людина не може

вважатися капіталом, та існує багато причин, згідно з якими її варто розглядати як складову національного багатства. Він був переконаний, що між загальноприйнятим і людським капіталом простежується аналогія [685]. Отже, як капітал Дж. Р. Мак-Куллох розглядав людину з її інтелектуальними, творчими та виробничими якостями.

У книзі «Принципи економічної науки» (1890 р.) відомий англійський економіст і фундатор неокласичного напрямку економічної теорії А. Маршалл зауважив, що здібності людини як засіб виробництва так само важливі, як і будь-який інший вид капіталу [285]. Вчений припустив, що знання, вміння та навички людини стають продуктивною силою.

Активний розвиток науково-технічного прогресу позитивно вплинув на розробку теорії людського капіталу. Так, у 60-х рр. ХХ ст. світ побачили публікації видатного представника «чиказької школи», лауреата Нобелівської премії з економіки Т. Шульца, в яких автор висловив ідеї необхідності інвестування у людину та в її здібності. Вчений був переконаний, що для слаборозвинених країн інвестиції у людський капітал і сільське господарство є важливішими, ніж капіталовкладення у машини та заводи [698]. Такою позицією Т. Шульц засвідчив, що країна, яка не вміє розвивати знання та здібності людей, приречена на провал, оскільки люди є найбільшим чинником економічного розвитку.

Американський учений Г. Беккер, лауреат Нобелівської премії, сучасник та послідовник ідей Т. Шульца, у 1964 р. розробив базову теоретичну модель людського капіталу. Він вважав, що людський капітал – це сукупність вроджених здібностей і набутих знань, навичок і мотивацій, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу (на рівні індивіда, підприємства чи суспільства). При цьому вчений наголошував, що продуктивність працівників залежить не лише від обсягу вкладеного в них капіталу, а й від мотивації та інтенсивності праці. Г. Беккер був переконаний, що людський капітал здатний підвищувати ефективність діяльності як у ринковому, так і в позаринковому секторі, і дохід від нього може набувати як

грошової, так і негрошової форми. Відповідно до його вчення, при прийнятті рішень щодо вкладення коштів в освіту дітей батьки порівнюють очікувану граничну норму віддачі з дохідністю альтернативних інвестицій (відсотками за банківськими вкладами, дивідендами за цінними паперами тощо) [658]. Зазначимо, що в той період у США переважали платні освітні послуги і рішення про інвестування в освіту приймалися індивідуально.

Вчення Г. Беккера сформувало суспільну думку про те, що асигнування на освіту, підготовку та перепідготовку є найбільш ефективним об'єктом інвестиційних вкладень. Подальша еволюція цієї теорії забезпечила визнання охорони здоров'я, освіти, науки, високих технологій основними чинниками соціально-економічного розвитку.

Таким чином, в основі ідеї дослідників лежить твердження, що людський капітал є певним запасом благ, який, накопичуючись, забезпечує дохід завдяки інвестиціям. Отже, простежується взаємозв'язок між фізичним здоров'ям, рівнем освіти, якістю навчання, трудовим досвідом та заробітною платою.

Відомий американський професор-економіст Л. Туроу у книзі «Інвестиції у людський капітал» (1970 р.) зазначив, що людський капітал є здатністю виробляти предмети та послуги. Цим учений підкреслив роль праці у житті людини. Л. Туроу також вважає, що важливу роль у процесі формування людського капіталу відіграє час: кожний індивідуум є джерелом ресурсів для інвестицій у людський капітал і вкладає у нього свій час та фінансові ресурси [704, с. 43, 46, 70, 80, 135]. Так, можна погодитися, що процес вдосконалення знань та навичок потребує часу. Однак вважаємо дискусійним моментом належність часу до інвестицій, оскільки люди, маючи однаковий запас часу, можуть по-різному його використовувати, тобто по-різному накопичувати певні елементи людського капіталу.

Знаний американський економіст Г. Боуен у праці «Інвестиції в навчання» (1977 р.) зазначив, що людський капітал складається із набутих

знань, навичок, мотивацій та енергії, які люди можуть використовувати протягом певного періоду з метою відтворення товарів і послуг [660].

Таким чином, викристалізувалися такі основні елементи людського капіталу, як стан здоров'я, рівень освіти (знання), професійна підготовка (навички, вміння), мобільність працівника. Саме ці складові є основою подальших досліджень у цій сфері (дод. А). Науковці також зосередили свою увагу на сутнісних особливостях і джерелах інвестування людського капіталу, якими є держава, суб'єкти господарювання, домашні господарства, окремі особи. Затрати останніх пропонують розглядати як складову виробництва людського капіталу, котра сприяє зростанню продуктивності праці і персоніфікованих доходів працівника, що є основою його соціального захисту, і забезпечує зростання соціальної захищеності інших членів суспільства [491, с. 184].

Отже, більшість дослідників людського капіталу вважає його найціннішим ресурсом (порівняно з природним чи накопиченим багатством). Російський науковець В. Максимова виокремлює чинники, які впливають на формування, збереження та використання людського капіталу, зокрема біологічний (вроджені особливості та здібності людини), здоров'я (забезпечує довготривалий працездатний період людини), соціальний (належність особи до певної раси, національності, країни, соціальної групи); особлива роль відводиться системі освіти та рівню розвитку сфери послуг; економічний (ринок праці, система заробітної плати, мобільність робочої сили) [277, С. 12–13]. Таким чином, беззаперечною є думка про те, що побудова правової, соціальної та демократичної держави вимагає людиноцентричного підходу до державного регулювання інвестицій і визнання людини головним суб'єктом інтелектуального прогресу [1, с. 9].

Інвестиціями у людський капітал С. Шурпа пропонує розуміти стратегічно орієнтовані витрати коштів інвесторів, а також часу та зусиль людини на формування та розвиток таких продуктивних характеристик, як здоров'я, знання, навички, здібності, мотивація, соціальна відповідальність, з

метою підвищення ефективності їхнього використання, отримання економічних і соціальних переваг їхнім власником, його нащадками й іншими інвесторами [633, с. 8]. Водночас К. Павлюк зважає, що інвестиціями в людський капітал є такі витрати, які сприяють збільшенню продуктивності праці індивіда та будуть відшкодовані майбутнім зростанням його доходів [363, с. 161]. Отже, для формування якісного людського капіталу необхідні інвестиції як з боку особи, так і суб'єктів господарювання та держави загалом для відтворення та зростання цього виду капіталу. При цьому чим якіснішою є інвестиція, тим вища її економічна ефективність.

Як з'ясувалося у процесі дослідження, теорія людського капіталу значно еволюціонувала. Сьогодні вона розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями крізь призму соціально-економічного розвитку суспільства. Загалом ідеї, що були закладені у теорії людського капіталу, суттєво вплинули на сучасну економічну політику держави, змінилося ставлення суспільства до вкладень у людину. Адже держава впливаючи на підвищення рівня якості людського капіталу, збільшення висококваліфікованих працівників та на відповідне використання їхнього потенціалу, суттєво розширює можливості країни щодо економічного зростання [278, с. 51].

З одного боку, своєю позицією науковці значно посилили інтерес економічної науки до людини, до її якісних характеристик, а також до шляхів їхнього формування та розвитку. Обґрунтування теорії людського капіталу стало визначним етапом змін щодо місця та ролі індивіда у виробництві, розвитку його інтелектуальних, соціальних і духовних рис. Усе це визначило перехід від людини як чинника виробництва до людського потенціалу як єдності продуктивних якостей та освітньо-інтелектуальних, соціально-психологічних і духовних рис індивіда [648, с. 9]. Людський капітал постав динамічною сукупністю фізичних, соціальних і духовних складових потенціалу особистості, що охоплює широкий спектр її здібностей і рис [372, с. 8]. Такий підхід зумовив активізацію досліджень фінансового забезпечення

освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, охорони навколишнього природного середовища тощо.

З іншого боку, можна погодитися з тим, що у сучасних публікаціях дискусію викликають як певні положення теорії людського капіталу, так і коректність самого терміна (дод. Б). Обмеженість підходу, який фактично зводить людину у сучасній економіці до трудового ресурсу, пов'язана з тим, що поза межами аналізу залишається те, що «*homo economicus*» відіграє різні ролі, кожна з яких постійно змінюється в історичній перспективі, а саме: люди є суб'єктами діяльності, суб'єктами економічних відносин, представниками різних соціальних груп, творцями інститутів, а також громадянами, особистостями з культурою і мораллю, котрі діють в особливому національному, історичному та культурному просторі [630, с. 9].

З огляду на вищезазначене вважаємо, що такі твердження та ідеї суперечать принципам особистісно-гуманного підходу до людини як найвищої цінності демократичного суспільства. Разом з тим зауважимо, що постіндустріальний період започаткував розвиток соціального напрямку у трактуванні взаємовпливу людини та економіки. Акценти досліджень перемістилися на якість життя людей та рівень їхньої забезпеченості соціальними благами як важливих чинників реалізації інноваційних можливостей суспільства. На державу було покладено обов'язок створення таких умов, які однаковою мірою сприяли б соціальному та економічному прогресу. Водночас поширення ідей людського розвитку стало можливим завдяки положенням теорії людського капіталу. Дослідження розвитку поглядів на роль людини в соціально-економічній системі, перехід від теорії капіталів до теорії людського розвитку, зміна цільових орієнтирів вчення відображає поступове усвідомлення суспільством перманентного зростання ролі людини в економіці [333, с. 29].

Очевидно, що людський розвиток відображає процес формування соціально-економічних умов і здійснення особою вибору для реалізації свого потенціалу [433, с. 75]. Метою людського розвитку є створення умов, за яких

життя було б якомога тривалішим, здоровим і наповненим творчістю [620, с. 18]. Саме тому у центрі проведення соціальних й економічних досліджень безпосередньо має перебувати людина.

Засновниками концепції людського розвитку вважаються пакистанський економіст, ініціатор створення щорічної доповіді ООН з розвитку людини Махбуб уль Хак та відомий індійський економіст та Нобелівський лауреат з економіки Амартія Сен.

У доповіді «Концепція і вимірювання людського розвитку», підготовленій ПРООН у 1990 р., про нього говориться як про процес забезпечення людей більш широким вибором. Принципово цей вибір може бути нескінченним і змінюватися з часом. Однак на всіх рівнях еволюції головними аспектами людського розвитку є можливість довго і здорово жити, набути знань і мати доступ до ресурсів, необхідних для гідного рівня життя. Якщо немає доступу до цих основних виборів, у людини не буде доступу і до інших можливостей [671].

У цих словах виражена сутність концепції, яка сфокусована на людині і проголошує її основною і єдиною метою розвитку. Хоч бажання отримувати якнайбільший дохід є важливим чинником, проте він не може вважатися самоціллю. Ідея розвитку полягає саме у розширенні можливостей вибору, а не в отриманні доходу. Людський розвиток є процесом розширення можливостей і вибору кожного члена суспільства, який залежить від індивідуальних цінностей, навичок і здібностей, економічного та політичного становища країни, доступності послуг освіти й охорони здоров'я, впливу зовнішніх чинників [269].

Таким чином, на противагу теорії людського капіталу, стрижневою ідеєю якої є економічна доцільність удосконалення людини як чинника виробництва, концепція людського розвитку пріоритетом вбачає первинну самоцінність розвитку людини [484]. Концепція людського розвитку базується на принципі: економіка існує для розвитку людей, а не люди – для розвитку економіки. Якими б не були темпи економічного зростання,

суспільного прогресу не буде, якщо не реалізуються три основні можливості для людини: прожити довготривале і здорове життя; набути, розширювати й оновлювати знання; мати доступ до таких засобів існування, що забезпечують гідний рівень життя [113, с. 88].

Детально вивчаючи концепцію людського розвитку, окремі дослідники вважають, що визначення, подане ПРООН у названій доповіді (1990 р.), є занадто спрощеним і не відображає повною мірою сутнісного розуміння зазначеного поняття, а тому пропонують власні трактування (дод. В).

Загалом доброзичливе сприйняття основної ідеї концепції людського розвитку урядами, науковцями, громадянським суспільством показало, що вона викликала резонанс своїм інноваційним підходом до розвитку суспільства. Саме тому у 2010 р. ПРООН представила ювілейну доповідь «Реальне багатство народів: шляхи людського розвитку». У ній запропоновано оновлена та уточнена сутність концепції людського розвитку, що розглядається як розширення можливостей і свобод людей, створення таких умов, які б дали їм змогу прожити довготривале, здорове і продуктивне життя та досягати інших цілей, які мають значення; активно брати участь у формуванні справедливого і сталого розвитку на нашій планеті. Люди є і споживачами, і рушійною силою розвитку – як окремо, так і разом [673].

У концепції людського розвитку високорозвинена та успішна людина є основною метою, а забезпечення її добробуту – ключовим завданням [433, с. 75]. Сьогодні в Україні необхідно терміново розробити заходи щодо послідовного проведення ефективної державної політики, спрямованої на безпеку людини у соціальній, економічній й екологічній сферах.

Так, реалізація амбіцій і починань індивіда потребує відповідних інвестицій. Завданням держави є створення умов, що забезпечують їхню появу, та можливостей, які дають змогу їм реалізовуватися [634]. У цьому аспекті, розглядаючи поняття «інвестиції у контексті людського розвитку», І. Романчук зазначає, що це складна, чітко врегульована взаємодія суб'єктів інвестування в системі «держава-інвестор-споживач» з метою забезпечення

загальнодержавних пріоритетів країни. Інвестиції у контексті людського розвитку мають за мету: забезпечення найбільш сприятливих умов для виробництва матеріальних і духовних благ; зростання конкурентоспроможності економіки країни; ефективне використання виробничих, трудових і фінансових ресурсів; екологічність виробництва та збереження навколишнього середовища; створення нових робочих місць і зростання реальних доходів домогосподарств; підвищення якості життя населення через якість медицини, освіти й дотримання передбачених державою соціальних гарантій; розвиток і максимальне використання науково-технічного потенціалу [443 с. 13].

Обґрунтовуючи взаємозв'язок між концепціями людського капіталу та людського розвитку, В. Антонюк вважає, що основою людського потенціалу є здатність усього населення до економічної та соціальної діяльності, а людський капітал характеризується продуктивними здібностями зайнятого населення, які використовуються в економічній діяльності та забезпечують дохід їхнім власникам [9, с. 11–12].

В. Сухіх та П. Блусь [488, с. 30] вважають, що взаємозв'язок між людським капіталом і людським потенціалом можна відобразити такою формулою:

$$\text{ЛП} = \text{ЛК} + \text{ЛР}, \quad (1.1)$$

де ЛП – людський потенціал;

ЛК – людський капітал;

ЛР – людські резерви (фізичні, духовні, психічні можливості).

Вивчаючи сутнісні характеристики поняття «людський потенціал», Є. Лебедев розуміє його як сукупність людських якостей, що використовуються або можуть бути використані в певній діяльності [252, с. 38]. Деталізуючи цю думку, Г. Гузенко зазначає, що сукупністю цих якостей є відповідні потреби й інтереси, якість життя, рівень здоров'я, загальні та професійні знання, кваліфікація, мотивація діяльності, ставлення

до праці, ініціативність і підприємливість, способи поведінки [115, с. 40]. Досліджуючи людський потенціал у контексті політики підвищення якості життя населення, Л. Козарезенко вважає його ресурсом, що має такі важливі складові, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати й створювати нові знання і технології, наявність свободи економічного вибору, що за певних можливостей й обставин може перетворюватися у творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства й отримання корисного соціально-економічного ефекту [213, с. 59]. Маючи приблизно такі самі погляди, вважаємо спірним твердження А. Черкасова, який людський потенціал розуміє як «населення країни, яке, використовуючи свої фізичні можливості, розумові здібності, знання, уміння і навички, бере участь у розвитку національного господарства в економічній, соціокультурній, освітній і екологічній сферах» [619, с. 142]. На нашу думку, населення виступає у ролі носія людського потенціалу.

Отже, основою дефініції «людський капітал» є процес здійснення грошових інвестицій у розвиток професійних якостей індивіда з метою їхнього застосування у виробничому процесі. Водночас у формуванні та розвитку людського потенціалу задіяні всі сфери суспільства. Розглядуване поняття відображає можливості людини щодо самореалізації та характеризується, насамперед, соціальним ефектом. Іншими словами, поняття людського потенціалу є більш багатогранним, його неможливо виразити у вартісних затратах набутих навичок та умінь.

Досліджуючи досягнення сучасної епохи у розвитку людини та її праці, Р. Яковенко доречно зауважив, що зростання людського потенціалу забезпечує підвищення продуктивності праці, удосконалення виробничих і суспільних відносин; впровадження результатів НТП вивільняє час, який людина раніше витрачала на працю, і дає змогу використовувати його з метою зростання та відтворення економічних, психологічних і соціально-культурних рис особистості [648, с. 14]. Водночас людський потенціал залежить від двох груп чинників: суспільних та особистісних. Першу групу чинників можна назвати зовнішніми, вони характеризують умови, які

створюються у суспільстві для розвитку, збереження і використання людського потенціалу. Друга група – це внутрішні чинники, які формують ціннісно-мотиваційне підґрунтя людського потенціалу. Передусім від особистості (її цінностей, потреб, бажань і прагнень) залежить рівень реалізації отриманої освіти, стан здоров'я та фінансові можливості. Саме від ціннісно-мотиваційної складової залежить рівень використання людиною власного потенціалу на користь суспільства [404, с. 103].

Таким чином, концепція розвитку людського потенціалу базується на тому, що держава забезпечує не стільки рівність споживання, скільки рівність можливостей, насамперед у сфері освіти, задовольняє необхідний мінімум потреб в охороні здоров'я, гарантує безпеку особистості загалом, а також відповідає за створення умов, які сприяють ефективному соціально-економічному розвитку. Водночас доводиться констатувати, що накопичення невирішених проблем у соціальній та економічній сферах України стримує покращення кількісних і якісних параметрів людського потенціалу, умов та можливостей парадигми його формування.

Надзвичайно важливою для людського розвитку є можливість його вимірювання та моніторингу. Підхід, основою якого є можливості людини, дає змогу використовувати як показники розвитку те, що індивід може зробити, а не лише те, що він може купити.

Динаміка темпів приросту ВВП не відображає реального рівня суспільного розвитку. Відповідно міжнародні організації, зокрема Програма розвитку ООН (ПРООН) та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), наполегливо рекомендують використовувати Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), що враховує досягнення певної країни за такими критеріями:

- здоров'я, що визначається показником очікуваної тривалості життя при народженні;
- доступ до освіти;

– рівень життя, що вимірюється величиною реального ВВП на одну особу, розрахованого за паритетом купівельної спроможності.

У кожній із цих змінних відображаються можливість і здатність людини робити власний вибір, тобто обирати такий спосіб життя, який найбільше відповідає її інтересам і потребам.

Згаданий індекс (ІРЛП) дає загальну характеристику спільного впливу на людський потенціал найбільш важливих соціально-економічних процесів. Цей індекс (ІРЛП) у науковій літературі називають також індексом людського розвитку (ІЛР) [433, с. 70]. Він був розроблений у 1990 р. фундаторами концепції людського розвитку Махбубом уль Хаком та Амартія Сеном. Махбуб уль Хак вважав, що «люди часто цінують досягнення, що взагалі або безпосередньо не відображаються у показниках зростання чи доходів, наприклад, ширший доступ до знань, краще харчування та медичне обслуговування, безпечне житло, низький рівень злочинності та вуличного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні свободи, відчуття залучення до життя громадян» [321].

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України і фахівці Державної служби статистики України розробили методику вимірювання регіонального людського розвитку [294], яка застосовується для оцінки стану регіонального людського розвитку та дослідження чинників, які на нього впливають з метою модернізації політики соціально-економічного розвитку регіонів. Регіональний індекс людського розвитку охоплює 33 показники, що згруповані у такі блоки: 1) відтворення населення; 2) соціальне становище; 3) комфортне життя; 4) добробут; 5) гідна праця; 6) освіта.

З огляду на вищезазначене необхідно наголосити на тому, що не лише соціально-економічні процеси впливають на людський потенціал, а й безпосередньо сам людський потенціал зумовлює рівень як соціального, так й економічного розвитку держави (рис. 1.1). Як стверджують В. Сухіх та П. Блусь, людський потенціал можна розглядати як кінцеву оцінку

ефективності й результативності соціально-економічного та політичного розвитку суспільства [488, с. 31].

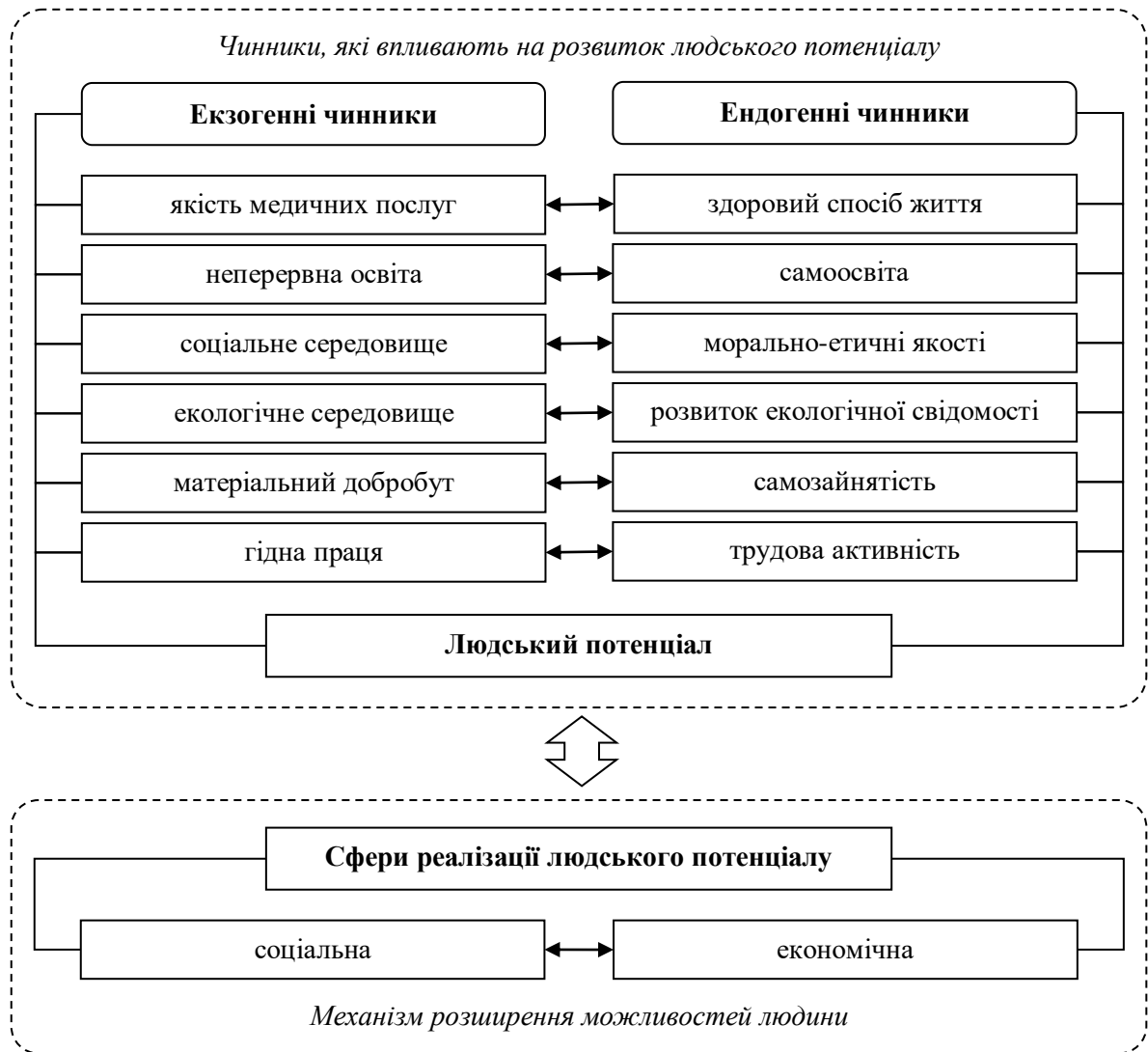

Рис. 1.1. Взаємозв'язок людського потенціалу та соціально-економічного розвитку держави

Джерело: розроблено автором.

Концепція людського потенціалу пропонує такі способи оптимізації зв'язку між економічним зростанням та людським розвитком: по-перше, нарощення інвестицій в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприяє реалізації здібностей громадян, їхній активній участі у суспільному виробництві та розподілі благ; по-друге, справедливий розподіл доходу та багатства, що забезпечує матеріальну основу розвитку людського потенціалу

менш конкурентоспроможних груп населення; по-третє, досягнення ретельної збалансованості соціальних витрат, що суттєво зміцнює економічну базу соціальної сфери суспільства; по-четверте, розширення можливостей людей здійснювати свій вибір у політичній, соціальній та економічній сферах [619, с. 303].

Підсумовуючи, зазначимо, що присутність соціальних та економічних чинників у процесах формування, розвитку і використання людського потенціалу дає підстави вважати людський потенціал основним критерієм соціально-економічного розвитку держави. Разом із тим людський потенціал відображає рівень соціалізації фінансової системи держави, яка є віддзеркаленням соціально-економічного розвитку держави. Тому можна сказати, що людський потенціал є людським виміром функціонування фінансової системи держави.

1.2. Концептуальні засади функціонування державних фінансів в умовах формування постулатів сталого людського розвитку

Відповідальність за забезпечення належних умов для сталого людського розвитку великою мірою покладається на державу та її фінансовий потенціал. На сучасному етапі цей процес здійснюється у складній політичній та соціально-економічній ситуації, що спричинює поглиблення ресурсної асиметрії. Бюджетна форма відповідальності української держави не узгоджується з тими потребами у суспільних благах, які могли б забезпечити належний рівень розвитку людського потенціалу.

Який же чинник має стати вирішальним у розбудові нового українського суспільства? Очевидно, що насамперед потрібно шукати оптимальні шляхи досягнення ефективного формування людського потенціалу. Адже найвища мета суспільства – досягти того, щоб увесь «життєвий простір» особистості став насправді людським. Основна роль у

забезпеченні такого результату належить фінансам [644, с. 6]. У цьому контексті, на наш погляд, окремої уваги потребує питання особливостей функціонування державних фінансів в умовах орієнтації суспільства в напрямку сталого людського розвитку.

Загалом діяльність держави охоплює сукупність людських інтересів. Як влучно висловився відомий американський економіст Р. Масгрейв, «державна є асоціацією індивідів, які займаються спільною справою, покликаною вирішувати проблеми співіснування в суспільстві у демократичний і чесний спосіб. Інакше кажучи, держава – це підприємство, що діє на контрактних засадах, що ґрунтується на спільних інтересах своїх окремих членів і їх відображає» [58, с. 31].

Держава є тим інститутом суспільства, що відповідає за всі інтереси населення, реалізація яких потребує бюджетних коштів. Фінансові ресурси держави є ланкою, яка поєднує та уможлиблює функціонування високорозвинутої економіки з «людським обличчям». Важливим завданням держави сьогодні є забезпечення динамічного економічного та соціального розвитку при збереженні саморегулювання і саморозвитку суспільства. Саме держава як інституція, що має публічну владу та спеціальний апарат регулювання суспільних відносин, покликана відтворювати суспільні блага, не зважаючи на прибутковість їхнього виробництва [160, с. 31]. У зв'язку із вищезазначеним першоосновою дослідження теорії державних фінансів є поняття «державна».

Наука про державу прогресувала разом із фінансовою наукою. Російський учений Е. Вознесенський зазначав, що однією з основних закономірностей розвитку фінансових відносин є те, що їх безпосередньо формує держава, тоді як всі інші вартісні (грошові) категорії (гроші, ціна, прибуток тощо) є категоріями, які спричинені веденням товарного виробництва. Вчений наголошував, що у процесі розширення функцій держави, особливо економічних, зростає роль фінансів [84, с. 21].

Виникнення та розвиток державних фінансів історично взаємопов'язані з еволюцією функцій держави. Останні не є статичним поняттям. Вони актуалізуються, змінюються та зникають відповідно до тих завдань, які постають перед державою в конкретних історичних умовах. Відповідно змінюється й модифікується система державних фінансів, що покликана фінансово забезпечити їхню реалізацію [308, с. 12]. Сьогодні суспільство висуває нові, щоразу жорсткіші вимоги до якості виконання державою своїх функцій. Розуміння суспільством наслідків зростання впливу держави на економіку змусило багато країн переглянути свої погляди на функціонування найважливішого елемента державного устрою – державних фінансів. Сучасні вимоги до останніх мають сприяти підвищенню якості виконання функцій держави та послуг, які вона надає суспільству.

Набір функцій держави визначається «провалами» ринку, тобто завданнями, які не вдалося вирішити за допомогою ринкової саморегуляції. Світовий банк виокремлює п'ять фундаментальних завдань, на виконання яких має спрямовуватися місія кожної держави: затвердження засад законності; підтримання збалансованої політичної ситуації, у т. ч. макроекономічної стабільності; фінансування базових соціальних послуг та інфраструктури; підтримка незахищених груп населення; захист навколишнього середовища [297, с. 92]. Загалом діяльність Світового банку спрямована на підвищення рівня життя та боротьбу з бідністю шляхом надання фінансової й технічної допомоги країнам, що розвиваються. Він співпрацює із понад сотнею країн, кожна з котрих закликає інвестувати у розвиток людського потенціалу як пріоритетний напрям державної діяльності.

На думку відомого українського вченого С. Юрія, сьогодні реальна роль держави в країнах світу істотно відрізняється та залежить від рівня соціально-економічного розвитку, а також панівних ідеологічних та політичних уподобань. Проте аналіз світогосподарських процесів і практика вказують на основні засади, що їх треба враховувати в економічних реаліях.

По-перше, втручання держави в ринкову економіку не применшує ролі ринку як потужного стимулятора економічного зростання та підвищення ефективності суб'єктів господарювання.

По-друге, задоволення потреб людини для її всебічного розвитку є природним кінцевим призначенням суспільного виробництва. Порушення такого процесу, підпорядкування виробництва іншим цілям є протиприродним і означає відхід від загальних принципів економічного розвитку, свідчить про деформації самої системи, тобто відхилення від домінантної складової еволюції економічного прогресу суспільства як умови розвитку людини.

По-третє, кінець ХХ ст. та початок ХХІ ст. характеризуються становленням нової економіки, яка набуває рис фінансової цивілізації. Як об'єктивна категорія фінанси дедалі більше залежать від суб'єктивних дій державних органів, охоплюючи усі стадії відтворення сукупного продукту суспільства. Фінанси є динамічним чинником, що відображає рух грошей, процеси мобілізації, розміщення й інвестування відповідних ресурсів, формування доходів і здійснення витрат. Відображаючи абстрактний рух вартості при розподілі та перерозподілі ВВП для розширеного відтворення виробництва, фінанси є єдиним цілісним організмом, в якому всі елементи взаємопов'язані та, як правило, доповнюють один одного, тому зміна хоча б одного елемента або його складової спричинює помітні перетворення всієї системи, що істотно впливає на вектори економічного розвитку країни [642, с. 9–10].

Економічний розвиток є важливим напрямом державної політики. Економічне зростання, за якого примножується багатство країни загалом, дає змогу розширити її потенційні можливості в подоланні бідності та інших соціальних проблем. Водночас, як підтверджує світовий досвід, є багато прикладів, коли економічне зростання не супроводжувалося позитивними змінами щодо розвитку людського потенціалу країни. Сьогодні потрібно суттєво змінити погляди на джерела й чинники економічного зростання

національної економіки та принципи розподілу й перерозподілу державних доходів. При цьому доцільно врахувати, що завдання розподільної політики визначаються соціальною природою держави.

Погоджуючись із необхідністю підпорядкування суспільного виробництва потребам людини, зазначимо, що для цього надзвичайно важливо знайти оптимальний баланс між економічними здобутками та забезпеченням суспільних благ. Аргументом на підтримання такої позиції є твердження В. Гейця: «і суспільство, і держава, і економіка, будучи найважливішими засобами досягнення цілей для людей, завдяки своїй добрій волі формують і розвивають їх, щоб завдяки людській діяльності на основі розподілу праці забезпечувати покращення умов існування в широкому розумінні цього слова. При цьому в сучасному світі задоволення людей життям у суспільстві і державі, які для цього сформовані через досягнення цілей, має не тільки економічний, а й соціальний вимір» [97, с. 41].

Видатний представник фундаторів економічної теорії А. Сміт серед основних функцій держави виділяв обов'язок останньої щодо заснування та утримання таких суспільних установ і такої суспільної праці, які, будучи у найвищій мірі корисними для широкого кола людей загалом, не можуть, однак, своїм прибутком відшкодувати витрати окремої людини чи невеликої групи людей; тому не потрібно розраховувати на те, щоб приватні особи створювали й утримували їх [471].

З огляду на цей контекст зазначимо, що важливою ознакою цивілізованості суспільства є соціально орієнтована економіка, адже доступна освіта, якісна медична допомога, належний соціальний захист та екологічна безпека дають можливість навіть найбільш вразливим прошаркам населення робити власний внесок у розвиток держави. Однак передусім необхідно відмовитися від непродуктивного розподілу економічних і соціальних цілей державної діяльності та забезпечити соціальну спрямованість усіх напрямів державної політики. Висока стабільність соціально-економічної системи, що характеризується спроможністю до

саморозвитку та відтворення людського потенціалу, дає змогу забезпечити стійкий розвиток країни. В Україні сьогодні цьому перешкоджають певні фактори концептуального характеру, серед яких: недостатня увага до людського чинника; відсутність чіткої залежності між соціальними й економічними показниками, а також практичної реалізації установки інноваційно орієнтованого розвитку соціальної економіки; максимально можливий варіант диверсифікації економіки не лише з погляду економічних, а й зовнішньоекономічних умов формування сприятливого соціально-економічного середовища для жителів України [248, с. 15–16].

Ретроспективний аналіз подій кінця XX ст. та початку XXI ст. дає підстави стверджувати, що глобальні зміни у світовому господарстві зумовили трансформацію взаємозв'язків людини та суспільства. Відбулися суттєві зрушення у структурі сучасної світової економіки, в результаті чого фінансовий вектор став базовим імперативом досягнень цивілізації. Рівень розвитку кожної держави залежить від її фінансового потенціалу, особливостей його нагромадження та пріоритетних напрямів використання. У сучасних умовах необхідно розглядати сукупний фінансовий потенціал країни крізь призму його місця у формуванні нової людини, а не вбачати у ньому лише задоволення споживацьких потреб. Зміцнення сукупного фінансового потенціалу країни передбачає збільшення обсягу його використання у соціальному секторі економіки з метою розвитку людського потенціалу, що трансформується у потужне джерело сукупного фінансового потенціалу країни [403, с. 303].

Враховуючи історичну траєкторію розвитку держави та фінансових інститутів, еволюцію вітчизняної моделі економічного розвитку, здобутки української фінансової науки у сфері концептуалізації інституційної взаємодії суспільства, держави й економіки та беручи до уваги характер й інтенсивність сучасних викликів, які виникають перед національною економікою та її фінансовою системою, слушно вважаємо думку В. Небрат про необхідність зміцнення позицій держави, посилення потенціалу

державних фінансів і підвищення ефективності державних регуляторних механізмів. Такий вектор подальшого розвитку системи державних фінансів відповідає не лише об'єктивним економічним закономірностям, а й запитам українського суспільства [326, с. 555].

Різноманітні кризи, що в останній період супроводжують суспільство, вказують на необхідність розроблення нової парадигми світового економічного розвитку. Щодо України перспективу нової вітчизняної економіки варто пов'язувати:

– по-перше, з усвідомленням необхідності термінової концентрації політичних, економічних і соціальних складових на національній ідеї;

– по-друге, з розробленням доктрини розвитку країни, основою якої є діяльність держави у сфері фінансів [642, с. 8].

Як з'ясувалося у процесі дослідження, виражаючи складне суспільне явище, фінанси наділені багатоплановими ознаками й формами вияву, однією з найбільших із котрих є грошова. Саме гроші є квінтесенцією форм розподілу вартості створеного продукту – надають фінансам кількісного вираження та якісної суті. Проте не вся маса грошей є фінансами. Відмінність полягає насамперед в об'єктивній історичній потребі у виникненні вказаної категорії в розвитку суспільства. Якщо гроші є продуктом розвитку суспільного поділу праці й товарних відносин, то фінанси – продуктом розвитку влади, насамперед держави [641, с. 5–6]. Останню тезу С. Юрія розвиває О. Молдован, наголошуючи, що саме інститут публічної влади як перше суспільне благо, сенс якого полягає в забезпеченні певного порядку всередині суспільства та захисту його від зовнішніх загроз, є першопричиною виникнення публічних фінансів [308, с. 13]. С. Клімова щодо цього зазначає, що незважаючи на те, що термін «публічні фінанси» не є загальноживаним, його використання виправдане. Дослідниця пропонує розуміти його як систему економічних відносин, котрі виникають у реальному грошовому обігу при формуванні, розподілі й використанні публічних централізованих і децентралізованих фондів коштів,

що забезпечують загальнодержавні потреби й потреби місцевої громади [205].

Російські науковці під керівництвом В. Ковальова зауважують, що для публічних фінансів, котрі, на їхню думку, поєднують державні та місцеві фінанси, характерними ознаками є: 1) грошовий характер відносин; 2) безкорисний і безповоротний характер платежів суб'єктів господарювання та населення у державний і місцеві бюджети, а також у позабюджетні фонди; 3) примусова з боку органів державної влади та місцевого самоврядування форма грошових відносин із суб'єктами господарювання та населенням (держава та органи місцевого самоврядування у формі правових актів встановлюють систему обов'язкових платежів і заходи впливу на вказаних суб'єктів у разі порушення останніми встановленого порядку); 4) відносини перерозподілу розподіленого сукупного суспільного продукту в його грошовій формі [601, с. 9].

Однак, на нашу думку, застосування терміна «публічні фінанси» є суперечливим з позиції фінансової науки. Аргументом щодо цього вважаємо твердження М. Дамірчієва, сформульоване в ході дослідження правових аспектів публічної фінансової діяльності, що «сама публічність фінансових ресурсів зумовлює їх правовий характер, а дихотомія категорії «публічні фінанси» пов'язана з цільовим призначенням відповідних коштів, які, з одного боку, створюють економічний базис держави (економічний аспект), а з іншого – забезпечують реалізацію суспільно значущих функціональних обов'язків держави (правовий аспект)» [119, с. 326]. Загалом науковець акцентує увагу на правовій природі категорії «публічні фінанси», чого не будемо спростовувати.

Водночас зазначимо, що держава як основний суб'єкт сталого людського розвитку органічно вливається у загальний процес еволюційних змін. Вона спрямовує свою діяльність на формування, розподіл і використання грошових коштів для соціального добробуту суспільства. Головним завданням держави є поліпшення життя людей, збільшення їхніх

доходів та захист прав. Сьогодні науковці висловлюють різноманітні ідеї щодо впливу держави й окремої людини на відчуття щасливого життя. Дослідники зауважують, що, крім держави, підтримці щастя сприяє сама нація, а діяльність уряду можна оцінювати за тим, наскільки щасливим відчуває себе населення країни. Існує думка, що від чинника людського щастя залежить здоров'я і відповідно тривалість життя людини, а також її імунітет і продуктивність праці [371].

З огляду на зазначене озвучимо конкретне запитання: «Яким чином держава може впливати на добробут громадян і розвиток людського потенціалу?» За твердженням О. Василика, використовуючи фінанси, держава виконує соціальну функцію суспільного добробуту; державні фонди фінансових ресурсів відіграють вирішальну роль у досягненні визначеної мети [63, с. 8]. Іншими словами, основна роль у поліпшенні добробуту та розширенні можливостей людей відводиться державним фінансам. Вони є невід'ємною складовою ринкових відносин й одночасно визначальним інструментом реалізації державної політики [507]. А. Крисоватий зауважує, що державні фінанси взаємопов'язані з розвитком держави та суспільства: «Об'єктивна залежність між суспільним устроєм, рівнем економічного розвитку й політичним середовищем, з одного боку, і бюджетною системою – з іншого, вимагає систематичного врахування змін соціальних параметрів при аналізі фінансових явищ» [238, с. 10].

Державні фінанси надзвичайно складне й чутливе соціально-економічне явище, що є головною ланкою фінансової системи держави [637, с. 10]. І. Форкун зазначає, що за допомогою цієї ланки здійснюється формування централізованих грошових фондів та їхнє використання через багатовекторний механізм макроекономічної стабільності та динамічного зростання економіки, що забезпечує найбільш повне виконання функцій держави [605, с. 57].

В «Економічній енциклопедії» за редакцією С. Мочерного державні фінанси визначають як сукупність розподільно-перерозподільних відносин,

що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання функцій державою покладених на неї функцій [142, с. 800]. Інша група авторів дотримується думки, що державні фінанси – це економічні відносини, які виникають у результаті формування, розподілу й використання ВВП, втілені у потоках грошових коштів та спрямовані на забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства. Вони виконують властиві їм розподільну, контрольну й стабілізаційну функції, які мають, по-перше, усувати диспропорції, спричинені нееквівалентністю обміну, по-друге, забезпечувати підзвітність використання грошових коштів з боку суспільства [117, с. 127].

Загалом у сучасній економічній літературі є різні підходи до визначення ролі та функціонального призначення державних фінансів. На думку С. Богуславської та Л. Потапенко, державні фінанси є економічним підґрунтям, на котрому тримається система державної участі в господарському житті країни. Через систему державних фінансів перерозподіляється від третини до половини ВВП країни. Механізм цього перерозподілу (через податки і витрати) передбачає виконання трьох основних функцій: 1) фіскальної, тобто забезпечення необхідних ресурсів для урядової діяльності; 2) економічного регулювання, коли податки та витрати використовуються як важелі досягнення певних цілей економічної політики; 3) вирівнювання доходів завдяки прогресивній системі оподаткування, а також системі трансфертних платежів бідним, безробітним, інвалідам, дітям та ін. [37].

Таким чином, більшість вітчизняних науковців пов'язує призначення державних фінансів із функціональними обов'язками держави – соціальними, економічними, екологічними, політичними. Оскільки рівень сталого людського розвитку залежить передусім від виконання державою соціальної функції, поділяємо думку, що фактично соціальна функція є одним із невід'ємних елементів діяльності практично будь-якої держави, оскільки

сама держава має певним чином впливати на соціальні відносини, котрі виникають щодо забезпечення соціального захисту, сприяння добробуту населення, культурному розвитку громадян, створення ефективної системи соціальних послуг і механізму їхньої реалізації [377, с. 41].

Проблемами сталого людського розвитку в Україні є: недооцінка впливу людського потенціалу на економічне зростання держави; відсутність стабільного фінансування; пасивна соціальна політика; низький ступінь консолідації суспільства; недостатнє інформаційне забезпечення підтримки соціальних проектів і програм, спрямованих на формування умов сталого людського розвитку в усіх сферах суспільного життя; обмежений доступ громадян до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства [75, с. 111–112]. Зазначене свідчить про те, що основним пріоритетом сучасного українського суспільства має стати побудова соціальної держави де-факто (де-юре це проголошено в 1996 р.). У ролі провідного арбітражного механізму, спроможного забезпечувати рівновагу та розвиток системи відносин «індивід-суспільство», може виступати тільки соціальна держава, в якій створюються умови для реалізації взаємозв'язків і взаємозалежностей економічного й соціального розвитку в інтересах кожного члена суспільства [183].

Ідея соціальної держави (або держави добробуту) давно і міцно вкоренилася, наприклад, у країнах Західної Європи. Вперше концепція соціальної держави викристалізувалася у працях таких відомих німецьких консерваторів XIX ст., як Л. фон Штайн, Ю. Оффнер, Ф. Науманн, А. Вагнер. Науковий пріоритет концептуалізації соціальної держави належить Л. фон Штайну, котрий вважав, що будь-яка монархія перестане функціонувати, якщо не знайде в собі сил стати монархією соціальних реформ. Учений називав соціальною державу, яка завдяки своїй владі підтримує абсолютну рівність прав усіх суспільних класів та для окремої самовизначеної особистості. Він наголошував, що така держава зобов'язана сприяти економічному та суспільному прогресу своїх громадян [231, с. 70–

73]. Саме цю ідею Л. фон Штайна розвинули Ю. Оффнер, Ф. Науманн та А. Вагнер.

З часом бачення соціальної держави еволюціонувало. У сучасному розумінні соціальна держава – це демократична держава, що здійснює ефективну соціальну політику, спрямовану на реалізацію принципів справедливості, захищеності, партнерства та солідарності членів суспільства, на поліпшення якості життя громадян, захист їхніх прав і свобод, створення сучасних систем охорони здоров'я, освіти та соціального забезпечення, підтримку незабезпечених і малозабезпечених прошарків населення, на запобігання й вирішення соціальних конфліктів.

У соціальній державі людина є найбільшою цінністю; соціальна допомога адресується індивідам, котрі перебувають у сутужній життєвій ситуації, для підтримання гідного рівня життя; здійснюється перерозподіл економічних благ згідно з принципом соціальної справедливості; підтримується громадянський мир та злагода у суспільстві [649, с. 9]. Така держава передбачає високий рівень зближення цілей державних інститутів та суспільства і гармонізацію їхніх відносин [379, с. 110]. Разом із тим розбудова держави та ефективність соціальних інвестицій у відтворення людського потенціалу безпосередньо залежать від фінансів – невід'ємної зв'язкової ланки між створенням і використанням валового внутрішнього продукту та головного важеля конституційного впливу держави на розподіл сукупного суспільного продукту та перерозподіл валового внутрішнього продукту [641, с. 9].

З одного боку, державні фінанси як важлива частина соціуму впливають на соціальні процеси та є детермінантним чинником сталого людського розвитку, а з іншого – фінанси набувають соціального характеру, котрий «визначається не самим фактом їх використання державою, а тим, що за реалізації конституційного та постконституційного вибору, прийняття рішень про функціонування окремих сегментів фінансів виведене за рамки ринкових механізмів і підпорядковане гуманітарним пріоритетам суспільного

вибору» [642, с. 11]. Специфічною особливістю соціальних фінансів є отримання не випадкового соціального ефекту, а цілеспрямоване інвестування коштів з метою покращення соціальних показників.

Для реалізації своєї головної мети соціальна держава перерозподіляє соціальні, економічні й культурні блага відповідно до принципів солідарності (держава має сприяти солідарній спільноті людей, а економіка – служити загальному благу), соціальної справедливості (перерозподіл суспільних благ від соціально сильних до соціально нужденних верств) та субсидіарності (державне втручання доречне в разі, коли окремі індивідуальні й спільні дії не здатні забезпечити членам суспільства гідний рівень життя) [383, с. 21–25].

На думку Р. Масгрейва, для визначення «доброго суспільства» необхідно окреслити поняття соціальної справедливості, без якої демократичне суспільство не може функціонувати [58, с. 31]. Відповідно до принципу соціальної справедливості соціальна держава забезпечує кожному своєму громадянину гідний рівень життя, усуває або мінімізує невинуваті соціальні відмінності між людьми, вирівнює неоднакові стартові життєві можливості індивідів, надає допомогу всім, хто її потребує. При цьому вона обов'язково має створювати умови для самореалізації особистості, стимулювати її активність у самозабезпеченні високого матеріального добробуту й підтримувати та гарантувати її свободу [159, с. 171].

Таким чином, побудова соціальної держави є важливою передумовою повноцінного розвитку людського потенціалу. Від вибору моделі функціонування держави залежить структура її фінансів. За умови обґрунтованості цієї структури державні фінанси здатні ефективно функціонувати відповідно до національних орієнтирів сталого людського розвитку.

Водночас розвиток держави взаємопов'язаний із функціонуванням її фінансової системи, через яку здійснюється вплив фінансів на усі сфери

людської діяльності (соціальну, економічну, екологічну). Фінансову систему, як і будь-яку складну систему, можна структурувати за різними елементами. Так, дослідивши моделі державних фінансів країн світу, Т. Кізіма дійшла висновку, що ці моделі охоплюють такі основні ланки: державний бюджет, місцеві фінанси, фінанси державних підприємств, спеціальні урядові фонди [201, с. 36]. Функціонування кожної з названих ланок спрямовується на втілення фінансової політики держави, на пристосування до нових економічних і політичних реалій. Водночас первинним елементом фінансової системи держави вчена вважає фінанси домогосподарств, які, з одного боку, завершують цикл перерозподілу заново створеної вартості, а з іншого – починають новий відтворювальний процес [203, с. 102].

Досліджуючи це питання, Н. Кравчук зазначає, що відмінними ознаками структуризації фінансової системи держави є: фінансові органи та інституції, суб'єкти фінансових відносин, рівень економічної системи, рівень формування фінансових відносин, формування і використання фондів грошових коштів та функціональне призначення суб'єктів фінансових відносин. Дослідниця наголошує, що у фінансовій системі держави (поряд із фінансами домогосподарств, фінансами суб'єктів господарювання та державними фінансами – складовими, які найчастіше виокремлюють українські науковці) необхідно розрізняти такі її сфери забезпечення, як фінансовий ринок і міжнародні фінанси [235, с. 82–92]. При цьому необхідно враховувати, що кожна компонента системи є частиною цілого, тобто відокремленим простором внутрішньо однорідного середовища. Її наповнення відображає істотні ознаки системи і відрізняється від інших складових лише своїми специфічними виявами.

Абсолютно по-іншому окреслюють цю проблему зарубіжні економісти. Наприклад, професор економіки Гарвардського університету Г. Менк'ю тлумачить поняття «фінансова система» у практичній площині як сукупність економічних інститутів, що дають змогу спрямувати ресурси осіб, які бажають зробити заощадження, до тих, хто має потребу в позикових коштах,

у формі інвестицій. На його думку, у широкому значенні фінансова система забезпечує рух вільних коштів від індивідів, які витрачають менше, ніж заробляють, до осіб, які витрачають більше, ніж заробляють [299, с. 537–538].

На наш погляд, фінансова система держави формується у процесі забезпечення комплексу як макроекономічних потреб розвитку на рівні домогосподарств, підприємств, державних і муніципальних установ та організацій, так і поточних потреб громадян щодо охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і соціального забезпечення, якісного довкілля за допомогою фінансового потенціалу держави.

Разом із тим сприяти раціональному задоволенню і макроекономічних потреб розвитку, і поточних потреб громадян може лише соціально орієнтована фінансова система. Доцільність соціалізації фінансової системи України зумовлена високою залежністю результатів економічного розвитку від успішності реалізації соціальної функції держави, рівня розвитку людського потенціалу; інтеграцією в європейський соціокультурний простір; фінансовою та політичною кризами; сучасним станом соціальної сфери, здатної впливати на процеси сталого людського розвитку. Соціалізація фінансової системи передбачає перехід до такого стану, який відобразить загальнонаціональні інтереси, а кошти, що функціонують у її межах, будуть загальнонаціональним надбанням.

Таким чином, фінансова система у соціальній державі – це, з одного боку, основна умова та джерело фінансування державних соціальних видатків, матеріальне підґрунтя бюджетної політики, а з іншого – ефективний інструмент впливу на сталий людський розвиток. Її роль полягає не лише в реалізації прав людини у соціально-трудої сфері, а й у забезпеченні добробуту усім членам суспільства, у прагненні зменшити нерівність у доступі до матеріальних та інтелектуальних ресурсів, у зменшенні диференціації доходів населення.

Водночас вважаємо, що державні фінанси, що функціонують у складі соціально орієнтованої фінансової системи, є об'єктивним економічним

явищем, і відповідно їхня структура формується також об'єктивно. З огляду на соціокультурну сутність людини, яка постає в результаті соціально-практичної діяльності та у процесі адаптації до певного соціального середовища, можна стверджувати, що в умовах формування національних орієнтирів сталого людського розвитку структура державних фінансів має переосмислюватися у соціоцентричному контексті (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Соціоцентрична структура державних фінансів України

Джерело: розроблено автором.

Соціоцентрична орієнтація державних фінансів характеризується такою взаємодією держави та населення, яка сприяє підвищенню рівня і якості життя в країні.

Погоджуємося з С. Юрієм і Н. Кравчук, що перед Україною постала надзвичайно важлива проблема органічної інтеграції зі світовою економічною системою. Від того, на якому місці перебуватиме українська економіка у світовому поділі праці в найближчі роки та в перспективі, безпосередньо залежатиме майбутнє держави та добробут її народу. Всесвітні глобальні потоки й регіональні інтеграційні процеси в політичній, економічній, фінансовій, виробничій, соціальній та інших сферах стають своєрідними орієнтирами на шляху розвитку будь-якої держави. Їх ігнорування призводить до безрезультативності зусиль щодо формування національної стратегії розвитку [646, с. 17].

Сучасний світ демонструє кардинальні зміни у функціонуванні економіки. Процес економічного зростання визначається характером і якістю людського розвитку. В умовах переорієнтації пріоритетів українського суспільства першочерговим питанням державних фінансів є забезпечення реалізації соціальної функції держави, що передбачає мінімізацію відмінностей у доступі громадян до суспільних благ згідно з основними принципами сталого людського розвитку. Доводиться визнати, що неможливо лише за допомогою ринкового механізму вирішити завдання такого розвитку. Держава зобов'язана активно удосконалювати соціальну сферу та бути основним гарантом забезпечення населення суспільними благами. Якщо соціальна функція починає домінувати в системі внутрішніх функцій держави, остання набуває статусу соціальної.

Слушною вважаємо думку Т. Сьомкіної та О. Тарасевич, що впровадження успішних соціальних реформ передусім має базуватись на дієвому державному механізмі, що забезпечується кваліфікованими кадрами, технікою тощо [489, с. 65]. Побудова соціальної держави, що ґрунтується на принципах сталого людського розвитку та демократії, сприятиме вирішенню

основних суспільно важливих завдань за допомогою ефективної системи державних фінансів, котрі в такій державі здійснюють як непрямий (відтворення населення, тривалість життя, збільшення економічно активного населення, підвищення рівня та якості життя), так і безпосередній (фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення, охорони довкілля) вплив на сталий людський розвиток. Останній відповідно впливає на функціонування фінансових відносин у державі через економічну активність населення, його інтелектуальний потенціал, набуті знання, потенціал здоров'я, належну культуру та ін.

1.3. Парадигма сталого людського розвитку та її фінансові домінанти у системі сучасних економічних відносин

Універсальна парадигма розвитку випливає з факту, що будь-який рух насамперед є хвилею з універсальною структурою, яка фіксує висхідну і нисхідну гілки, а також точки максимуму, мінімуму і нулі функції [85, с. 4]. У такому контексті сьогодні маємо альтернативу: або деградація, стагнація, занепад і крах у всіх сферах, або перехід до суспільства, що культивує високі моральні цінності, якість життя та гармонійний динамічний розвиток людини, природи і техносфери.

Сучасне людство пройшло довгий шлях цивілізованого поступу. У 70-ті рр. ХХ ст. сформувалася концепція сталого розвитку як логічний результат від здобутих наукових знань щодо екології планети та бурхливого соціально-економічного прогресу. Очевидним виявилось те, що подолання кризових ситуацій у сфері охорони навколишнього природного середовища неможливе на рівні окремих держав, а вимагає взаєморозуміння та активної співпраці на міжнародному рівні. З цією метою Організація Об'єднаних Націй у 1972 р. (Стокгольм, Швеція) провела конференцію, присвячену екологічним питанням, у результаті якої було прийнято Декларацію з

проблем навколишнього середовища людини. Таким чином світове товариство визнало необхідність вирішення екологічних проблем на міжнародному рівні. На цій основі країни-члени Організації економічного співробітництва та розвитку прийняли понад 30 важливих національних законів у сфері охорони навколишнього природного середовища.

У 1983 р. з ініціативи Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй було створено спеціальну та незалежну Міжнародну комісію з питань навколишнього середовища та розвитку під керівництвом відомого політичного діяча Норвегії Г.-Х. Брундтланд. У доповіді «Наше спільне майбутнє», яку ця комісія представила у 1987 р., були розроблені теоретико-методологічні засади концепції сталого розвитку. В цьому документі зазначалося, що сталим є розвиток, який задовольняє потреби теперішнього часу, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти власні потреби. Він охоплює два основних поняття: 1) «потреба», зокрема це стосується потреб, забезпечення яких необхідне для існування бідних людей у світі, які мають бути предметом першочергової уваги; 2) «обмеження», внаслідок застосування якого стан розвитку технологій та організації суспільства зумовлюється здатністю навколишнього середовища задовольняти нинішні та майбутні потреби [693]. Це означає, що сталий розвиток спричинений двома взаємопов'язаними чинниками – базовими потребами людей та фізичним обмеженням зростання експлуатації природних ресурсів. Вважається, що саме вивчення меж цього зростання дасть змогу підійти до вирішення таких глобальних екологічних проблем, актуалізованих вищезгаданою комісією, як глобальне потепління та виснаження озонового шару. У доповіді констатовалося, що існуючі інституційні можливості та прийняття рішень як на міжнародному, так і на національному рівнях не дають змоги вирішити проблеми сталого розвитку.

Висновки, зроблені комісією під керівництвом Г.-Х. Брундтланд, стали основою роботи конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., в якій взяли участь глави

та представники урядів більше 170 держав світу. На цьому форумі відбулося проголошення сталого розвитку (sustainable development) загальносвітовою стратегією, і перед державами постало завдання щодо розробки його національних орієнтирів. Було вказано на необхідність встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства та захистом інтересів майбутніх поколінь, враховуючи їхню потребу в безпечному і здоровому довкіллі. На цій конференції також розглядалися навколишнє середовище і соціально-економічний розвиток як взаємопов'язані та взаємозалежні сфери. У підсумковому документі «Порядок денний на XXI століття» («Agenda-21») визначено, що необхідним є гармонійне досягнення високої якості навколишнього середовища, забезпечення здорової економіки для всіх народів світу, задоволення потреб людей та збереження сталого розвитку протягом тривалого періоду. У зазначеному документі висвітлено програму міжнародного співробітництва за окресленими напрямками.

Важливим документом, затвердженим резолюцією Генеральної асамблеї у 2000 р. та підписаним Президентом України, стала Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, у якій особливу увагу звернено на боротьбу з бідністю та охорону навколишнього природного середовища [124]. Зміст цієї Декларації є підставою прийняття визнаних світовою спільнотою, у тому числі й Україною, Цілей розвитку тисячоліття – восьми глобальних намірів, які мають реалізувати країни-підписанти. Ці цілі були адаптовані для України у 2003 р. та переглянуті у 2010 р. У результаті сформульовано 7 цілей, 15 завдань і 33 індикатори для оцінки ступеня їхньої реалізації [616].

У 2015 р. в Нью-Йорку 193 держави-члени ООН розробили нову програму «Трансформація нашого світу: порядок денний сталого розвитку 2030», у межах якої розроблено 17 цілей та 169 показників, що характеризують їх досягнення [705]. Сьогодні в Україні триває робота щодо адаптації цих цілей до вітчизняних реалій.

У 2002 р. у Йоханнесбурзі (ПАР) пройшов Всесвітній саміт зі сталого розвитку, на якому було констатовано, що для вирішення низки нагальних проблем людства необхідно постійно вживати практичні заходи. У цьому контексті конкретизовано положення «Порядку денного на XXI століття» та розроблено План виконання рішень Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку. На саміті поряд з екологічними розглядалися також соціальні й економічні питання. Пріоритетне місце відводилося вирішенню соціальних проблем з метою досягнення сталого розвитку, а саме: викоріненню бідності, розвитку охорони здоров'я та освіти. Разом із цим було висунуто вимогу щодо забезпечення ширшої участі зацікавлених сторін у визначеному напрямку, в тому числі міжнародних фінансових інститутів.

Через двадцять років після історичної зустрічі у Ріо-де-Жанейро Організація Об'єднаних Націй провела ще одну глобальну конференцію, відому як «Ріо+20». Результатом роботи заходу стала резолюція, прийнята Генеральною асамблеєю «Майбутнє, якого ми прагнемо» (2012 р.). Її основу становило визнання необхідності подальшого просування ідеї сталого розвитку на всіх рівнях й інтеграції його економічної, соціальної та екологічної складових, врахування їх взаємозв'язку з метою досягнення цілей сталого розвитку в усіх його аспектах. У документі зазначалося, що основна роль у просуванні ідеї сталого розвитку належить органам виконавчої та законодавчої влади на всіх щаблях. Прозвучав також заклик до країн: у процесі розподілу ресурсів відповідно до національних пріоритетів і потреб враховувати цілі сталого розвитку. Наголошено, що основним завданням є боротьба з корупцією і рухом незаконних фінансових ресурсів як на національному, так і на міжнародному рівнях. Адже саме корупція є істотною перепорою для ефективної мобілізації та розподілу ресурсів. Вона поглинає кошти, призначені для реалізації заходів щодо подолання бідності, боротьби з голодом та забезпечення сталого розвитку загалом [694]. Зазначимо, що у сучасній ситуації очікуваного результату не було досягнуто. Якщо врахувати значні часові та фінансові затрати, спрямовані на підготовку

та проведення цієї конференції, вважаємо, що більший ефект дало б їхнє цільове спрямування на окреслені пріоритети сталого розвитку.

Підтримуючи позицію багатьох вітчизняних учених, зауважимо, що науковим підґрунтям концепції сталого розвитку є концепція ноосфери, висунута академіком В. Вернадським у середині ХХ ст.

У праці «Біосфера і ноосфера» (1944 р.) український вчений акцентував, що еволюційний процес створив нову геологічну силу – наукову думку соціального людства. Адже в останні століття спостерігається інтенсивний вплив цивілізованого людства на біосферу [70, с. 255].

Так, сьогодні людство пишається своїми науково-технічними відкриттями. Однак учені застерігають, що через їх використання руйнується біосфера, порушується баланс природних процесів. Час від часу на планеті виникають зони екологічного лиха. У цьому контексті В. Вернадський зазначає, що під впливом наукової думки і людської праці біосфера переходить у новий стан – ноосферу [70, с. 255]. «Історичний процес на наших очах докорінно змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – усіх і кожного – та вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство загалом стає потужною геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдиного цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є «ноосфера» (від грецьк. «ноо» – розум, «сфера» – оболонка Землі)» [70, с. 482–483].

Таким чином, у ноосферній концепції В. Вернадського простежується ідея збалансованого розвитку соціальної, екологічної та економічної сфер суспільства, у центрі якого перебуває людина зі своїми потребами та можливостями. «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. У ній вперше людина постає могутньою геологічною силою. Перед нею відкриваються найширші творчі можливості» [70, с. 482–483].

Загалом заслуга В. Вернадського полягає у тому, що в центр системи ноосферного світогляду він поставив людство з конкретною системою нагальних матеріальних практичних потреб й інтересів виживання сучасного та майбутніх поколінь. Цим учений наголосив, що розумна людська діяльність є визначальним чинником розвитку. «Гармонійний взаємозв'язок усіх структурних складових ноосфери – людства, суспільних систем, наукових знань, техніки й технологій в єдності з біосферою є основою її стійкого існування й розвитку» [322, с. 6].

Отже, саме ноосферна ідея має стати базовою у процесі подальшого розвитку України. Ноосфера є соціоприродною системою, в якій планетарне гуманістичне управління реалізується морально-справедливим розумом людини і глобальним інтегральним інтелектом. Водночас критерієм рівня розвитку і якості життя особистості є гуманістичні цінності та знання людини, яка живе в гармонії з довколишнім соціальним і природним середовищем [89, с. 31].

Загальнолюдську парадигму сталого розвитку вчені розуміють як настання новітнього етапу розвитку людства (дод. Г). На цьому етапі окремі держави та світове співтовариство загалом зорганізують скоординовану діяльність, що забезпечить повну нейтралізацію сукупності негативних соціальних, економічних й екологічних диспропорцій, нагромаджених у суспільстві та навколишньому середовищі; створення умов, які запобігають появі цих диспропорцій [370].

На думку І. Брижань, теорія сталого розвитку є альтернативною до парадигми економічного зростання, оскільки остання ігнорує екологічну небезпеку [46, С. 130]. До основних критеріїв сталого розвитку В. Куценко відносить: 1) забезпечення мінімальних витрат під час досягнення результатів діяльності; 2) здатність зберігати на достатньому рівні основні показники ефективності у випадку зміни завдань; 3) досягнення цілей окремих галузей, економіки загалом при зміні параметрів діяльності

(результативності); 4) забезпечення оптимального впливу процесу управління на результати діяльності [249, с. 80].

Важливим аспектом є принципи політики сталого розвитку. Так, В. Шевчук вважає, що до них слід зарахувати: визнання життєвих сил кожної людини, родини, держави та суспільства загалом найвищими цивілізаційними цінностями; розуміння сталості розвитку суспільства у контексті якісних змін; окреслення філософських векторів на основі культурних, духовних і моральних цінностей; екологічне відновлення природних об'єктів і зменшення техногенного навантаження на них [626, с. 7].

Обґрунтовуючи ідею сталого людського розвитку, І. Бідзюра зазначає, що він як форма загальнопланетарного осмислення єдності світу та його природно-ресурсного потенціалу має ґрунтуватися на: принципах комплексності і системності; гармонійності руху всіх складових; спрямованості на людину як на головний суб'єкт й об'єкт такого розвитку; екологізації господарської та соціальної діяльності людини та раціоналізації природокористування і відновлення порушених екосистем на мікро- і макрорівнях [27]. Виокремлюючи такі основні принципи сталого розвитку, як збереження ресурсного потенціалу, гармонізація різних сторін суспільного життя та відповідальність сьогодишнього покоління перед нащадками, Л. Гладченко стверджує, що універсальним інструментом сприяння сталому розвитку за всіма його складовими в контексті зазначених принципів можуть бути урядові фінанси [101, с. 59].

Слушною є думка М. Деркача, який вказує, що серед основних аспектів сталого розвитку доцільно виділити фінансовий, оскільки всі заходи щодо стимулювання й забезпечення еколого-економічного розвитку держави пов'язані зі значними витратами, а пошук необхідних джерел і механізмів їхнього фінансування стає важливим й актуальним питанням. Учений переконує, що забезпечення сталого розвитку держави та її регіонів можливе тільки за наявності ефективних механізмів і джерел фінансування [129, с. 15].

Очевидно, що вищезазначене сукупно відображає важливі аспекти концепції сталого розвитку. Однак хочемо звернути увагу на те, що в контексті розбудови держави існує потреба пошуку реальних важелів для подолання у суспільній свідомості авторитарно-тоталітарних підходів до людини, яка була «гвинтиком», «фактором», «річчю», і переходу до гуманних суспільних процесів, у центрі яких була б родова, загальнолюдська сутність, свобода особистості, її самоактуалізація [89, с. 36]. Адже інвестиції в людський потенціал і забезпечення умов для його повної реалізації створюють альтернативу руйнівній природі. Саме людина на добровільних засадах робить вибір на користь більш розумного типу розвитку, змінюючи структуру споживання та виробництва [27]. Акценти розвитку мають зміщуватися з винятково економічних і матеріальних на еколого-соціальні та духовно-моральні [366, с. 267].

Таким чином, основна мета концепції сталого розвитку ґрунтується на пріоритетах людського життя. Соціальна парадигма розвитку ставить на перше місце людину, покращення умов її життєдіяльності. Тільки за рахунок позитивних зрушень у цьому плані населення буде здатне адаптуватися до існуючих соціально-економічних й екологічних умов, оволодівати навичками соціальної активності та мобільності, реалізовувати свій людський потенціал [319, с. 123–124].

Отже, зауважимо, що основним завданням сталого розвитку, не зважаючи на різноманітність визначень, проголошується задоволення найважливіших життєвих потреб людей та надання їм рівних можливостей в досягненні своїх стремлінь до кращого життя.

Проаналізувавши науково-теоретичні здобутки двох концепцій – людського розвитку та сталого розвитку, доходимо висновку, що їхнім спільним компонентом є якість життя. У концепції людського розвитку остання є необхідною умовою, а в концепції сталого розвитку – критерієм. Вважаємо також, що вихідними методологічними засадами сталого людського розвитку є розуміння таких основних постулатів:

– розширення можливостей, яке передбачає, що розвиток здійснюється зусиллями самих людей, а не лише заради їхніх інтересів. Кожна людина має активізувати свою участь у всіх процесах, що стосуються її життя. У сприятливому середовищі індивід зможе розвивати свої потенційні здібності, а можливості такого розвитку мають розширюватися;

– принцип сталості, тобто забезпечення доступу до можливостей не лише нинішнім, а й майбутнім поколінням. Необхідно поновлювати всі види ресурсів, у тому числі й фінансові, щоб не створювати боргів, які сплачуватимуть майбутні покоління.

Як продовження викладених думок А. Білоусова зауважує, що базовими складовими концепції людського розвитку є розширення можливостей людини, продуктивність, рівність, сталість і безпека [29, с. 16]. Особливий акцент концепції людського розвитку на багатовимірність доповнює традиційні підходи до сталості, нагадуючи, що дискусія про те, що зберігати, не менш важлива, ніж про те, як зберігати. Людський розвиток вимагає, щоб індивіди мали достатню свободу і можливості вибору для задоволення своїх потреб, запитів, бажань [673].

Отже, сталість є однією із домінант розвитку людського потенціалу. Сутність сталого людського розвитку полягає в тому, що всі є рівноправними щодо можливостей розвитку у сьогоденні та у майбутньому. У доповіді ПРООН у 1994 р. було визначено сталий людський розвиток як такий, що: сприяє не лише економічному зростанню, а й справедливому розподілу його результатів; відновлює навколишнє середовище, а не знищує його; підвищує рівень відповідальності людей, а не перетворює їх на бездушних виконавців [672, с. 15]. Разом із тим вважаємо, що міждисциплінарне поняття «сталий людський розвиток» потребує ширшого осмислення та наукового обґрунтування. На наш погляд, неможливо обговорювати соціальні, економічні й екологічні проблеми, не беручи до уваги надбання фінансової науки. Адже сьогодні складно знайти хоча б одну сферу людської діяльності, в якій можна обійтися без використання фінансових наукових знань.

Водночас треба віддати належне тим небагатьом науковцям, які розширили та у певних аспектах наповнили новим змістом сутність цього поняття. Так, японський учений С. Хасегава зазначає, що сталий людський розвиток є еволюцією класичної концепції розвитку, тобто акцент змістився з матеріального добробуту держави до благополуччя окремої людини. На відміну від класичного підходу, що ґрунтувався на трьох чинниках виробництва (земля, капітал і робоча сила), за новою парадигмою сталого розвитку людського потенціалу в центр висувається людина як основний діяч та кінцева мета [668]. Французький економіст Н. Мансурі-Гілані зауважує, що концепцію сталого людського розвитку доцільно розглядати як безперервний процес соціального прогресу, поліпшення індивідуальних та колективних благ [683]. Дж. Доббін та Ф. Хезель, досліджуючи проблеми сталого людського розвитку в Мікронезії, зазначають, що ця концепція має базуватися на трьох основних засадах:

- розвиток продуктивних сил, що приводить до соціальних змін;
- захист навколишнього середовища, тобто збереження екосистеми та припинення розтрачання обмежених природних ресурсів;
- людиноцентризм (залучення людей до прийняття рішень; наділення їх відповідними повноваженнями, що сприятиме зміцненню впевненості у своїх можливостях) [663].

Цікавою для нашого дослідження є думка американського еколога Б. Коммонера, який стверджує, що інтеграція екологічних і соціальних чинників сталого людського розвитку має узгоджуватися з економічними та політичними стратегіями так, щоб досягнути стабільного економічного й соціального зростання у поєднанні з відповідальним піклуванням про навколишнє середовище [661].

Вітчизняний дослідник Т. Іващенко зауважує, що сталий людський розвиток – це поступове, гармонійне, стабільне, постійне, взаємоузгоджене розширення прав, свобод і можливостей у всіх сферах суспільного життя за умови активної, відповідальної діяльності людей, спрямованої на досягнення

такого розвитку, на підтримання ідеалів соціальної справедливості та рівності, в тому числі між поколіннями, й екологічної рівноваги [173, с. 34]. Так, основний акцент зроблено на забезпеченні соціальної справедливості та збалансованому розвитку екосистем з метою створення умов для безпечного проживання людей.

Інший український науковець І. Мамонов визначає сталий людський розвиток як систему екзистенціальій (умов проживання, які обирає або створює людина – прим. О. Т.), яка забезпечує наростання повноти життя людини на основі високого рівня задоволення потреб і розвитку її якостей та можливостей для сучасного покоління без шкоди для можливості прийдешніх поколінь задовольняти власні потреби [283, с. 34]. Така позиція автора засвідчує, що відповідальність за життєдіяльність людини покладається винятково на неї саму.

Як можна простежити, в науковому плані теоретичні та практичні питання концепції сталого людського розвитку недостатньо вивчені. Особливо це стосується фінансових аспектів дослідження. В жодному із вищеподаних тлумачень не простежується взаємозв'язок між державою, її фінансовим потенціалом і життєдіяльністю населення. На нашу думку, розглянуте поняття має відображати саме цей аспект, оскільки державі відводиться пріоритетна роль у забезпеченні розширення можливостей людини та у створенні безпечних умов для проживання і праці. З огляду на це необхідно дослідити чинники сталого людського розвитку з урахуванням здобутків сучасної фінансової науки.

Для того, щоби глибше розкрити багатогранність і специфічність окресленого поняття, розглянемо його композиційну структуру. Як показано на рис. 1.3, поняття «людський розвиток» охоплює всі соціально-економічні аспекти розвитку особистості – від стану здоров'я до економічної свободи.

У документах ООН акцентується увага на розвитку людського потенціалу, або людському розвитку, досягнення якого оцінюються не лише за показниками доходів населення, а й за такими критеріями, як очікувана

тривалість життя, відсоток грамотності серед дорослого населення та рівень доступу до освіти.

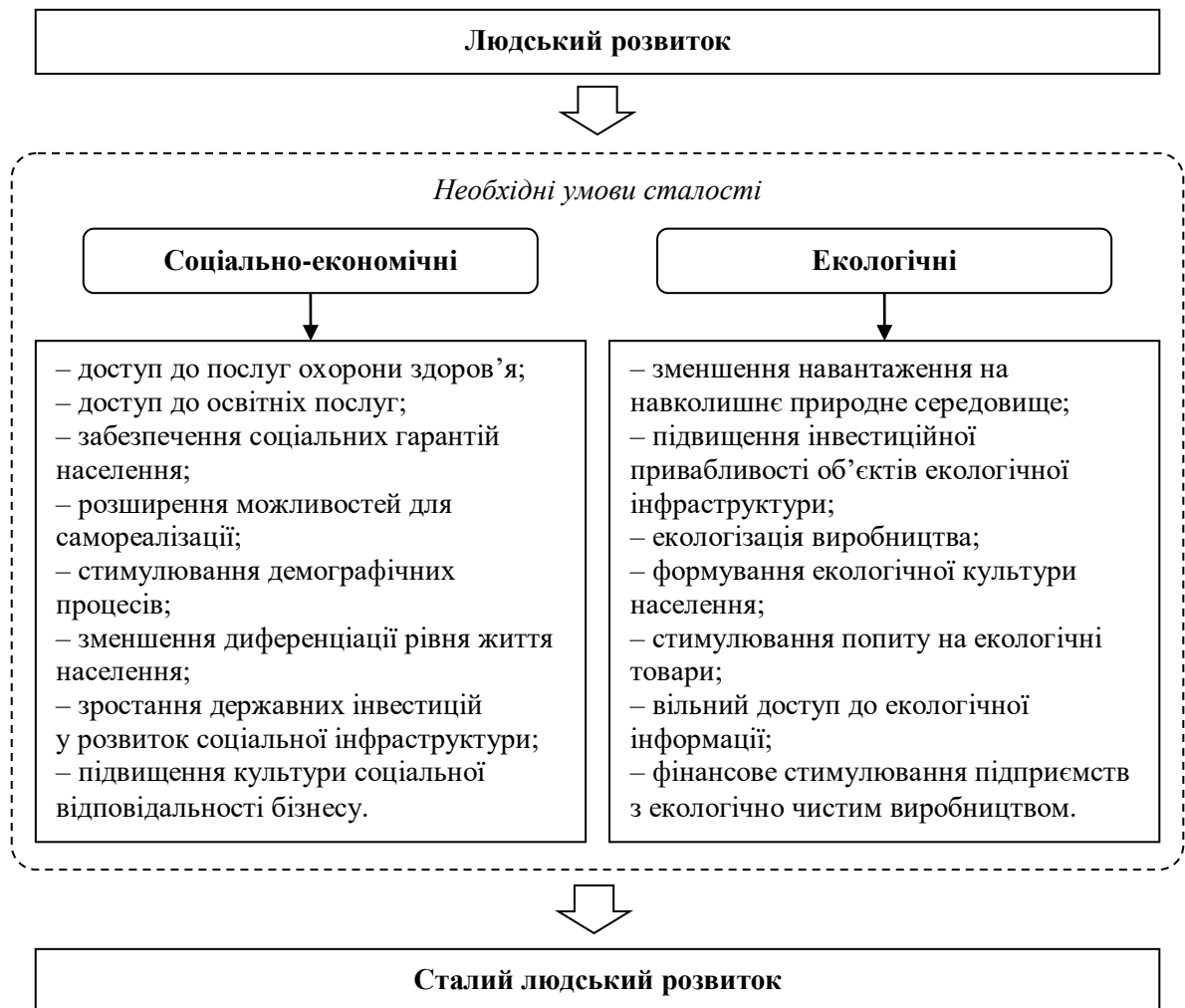

Рис. 1.3. Структурна композиція сталого людського розвитку

Джерело: розроблено автором.

Поняття «сталий розвиток» передбачає гармонійне поєднання екологічної, соціальної та економічної складових. Загалом з екологічної точки зору він має забезпечувати цілісність і життєздатність природного середовища. Метою сталого екологічного розвитку є подолання екологічної кризи та запобігання екологічним ризикам, забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для здоров'я і життя навколишнє природне середовище, недопущення дій, які порушують здатність екосистем до саморегулювання і самовідновлення [476, с. 295]. Природно-ресурсний

потенціал держави необхідно розглядати як фундамент життя, збереження якого є обов'язковою умовою функціонування соціально-економічної системи.

Соціальна складова спрямована на збереження стабільності існуючих соціальних систем і забезпечення справедливого розподілу ресурсів та можливостей серед усіх членів суспільства. Розвиток цієї складової передбачає гарантування достойного рівня життя для кожної людини, а також збереження такого права для майбутніх поколінь.

Основою соціальної політики сталого розвитку має бути якість життя населення – принципово інша система цінностей порівняно з попереднім і сучасним періодами трансформації суспільства. Надзвичайно важливим є визнання пріоритетності та взаємозумовленості життєвизначальних інтересів більшості населення. Держава має взяти на себе функцію забезпечення принципу соціальної справедливості на основі узгодження і підтримки базових інтересів усіх громадян, а не окремих соціальних груп, що дасть змогу перетворити суспільство на збалансовану систему, яка розвивається [319, с. 134].

Принципи сталого розвитку реалізуються через соціальний потенціал: нагромаджені можливості суспільства до забезпечення такої економічної та соціальної діяльності, яка відповідає потребам ефективного й ощадливого використання наявних ресурсів, збереження ресурсних можливостей розвитку для прийдешніх поколінь, підтримку економічної, соціальної, екологічної безпеки й формування самовідтворювальної цілісної екоосоціоекономічної системи [100, с. 33].

Економічна складова передбачає оптимальне використання обмежених ресурсів та використання екологічно чистих і водночас ресурсо- та енергозберігаючих технологій, у тому числі видобування та переробку сировини, створення екологічно прийнятної продукції, мінімізацію, переробку та знищення відходів. У сучасних умовах, коли вітчизняна

промисловість втрачає конкурентоспроможність на світовому ринку, це питання набуває виняткової актуальності.

Однак національний добробут країни, добробут її населення визначаються не лише матеріальними благами, а й ступенем людського розвитку. Разом із цим мають рацію фахівці, які пов'язують сталий розвиток з постійним економічним зростанням. Зауважимо, що у цьому є раціональне зерно, оскільки в концепції сталого розвитку не йдеться про необхідність скорочення матеріального виробництва і споживання. У цьому контексті цікавою для нас також є думка фундатора німецької моделі соціального ринкового господарства Л. Ерхарда, який вважає економіку не замкнутою системою, а лише частиною суспільного організму, в центрі якого перебуває людина зі своїми поглядами, очікуваннями, переживаннями, психологією [666]. Переконливою щодо цього аспекту є теза відомого американського філософа, публіциста, політичного економіста японського походження Ф. Фукуями про те, що економічна діяльність – це найважливіша частина соціального життя, і в ній принциповим чином задіяні норми, правила, моральні зобов'язання та інші громадянські навички людини, з яких це життя складається [609].

Отже, людина має брати участь у всіх процесах, які формують сферу її життєдіяльності. Сталий людський розвиток передбачає соціально орієнтоване зростання, а також забезпечення політичної, економічної, соціальної свобод людини, рівних можливостей, свободи пересування, реалізації творчих здібностей, гарантії прав.

Механізм формування людського потенціалу має також екологічну складову. Людський розвиток та економічне зростання пов'язані з необхідністю збереження природного середовища й гарантування екологічної безпеки життєдіяльності людини. Постійне зростання виробництва при ігноруванні екологічних аспектів спричинює поглиблення глобальних проблем [115, с. 38]. Людині доводиться адаптуватися не так до природних умов, як до створених негативних чинників антропогенного

походження. Відповідно основним імперативом формування нової суспільної моделі є ідея сталого людського розвитку, що передбачає екологічно обґрунтований економічний і соціальний розвиток, який задовольняє інтереси щодо збереження та використання навколишнього середовища як сучасного, так і майбутніх поколінь на базі фінансового потенціалу держави.

Сьогодні можна виокремити два основні підходи, які розглядають взаємодію людини з природою, – технократичний, побудований на ідеї підкорення природи заради необмеженого споживання, та екоософський, який ґрунтується на тому, що людська активність на планеті має базуватись на пріоритетах цілісності й акцент слід робити на вихованні екологічної свідомості та збереженні природи.

Щодо першого підходу зазначимо, що межі допустимості технологічного зростання цивілізації на даний час не визначені. Разом із цим повна відмова від науково-технічного прогресу недопустима, як і сьогоднішній сценарій «технологічного перегріву», суспільно небезпечними наслідками якого є екологічні катастрофи. Перевагою природоорієнтованої економіки є те, що база для економічного розвитку держави формується без значних соціальних й інтелектуальних затрат. Недоліки вбачаються в такому: економічний розвиток обмежується залежністю від певних природних ресурсів; вичерпність природних ресурсів; недостатня увага до соціальної складової чи її неврахування; виникнення екологічних проблем та ін.

Особливу увагу привертає другий підхід, адже з давніх часів людина не лише схиляла голову перед природою, а й намагалися жити у гармонії з нею. Саме це є основою екоософської концепції.

Термін «екософія» увів у 1973 р. норвезький філософ А. Несс і трактував як «філософію екологічної гармонії або рівноваги». «Як і будь-яка «софія» (мудрість), вона включає норми, правила, постулати, пріоритети та гіпотези щодо стану справ у нашому Всесвіті. Це екологічна мудрість, напрямки інтересів якої варіюють і охоплюють не лише «факти»

забруднення, ресурси, населення тощо, а й ціннісні пріоритети», – зауважував А. Несс [664].

Таким чином, екософія – це усвідомлення людиною мудрості природи; вона будується на живих знаннях та живій логіці. Екологічна мудрість виходить з творчого гармонійного спілкування людини зі світом природи. Концептуалізації екософії присвятив свої праці російський дослідник К. Шилін. Аналізуючи основний принцип концепції людського розвитку, відповідно до якого економіка має існувати для розвитку людини, а не навпаки, К. Шилін ставить актуальне питання. Зокрема, його цікавить, для якої саме людини – економічної (споживача) чи тої, яка живе у гармонії з природою. Звідси випливає інше важливе питання: яка філософія має бути основою сучасної економічної політики [627].

Зауважимо, що проблема взаємозв'язку екології та економіки є порівняно новою для філософського аналізу. Однак її осмислення в рамках екософії сприяє переоцінці традиційної парадигми економічного мислення та пошуку нового аксіологічного обґрунтування іншої теорії господарювання – екологічної економіки. Адже входження України до Європейського Союзу передбачає не лише економічну стабільність, а й екологічну безпеку, задля якої здійснюються заходи щодо попередження руйнування екологічного середовища та виникнення загроз для здоров'я людей. Таким чином, методологічним дороговказом у нашому подальшому дослідженні буде саме екософський підхід.

Серед перших українських учених, які звернули увагу на екологічну складову суспільного розвитку, був С. Подолинський. Центром його основного дослідження «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880 р.) є людина як головний суб'єкт еколого-економічних процесів. Досліджуючи багатогранність поняття «енергія», вчений доходить висновку, що вона має здатність розсіюватися у процесі трансформації з одного виду в інший, а тому людська праця має забезпечити абсолютне збільшення бюджету енергії [387].

Сьогодні екологія охоплює всі сфери життя людини (духовні, гуманітарні, економічні, технічні, наукові, політичні) і стала наукою про проблеми виживання в навколишньому середовищі [31, с. 11]. Саме поняття «екологія» походить від грецьких слів «ойкос» (дім) та «логос» (наука). Отже, можна стверджувати, що екологія вивчає «природний дім», організми, які його населяють (у тому числі людину), та всі процеси, що роблять цей «дім» придатним для життя. Предметом вивчення екології є відношення живих організмів до середовища свого проживання, їхня взаємодія між собою та вплив середовища на них. Основним завданням екології є дослідження взаємодії енергії та матерії в екосистемі [454, с. 6–7].

Засади екологічної політики відображені у першому збірнику законів Київської держави – «Руській правді». У цьому документі застерігалось використання всіх видів природних ресурсів [446]. Сьогодні екологічну політику розуміють як науково обґрунтовану політику, спрямовану на збереження та відтворення здорового та безпечного середовища проживання, на вирішення соціально-екологічних конфліктів шляхом поступової екологічної модернізації всіх сфер життєдіяльності суспільства, починаючи від трансформації базової системи цінностей, дотримання громадянських прав та свобод і до перебудови промислового виробництва на основі розширеного використання природозберігаючих технологій.

У сучасних умовах суб'єктами сталого людського розвитку є: держава, яка несе основну відповідальність; неприбутковий сектор (соціальне підприємництво), який об'єднує міжнародні організації, територіальні громади, громадські організації; комерційне підприємництво; домогосподарства і сама людина [634].

З періоду свого виникнення держава є соціальним утворенням, якому властиві загальносоціальні функції. Вона має вести відповідальну політику підтримки принципів сталого людського розвитку, передусім це стосується фінансових аспектів. Саме фінансовий потенціал держави уможливорює функціонування високорозвинутої економіки з «людським обличчям».

Резюмуючи, зазначимо, що сучасне бачення поступального суспільного розвитку відводить людині центральне місце не лише у духовному житті суспільства, а й у кругообігу відтворювальних процесів. Людина є і вихідним, і кінцевим пунктом збалансованого соціоекологоекономічного розвитку. Людський вимір – визначальна домінанта цього розвитку, а фінансовий потенціал держави – засіб для його досягнення.

Отже, враховуючи вищевикладене, сталий людський розвиток – це процес, у ході якого усі члени суспільства за допомогою фінансового потенціалу держави мають рівнодостатні й доступні фінансові можливості для: зміцнення власного здоров'я, вдосконалення професійних якостей, екологічних умов життя; підтримки незахищених верств населення шляхом справедливого перерозподілу ресурсів; формування соціальної відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Окреслюючи фінансові домінанти парадигми сталого людського розвитку, необхідно виділити проблеми, наявність яких безпосередньо впливає на фінансову політику держави.

Оскільки сьогодні в умовах суспільно-політичної та економічної кризи в Україні спостерігається низький рівень доходів громадян, то до першої групи належать проблеми, що впливають на рівень і якість життя населення. Бідність виступає одним із основних чинників формування соціальної напруги і соціальної нестабільності в суспільстві, стрімкого зниження народжуваності, збільшення потоку еміграції (у т. ч. нелегальної), погіршення стану здоров'я та зростання смертності, посилення процесів депопуляції. Сьогодні почали формуватися передумови хронічної («спадкової») бідності, що може перетворитися на проблему майбутнього [220, с. 46].

Загалом бідність слід розуміти як такий стан, при якому виникає невідповідність між досягнутим середнім рівнем задоволення потреб і можливостями їхнього задоволення в окремих соціальних групах населення. Вона характеризується нерозвиненістю потреб, необхідністю

першочергового задоволення матеріальних потреб, не беручи до уваги духовних та соціальних. Боротьба з бідністю є важливою складовою соціальної політики всіх цивілізованих держав. Тому центральне місце серед заходів держави, спрямованих на вирішення проблеми бідності має займати соціальний захист населення.

Ймовірно, будь-хто може опинитися в обставинах, які призводять до втрати основних джерел задоволення потреб. Такими обставинами можуть бути хвороба, інвалідність, старість, втрата годувальника та ін. Міжнародний досвід показує, що чим більш розвинена країна, тим розгалуженішою є її система соціального захисту і соціального забезпечення. Наприклад, центральне місце у системі соціального захисту Німеччини займає соціальне страхування, що охоплює страхування через настання старості та набуття інвалідності, у зв'язку з хворобою, а також від нещасних випадків на виробництві. При цьому обов'язкове солідарне соціальне страхування в Німеччині становить 75% від усіх соціальних витрат та адмініструється зазвичай неприбутковими страховими фондами, які мають певну автономію від держави та управляються соціальними найманими робітниками й підприємцями на паритетних засадах. У системі соціального захисту Німеччини діє принцип субсидіарності, що передбачає участь державного, недержавного та неформального секторів у її забезпеченні [577, с. 102]. Проте в Україні допоки не розроблений принцип субсидіарності, що негативно впливає на збалансованість фінансових ресурсів у цій сфері.

Другу групу, на наш погляд, формують проблеми, пов'язані з такою важливою сферою національних інтересів, як освіта. Цей економічний інститут здійснює регулювання процесів виробництва, обміну й розподілу освітнього продукту [10, с. 6]. Однак сьогодні система вітчизняної освіти суттєво відстає від світових вимог і потребує змін. Актуальною проблемою є недостатня ефективність механізму її державного фінансування. Розподіл бюджетних коштів, що ґрунтувався на обсягах асигнувань, виділених освітньому закладу у попередні роки, із додаванням коштів на нові витрати

та з урахуванням інфляції не створив стимулів ефективного використання державних фінансових ресурсів, оскільки їхні обсяги не пов'язані з якісними результативними показниками та характеристиками діяльності навчального закладу, що мають на кожному рівні системи освіти своє специфічне вираження. Водночас унікальні знання та здібності людей, вміння адаптуватися до викликів сьогодення, висока кваліфікація і компетентність відображають рівень розвитку людського потенціалу та є основою підвищення добробуту населення країни.

Сьогодні важливим є розуміння того, що взаємозв'язок економічних і соціальних чинників не лише забезпечує ширші можливості для задоволення соціальних потреб, а й сприяє стабільній економічній активності. Інвестиції у соціальну сферу є важливою складовою економічного розвитку. Задоволення суспільних потреб є тією віддачею, що з державних витрат створює інвестиційний ресурс.

Третю групу становлять проблеми, пов'язані з найбільшою суспільною цінністю – здоров'ям людей та умовами його формування. Кожна цивілізована держава має усвідомлювати цінність здоров'я населення та соціально-економічну ефективність інвестицій в охорону здоров'я. Стратегія Всесвітньої організації охорони здоров'я у XXI сторіччі окреслює основні вектори фінансування здоровоохоронної діяльності, що мають бути спрямовані на забезпечення рівноправності, справедливості та стабільності. Відповідно до Люблінської хартії з реформування системи охорони здоров'я (1996 р.), схваленої представниками всіх європейських країн, у питаннях фінансування або надання такого суспільного блага, яким є охорона здоров'я, немає і не може бути місця необмеженому і безконтрольному пануванню ринкових принципів. Важливим завданням сучасного періоду розвитку охорони здоров'я в Україні є досягнення ефективного використання наявних фінансових ресурсів. Водночас потрібно зауважити, що формування здоров'я населення відбувається в умовах катастрофічного погіршення якості життєвого простору.

Четверту групу формують проблеми, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та забезпеченням населення від негативного впливу забрудненого довкілля. Активний розвиток технологій та впровадження модернізованого обладнання призвели до стрімкого погіршення екологічної ситуації в світі. Людина не лише освоює довкілля, руйнуючи сформовані природні зв'язки, а й забруднює відходами своєї діяльності щораз більше територій. Усі цивілізовані країни світу визнають необхідність збільшення витрат, спрямованих на збереження природних ресурсів і запобігання фатальному впливу технічного прогресу на екологію. Україна, площа якої становить 5,7% території Європи та 0,44% території світу, не виняток у цьому процесі, що базується на кардинально новій економічній філософії. Зокрема, це ідея якісного та безпечного життя людей на основі збереження і відтворення навколишнього природного середовища для теперішніх і майбутніх поколінь.

П'яту групу формують проблеми, пов'язані з економічним розвитком нашої держави. Сьогодні він характеризується стагнаційними тенденціями, відсутністю дієвого інноваційного механізму, несприятливим інвестиційним кліматом та обмеженістю фінансових ресурсів для пріоритетних галузей соціоеколого національної економіки. Суттєвою проблемою у контексті перспектив сталого людського розвитку є диспропорції регіонального економічного простору, що вимагає розробки стратегії рівномірного розвитку регіонів та їхньої інтеграції у єдиний соціоекологоекономічний простір держави. Особливої уваги потребує малий бізнес, який спроможний активізувати позитивні структурні зрушення в економіці та забезпечити формування середнього класу як гаранта стабільності суспільного поступу. Ефективність розвитку малого підприємництва в Україні залежить від фінансових аспектів функціонального механізму взаємодії між державою та малим бізнесом. Загалом сьогодні необхідні такі антикризові заходи, які включають механізм фінансового

стимулювання для соціально відповідальних екологобезпечних суб'єктів господарювання.

Відповідно до вищезазначеного можна визначити імперативи сталого людського розвитку, практична реалізація яких потребує залучення фінансового потенціалу держави: забезпечення належного рівня добробуту населення; рівномірність у розподілі доходів громадян (подолання диференціації, активізація платоспроможного попиту, соціальний захист малозабезпечених); інвестування у створення високоякісної системи охорони здоров'я; формування ефективної системи освіти; забезпечення якісного довкілля; відновлення економічного зростання. Водночас визначальним чинником загальнонаціональної стратегії сталого людського розвитку є фінансовий потенціал держави, що потребує подальшого поглибленого обґрунтування.

1.4. Імперативи впливу фінансового потенціалу держави на сталий людський розвиток

Питання фінансового потенціалу держави має важливе значення в контексті нашого дослідження, оскільки саме від нього залежить ефективність вирішення завдань сталого людського розвитку. Загалом в економічній літературі виокремлюють фінансовий потенціал держави (макрорівень), фінансовий потенціал регіонів (мезорівень), фінансовий потенціал суб'єктів господарювання та фінансовий потенціал населення (мікрорівень).

Населення є основним суб'єктом усіх соціально-економічних трансформацій, що наявні у процесах державного розвитку на національному і регіональному рівнях. Поряд із владою та територією воно є фундаментальною ознакою державності [619, с. 155]. Фінансовий потенціал населення як частина фінансового потенціалу держави є резервом

інвестиційних джерел для розвитку економіки та збільшення доходів бюджетів різного рівня.

Населення акумулює та використовує грошові кошти, які надходять із різних джерел. Формування грошових ресурсів населення відбувається на основі трудової діяльності (заробітна плата та дохід від підприємницької діяльності), поточних соціальних трансфертів, власності. Грошові кошти використовуються на споживання та заощадження. Таким чином відбувається взаємодія населення з виробничою та фінансовою сферами. Результати економічної та виробничої діяльності населення впливають на добробут як окремої людини, так і всієї держави, а розширене споживання та інвестиційний характер заощаджень формують вектор сталого людського розвитку.

У сучасних економічних дослідженнях, присвячених фінансовим відносинам на індивідуальному рівні, часто використовується поняття «домогосподарство». На наш погляд, найбільш влучне та універсальне його визначення запропонувала Т. Кізима. Це – специфічний вид соціально-економічної організації людей, які здебільшого перебувають у родинних відносинах, ділять спільний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси (працю, капітал, підприємницькі здібності) та спільно приймають економічні рішення щодо формування доходів і здійснення витрат [202, с. 21].

Оскільки населення є сукупністю домогосподарств, то погоджуємося, що логічно вважати поняття «фінансовий потенціал населення» і «фінансовий потенціал домогосподарств» ідентичними [65, с. 38]. При цьому перше поняття А. Вдовиченко розуміє як суму невикористаних і наявних фінансових ресурсів населення [65, с. 77]. Всебічно дослідивши особливості фінансів домогосподарства, Т. Кізима трактує друге поняття як сукупність наявних і тимчасово не задіяних фінансових ресурсів, які характеризують фінансові можливості домогосподарства, тобто здатність здійснювати у повному обсязі необхідні витрати та формувати заощадження [202, с. 6–7].

Частина сукупного грошового доходу домогосподарств набуває форми заощаджень, якщо задовольняються їхні фізіологічні потреби. Якщо доходи вищі від потреб, то виникає альтернатива «заощадження або споживання» [116, с. 183]. Заощадження домогосподарств є важливим чинником та інвестиційним ресурсом розвитку держави. Виконуючи відтворювальну функцію через банківську систему, заощадження відіграють визначальну роль у розширеному відтворенні, створенні доданої вартості [259]. Відповідно держава надає населенню суспільні блага та послуги, фінансування яких залежить від податкових платежів як громадян, так і суб'єктів господарювання. Таким чином, виникають двосторонні фінансові відносини: з одного боку, держава обкладає населення податками, а з іншого – здійснює на його користь трансфертні платежі.

Фінансовий потенціал населення задіяний також у процесах формування інвестиційної привабливості регіональної економіки. Населення не тільки стимулює зростання виробництва через механізм сукупного попиту, а й задовольняє попит на фінансово-інвестиційні ресурси, необхідні для інноваційного розвитку регіону, за рахунок власних заощаджень.

Можна також вважати, що фінансовий потенціал населення формується за рахунок грошових коштів, які суб'єкти господарювання витрачають на оплату праці. Витрачаючи ці кошти, населення задовольняє свій попит на необхідні товари та послуги, а суб'єкти господарювання отримують доходи. Як продовження цієї думки А. Черкасов зазначає, що залежно від професійних і комерційних можливостей населення формується фінансово-економічний потенціал підприємницького сектора, який сприяє наповненню бюджету країни. Перерозподіл бюджету дає змогу здійснювати державні соціальні видатки на освіту, охорону здоров'я, культурні заходи, пенсійні виплати, інші соціальні трансферти [619, с. 140].

Характеризуючи фінансовий потенціал суб'єктів господарювання, відштовхуємося від міркувань І. Зятковського, що поняття «суб'єкт економіки» (господарювання) є більш містким порівняно із сучасним

розумінням підприємства, оскільки повніше відображає соціально-економічну природу цієї внутрішньої інституційної одиниці в економічному обміні в усіх сферах економічної діяльності людей [169, с. 61]. Погоджуємося також з позицією вченого, що суб'єктами господарювання є власники майна і наділені майном незалежні учасники господарських відносин різних форм власності й організаційно-правових форм (зі статусом і без статусу юридичної особи) з властивим їм ступенем господарської компетенції відповідно до функцій, які вони виконують у ринковій інфраструктурі, здатні особисто нести (або перекладати на засновника) майнову та фінансову відповідальність за зобов'язаннями в межах, передбачених економічним порядком, і мають на меті отримання від суспільно корисної діяльності прибутку, який розподіляють між учасниками (засновниками) або спрямовують на забезпечення життєдіяльності (статутні потреби) [169, с. 101].

Підтвердженням важливості розгляду фінансового потенціалу на рівні суб'єктів господарювання є численні праці інших вітчизняних науковців. Ю. Сердюк-Копчекчі, розглядаючи фінансовий потенціал промислових підприємств, розуміє це поняття як сукупність фінансових ресурсів, які задіяні у роботі підприємства і характеризуються можливістю залучення для фінансування його майбутньої діяльності й стратегічних напрямків розвитку [464, с. 5].

Н. Касьянова, Д. Солоха, В. Морева, О. Белякова та О. Балакай дотримуються позиції, що фінансовий потенціал підприємства є обсягом власних, позичених і залучених фінансових ресурсів, якими воно може розпоряджатися з метою здійснення своїх поточних і перспективних витрат [190, с. 20]. Дослідники Р. Толпежников, В. Турчак, С. Чижинська фінансовий потенціал підприємства розглядають як сукупність власних і залучених фінансових ресурсів підприємства та можливості системи щодо ефективного управління ними для забезпечення операційної й інвестиційної діяльності та досягнення загальносистемних цілей [501, с. 278; 578, с. 49].

Акцентуючи увагу на управлінському аспекті в межах цього поняття, науковці, на наш погляд, надають особливого значення людському чиннику в системі фінансових відносин, які виникають на підприємстві.

Досліджуючи фінансовий потенціал банку, Н. Гребенюк не лише вважає його сукупністю пов'язаних соціально-економічних форм існування фінансових ресурсів банку (власного, запозиченого, позикового капіталу) та їхнього фінансово-матеріального втілення (наданих кредитів, інвестицій у цінні папери, емітованих боргових зобов'язань, матеріально-технічної бази), а й акцентує увагу на потенційних можливостях, які за певних умов можуть спрямовуватися на ефективну реалізацію стратегії сталого розвитку за рахунок впровадження перспективних інноваційних фінансово-кредитних послуг, задоволення нових потреб клієнтів і підтримання фінансово стійкої та прибуткової діяльності банку [109, с. 111].

Водночас нам найбільше імпонує сутнісний підхід до розуміння фінансового потенціалу суб'єкта господарювання О. Веретенникової та А. Бондаренко, які вважають його максимально можливою сукупністю наявних і прихованих можливостей фінансового розвитку підприємства, формування та використання яких побудоване на процесі зміни вартості грошових фондів, що опосередковує використання кожного з інших елементів сукупного потенціалу з урахуванням відповідних фінансових обмежень за наявності певних видів ресурсів [69, с. 352].

Разом із цим зазначимо, що сутнісний аспект фінансового потенціалу більшість науковців розглядає крізь призму ресурсного підходу. У цьому контексті В. Глущенко зазначає, що з позиції ресурсного підходу взаємозв'язок фінансового і виробничо-економічного потенціалу обґрунтовується фінансовими ресурсами, які трансформуються в інші види ресурсів. Відповідно фінансовий потенціал є основою інших видів потенціалу. Він дає змогу охарактеризувати минуле, теперішнє і майбутнє за допомогою відповідних показників, що мають як кількісно (ресурси), так і якісно (результат) окреслити вектори розвитку суб'єкта господарювання.

Саме тому вчений вважає фінансовий потенціал сукупністю ресурсів і результату діяльності суб'єкта, що забезпечує його розвиток на найближчу та довгострокову перспективу [441, с. 17]. Щодо цієї думки переконливою є позиція С. Філіппової та К. Ковтуненко, які стверджують, що фінансові ресурси через фінансовий потенціал підприємства виступають основою формування його інтелектуального потенціалу, який відкриває нові можливості для генерування фінансових ресурсів, а отже, збільшує фінансовий потенціал суб'єкта господарювання [589, с. 228–230]. Зауважимо, що у процесі формування інтелектуального потенціалу основну роль відіграють люди. У розвинутих країнах інтелектуальний потенціал суб'єкта господарювання має вирішальне значення у виробництві товарів і послуг. Водночас характерною рисою нової економіки є те, що знання перетворюються на могутню продуктивну силу. Освіта розглядається як форма інвестицій у людський потенціал, від якого залежить якість та успішність виробництва.

Як правило, більшу частину свого життя люди проводять на роботі, де розвивають та вдосконалюють свої навички. Люди – це єдиний елемент, який має здатність створювати додаткову вартість. Усі інші змінні – гроші, кредит, сировина, заводи, устаткування й енергія – можуть запропонувати тільки інертні потенціали. За своєю природою вони нічого не можуть додати, поки людина (працівник найнижчої кваліфікації, професіонал або керівник вищої ланки) не застосує власний потенціал [230, с. 109].

В умовах орієнтації суспільства на сталий людський розвиток збереження життя та здоров'я, освіта набувають особливого значення. Посилена увага до людини – сучасна загальносвітова тенденція. Водночас пріоритетом кожної особи є власний добробут. Це можна пояснити з точки зору гуманістичної психології, зокрема за допомогою ієрархії людських потреб А. Маслоу. Як відомо, основу піраміди становлять невідкладні потреби фізичного виживання, а вершину формують потреби самоактуалізації, які виявляються після задоволення потреб нижчих щаблів

ієрархії [287]. Саме тому формування нових соціальних орієнтирів з боку суб'єкта господарювання збільшує мотивацію до ефективної праці. Відповідно фінансовий потенціал виступає базою розвитку соціальної сфери суб'єкта господарювання. З урахуванням зазначеного слід визнати, що подолання кризових явищ в українській економіці можливе лише через впровадження активної соціальної політики як на рівні суб'єкта господарювання, так і на рівні регіонів та держави загалом.

Вищевикладене дає підстави розглядати фінансовий потенціал у двох площинах: економічній (як економічну категорію) та соціальній (як соціальну категорію). У першому випадку фінансовий потенціал залежить від наявності і потенційних можливостей фінансових ресурсів, а як соціальна категорія – від людського потенціалу – ресурсу, що містить такі важливі для людства складові, як здоров'я, вміння і здатність засвоювати й створювати нові знання й технології, свобода економічного вибору, що за певних можливостей й обставин може перетворюватися в творчу роботу, спрямовану на розвиток суспільства й отримання корисного соціально-економічного результату [213, с. 59]. Такий підхід впливає із сутності категорії «фінанси». Якщо фінанси – це відносини (суб'єктно-суб'єктні), то розуміння організації фінансового потенціалу слід пов'язувати як із професійними здібностями фінансових менеджерів та фінансових аналітиків, так і з їхніми соціально-психологічними якостями, зокрема здатністю до прийняття ризикових рішень. Гарантією відповідного рівня фінансового потенціалу є використання додаткових ресурсів – стійких, побудованих на партнерських відносинах з усіма суб'єктами економічного простору [582, с. 88].

Сьогодні для України надзвичайно важливим є питання щодо ролі кожної території у фінансовому просторі держави, адже палітра економічного розвитку України є нерівномірною. Зростання диференціації ефективності функціонування регіонів та реформування міжбюджетних відносин у державі зумовили необхідність зміни підходів до фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів на засадах стійкості

та безпеки [596, с. 126]. З огляду на це актуальності набуває питання фінансової конвергенції з позиції сталого розвитку регіонів, яку слід розуміти як регулятивно-стимулювальний процес зближення фінансового забезпечення їхнього соціального, економічного й екологічного розвитку, що гарантуватиме цілісність держави та рівність фінансових умов проживання на всіх територіях. Відповідно метою фінансової конвергенції сталого розвитку регіонів є забезпечення їх рівними фінансовими можливостями та гарантування населенню країни однакового рівня доступу до державних послуг. Серед завдань, які вирішує фінансова конвергенція, важливе місце займає фінансове стимулювання сталого розвитку регіонів країни [595, с. 66–67].

Досліджуючи особливості сталого розвитку на рівні регіону, В. Поліщук розуміє його як процес постійних трансформацій якісних і кількісних властивостей регіональної соціоєкологоекономічної системи, метою якого є забезпечення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та довкіллям, що сприяє добробуту нинішніх і майбутніх поколінь [394, с. 18]. Сталий розвиток мезоекономічного рівня А. Орлов визначає як тип розвитку складної, багатоконпонентної системи, що передбачає не тільки її підтримку в стані динамічної рівноваги, але й цілеспрямований розвиток на основі використання наукових і технічних досягнень у напрямку забезпечення стабільного й ефективного функціонування для інтересів сучасного та майбутнього поколінь [355, с. 15].

Таким чином, стимулювання розвитку регіонів з метою задоволення соціальних, економічних та екологічних інтересів жителів є одним із пріоритетних завдань держави. Важливе значення при цьому мають умови та чинники формування фінансового потенціалу регіону. Щодо цього І. Вахович стверджує, що фінансове забезпечення політики стимулювання сталого розвитку регіону є цілеспрямованим процесом, який полягає у залученні, розподілі та перерозподілі коштів для фінансування стимулювання заходів з метою досягнення соціальних, економічних та екологічних цілей регіону,

причому головна мета полягає у досягненні сталого розвитку регіону з дотриманням усіх ознак сталості [595, с. 136]. При цьому зазначимо, що конкуренція між регіонами однієї країни є деструктивним явищем [152, с. 174].

Дотримуючись позиції В. Малиновського, регіон пропонуємо розуміти як вищу адміністративно-територіальну одиницю держави, для жителів якої характерні спільні політичні, економічні, соціальні, екологічні, культурні інтереси, з метою представлення та задоволення яких створюються органи публічної влади регіонального рівня [279, с. 169]. Вважаємо, що ефективність регіональної політики, покращення показників якості життя населення, виконання необхідних соціальних програм значною мірою визначає рівень фінансового потенціалу регіону [80, с. 193]. Такий потенціал необхідно розглядати як значущий показник соціального, економічного й екологічного розвитку, що використовується з метою прогнозування, планування та реалізації регіональних аспектів фінансової політики держави [250, с. 265]. Фінансовий потенціал регіонів формується суб'єктами економіки і населенням, що розташовані та проживають на його території, а також за рахунок залучення зовнішніх джерел, у тому числі трансфертів з державного бюджету, інвестиційних надходжень з інших регіонів, іноземних інвестицій тощо [596, с. 42].

На думку А. Буряченка, фінансовий потенціал регіону – це спроможність акумулювати фінансові ресурси за допомогою використання наявних дохідних джерел і формування сприятливого інвестиційного клімату завдяки застосуванню відповідних фінансових інструментів з метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку території [49, с. 20]. У цьому визначенні є раціональне зерно, оскільки залучення інвестицій в економіку регіону безпосередньо вплине на поліпшення життєвого рівня його населення.

Як гіпотетичну можливість території залучати, створювати та використовувати фінансові ресурси з метою забезпечення її ефективного

функціонування та розвитку трактує фінансовий потенціал В. Боронос [42, с. 77], хоча в нас виникає сумнів щодо доцільності застосування у такому контексті словосполучення «гіпотетична можливість».

На переконання Т. Гургули, фінансовий потенціал регіону є сумою фінансових ресурсів, що може бути створена суб'єктами економіки і населенням, які розташовані та проживають на його території, та використовуються для забезпечення соціально-економічного розвитку [116, с. 181]. О. Хістева та Т. Єгоркіна акцентують увагу на тому, що вищезазначене забезпечить фінансову стабільність і виконання стратегічно важливих для регіону завдань [612, с. 7–8].

На основі ґрунтовного аналізу фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці І. Алексеєнко доходить висновку, що за економічною сутністю – це сукупність власних, залучених і запозичених фінансових ресурсів та їхні резерви. Увага дослідника зосереджується на трьох важливих ознаках: 1) фінансовому потенціалі як сукупності наявних та задіяних фінансових ресурсів адміністративно-територіальної одиниці, акумульованих із різних джерел; 2) незадіяних фінансових ресурсах адміністративно-територіальної одиниці та можливості суб'єктів економічних відносин створювати умови для активізації заходів їхнього відтворення, що визначаються резервами фінансового потенціалу; 3) на головному призначенні реалізації фінансового потенціалу – орієнтації не тільки на функціонування, а й на соціально-економічний розвиток адміністративно-територіальної одиниці [4, с. 17]. Таке визначення також корелює з головним призначенням формування фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці – орієнтацією на розвиток території і, що важливо, на вдосконалення системи фінансових відносин як між окремими суб'єктами, так і між інституціональними утвореннями держави [582, с. 90].

О. Дем'янчук розглядає фінансовий потенціал адміністративно-територіальної одиниці як сукупну можливість її суб'єктів у межах стійких

економічних відносин формувати, розподіляти й ефективно використовувати фінансові ресурси для виконання органами місцевого самоврядування основної функції – забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіону [128, с. 95]. На наш погляд, важливим є акцент на стійкості економічних відносин, що забезпечується глибокими трансформаційними процесами, які піднімають господарські взаємовідносини на новий етап розвитку.

Ефективність регіональної політики залежить від основи фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування – місцевих бюджетів. Як наголошує О. Кириленко, «наявність та вільне розпорядження фінансовими ресурсами є своєрідною гарантією практичної реалізації прав органів місцевого самоврядування» [200, с. 17]. Вивчаючи концептуальні засади сутності фінансового потенціалу місцевого бюджету, О. Крук вважає його показником, що характеризує співвідношення між наявними фінансовими ресурсами, які перебувають у розпорядженні органів місцевого самоврядування, та потенційно необхідними [240, с. 123]. Цей показник, на нашу думку, впливає на пропорції розподілу коштів у соціальній, економічній та екологічній сферах адміністративно-територіальної одиниці.

У процесі дослідження фінансового потенціалу регіону М. Гончаренко застосував системний підхід. У результаті науковець дійшов висновку, що фінансовий потенціал відображає можливість отримання доходів різними економічними суб'єктами на конкретній території за умови мобілізації та використання фінансових ресурсів у необхідній кількості в певний період [103, с. 169]. Зауважимо, що державні територіальні органи та органи місцевого самоврядування мають створити максимально сприятливі умови для діяльності суб'єктів господарювання усіх форм власності, що функціонують у межах відповідної території.

Лаконічно та влучно, на наш погляд, А. Височина пропонує визначати фінансовий потенціал регіону як діалектичну єдність фактично акумульованих та потенційних фінансових ресурсів, а також можливостей

відповідної території щодо їхнього ефективного використання з метою забезпечення сталого розвитку регіону [77, с. 93].

Фінансовий потенціал регіону виконує певні функції, основними з яких є такі:

– забезпечувальна, оскільки за рахунок фінансового потенціалу регіону забезпечується його сталий розвиток і відповідно потреби населення, а також підвищується капіталізація території та зміцнюється її ресурсна база;

– перерозподільна, за допомогою якої відображається процес міжрегіонального та внутрішньорегіонального перерозподілу ресурсної бази з метою формування комплексу фактичних і прихованих потенційних ресурсів;

– стимулювання, що полягає у здатності регіонального фінансового потенціалу за рахунок ефективної системи мобілізації ресурсів «притягувати» додаткові вільні інвестиційні ресурси для регіонального розвитку;

– контрольна, що вказує на рівень накопичення фінансового потенціалу і фінансовий результат господарської діяльності регіону та є основою для міжтериторіального порівняння і формування рейтингу економічного розвитку [103, с. 168].

Таким чином, фінансовий потенціал є головною складовою потенціалу населення, суб'єктів господарювання та регіонів. Основний акцент у контексті нашого дослідження робимо на вивченні фінансового потенціалу держави – однієї з базових характеристик економіки. Від його обсягу та ефективності залежать напрями і результативність національної фінансової стратегії – важливого інструмента реалізації довгострокових національних інтересів країни, гарантування її незалежності та безпеки [628]. Окрім цього вважаємо, що фінансовий потенціал держави є важливим чинником стимулювання сталого людського розвитку.

Для того, щоби краще зрозуміти особливості функціонування фінансового потенціалу держави, варто звернутися до праць О. Портної, яка є

одним із небагатьох сучасних дослідників цієї проблематики. Науковець вважає, що сутнісною засадою функціонування сукупного фінансового потенціалу країни є капітал, представлений у всіх формах; його використання забезпечує зростання вартості, доходу, досягнення соціально-економічних ефектів; водночас ресурси, запаси, засоби та результати діяльності опосередковують формування і рух капіталу, виступаючи матеріальною основою фінансового потенціалу [402, с. 132]. Значна увага зосереджується на вартісному аспекті, що видається доволі логічним. О. Портна зауважує, що формування та функціонування сукупного фінансового потенціалу країни передбачає мобілізацію, перерозподіл та реалізацію певної сукупності фінансових ресурсів, а отже, визначає фінансові засоби і спрямовує фінансові потоки на забезпечення захищеності загальнонаціональних інтересів та фінансово-економічної безпеки України [401, с. 292].

У структуру нашого дослідження вписується розгляд сукупного фінансового потенціалу країни з позиції системного підходу, зміст чого полягає в тому, що функціонування сукупного фінансового потенціалу країни повністю охоплює та пронизує національну фінансово-економічну систему і відповідним чином упорядковує відносини та зв'язки між усіма його елементами, починаючи від домогосподарств, суб'єктів економіки і закінчуючи державою [400, с. 296–297]. Підсумовуючи вищенаведене, доходимо висновку, що фінансовий потенціал держави перебуває в інтерактивній взаємодії з фінансовим потенціалом домогосподарств, суб'єктів господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування (рис. 1.4).

З метою адекватної концептуалізації сутності фінансового потенціалу держави необхідно зауважити, що складність цієї дефініції пов'язана із неможливістю розглядати країну як територію, а фінансовий потенціал її економіки – як арифметичну суму фінансових потенціалів регіонів. Особливість полягає в тому, що, з одного боку, фінансовий потенціал є джерелом забезпечення належного функціонування держави та її соціально-

економічного розвитку, а з іншого – результатом попередньої фінансової діяльності. У цьому контексті простежується взаємозв'язок між фінансовими ресурсами і фінансовим потенціалом, за якого перші є складовою потенціалу і фактично основою його утворення [606, с. 16–17].

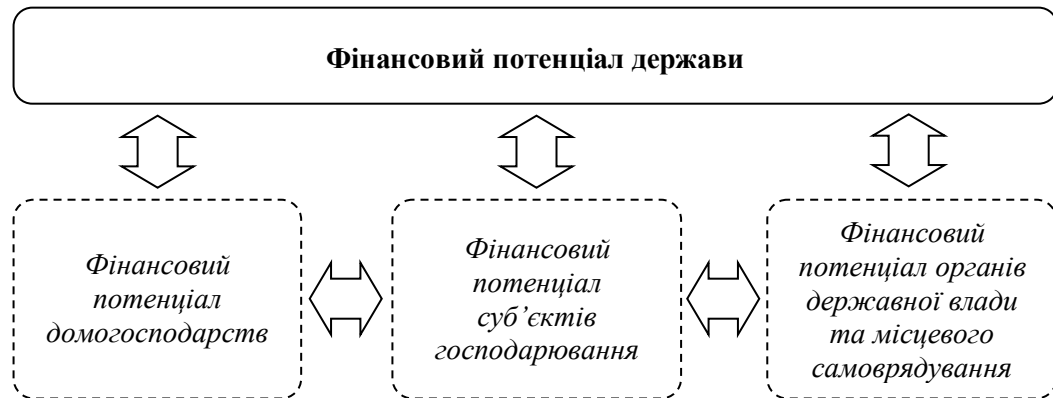

Рис. 1.4. Інтерактивна взаємодія у процесі формування фінансового потенціалу держави

Джерело: розроблено автором.

Через відсутність усталеного підходу до визначення сутності фінансового потенціалу у вітчизняній економічній літературі ототожнюються поняття «фінансовий потенціал» і «фінансові ресурси». Фонди фінансових ресурсів, які здійснюють обслуговування економічних процесів, є доволі різноманітними як за методами формування, напрямками використання, рівнями відображення інтересів, так і за суб'єктами економічної діяльності, методами виробничої та суспільної інтеграції й фінальною метою певного виду діяльності [176, с. 71].

Загалом фінансові ресурси є матеріально-речовою формою категорії «фінанси». Розглядаючи природу фінансових ресурсів у контексті домогосподарства, С. Салига та В. Гнеушева вважають їх сукупними доходами, які є в розпорядженні останнього та забезпечують матеріальну базу для життєдіяльності, відтворення та реалізації особистісного потенціалу його членів [457, с. 88]. Водночас С. Юрій наголошує, що фінансові ресурси домашніх господарств постають як відокремлені грошові фонди, що мають

цільове спрямування: фонд споживання, мета якого – забезпечення особистих потреб членів сім'ї, та фонд заощадження, ресурси якого будуть використані в майбутньому для придбання відповідних товарно-матеріальних цінностей або як капітал для отримання прибутку [639, с. 6].

Вітчизняні науковці О. Непочатенко, С. Колотуха, С. Власюк, П. Боровик, В. Бечко і П. Бечко зазначають, що фінансові ресурси – це сума коштів, що спрямовуються в основні й оборотні засоби підприємства та є підґрунтям формування продуктивних доходів [592, с. 5]. А. Бабич та Л. Павлова характеризують фінансові ресурси як грошові кошти, що формуються в суб'єктів економічної діяльності за рахунок доходів і надходжень, які вони отримують, та спрямовуються на розширене відтворення [1, с. 39]. О. Близнюк та А. Горпинченко фінансові ресурси суб'єктів господарювання трактують як сукупність грошових коштів (фондів, доходів, накопичень), які є одним з основних чинників виробництва (разом із трудовими та матеріальними ресурсами), формуються в процесі фінансово-господарської діяльності з внутрішніх і зовнішніх джерел, перебувають у розпорядженні підприємств та мають цільове спрямування, використовуються для фінансування процесу розширеного відтворення, визначають фінансовий потенціал підприємства, а також забезпечують інтереси різних суб'єктів економічних відносин (власників, персоналу, держави) [30, с. 29].

Досліджуючи фінансові ресурси холдингових компаній, О. Романенко визначає їх як грошові кошти, які перебувають у розпорядженні підприємств чи їхніх об'єднань і можуть використовуватися для здійснення господарської діяльності у майбутньому з метою забезпечення економічних, матеріальних і духовних потреб людини, компанії та суспільства загалом [442, с. 14–15]. Розглянувши різноманітні погляди на сутність фінансових ресурсів, В. Чепка вважає їх частиною коштів, що сформувалися у процесі створення суб'єкта господарювання та які надходять у результаті здійснення операційної,

інвестиційної й фінансової діяльності для виконання визначених завдань і зобов'язань [617, с. 208–209].

О. Дацій фінансові ресурси регіону тлумачить як сукупність доходів, які створюються на території регіону та залишаються у розпорядженні місцевих органів влади [122, с. 375]. Змістовніше визначення фінансових ресурсів регіону пропонує Г. Полевик, який до останніх зараховує грошові фонди, що створюються у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього й регіонального продуктів, які є у розпорядженні місцевих органів влади, для забезпечення неперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб; запаси, грошові кошти суб'єктів господарювання, населення, а також зовнішні асигнування, інвестиції й запозичення в регіональний господарський обіг [393, с. 4]. Л. Панасюк фінансові ресурси місцевих органів влади вважає фондами коштів, які формуються і використовуються для соціального й економічного розвитку регіонів [367, с. 5].

Соціальний аспект у визначення фінансових ресурсів закладає С. Гріневська, зазначаючи, що фінансовими соціальними ресурсами регіону є такі, які призначені для виконання державних соціальних зобов'язань перед бюджетом з метою забезпечення прийняттого рівня життя населення регіону. Дослідниця вважає, що фінансові соціальні ресурси – це безпосередній об'єкт управління фінансами, тобто управління їхнім формуванням і використанням та подальше ефективне використання для забезпечення економічної й соціальної сталості держави та її регіонів; вони є одночасно виміром як кількісних можливостей виконання соціальної політики, так і наявних умов, що дають змогу при ефективному їхньому використанні забезпечити населенню гідний рівень життя та розвитку [112, с. 21].

Погоджуємося з В. Дем'янишиним, який акцентує увагу на тому, що фінансові ресурси виступають винятково у формі грошових фондів, і визначає фінансові ресурси суспільства як сукупність грошових фондів, створених у результаті перерозподілу ВВП суб'єктами фінансових відносин

для досягнення кінцевої мети, забезпечення виконання їхніх завдань, функцій і зобов'язань [127, с. 147]. Таким чином, фінансові ресурси науковці розуміють як сукупність грошових коштів (фондів, доходів, накопичень), які є у розпорядженні органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання і населення, призначених для фінансування видатків та виконання фінансових зобов'язань з метою розширеного відтворення і для задоволення матеріальних і духовних потреб людини, економічних і соціальних інтересів суб'єктів господарювання, держави та суспільства загалом.

Підтримуємо та поділяємо позицію науковців щодо недопустимості ототожнення понять «фінансовий потенціал» і «фінансові ресурси». Водночас не заперечуємо того, що сутність фінансового потенціалу держави розкривається через поняття «фінансові ресурси». Однак формування та використання фінансового потенціалу залежить не лише від фінансових ресурсів, а й від їхньої здатності брати участь у розвитку процесу відтворення та у задоволенні економічних, соціальних й екологічних інтересів громадян. У цьому контексті слушною є теза А. Вдовиченка про те, що фінансовий потенціал відрізняється від фінансових ресурсів (у сторону збільшення) на величину ресурсів, що не задіяні у процесах економічного відтворення, але мають таку можливість [65, с. 40].

На нашу думку, вищезазначену можливість можна реалізувати винятково шляхом активного використання людського потенціалу. Адже саме людина є безпосереднім учасником усіх процесів, які відбуваються на рівні домогосподарства, суб'єктів господарювання, регіону чи держави. На думку В. Сухіх та П. Блусь, категорія «людський потенціал» відображає єдність у людині економічного й біологічного, соціального й індивідуального та базується на активній ролі індивіда в економіці, характеризуючи залучення у господарську діяльність потенційних можливостей людини, прихованих творчих можливостей, накопичених навичок і знань [488, с. 31]. Водночас фінансовий потенціал стимулює розвиток інфраструктури у сферах

охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, охорони довкілля та ін. Доречною є теза О. Стефанишин, що «фінансове стимулювання постійного розвитку людського потенціалу необхідно здійснювати системно, тобто як на макро-, мезо-, так і особистісному рівнях» [479, с. 10].

Отже, фінансовий потенціал держави можна розглядати як двосторонній процес. З одного боку, імплементація моделі сталого людського розвитку сприятиме досягненню синергетичного ефекту у процесі формування фінансового потенціалу держави, а з іншого – останній є стимулювальним чинником ефективного відтворення та розвитку людського потенціалу. На наш погляд, фінансовий потенціал держави є сукупністю наявних і потенційних фінансових ресурсів органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання всіх форм власності та домогосподарств, що формуються, розподіляються і використовуються за участю людського потенціалу, у соціальній сфері, економіці, сфері охорони навколишнього природного середовища для забезпечення сталого людського розвитку (рис. 1.5).

Рис. 1.5. Суспільна роль і складові фінансового потенціалу держави

Джерело: розроблено автором.

Отже, з точки зору пріоритетності завдань, які сьогодні постають перед державою у різних сферах, фінансовий потенціал умовно можна поділити на два типи: 1) призначений для вирішення поточних завдань; 2) спрямований на сталий людський розвиток. В сучасних умовах політичної, економічної та соціальної нестабільності, коли необхідно знаходити ефективні шляхи виходу з кризових ситуацій, на передній план висувається проблема фінансового потенціалу сталого людського розвитку.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У результаті дослідження концептуальних засад взаємозв'язку державних фінансів і сталого людського розвитку можна зробити такі висновки.

1. Соціально-економічний поступ держави є динамічним процесом, спрямованим на досягнення якісних змін щодо умов життя населення. Наголошено, що між розвитком людського потенціалу та соціально-економічним розвитком держави існує тісний причинно-наслідковий зв'язок, що визначається впливом екзогенних (якість медичних послуг, неперервна освіта, соціальне середовище, екологічне середовище, матеріальний добробут, гідна праця) та ендогенних (здоровий спосіб життя, самоосвіта, морально-етичні якості, розвиток екологічної свідомості, самозайнятість, трудова активність) чинників розвитку людського потенціалу. На цій основі з'ясовано, що основним призначенням фінансової системи у соціальній державі є забезпечення добробуту усім членам суспільства, рівного доступу до матеріальних та інтелектуальних ресурсів та зменшення нерівності у розподілі доходів населення.

2. Формування належних умов для сталого людського розвитку безпосередньо залежить від держави та її фінансового потенціалу. У сучасних складних політичних та соціально-економічних умовах в Україні

державне фінансування не здатне забезпечити тих потреб у суспільних благах, які сприяли б належному рівню розвитку людського потенціалу. Акцентовано, що соціоцентрична орієнтація державних фінансів характеризується такою взаємодією держави та населення, яка сприяє підвищенню рівня і якості життя в країні. Враховуючи соціокультурну сутність людини, яка формується в результаті соціально-практичної діяльності та у процесі адаптації до певного соціального середовища соціоцентрична структура державних фінансів має включати бюджет держави, державні соціально-страхові фонди, фінанси державних і комунальних банків, фінанси державних і комунальних підприємств.

3. На основі аналізу ключових постулатів двох концепцій – людського розвитку та сталого розвитку – доведено, що їхнім спільним компонентом є якість життя людей. Це дозволило виділити вихідні методологічні засади сталого людського розвитку: 1) розширення можливостей, яке передбачає, що розвиток здійснюється зусиллями самих людей, а не лише заради їхніх інтересів. Тобто кожна особа має розширювати свою участь у процесах, що стосуються її власного життя та розвивати свої потенційні здібності; 2) принцип сталості, тобто забезпечення доступу до можливостей не лише нинішнім, а й майбутнім поколінням. Необхідно поновлювати всі види ресурсів, у тому числі й фінансові, щоб не створювати боргів, які сплачуватимуть майбутні покоління.

4. Сформований комплексний теоретико-методологічний підхід до дослідження сталого людського розвитку дав змогу виділити соціально-економічні та екологічні умови для забезпечення сталості. Запропоновано «сталий людський розвиток» тлумачити як процес, у ході якого усі члени суспільства за допомогою фінансового потенціалу держави мають рівнодостатні та доступні фінансові можливості для зміцнення власного здоров'я, вдосконалення фахових властивостей, екологічних умов життя; підтримки незахищених верств населення шляхом справедливого перерозподілу ресурсів; формування соціальної відповідальності перед

майбутніми поколіннями. Запропоноване визначення дає змогу зосередити увагу на провідній ролі держави у фінансовому забезпеченні сталого людського розвитку.

5. Обґрунтовано, що фінансовими домінантами парадигми сталого людського розвитку є заходи щодо вдосконалення фінансування соціального захисту і соціального забезпечення населення, охорони здоров'я, освіти, охорони навколишнього природного середовища та стимулювання економічного зростання. Це дало змогу окреслити імперативи сталого людського розвитку, практична реалізація яких потребує залучення фінансового потенціалу держави: забезпечення належного рівня добробуту громадян; рівномірність у розподілі доходів громадян; інвестування у створення високоякісної системи охорони здоров'я; формування ефективної системи освіти; забезпечення якісного довкілля; відновлення економічного зростання.

6. На основі узагальнення теоретичних досліджень сформульовано соціально-орієнтований підхід до трактування сутності фінансового потенціалу держави, що враховує участь людського потенціалу у формуванні, розподілі та використанні сукупності наявних і потенційних фінансових ресурсів органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання всіх форм власності та домогосподарств. При цьому наголошено на таких основних напрямках використання фінансового потенціалу держави для забезпечення сталого людського розвитку, як соціальна сфера, економіка, охорона навколишнього природного середовища.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора [194; 516; 518; 519; 520; 522; 523; 524; 525; 532; 533; 540; 545; 555; 558; 559; 560; 563; 567; 573; 574; 575].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ ТА ЇХНЬОГО ВПЛИВУ НА СТАЛИЙ ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК

2.1. Методологія та інструментарій пізнання сутності державних фінансів

Протягом багаторічної історії свого існування людство сформувало чимало способів пізнання та освоєння навколишнього світу. Одним із них є наука, яка, за словами В. Вернадського, є «однією єдиною, бо незважаючи на те, що чисельність наук зростає за рахунок нових, вони всі пов'язані єдиною науковою структурою і не можуть суперечити одна одній» [72, с. 401–402]. Кожна галузь науки є відповідним інструментом пізнання, відповідність якого забезпечується адекватністю його методології.

Предмет нашого дослідження знаходиться в площині фінансової науки, понятійний апарат котрої охоплює фінансові категорії, тлумачення яких має важливе значення в умовах формування новітніх національних орієнтирів. Фінансова наука виступає теоретичною основою фінансової політики держави та сприяє виробленню раціональних фінансових рішень на рівні домогосподарства, підприємства, організації. Як влучно висловився В. Андрущенко, «наукова думка є не лише сумою знань, а й процесом історично, ідейно, методологічно, теоретично зумовлених способів їх одержання, що має за мету пошук істини й забезпечення успішного функціонування фінансової системи» [8, с. 5].

Для сучасної фінансової науки характерними є дискусії щодо економічної природи, сутності, структури, функцій фінансів та визначення межі відповідних відносин. Дискусійними також є питання, пов'язані з наявністю розподільчого характеру фінансів, із формуванням за їх допомогою фондів грошових коштів, з ототожненням фінансів і грошей та ін.

У науковій літературі можна знайти багато різноманітних визначень фінансів (дод. Д), але вони не вичерпують усіх концептуальних підходів до дослідження їхньої сутності. Водночас науковці наголошують на здатності фінансів акумулювати грошові кошти: «Процес розподілу й перерозподілу ВВП за допомогою фінансів супроводжується рухом грошових коштів, що набувають особливих різноманітних форм у вигляді доходів, нагромаджень, відрахувань, надходжень» [593, с. 19].

Більшість науковців також розуміє сутність фінансів як локальну сукупність грошових відносин, що є предметом для дискусії.

Першопричиною виникнення грошей стала необхідність володіння благами, без чого неможливе їхнє споживання. Для того, щоб зміна володаря мала ненасильницький характер, мають виникати акти еквівалентного обміну, транзакційні витрати в яких оптимізуються завдяки такому інструменту, як гроші [465, с. 189]. Таким чином, можна вважати, що грошові відносини супроводжують рух товару від виробника до споживача, тобто гроші є головним елементом процесу купівлі-продажу товарів, товарного виробництва. З огляду на зазначене доходимо висновку про вартісний характер фінансів та їхній безпосередній зв'язок із товарним виробництвом.

Обслуговуючи економіку, грошова сфера водночас є складовою економічного простору. Гроші можуть набувати різноманітних форм та виконувати різні види робіт. Особливою формою руху грошей є фінанси. Визначення функціональної структури руху грошей дає змогу з'ясувати сутнісно-функціональні особливості грошових категорій.

Гроші та проблеми, пов'язані з їхнім використанням, займають важливе місце у життєдіяльності кожної людини, суб'єкта підприємницької діяльності, держави. Життя у суспільстві пов'язане із задоволенням певних потреб, більшість із яких вимагає грошового забезпечення. Отже, досягаючи мети у вигляді конкретної потреби, необхідно виділити певну суму грошей. Ці кошти матимуть цільовий характер і в результаті розподілу отримають

своє призначення для задоволення певної потреби. Вимірюючи вартість товару на шляху до певної потреби, гроші виконують свою функцію міри вартості. Невіддільною від вказаної функції є функція засобу обігу: гроші доводять товар до споживача як посередники. Таким чином, рух коштів пройшов стадію відокремлення та обміну на товар.

Г. Поляк, Л. Андросова та В. Горелік визначають два рівні потреб суспільного життя: поточні потреби і потреби розвитку [600, с. 34–37]. Задоволення потреб другого рівня відбувається за умови задоволення першочергових, тобто мобілізація коштів для розвитку здійснюється шляхом їхньої постійної акумуляції – збору, збереження, нагромадження. Таким чином, потреби розвитку формують необхідне грошове забезпечення. Особливість руху грошей у цьому разі полягає в тому, що до процесу залучається функція засобу нагромадження. У результаті її виконання рух грошей набуває перервного характеру, а відокремлений від обміну розподіл виявляється у новій формі – фінансовій.

Як економічна категорія фінанси пов'язані з вартісними розподільними відносинами. На ці відносини, що належать до стадії розподілу відтворювального процесу, впливають особливості, що пов'язані зі стадією виробництва, на якій підприємці за допомогою основних чинників виробництва (праця, земля, капітал) будують фундамент для майбутніх розподільних вартісних відносин. Перелічені чинники виробництва завдяки підприємницьким здібностям (чинника, що набуває великого значення у сучасних умовах) комбінуються на ринку з мінімальними витратами та з метою максимізації вартості.

Багато вітчизняних науковців у визначеннях фінансів акцентують увагу на процесах формування, розподілу та перерозподілу: «Фінанси можна визначити як систему відносин економічної власності, що складається між державою, підприємницькими структурами, домогосподарствами та іншими суб'єктами з приводу привласнення частини ВВП (а отже, їхнього формування, розподілу і використання), з метою виконання державою

покладених на неї функцій» [313, с. 22]. Такий підхід дає змогу розкрити сутність фінансів, але не виокремлює реалізації розподільної та контрольної функцій. Ця особливість (формування, розподіл і перерозподіл) не відображає реальної сучасної ситуації у сфері фінансів. Можливо, визначене вище функціональне призначення фінанси реалізували сповна в умовах планово-адміністративної економіки?

Багатовікова історія фінансової науки (починаючи з періоду Римської імперії) творилася на основі класичної теорії фінансів, сутність якої полягає у домінантному становищі держави. Однак у середині ХХ ст. у сфері фінансових відносин економік багатьох провідних держав світу, поряд із основним гравцем – державою, з'являється ще один – великий приватний бізнес, думку якого враховує держава. Логіку таких відносин пояснює неокласична теорія фінансів.

Розвиток фінансів підприємств займає вагоме місце і в незалежній Україні. Вітчизняні вчені І. Зятковський, А. Поддєрьогін, М. Білик, Р. Слав'юк, А. Філімоненков та інші намагалися адаптувати до українських реалій фінансові технології, методи та інструменти, які широко використовуються у практиці корпоративних фінансів Заходу [594, с. 613].

З метою з'ясування глибинної внутрішньої сутності фінансових відносин І. Зятковський запропонував розглядати їх крізь призму формування суб'єктами підприємництва фінансових ресурсів у результаті фінансово-господарської діяльності й використання у вигляді грошових фондів і резервів, створених шляхом розподілу та перерозподілу ВВП [169, с. 107].

Відповідно до найбільш поширеного серед науковців підходу, реальне формування фінансових ресурсів починається на стадії розподілу. Однак якщо виробництво розглядати не з технологічного, а з економічного боку (як рух вартості), то можна з'ясувати, що фінанси є необхідним чинником його здійснення та показником ефективності. Щодо споживання як особливої стадії відтворення фінанси забезпечують можливість його здійснення. Отже,

фінанси є невід'ємною складовою відтворювального процесу загалом, здійснюючи на нього вплив.

Таким чином, фінанси беруть участь у розподільчих процесах, а також з їхньою допомогою здійснюється контроль за ними. Однак роль фінансів не обмежується лише розподільною та контрольною функціями. Сьогодні економіка характеризується впровадженням інноваційних технологій. Процес відтворення здійснюється в межах усіх самостійних суб'єктів господарювання, які мають у своєму розпорядженні майно. Відповідно провідну роль відіграє вектор відтворення вартості у світовому розподілі праці, тобто домінантними відносинами стають не розподільні, а відтворювальні. Перелічимо базові можливості для реалізації цієї основної функції:

- транснаціональні утворення (банки, корпорації) є основними суб'єктами розподілу і відтворення вартості;

- держави-лідери, які структурують світовий економічний простір відповідно до власних інтересів (такі країни, як правило, реалізують свій взаємовигідний інтерес в альянсі з транснаціональними корпораціями);

- відповідні «поля готовності» (інформаційне, фінансове, енергетичного забезпечення), що визначають домінування нових тенденцій у світовій економіці [254, с. 3].

Відтворювальний процес є надзвичайно складним циклічним алгоритмом, що закінчується не лише споживанням, а й поновленням вихідних передумов: людського потенціалу, фінансових і матеріальних ресурсів тощо. Отже, в умовах орієнтації суспільства на сталий людський розвиток головною функцією фінансів можна назвати відтворювальну. Окреслену позицію відстоюють також А. Бабич та Л. Павлова, які зазначають, що сутність цієї функції полягає у збалансованості матеріальних, трудових і грошових ресурсів на стадіях кругообороту капіталу у процесі простого та розширеного відтворення [13, с. 49]. Саме ця функція забезпечує стабільний кругообіг фінансових ресурсів у межах держави. Вона відповідає

за регулювання темпів і пропорцій розвитку економіки, зміну її галузевої та територіальної структури. За допомогою цієї функції фінанси сприяють відтворенню суспільних благ.

Водночас відтворювальна функція фінансів активізує накопичення фінансових ресурсів, які є головною умовою виробництва та його розширення, адже навіть при високій економічній ефективності суб'єкт господарювання буде в складній ситуації, якщо на фінанси не звертати належної уваги.

На думку Т. Кізими, особлива суспільна роль відводиться фінансам домогосподарств, що є сукупністю економічних відносин, матеріалізованих у грошових потоках, у які вступають домашні господарства задля формування, розподілу і використання фондів грошових коштів з метою відтворення та розвитку людського капіталу і задоволення потреб своїх членів [203, с. 97]. Відтворюючи матеріальну основу буття – економіку, людина розвиває свої здібності та вдосконалює духовно-культурні якості, вектор трансформації яких залежить від суспільних тенденцій. Відтворюючись як особистість, людина піднімається до вищих і досконаліших форм відносин із довколишнім середовищем, у результаті чого відбувається перехід від соціалізації індивідуумів до соціалізації системи суспільного виробництва загалом. Саме так механізм суспільного відтворення забезпечує кругообіг і трансформацію неадекватного (соціального, духовного) в економічне та навпаки, що призводить до формування матеріальної і нематеріальної основи функціонування суспільства [452, с. 488].

Отже, залежно від наукового підходу, що закладений в основу дослідження теорії фінансів, сьогодні фінанси набувають якісних ознак у формі фінансів домогосподарств, фінансів суб'єктів господарювання, державних фінансів.

У межах нашого дослідження значний інтерес становлять методологічні аспекти функціонування державних фінансів. Для того, щоби зрозуміти специфіку та особливості такої важливої категорії, як державні

фінанси, вважаємо за необхідне звернутися до філософського вчення. У зв'язку з існуючими сьогодні соціальними, економічними й екологічними питаннями актуалізується філософська проблема буття як стрижень світогляду та свідомості людей. Через поняття буття усвідомлюється проблематика людського буття, важливим елементом якого є державні фінанси.

Методологія економічної науки охоплює сукупність методів наукового пізнання, що застосовуються для з'ясування сутнісних засад, способів та підходів до дослідження категоріального апарату. Вона передбачає теоретичне обґрунтування методів наукового пізнання, що зумовлено розвитком економіки. Вибір методологічного підходу істотно впливає на процес дослідження та його результативність. Філософська (фундаментальна) методологія є найвищим рівнем наукової методології, що окреслює стратегію пізнавального процесу. Філософська методологія розглядає економіку як єдність соціальних, духовних і природних чинників.

Основними методами філософської науки вважаються метафізичний та діалектичний. Однак з кінця ХХ ст. превалює діалектичний, який набув осмислення у німецькій класичній філософії. Цей метод зорієнтований на з'ясування змістовного, а не формального розвитку досліджуваних об'єктів, більшість із яких є динамічними.

У фінансовій науці, як і в економіці загалом, методи застосовуються для одержання нового знання. Науковці розуміють метод як конкретний спосіб і напрям дослідження, побудову та обґрунтування системи знань про предмет, що досліджується. Основним призначенням будь-якого методу є забезпечення успішного вирішення відповідних проблем. За висловлюванням Г. Гегеля, «метод є усвідомленням форми внутрішнього саморозвитку змісту досліджуваного предмета» [669]. Г. Гегель показав, яким чином діалектика сприяє встановленню правильного підходу до вивчення відповідного предмета. На нашу думку, саме діалектичний метод є тим базисом, на якому розвивається фінансова наука. Цілісне пізнання державних фінансів

відбувається за правилами тріади: теза, антитеза, синтез. Так, спочатку формується судження про явище державних фінансів (теза), потім виділяються наукові підходи, які спростовують сформоване судження (антитеза), і наостанку обґрунтовується рішення, що виходить поза межі як тези, так і антитези й об'єднує їхні переваги та недоліки (синтез).

Внутрішню структуру діалектики як методу формують певні принципи, закони та категорії. Вихідними для діалектики є принципи розвитку та загального зв'язку. Вони мають беззаперечне значення для методології розвитку державних фінансів.

Надзвичайно важливим у діалектиці є принцип розвитку, що дає змогу критично осмислити процеси, які відбуваються та помічати нові якісні зміни. Цей принцип відображає рух від меншого до більшого, від простого до складного та стрибкоподібні процеси, що передбачають суттєві зрушення. Виходячи з цього, у ході вивчення державних фінансів як складного суспільного явища необхідно враховувати їхній постійний розвиток.

Важливе значення для наукового дослідження має також принцип загального зв'язку, що відображає наявність в об'єктивному світі взаємопов'язаних явищ і процесів. Жодна подія чи процес не може виникати чи існувати без зв'язку з іншими явищами. Зміни одних явищ чи предметів призводять до зміни інших явищ чи предметів. Тому державні фінанси та їхні багатогранні взаємозв'язки з іншими явищами чи процесами потребують усебічного дослідження та узагальнення.

Істотний зв'язок предметів і явищ реального світу відображається за допомогою законів діалектики. До основних законів діалектики відносяться закон переходу кількісних змін у якісні; закон єдності і боротьби протилежностей та закон заперечення заперечень. Ці закони поширюються практично на всі сфери буття, а тому на них базується кожна наука.

Закон переходу кількісних змін у якісні тлумачить, що акумулювання поступових змін на певних етапах процесу неминуче призводить до істотних якісних змін, до стрибкоподібного переходу попередньої якості у нову.

Відповідно до закону переходу кількісних змін у якісні та навпаки розвиток державних фінансів відбувається шляхом поступового накопичення кількісних характеристик та їхнього переходу в якісні, що зумовлює розширення можливостей для кількісного зростання. Основні поняття цього закону – «кількість» і «якість» – використаємо для пізнання механізму функціонування державних фінансів.

У процесі розвитку державних фінансів кількісні зміни відбуваються постійно. Кількість є зовнішньою ознакою державних фінансів, що має певну величину. Зовнішнім виявом цієї величини є числове значення, що визначається відповідними одиницями виміру. Кількісні характеристики державних фінансів відображають можливості держави щодо формування та використання власних фінансових ресурсів. Водночас якість є сутнісним виразом державних фінансів, що відрізняє їх від інших явищ. Якість виявляється через сукупність властивостей та ознак державних фінансів. Втративши суттєві властивості, державні фінанси можуть позбутися попередньої якості, що призведе до принципової зміни їхньої сутності. Так, якість стосовно державних фінансів відображає оптимальний обсяг мобілізованих державою фінансових ресурсів, необхідний для задоволення суспільних потреб.

Кількісні та якісні характеристики взаємопов'язані між собою певним співвідношенням, і їхня єдність є мірою державних фінансів. Міра має об'єктивний характер і загальне значення. Мірою є такі можливості держави щодо формування фінансових ресурсів, за яких вона здатна задовольняти суспільні потреби. Таким чином, закон переходу кількісних змін у якісні дає змогу проаналізувати кількісні зміни державних фінансів та, відповідно, простежити процес їхнього переходу в якісні. Цей закон відіграє важливу роль у дослідженні фінансових відносин загалом.

Для розуміння природи державних фінансів важливе значення має закон єдності і боротьби протилежностей, відповідно до якого кожне явище характеризується внутрішніми суперечностями. Ця внутрішня боротьба є

джерелом саморозвитку явища. Суперечності – це такі сторони, сили, тенденції предметів і явищ реального світу, які водночас є взаємопов’язаними, взаємовиключними та взаємопроникними. Прикладом може слугувати суперечність між інтересами держави та приватного сектора економіки щодо сплати податків і зборів, в результаті якої відбувається розвиток системи державних фінансів. По-перше, державні фінанси і приватний сектор взаємопов’язані між собою; по-друге, вони взаємовиключають одне одного, а по-третє, вони є взаємопроникними. Разом із цим модернізація державних фінансів передбачає діалектику єдності, в основі якої лежить гармонізація інтересів, цілей і дій.

Суттєву роль у дослідженні державних фінансів відіграє закон заперечення заперечень, що відображає наступництво, зв’язок нового зі старим, повторюваність на більш високій стадії окремих рис попередньої стадії та вказує на принципові особливості процесу руху. До головних рис цього закону відносяться: розвиток як заперечення; поступальний характер розвитку; послідовність розвитку; повторення на останньому етапі розвитку оновлених характерних рис першого етапу. Дія закону заперечення заперечень виявляється не кожної миті, а цілісно, у відносно завершеному процесі розвитку. Відповідно до цього закону діалектики розвиток державних фінансів відбувається постійно – від нижчого до вищого, від старого до нового, від одного заперечення до іншого, а потім до наступного і т. д. Тобто цей процес відбувається по спіралі та щоразу на більш високому рівні із застосуванням нових елементів. Діалектичне заперечення державних фінансів є важливим аспектом їхнього розвитку. Завдяки дії закону заперечення заперечень поєднуються попередні етапи розвитку, спостерігається спадкоємність, здійснюється поступовий висхідний рух по спіралі. Закон заперечення заперечень дає змогу пізнати розвиток державних фінансів у часі. Розвиток як заперечення є послідовністю циклів. Базуючись на вищеописаних законах діалектики, закон заперечення заперечень дає

змогу конкретизувати розвиток, визначити його напрями й тенденції та свідомо впливати на нього.

Особливу значущість у структурі діалектичного методу мають його категорії. Категоріями діалектики є поняття, що відображають найбільш загальні та суттєві властивості, аспекти, зв'язки, відношення предметів і явищ. У процесі всебічного вивчення державних фінансів необхідно розглянути такі філософські категорії, як «сутність» і «явище», «зміст» і «форма». Це основні категорії, без яких неможливо дослідити складний механізм функціонування державних фінансів.

Традиційні категорії «сутність» і «явище» характеризують певні відношення у сфері дійсності (онтологічний аспект); взаємозв'язок суб'єкта й об'єкта у процесі пізнання (гносеологічний аспект) та відповідні відношення у сфері людського мислення (логічний аспект).

Єдність сутності і явища як об'єктивних характерних особливостей буття і пізнання полягає в тому, що ці категорії втрачають зміст, якщо їх розглядати окремо. Відомий німецький філософ І. Кант у фундаментальній праці «Критика чистого розуму» [679] показав, що будь-яке знання, у т. ч. знання про сутність, має об'єктивне значення тільки в тому випадку, якщо воно є синтезом абстрактно-понятійного й чуттєво-наочного. Сутність сама по собі є динамічною, а її базовою засадою є розвиток. Розкриття сутності означає проникнення в глибинні сфери та з'ясування причин і принципів розвитку.

Сутність і явище є протилежними і взаємопов'язаними ознаками державних фінансів. Категорія сутності є внутрішньою складовою державних фінансів, в основі якої знаходиться сукупність необхідних взаємозв'язків. Явище – це властивість, що відображає зовнішню, більш рухливу та мінливу складову дійсності. Явище є зовнішнім виявом сутності державних фінансів через їхні конкретні особливості та ознаки.

Категорії «зміст» і «форма» є діалектичними протилежностями, які характеризуються єдністю та боротьбою. Це світоглядні категорії, які, з

одного боку, відображають загальні абстрактні елементи навколишнього світу, а з іншого – реальну дійсність. Зміст і форма є базовими категоріями для будь-якого дослідження, оскільки забезпечують фіксацію визначеності й конкретизацію як загальну властивість усіх явищ. Водночас сьогодні ведеться чимало дискусій навколо окреслення підходів до розуміння цих категорій.

Зміст є визначальним стосовно форми, тобто зміна форми є відображенням зміни змісту. Водночас новий зміст може існувати у старій формі, а виникнення нової форми призводить до появи нових змін змісту. Так, відсутність інновацій у системі державних фінансів означає відставання від дійсності. Водночас модернізація системи державних фінансів сприяє сталому людському розвитку. Таким чином, основною характерною рисою змісту державних фінансів є постійне прагнення до оновлення. Форма державних фінансів виявляється через сукупність зв'язків між державними доходами та видатками.

Взаємозв'язок категорій діалектики, які використовуються у процесі дослідження методологічних засад державних фінансів, схематично зображено на рис. 2.1.

Загалом у науці існують філософська і загальнонаукова методології, в межах яких виділяють філософські, загальнонаукові та конкретно-наукові (спеціальні) методи. Загальнонаукові методи дослідження застосовуються в усіх науках, у тому числі у фінансовій, для пізнання явищ об'єктивної дійсності. Ці методи сформувалися у процесі довготривалої пізнавальної діяльності людини та постійно вдосконалюються.

Важливо зазначити, що в основі нашого дослідження лежить теза про те, що діалектичний метод є стратегічним орієнтиром застосування загальнонаукових і конкретно-наукових методів.

Найбільш універсальним загальнонауковим методом є системний підхід, який базується на вивченні об'єкта як системи в контексті світоглядних уявлень про єдність, взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ

реального світу. Зазвичай, систему розуміють як предмет, явище чи процес, що складається з певної сукупності елементів, які знаходяться у взаємних зв'язках і відношеннях, утворюють єдине ціле та спроможні у взаємодії із зовнішніми умовами свого існування змінювати свою структуру. При цьому властивості системи можуть якісно відрізнятися від властивостей її складових.

Рис. 2.1. Взаємозв'язок категорій діалектики при дослідженні методологічних засад державних фінансів

Джерело: складено автором з використанням підходів В. Дем'янишина [125, с. 34–36].

Окремі елементи системності, системні уявлення про навколишній світ сформувалися у давньогрецькій філософії. У Середньовіччі ідеї системності

практично не розвивалися і актуалізувалися по-новому лише у ХХ ст. Засновником теорії систем вважається австрійський науковець Л. фон Бертланфі, який за допомогою поняття «система» виділив такі важливі аспекти об'єкта дослідження, як організованість і наявність багатоманітних зв'язків [659]. При цьому поняття «зв'язок» характеризує як структуру системи, так і її функціонування (стан, поведінку). Функціонування системи – це характерні особливості, які визначають систему в певний інтервал часу. Зазвичай, функціонування відноситься до такого інтервалу, коли відбуваються зміни стану системи за відповідної структури її елементів і зв'язків.

Сьогодні системний підхід застосовується для дослідження різних за своєю природою систем та постійно поповнюється новими методологічними здобутками. Цей підхід має важливе значення у процесі нашого дослідження, оскільки: 1) він спрямований на вирішення конкретної проблеми з урахуванням її специфічних особливостей; 2) для вирішення проблеми дослідження необхідні знання з інших наукових сфер. Окрім цього, системний підхід відкриває можливості для використання спеціальних методів (математичних, кібернетичних, інформаційних) у ході дослідження державних фінансів.

Зазначимо, що державним фінансам властиві такі ознаки системності: структурованість; взаємозв'язок між складовими елементами; цілеспрямованість функціонування; цілісність (міцність взаємозв'язків між складовими елементами); саморозвиток (адекватна реакція на вплив зовнішніх чинників).

Якщо діалектика підкреслює, що нове є результатом якісних змін, то системний підхід розкриває ще одне положення: нове – результат зміни структури як сукупності стійких зв'язків і відношень між елементами системи.

Таким чином, важливими компонентами системного підходу є структурний та функціональний аналіз. Структурний аналіз характеризує

структуру системи на основі її функціональних ознак. При цьому увага зосереджується на аналізі структурних елементів та впливу взаємозв'язків між ними на функціонування системи в цілому. В основі функціонального аналізу (визначення функцій системи за її відповідної структури) лежить розгляд системи як єдиного елемента, при цьому не беруться до уваги її внутрішня будова та міжелементні зв'язки. Функції системи у такому випадку визначаються на основі її взаємозв'язків з іншими (зовнішніми) системами [82, с. 78].

Державні фінанси як система об'єднують відповідні елементи (сфери), які наділені інтегральними властивостями; характеризується різноманітними внутрішніми відношеннями та зв'язками з іншими системами (фінансовою, економічною, соціальною, екологічною тощо).

Іншими словами, державні фінанси є сукупністю сфер фінансових відносин, у процесі яких формуються та використовуються відповідні грошові фонди. До таких сфер відносимо бюджет держави, державні соціально-страхові фонди, фінанси державних і комунальних банків, фінанси державних і комунальних підприємств. Зазвичай, структура будь-якої системи, у т. ч. державних фінансів, зображається графічно (рис. 1.3).

Функціональність системи модифікується залежно від окреслених пріоритетів, тим самим зумовлюючи зміни в типах зв'язків між елементами системи та безпосередньо в них. Сьогодні функціонування державних фінансів відбувається в умовах формування засад сталого людського розвитку, що дає підстави стверджувати про присутність динамічних змін у цій системі під впливом соціальних, екологічних й економічних чинників. Досягнення цілей сталого людського розвитку як визначального чинника функціонування державних фінансів зумовлює виконання ними таких функцій:

– відтворювальної (забезпечення умов для розвитку людського потенціалу);

– антикризової (недопущення зниження рівня життя та запобігання бідності населення, підвищення доступності житла, соціальне заступництво незахищених прошарків населення);

– акумуляційної (накопичення фінансових ресурсів для створення суспільних благ, спрямованих на розвиток людського потенціалу);

– консолідації (забезпечення взаємозв'язку фінансових ресурсів держави з цілями сталого людського розвитку);

– збалансування (вирівнювання доходів населення та зменшення їх диференціації).

Отже, вектор розвитку державних фінансів визначають функції, які вони виконують. Рівень розвитку людського потенціалу безпосередньо залежить від ступеня виконання державними фінансами вказаних функцій.

2.2. Трансформація взаємозв'язку державних фінансів і суспільних благ в умовах цивілізаційного розвитку

Функціонування державних фінансів у сучасних умовах потребує зміни багатьох теоретичних підходів і стереотипів щодо природи згаданого явища відповідно до світових надбань фінансової науки [193, с. 22]. У наукових працях західних теоретиків (Ж. Бодена, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та ін.) логіка висвітлення природи бюджету та фінансів пов'язана з концепціями суспільного блага й суспільного вибору [467, с. 46]. Теорія суспільного вибору дає змогу дослідити, яким чином політичні інститути та уряд функціонують насправді (а не як вони мають функціонувати), визнати можливість державних невдач, тобто коли політика держави не відображає інтересів суспільства й таким чином призводить до погіршення соціального добробуту [237, с. 61]. Прихильники цієї теорії в однаковій мірі розглядають політичний і товарний ринки. Вони вважають, що держава є цариною конкуренції людей за вплив на прийняття рішень, за доступ до перерозподілу

ресурсів, за місце у кар'єрному зростанні. Однак держава є специфічним ринком, де учасники мають нетрадиційні права власності: виборці можуть обирати представників у найвищі органи державної влади, депутатський корпус – приймати законодавчі акти, а чиновники – стежити за їхнім виконанням. У теорії суспільного вибору електорат і політики трактуються як суб'єкти, що обмінюються голосами та передвиборними обіцянками.

Водночас Ю. Петруня зазначає, що «складно уявити можливість реального досягнення «чистого» суспільного вибору в сучасній економічній політиці держави. Орієнтація на таку мету, напевно, була б суспільною ілюзією. Реальним суспільним завданням може бути створення та підтримка таких умов, які максимально наближували б суспільство до відображення в економічній політиці держави суспільних переваг, суспільного вибору» [374, с. 270]. Щодо цього цікавою є теза Р. Масгрейва: «Державна політика – це не відхилення від «природного порядку» приватних ринків, вона є рівною мірою життєвий чи природний засіб вирішення іншого виду проблем. Інакше кажучи, видима рука бюджетного процесу – річ не менш «природна», ніж невидима рука ринку» [58, с. 31].

Необхідність державного втручання в економіку пов'язана насамперед з тим, що цього вимагає сама ринкова система. Обґрунтуємо це тим, що приватна власність і вільне підприємництво потребують правової підтримки щодо права приватної власності та права виробників і споживачів на свободу підприємництва і вибору. Також до обов'язків держави входить створення інститутів, які забезпечують контроль над дотриманням законодавства у цій сфері. Ще одним аргументом є те, що держава зобов'язана створювати механізми регулювання конкурентоспроможного середовища – базової засади ринкової економіки. Адже монопольне становище призводить до неефективного розподілу ресурсів і благ. Монопольна ціна є вищою від ціни на конкурентному ринку, а кількість продукції, що виготовляється монополією, менша від випущеної у ринкових умовах.

Водночас, навіть в умовах конкурентного ринку, може виникнути ситуація, коли виробляється недостатня кількість певних товарів чи послуг. Інакше кажучи, ефективного розподілу ресурсів і благ у суспільстві не досягається. Наприклад, окремі види діяльності у сфері виробництва та споживання зумовлюють витрати чи вигоди для споживачів, які не беруть участі у цій діяльності. Неналежна увага до таких витрат чи вигод зумовлює завищення чи заниження обсягу виробництва благ порівняно з ефективним обсягом. Таку ситуацію описує теорія екстерналій (зовнішніх ефектів), яку запропонував відомий представник Кембриджської неокласичної школи А. Пігу.

Зовнішніми ефектами є побічні наслідки функціонування ринку, які не враховані у ціні блага, але впливають на суспільство (певне коло осіб, не задіяних у ринковій угоді). Ці ефекти виникають у випадку, коли ринкова ціна блага не відображає реальних витрат виробництва або істинних вигод для суспільства.

Екстернальні ефекти можуть бути позитивними та негативними. Позитивний зовнішній ефект виникає тоді, коли треті особи безкоштовно отримують вигоди. У такому випадку суспільна корисність пересилує приватну, проте це не відображається на ринковій ціні, і кількість товарів чи послуг, що мають позитивні зовнішні ефекти, є меншою від оптимального рівня. Негативний зовнішній ефект передбачає, що треті особи несуть витрати, які не компенсуються ніяким чином, і цей процес супроводжується розривом між суспільними та приватними витратами. Оскільки ринкова ціна не містить повної інформації щодо витрат, кількість товарів чи послуг, які мають негативні зовнішні ефекти, є більшою від оптимального рівня. Наприклад, від послуг у сфері освіти як суспільного блага позитивний ефект можуть отримати особи, які не беруть безпосередньої участі у цьому процесі. Водночас виробництво, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, має побічні негативні ефекти.

Необхідно зазначити, що існують такі товари чи послуги (суспільні блага), які ринкова система не має наміру виробляти. Це пов'язано з особливостями споживання цих благ. Приватним компаніям не вигідно займатися таким виробництвом. Безумовно, це призводить до неефективного розподілу ресурсів, оскільки суспільство має велику потребу у споживанні цих благ. Оскільки людський розвиток є процесом розширення можливостей і вибору кожного члена суспільства, котрий залежить від індивідуальних цінностей, навичок і здібностей, економічного й політичного становища країни, доступності освіти та охорони здоров'я, впливу зовнішніх чинників [269], то створення сприятливих умов для життєдіяльності населення – це надзвичайно важливий імператив інституту держави. Для того, щоби громадяни могли користуватися суспільними благами, держава бере на себе зобов'язання щодо їхнього виробництва та фінансування за рахунок податкових надходжень.

З огляду на те, що сталий людський розвиток супроводжується високим рівнем варіативності суспільних благ, держава може втручатись у сферу споживання шляхом надання послуг у сферах охорони здоров'я, освіти, культури та ін. Вона зобов'язана регулювати перерозподіл доходів, бо це необхідно для державного фінансування суспільних благ, а також індивідуальних соціальних виплат. Держава може втручатись у виробничі відносини шляхом реалізації політики регіонального розвитку, національної екологічної політики, управління підприємствами державної й комунальної форм власності, через інвестиційну політику тощо.

Для того, щоби ефективно забезпечувати населення суспільними благами, держава має мати у розпорядженні відповідні грошові кошти для їхнього виробництва. В. Андрущенко, узагальнюючи погляди науковців країн Заходу про природу державних фінансів, зазначає: «за рахунок розширення предмета фінансової науки центром дослідження стала людина з її індивідуальними потребами, інтересами, мотивами суспільної поведінки», наголошуючи при цьому, що теоретизація державних фінансів наскрізь

пронизана ідеєю ринку як всеохопної економічної реальності, універсальної логіко-пізнавальної категорії [6, с. 25]. Таким чином, суспільне благо як матеріальна умова соціального буття в поєднанні з поняттями «гроші» та «ринок» є вихідною точкою теоретичної інтерпретації категорії «державні фінанси».

Очевидно, що відтворення середовища проживання є необхідною умовою сталого людського розвитку. При цьому всі його етапи є важливими й обов'язковими. Державні фінанси слугують інструментом реалізації соціальної, економічної та екологічної політики.

Оскільки виробнича сфера загалом охоплює будь-яку легальну діяльність, котра забезпечує дохід, об'єктом державних фінансів є рух грошових коштів і товарів на стадії виробництва та обміну. Найбільш значущою є роль державних фінансів на стадії розподілу, адже саме на цьому етапі відтворювального процесу активно виявляються усі суспільні інтереси. Створений продукт диференціюється спочатку на частки – споживання та накопичення, а потім кожна з них підлягає подальшому розподілу.

Фонд накопичення складається із двох частин: яка спрямовується на розширене відтворення; яка формує резервний фонд. На цьому етапі участь державних фінансів виявляється через державну підтримку економіки, формування державних резервів та страхових фондів. Фонд споживання складається із фондів суспільного та особистого споживання. Співвідношення між цими складовими залежить насамперед від державного устрою. Проте в усіх розвинених державах частка суспільних фондів споживання є доволі значною, що пов'язано з видатками на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, охорону навколишнього природного середовища, управління, оборону та ін. Процеси формування та використання фондів суспільного споживання обслуговують винятково державні фінанси. При цьому основна частина фондів суспільного споживання реалізується через бюджет. Частина цих фондів формує державні фонди цільового спрямування. Останні також поповнюють працедавці та

працівники, таким чином спрямовуючи у державні фонди частину фонду особистого споживання.

Із сукупного суспільного продукту, призначеного для споживання, насамперед виділяється частка для відшкодування предметів і знарядь праці, котрі використовувалися у попередньому циклі процесу відтворення. Ця частка забезпечує відтворення у такому ж обсязі і в новому циклі. Частина, що залишилася, розподіляється між власником засобів виробництва і працівниками. Пропорції зазначеного розподілу залежать від перманентного протистояння кожної зі сторін з метою збільшення своєї частки.

Після стадії розподілу відбувається обмін та споживання. Кожний учасник відтворювального процесу розподіляє свою частину доходу на фонд споживання та фонд накопичення. Однак попередньо у розподільчому процесі беруть участь державні фінанси, вилучаючи з індивідуальних і колективних доходів частку на користь держави за допомогою таких інструментів, як податки та податкові платежі.

З урахуванням вищезазначеного та з огляду на необхідність адаптації державних фінансів до умов сталого людського розвитку вважаємо, що державні фінанси виражають сукупність грошових відносин, опосередкованих формуванням, розподілом і перерозподілом фондів грошових коштів, у які вступає держава з метою забезпечення суспільних потреб.

Таким чином, дослідження державних фінансів передбачає вивчення способів отримання і раціонального перерозподілу (послідовної персоніфікації) коштів державою на засадах імперативності (обов'язкового повернення усього зібраного). Об'єктивним ідеалом державного фінансового господарства можна вважати таку організацію цих способів, коли держава може ефективно виконувати свої функції, а отримання коштів від підприємств і домашніх господарств не погіршуватиме їхній фінансовий стан. Кошти, отримані з приватного сектора економіки, мають відтворюватися у вигляді відповідного набору ефективних і корисних послуг,

що надаються державою приватному сектору – фірмам і домашнім господарствам [11, с. 64].

Отже, для сьогодення характерні зміна методів і форм впливу держави на суспільне відтворення, зміщення акцентів з економічного розвитку техногенного типу на інноваційний, підвищення ролі людини в економічних процесах. Підґрунтям для формування національної ідеї є зростання добробуту населення, подолання бідності, якісне довкілля, ефективний розвиток сфер охорони здоров'я, освіти, науки, культури. При цьому державні фінанси як основна складова фінансової системи країни є інструментом мобілізації фінансових ресурсів, спрямованих на усунення диспропорцій сталого людського розвитку.

На нашу думку, можна виділити такі особливості державних фінансів як інструмента впливу на сталий людський розвиток:

- державні фінанси впливають на виконання державою соціальної, економічної, екологічної функцій;
- суб'єктом впливу державних фінансів є держава;
- державний фінансовий вплив має забезпечувати баланс інтересів держави та населення;
- вплив державних фінансів на сталий людський розвиток здійснюється згідно з чинним законодавством через відповідні організаційні форми (державний і місцеві бюджети; державні соціально-страхові фонди; державні та комунальні банки; державні та комунальні підприємства).

У розвинутих країнах світу дослідження проблем державних фінансів давно «здійнялося на рівень високої наукової культури» [8, с. 5]. Західні вчені виділяють такі основні функції державних фінансів в умовах ринкової економіки: алокаційну, розподільну та стабілізаційну.

Алокаційна функція державних фінансів полягає в тому, щоби корегувати алокацію ресурсів економіки, якщо остання є неефективною через провали ринку. Прикладом може бути випадок, коли держава за допомогою податків обмежує виробництво товарів з негативними екстерналіями або

через субсидії сприяє виробництву благ, які мають особливі переваги. За допомогою державних фінансів здійснюється алокація ресурсів для виробництва більшості суспільних благ, основною проблемою якого є визначення необхідної кількості останніх. Питання також у тому, яким чином держава має визначати, яке благо і якої якості виробляти, а також вартість цього блага для окремого індивіда [286, с. 23]. Розподільна функція відповідає за перерозподільні процеси на державному рівні з метою забезпечення певного рівня життя людей. Так, оподатковуючи працездатних громадян, держава виплачує пенсії та допомоги непрацездатним і безробітним особам.

У процесі реалізації окреслених функцій держава змінює напрям руху і масштаби фінансових потоків, що регулюються ринком. Перерозподіл доходів супроводжується втратою ефективності, однак цей факт не може бути доказом проти проведення перерозподільної політики. Однозначно, що 1) будь-який перерозподіл має здійснюватися з мінімальними втратами ефективності; 2) необхідно знайти баланс між протилежними цілями справедливості та ефективності. Оптимальна бюджетна політика має враховувати обидва аспекти [286, с. 27].

Отже, алокаційна функція переважно стосується фінансових потоків між галузями та організаціями, а розподільна – фінансових потоків між індивідами.

Стабілізаційна функція державних фінансів виходить з необхідності встановлення макроекономічної рівноваги, яка залежить від системи оподаткування, обсягу видатків на суспільні цілі, державного боргу та джерел його фінансування. Роль цієї функції полягає у досягненні високого рівня зайнятості, стабільності цін та прийнятних темпів економічного зростання [286, с. 27]. Зазвичай, стабілізаційні заходи супроводжуються відповідними алокаційними та перерозподільними процесами та навпаки. Водночас розмежування функцій є необхідним для визначення та аналізу

цілей, яких можна досягти на основі розвитку суспільного сектора [647, с. 24].

Обсяги та структура державних доходів і видатків зумовлюють розвиток суспільного сектора економіки. Суспільний сектор є тією частиною економіки, де переважає неринкове регулювання та виробляються суспільні блага. Економічна рівновага між попитом і пропозицією на ці блага досягається за допомогою держави. Іншими словами, діяльність суспільного сектора економіки зорієнтована на ліквідацію «провалів ринку» та виробництво суспільних благ. При цьому провалом ринку вважається економічна ситуація, за якої раціональна поведінка людей, котрі адекватно реагують на ринкове інформаційне середовище, не забезпечує ефективної алокації ресурсів (за Парето). Причинами виникнення такої ситуації можуть бути недосконала конкуренція, природні монополії, зовнішні ефекти, асиметрія інформації, неповні ринки, диференціація доходів.

Дж. Б'юкенен у праці «Попит і пропозиція суспільних благ» (1968 р.) висунув ідею, що у процесі зміни ринку на політичну арену люди не змінюються. В обох іпостасях вони намагаються використати існуючі інститути для задоволення власних потреб. Тому з метою підвищення ефективності функціонування політичної системи необхідно шукати шляхи обмеження вибраних до державних органів осіб, а не шукати найкращих кандидатів.

Особливою рисою економіки суспільного вибору є детальне вивчення реакції людей на різні економічні ситуації, що виникають у суспільному секторі. Теорія суспільного вибору з'ясовує способи та методи, застосування яких дає змогу людям використовувати урядові установи. У світлі постулатів суспільного вибору теоретичною базою для функціонування державних фінансів стають закони ринку. Державні фінанси при цьому є засобом впливу на розподіл доходів, алокацію ресурсів і рівень зайнятості за допомогою урядових рішень стосовно фіскальних надходжень і видатків бюджету. У поле зору науковців потрапили причетні до функціонування державних

фінансів інститути і демократичні процедури, в межах яких співгромадяни взаємодіють між собою, раціонально переслідуючи власні інтереси. Демократія як обмінне середовище суспільних благ на податки, синтезуючи економічні й політичні мотивації поведінки суб'єктів фіскально-бюджетних процесів, міцно увійшла в теоретичний вжиток фінансової науки [8, с. 116, 121, 127].

Проблема суспільних благ привертала увагу науковців у різні історичні періоди. Філософія Нового часу, що сформувалася в період, коли у Європі відбувалось зародження буржуазного суспільного устрою (XVII ст.), ставить перед наукою нові завдання. Від учених очікують досліджень і технічних розробок, що дозволяють розвивати промислове виробництво. Тому надважливим завданням є розробка теорії пізнання, методів наукового дослідження, які необхідні для розвитку науки, техніки та матеріального виробництва. У цей період шотландський філософ Д. Юм запропонував поняття «суспільне благо» та звернув увагу на існування таких видів послуг, виробництво яких не приносить прибутку індивідуумам, однак є корисним для суспільства загалом.

Досліджуючи природу колективних (клубних) благ у контексті неокласицизму, А. Маршал вважав, що благом є всі бажані нами речі та предмети, які задовольняють людські потреби. Вчений виділив блага, які особа отримує від проживання в одному місці та в певний період часу, від належності до певного співтовариства [285].

Американський економіст, лауреат Нобелівської премії К. Ерроу у теоремі про неможливість «колективного вибору» (1951 р.) зазначає, що не існує такого суспільного правила класифікації ситуацій на рівні суспільства, яке було б сумісним з певною системою індивідуальних етичних обмежень суспільної функції добробуту [656, с. 328–346]. Учений вважає екстерналії основною причиною, через яку ринкова система не може забезпечити досягнення оптимального розподілу ресурсів (за Парето), і окреслює вигоди або небажані явища, для яких ринок не призначений за суттю.

Відомий американський економіст П. Самуельсон уперше висунув теорію публічних благ. Учений вважав, що держава несе відповідальність за досягнення національного суспільного блага, оскільки вона відповідає за забезпечення добробуту громадян. Суспільне благо він трактує як таке, що споживається колективно, при цьому споживання блага одним індивідом не призводить до зменшення споживання блага іншими особами. П. Самуельсон сформулював такі властивості суспільного блага, як неконкурентність (споживання здійснюється однаково усіма членами суспільства) та неможливість виключення індивіда зі споживання цього блага у будь-якому випадку (навіть тоді, коли він за це не заплатив) [696, с. 387–399].

Неконкурентність ускладнює застосування ринкового механізму для фінансування блага та унеможлиблює його розподіл через конкурентний ринок. Неможливість виключення науковці розглядають у контексті «ефекту безбілетника» – явища, коли людина свідомо відмовляється оплачувати суспільне благо, бажаючи отримати це благо безкоштовно. У сучасних умовах прикладом такої ситуації може слугувати феномен ухилення від сплати податків, які спрямовуються на виробництво суспільних благ. Тому проблема «безбілетника» є надзвичайно актуальною та потребує вирішення. «Безбілетники» знижують цінність суспільного блага, що призводить до неефективності їхнього виробництва. Якщо усі споживачі відмовляться від оплати за суспільне благо, то відповідно його виробництво стане неможливим. Іншими словами, у користуванні суспільними благами зацікавлені всі, а бажання брати участь в його оплаті відсутнє.

Значний внесок у розвиток державних фінансів зробив А. Пігу, який на основі теорії екстерналій (зовнішніх ефектів) розподілив блага на суспільні та приватні [690]. У цьому контексті вважаємо слушною думку, що словосполучення «суспільне благо» передбачає виробництво у державному секторі [614, с. 200]. Саме це стверджував П. Самуельсон у публікаціях, присвячених теорії державних видатків. Разом із тим учений допускав, що можуть існувати й інші визначення суспільних благ та інші теорії державних

видатків. Однак він наводив додаткові аргументи на користь того, що з позиції ефективності суспільні блага повинні вироблятися державним сектором [695, с. 350–356].

Теорія провалів ринку характеризує суспільне благо через наявність потреб, які ринок ігнорує або спотворює баланс попиту і пропозиції, що є одним із прикладів збоїв ринку. Спростовуючи ідею «невидимої руки» та аргументи на користь вільного ринку, Р. Масгрейв увів поняття «мериторних благ» – благ, на які попит стимулюється державою та не залежить від індивідуальних уподобань [684, с. 70–80]. Прикладами таких благ є охорона здоров'я, освіта, субсидування малозабезпечених осіб, які повинні забезпечувати держава. Ці блага сприяють розвитку людського потенціалу. Їхнє споживання є необхідним елементом формування «нової економіки» та відповідає інтересам сталого людського розвитку.

Суспільні блага, які мають суспільну корисність (задовольняють певну потребу людей), не передбачають оплати від споживачів та не мають конкуренції щодо споживання, отримали назву чистих суспільних благ (національна безпека, маяки, пам'ятки мистецтва). Їхнє виробництво та споживання супроводжуються позитивними зовнішніми ефектами.

Приватні блага є конкурентними (споживання блага однією особою робить неможливим його споживання іншою особою) та існують за принципом виключення (особи, які не можуть заплатити за них ринкову ціну, виключаються зі споживання). Ці характерні особливості приватних благ є основою формування ринкових цін. Споживач приватного блага готовий сплатити за нього таку вартість, яка відповідає граничній корисності цього блага. Тому ринок досконалої конкуренції забезпечує найбільш ефективний розподіл суспільних ресурсів.

Водночас існує значна кількість благ, які мають ознаки і суспільних, і приватних. Це змішані або квазісуспільні блага. Розуміння сутності того чи іншого блага є важливим для ефективної організації його виробництва, розподілу та споживання. Виділяють такі типи змішаних суспільних благ:

1) виняткові суспільні (платні суспільні) – блага, на які поширюється принцип винятковості, але відсутнє суперництво при їхньому споживанні. До таких благ відносяться кабельне телебачення, встановлення плати за користування автомагістралями, бібліотеками, музеями, театрами тощо;

2) спільні (загальнодоступні) – блага, що споживаються усіма та які характеризуються високою конкурентністю та низькою винятковістю. Іншими словами, ці блага є конкурентними, але не винятковими. До них відносяться міські вулиці, пішохідні зони, ліси, води та ін. [237, с. 34–35].

Вирішення проблеми державного чи приватного виробництва суспільних благ лежить у площині взаємодії держави та ринку. Така взаємодія є необхідною у сфері охорони навколишнього природного середовища. Насамперед це стосується інвестування в наукові дослідження, спрямовані на пошук альтернативних джерел енергії, що дозволить покращити якість довкілля та запобігти виснаженню природних ресурсів.

На думку американських учених Р. Масгрейва та П. Масгрейв, основною причиною неспроможності ринку щодо створення суспільних благ є те, що потреба у них відчувається колективно, а в приватних благах вона має індивідуальний характер. Науковці вважають, що основною проблемою виробництва суспільних благ є визначення їхньої необхідної кількості [286, с. 21–22].

Разом із цим, політична функція оптимізації виробництва суспільних благ суттєво відрізняється від реального оптимуму з точки зору суспільства. У цьому контексті слушною є думка американського економіста В. Нісканена [337], який виділяє п'ять гіпотез щодо ефектів функціонування державних фінансів:

1) гіпотеза надмірних витрат, суть якої полягає в тому, що державні бюджети є занадто великими, тобто вони перевищують бюджети, яким надає перевагу медіанний законодавець. У свою чергу бюджети, яким надає перевагу медіанний законодавець значно більші від тих, яким надає перевагу медіанний виборець. Окрім цього, чим сильнішою буде монопольна влада як

уряду, так і інституцій, що нають державні послуги, тим більшою буде різниця;

2) гіпотеза неефективності виробництва полягає в тому, що надмірні витрати можуть набути форми неефективності виробництва певного суспільного блага. Іншими словами, державні витрати на виробництво суспільного блага є завищеними;

3) гіпотеза надлишкової пропозиції – пропозиція з боку виконавчої влади значно більшого обсягу послуг, ніж ухвалений законодавчою владою;

4) гіпотеза надмірної капіталізації полягає в тому, що державне виробництво суспільних благ передбачає більш капіталомісткі методи виробництва порівняно з приватною фірмою, яка надає аналогічну послугу. Причина такої ситуації в тому, що винагорода держслужбовця залежить від посади, яку він обіймає, а це спонукає його приймати рішення на користь витрат у теперішньому періоді, не моделюючи ситуацію майбутніх витрат;

5) гіпотеза бюрократичної структури – тенденція до укрупнення органів і міністерств, які надають подібні за своїм характером послуги з метою підвищення ефективності державного управління та оптимізації державних видатків.

Таким чином, надзвичайно велике значення має забезпечення оптимального виробництва суспільних благ. Оскільки суспільне благо є неподільним, його неможливо продавати окремими частинами, всі користувачі споживають його однакову кількість, то відповідно, неможливо визначити ціну на окремі його частини, що зумовлює особливості сукупного попиту на нього. Цей попит відображає граничну корисність усього наявного обсягу суспільного блага, який користувачі мають спожити. Сукупний попит на приватне благо складається з індивідуальних попитів (рис. 2.2), а сукупний попит на суспільне благо визначається додаванням індивідуальних граничних вигод, які можна отримати від наявного обсягу блага (рис. 2.3).

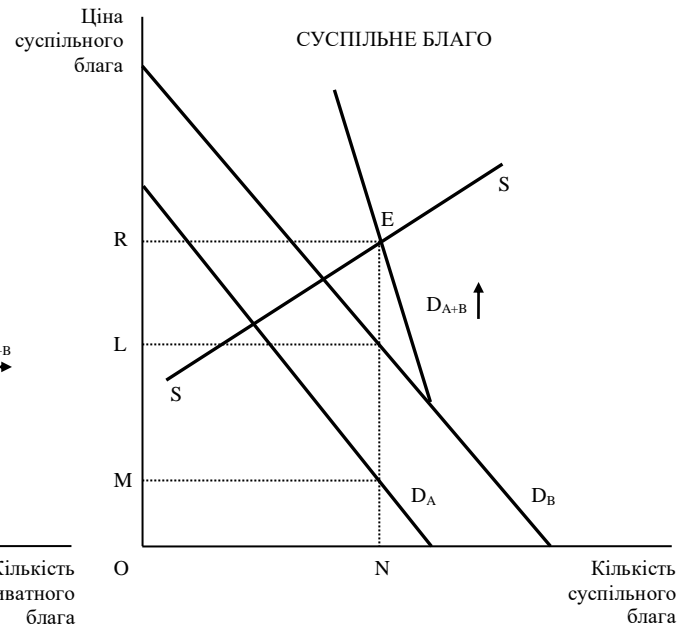
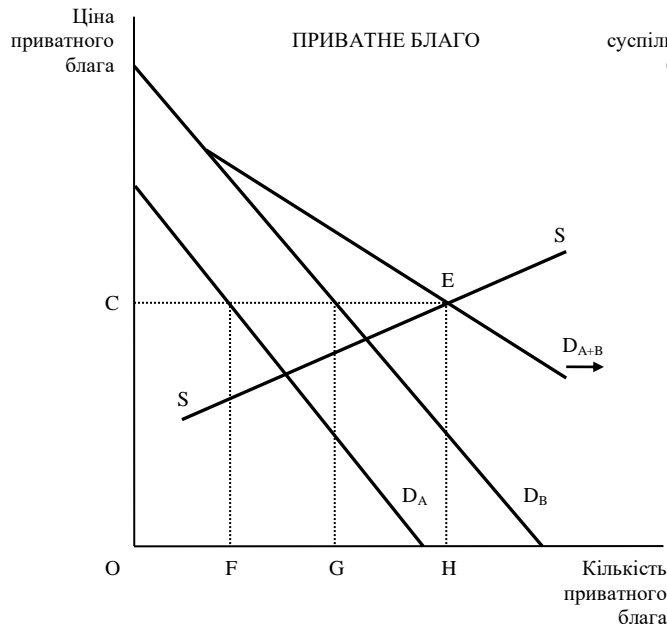

Рис. 2.2. Попит на приватне благо

Рис. 2.3. Попит на суспільне благо

Джерело: Р. Масгрейв та П. Масгрейв [286, с. 66],

де D_A , D_B – криві попиту споживачів А і В;

D_{A+B} – сукупний ринковий попит;

SS – крива пропозиції;

E – точка рівноваги;

OC – ціна приватного блага;

OH – виробництво приватного блага;

OF – частина приватного блага, яку купує споживач А;

OG – частина приватного блага, яку купує споживач В;

ON – виробництво суспільного блага;

OR – ціна суспільного блага;

OM – ціна, яку сплачує за суспільне благо споживач А;

OL – ціна, яку сплачує за суспільне благо споживач В.

На рис. 2.2 та 2.3 показано, як, застосувавши однакові підходи до ціноутворення (ціна, яку сплатив кожен споживач, дорівнює його граничній вигоді), можна отримати різний результат для приватних і суспільних благ. Так, сплативши однакову вартість, споживачі А і В отримують різну

кількість приватних благ. Водночас, споживаючи однакову кількість, суспільних благ вони сплачують різну вартість.

Особливістю суспільних благ є те, що їхнє споживання супроводжується позитивними ефектами для всіх людей. Тому суспільство зацікавлене, щоби забезпечити такими благами населення. Однак основним питанням є не розподіл суспільних благ, а забезпечення їхнього оптимального виробництва. Обсяг суспільних благ має бути таким, щоби граничні суспільні вигоди (як сума граничних вигод усіх споживачів) дорівнювали граничним суспільним витратам на виробництво суспільних благ.

У підсумку зазначимо, що вирішення цього питання має практичну площину реалізації щодо розмежування повноважень державних і місцевих органів влади. Сьогодні практика показує, що виробництво локальних суспільних благ доцільно забезпечувати на місцевому рівні. Це зумовлено суттєвими відмінностями в уподобаннях населення, яке проживає на різних територіях держави, та відсутністю додаткових витрат, пов'язаних із передачею виробництва відповідного блага на нижчий рівень.

2.3. Теоретико-методологічні засади дослідження дієвості бюджетної політики держави як інструмента реалізації ідей сталого людського розвитку

Концепція сталого людського розвитку відкриває перспективи переходу до нової системи суспільних цінностей, у якій життя та здоров'я людини в гармонії з навколишнім природним середовищем є абсолютним пріоритетом. Відповідно держава зобов'язана здійснювати безпосереднє регулювання основних параметрів економічного, соціального та екологічного розвитку у цьому напрямку. Важливу роль у цих процесах має відігравати ефективна фінансова політика держави загалом та бюджетна політика як

основна її складова зокрема. Саме «сучасна бюджетна політика повинна ефективно здійснювати перерозподіл усіх результатів економічного зростання та використання національного багатства, створюючи стимули й умови для подальшого сталого розвитку суспільства» [262].

У сучасних умовах бюджетна політика держави є важливим важелем впливу на соціальні, економічні та екологічні процеси. Бюджетна політика має створювати такі умови для задоволення суспільних потреб, які відповідають цілям і завданням розвитку країни на певному етапі. Саме через бюджетну політику держава виконує свої функції та впливає на людський розвиток. Метою такого впливу є насамперед забезпечення всіх верств населення доступними та якісними послугами у сферах освіти й охорони здоров'я; збільшення реальних доходів населення; відновлення та збереження навколишнього природного середовища.

Розглядаючи сутність бюджетної політики, неможливо оминати її основу – бюджет, який організаційно займає провідне місце в системі державних фінансів. Він є найбільш динамічною структурою фінансової системи країни та дієвим каталізатором національної економіки. Саме бюджет дає змогу державі зосереджувати фінансові ресурси на пріоритетних напрямках сталого людського розвитку. Російський науковець А. Нікітський у книзі «Основи фінансової науки і політики» (1909 р.) зазначав: якщо розглянути державний розпис доходів і видатків будь-якої сучасної держави, можна простежити, що вона витрачає величезні кошти, які збираються в казну, на задоволення різноманітних потреб суспільного характеру [330].

На сьогодні поширені різноманітні визначення, які різнобічно характеризують це поняття. Так, Бюджетний кодекс України відображає сутність бюджету за формою, трактуючи його як план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади АР Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [56]. Законодавство наголошує на такій важливій особливості

бюджету, як його планово-правовий характер (правовий аспект полягає в тому, що бюджет є важливим юридичним документом, який набуває форми закону). Саме ця репутаційна ознака є основою тлумачення зазначеного поняття у різних економічних словниках.

Зокрема, в «Економічному енциклопедичному словнику» за редакцією С. Мочерного зазначено, що державний бюджет є кошторисом щорічних доходів і видатків держави, котрий заздалегідь розроблений урядом і затверджений законом [312, с. 66]. У «Тлумачному словнику економіста» за редакцією С. Гончарова бюджет трактується як встановлений і затверджений державою, її органами, органами місцевого самоврядування, організаціями, установами збалансований кошторис грошових прибутків і витрат на певний термін (рік, півріччя, квартал) [104, с. 86].

У вищеподаних визначеннях ідеться про те, що способом формування бюджету є кошторис. Відповідно до нього у бюджеті має підсумовуватися сукупність доходів і видатків на певному етапі суспільного розвитку.

В «Економічному тлумачному словнику» Л. Алексеєнко та В. Олексієнко визначено, що бюджет – це розпис державних прибутків і видатків на певний період (як правило, на один рік) [3, с. 106]. Автори «Економічного словника» Г. Осовська, О. Юшкевич та Й. Завадський визначають державний бюджет як виражений у грошових сумах розпис майбутніх доходів і видатків держави, який складається щороку [361, с. 30]. Б. Карпінський та Т. Шира вважають, що державний бюджет – це виражений у грошових сумах розпис доходів, які надходять у розпорядження держави, та видатків з централізованого (консолідованого) фонду грошових ресурсів [189, с. 122].

В останніх трактуваннях сутність бюджету розкривається через поняття «розпис». Російський дослідник у сфері фінансового права І. Озеров щодо цього зазначав, що розпис має таке відношення до бюджету, як часткове до загального. Вчений пояснював, що бюджет визначають загальні норми складання та затвердження фінансового плану, а розпис безпосередньо

є фінансовим планом на певний період, тобто цифровим вираженням плану ведення державного господарства. Науковець наголошував, що метою бюджету й розпису є збалансування витрат і доходів, оскільки лише за таких умов можливе ведення державного господарства [344, с. 25]. Такий баланс відображає злагодженість матеріально-речових і грошово-фінансових пропорцій суспільного відтворення.

На матеріальному змісті бюджету акцентують увагу Н. Давиденко та О. Данилевська-Жугунісова. На їхню думку, бюджет – це грошові фонди, що перебувають у розпорядженні органів державної влади, або грошові потоки державних доходів і видатків, що зосереджує і використовує уряд на заплановані цілі; специфічною ознакою бюджету є те, що з його допомогою створюються і використовуються суспільні фонди цільового призначення, які перебувають у розпорядженні органів державної влади та місцевого самоврядування [117, с. 215]. Лаконічно висловлюється К. Павлюк, яка бюджет розуміє як «суспільний грошовий фонд, котрий перебуває у розпорядженні державної і місцевої влади» [363, с. 32]. Як фонд грошових коштів бюджет формується у доходах, але цільове використання останніх передбачає формування видаткового фонду. Такий двоїстий характер є особливістю фондової організації фінансових відносин [55, с. 35]. Однак необхідно зазначити, що матеріальна природа бюджету не є стабільною, оскільки змінюються обсяг зосереджених у ньому грошових ресурсів, надходження до нього та напрями використання коштів. Водночас з огляду на зазначене вище можна стверджувати, що бюджету властивий суспільно-вартісний характер.

Погоджуємося з думкою, що бюджет – це економічна категорія, за допомогою якої держава здійснює розподільчі процеси [636, с. 7]. З цієї позиції Ю. Пасічник наголошує, що бюджет як самостійна економічна категорія є формою існування реальних, об'єктивно зумовлених розподільних відносин, які виконують особливе призначення – задоволення

потреб суспільства, у тому числі його адміністративно-територіальних структур, щодо забезпечення фінансовими ресурсами [368, с. 276].

Такі науковці, як О. Алимов, О. Амоша і В. Ляшенко, зазначають, що з економічного погляду бюджет є сукупністю грошових відносин, які виникають у державі з юридичними і фізичними особами щодо перерозподілу національного доходу у зв'язку з формуванням і використанням централізованого фонду грошових коштів, призначеного для здійснення фінансування народного господарства, соціально-культурних заходів, потреб оборони тощо [373, с. 65].

Найбільш коректним, на нашу думку, є підхід С. Юрія та В. Дем'янишина, які вважають, що бюджет держави як об'єктивна економічна категорія – це сукупність грошових відносин, пов'язаних із розподілом і перерозподілом ВВП і національного багатства з метою формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій [636, с. 9]. Таким чином, економічні відносини як домінуюча риса бюджету характеризують його природу та особливості у відтворювальних процесах. З одного боку, у ролі суб'єкта зазначених відносин є держава, котра потребує грошових ресурсів для виконання покладених на неї функцій, а з іншого – населення та суб'єкти господарювання як платники податків, зборів й інших неподаткових платежів і «споживачі» бюджетних ресурсів. Отже, будучи економічною формою існування реальних, об'єктивно зумовлених розподільних відносин і виконуючи специфічні відтворювальні функції щодо задоволення потреб сталого людського розвитку, бюджет має розподільно-відтворювальні властивості (рис. 2.4).

Таким чином, бюджет держави є важливим інструментом регулювання економіки, визначає форми та методи формування державних фінансових ресурсів і напрями їхнього використання в інтересах суспільства, особливо мало захищених у соціальному плані прошарків населення.

Загалом сутність бюджету реалізується через його функції, основними з яких є розподільна і контрольна. Завдяки розподільній функції грошові ресурси концентруються для виконання загальнодержавних завдань. Контрольна функція дає змогу з'ясувати, наскільки ефективно використовуються бюджетні кошти та які пропорції їхнього розподілу. Можна також виокремити й інші функції бюджету: економічної безпеки, забезпечення функціонування держави [444, с. 12], соціальну, планування тощо. Однак вважаємо, що на сьогодні особливо важливого значення набуває соціальна функція бюджету.

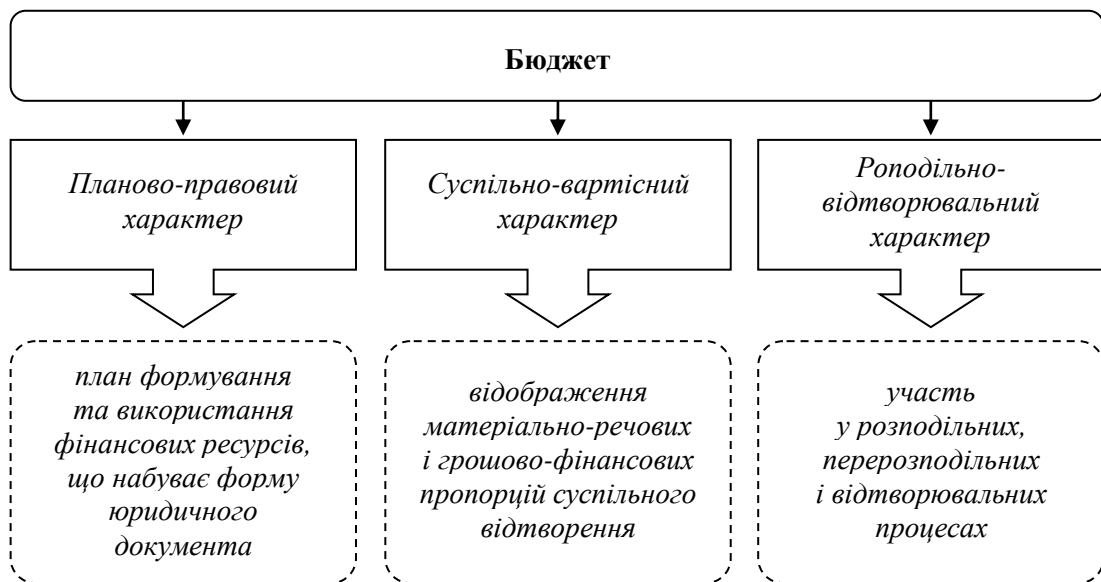

Рис. 2.4. Концептуальні підходи до дослідження сутності бюджету

Джерело: розроблено автором.

Отже, в умовах сталого людського розвитку бюджет може ефективно впливати на суспільне відтворення через податковий механізм, спрямовуючи мобілізовані ресурси за відповідними пріоритетними напрямками. Він сприяє також збалансованому соціоекологічно-економічному розвитку держави. Обсяг і структура дохідної та видаткової частин бюджету визначаються специфікою національної економіки й соціальної сфери, рівнем життя населення, ступенем екологічної безпеки та іншими чинниками.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що процес свідомого цілеспрямованого впливу держави на суспільне відтворення опосередковується характерними властивостями бюджету, який є базисом бюджетної політики, котра дає змогу скоординувати суб'єктивні (бюджетні) відносини.

Відповідно до положень Господарського кодексу України, бюджетна політика є одним з основних напрямів економічної політики, що визначаються державою. Її роль полягає у забезпеченні оптимального та раціонального формування доходів, використанні державних фінансових ресурсів, підвищенні ефективності державних інвестицій в економіку, узгодженні загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулюванні державного боргу та забезпеченні соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу [106].

Вектори сталого людського розвитку зумовлюють необхідність формування нових фінансових відносин у всіх галузях і сферах діяльності. Бюджетна політика як важлива компонента фінансової політики держави загалом відображає її фінансові відносини із суспільними інститутами та громадянами. Саме з такої позиції розглядає сутність бюджетної політики С. Фролов, зазначаючи, що її формування відбувається через планомірні дії уповноважених органів державної влади щодо акумуляції, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів держави відповідно до чинної законодавчо-нормативної бази для досягнення стратегічних соціально-економічних цілей суспільства [608, с. 26].

О. Василик та К. Павлюк бюджетну політику розуміють як комплекс заходів держави щодо організації та використання її фінансів з метою забезпечення економічного і соціального розвитку [61, с. 53]. Л. Рябушка визначає бюджетну політику як напрям діяльності, здійснюваний через сукупність заходів держави у сфері управління бюджетним процесом і спрямований на раціональну й ефективну мобілізацію, розподіл та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення економічного й

соціального розвитку регіонів і держави загалом [447, с. 259]. При цьому бюджетна політика розробляється законодавчими та виконавчими органами влади різного рівня із залученням провідних фахівців. Сьогодні особливо актуальним є залучення зарубіжних фахівців до процесу модернізації бюджетних відносин в Україні.

Таким чином, бюджетна політика є вагомим інструментом державного регулювання суспільного розвитку, оскільки у процесі її формування розробляються основні напрями використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетності визначених завдань. Вона формується у ході бюджетного процесу та передбачає окреслення цілей і завдань у сфері державних фінансів. Разом із цим нові суспільні інтереси на основі ідеї сталого людського розвитку мають бути у центрі уваги під час визначення напрямів оптимізації та ефективного використання бюджетних ресурсів держави.

Сутність бюджетної політики як складової суспільно-економічних відносин розкриває Л. Лисяк: вона «полягає у сукупності відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету й використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань розвитку суспільства, що дасть можливість підвищити рівень збалансованості та ефективності системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни» [260, с. 3]. Врахування інституційних аспектів у процесі реалізації бюджетної політики є підґрунтям для впровадження концептуальних засад сталого людського розвитку, адже громадяни дотримуються відповідних соціальних законів, сформованих у суспільстві та зафіксованих у відповідних інституціях.

З позиції визначення соціально-економічних пріоритетів держави бюджетну політику трактує І. Плужников, зауважуючи, що вона є системною сукупністю пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і реальних заходів, призначених для цілеспрямованої діяльності держави у

сфері регулювання бюджетного процесу [382, с. 14]. Водночас І. Усков вважає, що трактування сутності бюджетної політики як ефективного макроекономічного інструмента держави, спрямованого на забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів та України загалом, є вузьким змістом цього поняття. А в широкому розумінні бюджетна політика є системою дій державних (місцевих) органів влади, що спрямована на забезпечення регулювання бюджетного процесу, бюджетної системи в умовах трансформації економіки країни, розвитку соціальної сфери [585, с. 14–15]. Вищезазначені трактування наголошують на впливі бюджетної політики як на економічний розвиток, що є важливим чинником поліпшення умов життя людей, так і на соціальний розвиток – базову компоненту сталого людського розвитку.

Основними інструментами проведення державної бюджетної політики є насамперед такі фіскальні важелі впливу, як податки, державні витрати, трансферти, державні закупівлі та державні позики. Так, В. Зятковський вважає, що бюджетна політика є сукупністю заходів щодо формування державного і місцевих бюджетів, окреслення пріоритетних напрямків використання бюджетних коштів, встановлення оптимального співвідношення податкових і неподаткових доходів бюджетів, а також управління міжбюджетними відносинами, регулювання дефіциту (профіциту) бюджету й управління державним боргом [168, с. 6]. Варто зазначити, що забезпечення сталого людського розвитку залежить передусім від модернізації системи державних фінансів, через яку акумулюється ресурсна база для задоволення суспільних потреб.

Наголосимо, що методологія дослідження бюджетної політики як категорії державних фінансів в умовах формування засад сталого людського розвитку висуває проблему оцінювання її результативності, адже саме від цього залежить рівень розвитку, фінансові можливості держави та добробут громадян. Слушною є думка В. Дем'янишина, який пропонує «бюджетною політикою держави вважати діяльність органів державної влади, державного

управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики для їхнього досягнення, а також застосування цих засобів» [126, с. 33].

Бюджетна політика нашої держави зорієнтована на такі цілі, визначені Конституцією України, як забезпечення соціальних інтересів, економічного, культурного розвитку держави і суспільства загалом. У цьому контексті особливого значення набувають такі конституційні принципи: верховенства права, рівності всіх суб'єктів бюджетних правовідносин, розподілу влади, відповідальності держави перед людиною, відповідності бюджетного законодавства нормам і положенням Конституції України, участі громадян в управлінні державними справами, непорушності права приватної власності, законності як базової засади діяльності органів влади та посадових осіб, справедливого розподілу суспільного багатства тощо. Порушення згаданих принципів призводить до розбалансування, непослідовності, асоціальності бюджетної політики та її неспроможності впливати на прогресивний розвиток суспільства і зміцнення демократичності державотворення [444, с. 17].

Таким чином, бюджетна політика має бути ефективним інструментом реалізації суспільних пріоритетів. Сьогодні в Україні склалося сприятливе середовище для реформування та вдосконалення бюджетної політики, метою якої є створення можливостей і забезпечення умов для максимально ефективного використання бюджетних ресурсів відповідно до пріоритетів сталого людського розвитку. Так, Н. Богомолова акцентує увагу на тому, що принципи ефективної бюджетної політики у сучасних умовах характеризуються такими системно-ситуативними положеннями, як підвищення якості прогнозів макроекономічних показників; використання світового досвіду бюджетного реформування з метою гармонізації, уніфікації і спрощення фінансової системи країни та її інституцій; підвищення результативності бюджетних витрат за рахунок застосування програмно-

цільових засад діяльності та ін. [36]. Схожу позицію відстоює Л. Лисяк, зазначаючи, що бюджетна політика насамперед має ґрунтуватися «на таких основних принципах: наукового підходу, послідовності, обов'язковості, дієвості, гласності, раціональності» [260, с. 3].

Надаючи великого значення принципам бюджетної політики, В. Дем'янишин вважає, що до принципів, які відображають рівень використання у політиці системи цінностей, властивих суспільству загалом, можна зарахувати такі: «домінування загальнолюдських цінностей над інтересами класів, націй, суспільних груп, окремих територій тощо; єдності особистих та суспільних інтересів; гуманізму; рівності юридичних і фізичних осіб перед законом; демократизму; законності; взаємної відповідальності держави, юридичних і фізичних осіб» [126, с. 31]. Вчений досліджує бюджетну політику крізь призму цивілізаційного підходу, центральною фігурою котрого є людина як активний та цілеспрямований суб'єкт суспільних відносин. Така орієнтація суспільної свідомості на пріоритетність загальнолюдських цінностей є важливим імперативом на етапі переходу до сталого людського розвитку.

З метою забезпечення довгострокової стійкості бюджетної системи держава має здійснювати передбачувану та відповідальну бюджетну політику. Щодо цього Т. Єфименко зауважує, що пріоритетами розвитку бюджетної політики є збереження загальноекономічної рівноваги, забезпечення збалансованості і водночас соціальної спрямованості бюджету за умов зменшення податкового тягаря, зниження високого боргового навантаження при обмеженій можливості залучення зовнішніх ресурсів [153]. Важливим аспектом є також взаємозв'язок пріоритетних напрямів бюджетної політики держави.

У деяких дослідженнях зазначається, що основними завданнями, які необхідно виконати для підвищення ефективності бюджетної політики держави, є такі: надання пріоритету при формуванні цілей бюджетної політики не політичним інтересам, а соціально-економічному ефекту, що

буде досягнутий за результатами їхньої реалізації; підпорядкування цілей бюджетної політики держави законодавчо затвердженим стратегічним програмам економічного та соціального розвитку України, що приведе до концентрації зусиль і пришвидшить перехід до сталого економічного розвитку; збалансованість й узгодженість окремих напрямів та заходів бюджетної політики держави, що унеможливить їхню суперечливість, а отже, і нівелювання позитивного ефекту; планування й обґрунтування окремих механізмів та інструментів бюджетної політики держави на довгострокову (стратегічну) перспективу, що дасть змогу забезпечити неперервність підтримки окремих напрямків соціально-економічного розвитку держави; забезпечення прив'язки певних заходів та інструментів бюджетної політики до конкретних цілей, що дасть можливість проводити об'єктивне оцінювання результатів їхньої реалізації [490, с. 311].

Серед науковців поширена думка, що для підвищення ефективності бюджетної політики держави необхідно: оптимізувати функціонування системи управління державними фінансами, а також бюджетні витрати для реалізації державних функцій; чітко регламентувати процес акумуляції та руху фінансових ресурсів у законодавчому порядку; втримати дефіцит державного бюджету на економічно безпечному рівні; забезпечити послідовність у розвитку бюджетного процесу на основі законодавчо затверджених державних стандартів й обґрунтованих фінансових нормативів; досягти вірогідного прогнозу основних макроекономічних показників і доходів зведеного бюджету в середньостроковому періоді, який буде більш якісним, тобто відхилення від фактичних надходжень і прогнозованих показників у межах одного бюджетного року буде незначним; мінімізувати фінансові втрати держави у процесі використання державної власності; створити сприятливі умови для ведення бізнесу шляхом зниження адміністративних перешкод, удосконалення системи оподаткування щодо зменшення податкового навантаження на платників податків; сформулювати

дієву систему управління державним боргом, а також ввести індикатори економії й результативності витрат державних коштів [373, с. 73–74].

В умовах демократичного суспільства бюджетні пріоритети у фінансовій практиці є результатом суспільного вибору, тобто це економічно й соціально мотивовані, політично підтримані на рівні представницьких законодавчих органів влади, визначені на альтернативній основі цілі державної діяльності, забезпечені необхідними для їхньої реалізації бюджетними ресурсами [440, с. 100]. З огляду на сучасні тенденції функціонування державних фінансів вважаємо, що одним із головних завдань бюджетної політики є своєчасне виконання бюджетних зобов'язань.

З метою підвищення ефективності бюджетної політики в Україні необхідно забезпечити: збалансованість бюджетних ресурсів і зобов'язань, створення ефективної системи управління державними фінансами; концентрацію фінансових ресурсів для вирішення пріоритетних завдань; перетворення державного бюджету в ефективний інструмент макроекономічного регулювання [585, с. 27].

Отже, сутність бюджетної політики необхідно розглядати насамперед з точки зору умов її формування. Так, на сучасному етапі розвитку нашої країни бюджетна політика повинна стати основним механізмом визначення концептуальних напрямів впливу держави на збалансований соціоекологоекономічний розвиток.

В умовах формування засад сталого людського розвитку можна виділити три основні науково-методичні підходи до визначення сутності бюджетної політики держави (рис. 2.5).

За даними рис. 2.4, інституційний підхід передбачає взаємодію органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування щодо визначення пріоритетів формування бюджетних відносин (соціальних, екологічних, економічних). Функціональний підхід відображає сфери реалізації бюджетної політики, в яких створюються умови для вирішення завдань соціального, економічного розвитку країни та забезпечення якісного

довкілля. Сутність нормативно-правового підходу полягає в тому, що держава визначає основні форми і методи мобілізації фінансових ресурсів та їхнє використання на загальнодержавні потреби, що відображено у відповідних нормативно-правових актах.

Рис. 2.5. Науково-методичні підходи до визначення сутності бюджетної політики держави

Джерело: розроблено автором.

Отже, бюджетна політика держави має будуватися на принципах наступності, об'єктивності, узгодженості, обов'язковості та прозорості (рис. 2.6).

Узагальнивши науково-методичні підходи до трактування дефініції та враховуючи переорієнтацію суспільства на цілі сталого людського розвитку, вважаємо, що бюджетну політику держави необхідно розуміти як пріоритетні напрями у сфері формування та використання бюджетних ресурсів, спрямовані на ефективну реалізацію завдань сталого людського розвитку. Усі заходи, що проводяться у рамках бюджетної політики, мають бути взаємно пов'язаними та узгодженими. Загалом зважена та відповідальна бюджетна

політика не допускає зростання зобов'язань понад рівень, реально забезпечений фінансовими ресурсами.

Рис. 2.6. Принципи, що сприяють формуванню дієвої бюджетної політики держави

Джерело: розроблено автором.

Як зазначає О. Кириленко, «бюджетну політику і використання фінансових ресурсів держави треба обов'язково узгоджувати із затвердженими пріоритетами соціально-економічного розвитку країни... Необхідна цілеспрямована і послідовна бюджетна політика з чітким виділенням її перспективних (глобальних) і поточних завдань» [199, с. 238]. Лише конкретизація основних напрямів бюджетної політики як на найближчий період (бюджетна тактика), так і на перспективу (бюджетна стратегія) дасть змогу забезпечити її ефективність.

Для глибшого розуміння бюджетної стратегії держави Т. Коляда виділяє такі ознаки: 1) об'єкт – державний бюджет (на регіональному рівні – місцеві бюджети); 2) держава – основний суб'єкт стратегічного управління бюджетною політикою; 3) період довгострокового прогнозування бюджетної політики держави становить не менше 5–7 років; 4) мета розробки бюджетної стратегії – визначення обсягу доходів бюджету та їхньої структури, встановлення граничних меж видатків за основними напрямами з урахуванням пріоритетів і мети соціально-економічного розвитку держави; 5) зміст полягає в оцінюванні різних і найбільш вірогідних варіантів формування та використання бюджетних ресурсів; 6) запровадження сучасного моніторингу результатів реалізації бюджетних програм; 7) наявність чіткої правової регламентації дій (визначення прав і обов'язків) усіх суб'єктів бюджетного процесу, які можуть становити певну загрозу для реалізації державної бюджетної стратегії, для забезпечення виконання стратегічної мети і завдань. На основі цих ознак дослідниця визначає бюджетну стратегію держави «як процес співвідношення мети і засобів для забезпечення реалізації довгострокової бюджетної політики на визначений термін і у конкретній країні» [219, с. 330–331]. Вважаємо, що в сучасних українських реаліях стратегія дієвої бюджетної політики має забезпечити досягнення мети збалансованого соціоекологічного економічного розвитку.

Відповідно для вирішення завдань сталого людського розвитку потрібно розробити бюджетну тактику «як форму реалізації бюджетної

стратегії, комплекс адаптивних заходів впливу держави на стан функціонування конкретних бюджетних взаємовідносин з метою надання їм параметрів, визначених завданнями бюджетної стратегії» [54, с. 31].

Водночас слід зауважити, що збалансований соціоекологоекономічний розвиток країни залежить передусім від бюджетної політики у сфері державних видатків. Це питання дуже важливе в умовах обмеженості державних фінансових ресурсів, адже особливості бюджетної політики щодо формування видаткової частини бюджету визначаються фінансово-економічним потенціалом, потребами державного фінансування стратегічних і тактичних завдань суспільного розвитку та специфікою моделі державного управління в напрямку регулювання економічних процесів [132, с. 46].

З метою реального виконання бюджету формування його видаткової частини здійснюється на основі наявних фінансових ресурсів. Протягом останнього періоду бюджетна політика України щодо видатків бюджету сконцентрована переважно навколо соціальної сфери. Державна бюджетна політика в соціальній сфері є складовою фінансової політики країни, що забезпечує реалізацію соціальної функції держави, спрямовану на виконання державних соціальних гарантій через комплекс цілеспрямованих заходів і дій уповноважених органів державної влади щодо управління бюджетними відносинами, які виникають у процесі формування, розподілу й перерозподілу фінансових ресурсів у соціальній сфері та мають на меті досягнення стратегічних соціальних цілей суспільства, котрі сприяють підвищенню рівня і якості життя населення [342, с. 15].

Оскільки людський потенціал є джерелом, рушійною силою та результатом усіх суспільно-господарських процесів, його розвиток неможливий без забезпечення високого рівня життя населення та вільного доступу громадян до якісних державних соціальних послуг. Саме цей аспект надає важливого значення реалізації ефективної бюджетної політики держави. Разом із цим необхідно наголосити на важливості охорони навколишнього природного середовища, що, з одного боку, дасть змогу

створити безпечні та сприятливі для життєдіяльності людини умови, а з іншого – забезпечить екологічну справедливість стосовно майбутніх поколінь.

Важливою компонентою механізму формування бюджетної політики в Україні є Основні напрями бюджетної політики, які розробляються і затверджуються щороку за підсумками парламентських слухань з питань бюджетної політики. За результатами ретроспективного аналізу цих документів можна констатувати, що лише з 2004 р. Верховна Рада України ухвалювала відповідні постанови про основні напрями бюджетної політики на 2005 р., 2006 р., 2007 р., 2011 р., 2012 р. і 2013 р. Проект постанови про основні напрями бюджетної політики на 2008 р., 2009 р. і 2010 р. взагалі не подавався до Верховної Ради України, а за 2014 р. і 2015 р. цей документ не був ухвалений законодавчим органом державної влади. Проаналізувавши основні пріоритети бюджетної політики за складовими сталого людського розвитку (дод. Е) доходимо такого висновку: положення, що окреслюють вектори бюджетної політики, мають переважно декларативний характер; відсутня послідовність і системність задекларованих заходів; спостерігається абсолютне нехтування необхідністю вирішення екологічних проблем (лише згадуються у переліку завдань на 2013 р.); пріоритети щодо соціальної підтримки населення були закладені у чотирьох із шести проаналізованих документів (на 2005 р., 2011 р., 2012 р. та 2013 р.); недостатню увагу звернено на актуальні економічні питання, у тому числі державну підтримку впровадження екологічно чистих технологій.

В умовах орієнтації суспільства на принципи сталого людського розвитку змінюються пріоритети у витрачанні бюджетних коштів, що має бути відображено в Основних напрямках бюджетної політики. На наш погляд, цей документ має містити такі структурні елементи: 1) аналіз системи цілей бюджетної політики за попередній бюджетний період та результатів їхнього досягнення; 2) постановку цілей і тактичних завдань на наступний бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та

екологічної складових розвитку держави; 3) постановку цілей і завдань на середньостроковий бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; 4) очікувані соціальний, економічний та екологічний ефекти як на наступний, так і на середньостроковий бюджетний періоди.

Отже, бюджетну політику держави загалом потрібно спрямовувати насамперед на досягнення балансу у забезпеченні соціальних, економічних та екологічних потреб населення.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У результаті дослідження методологічних засад державних фінансів та їхнього впливу на сталий людський розвиток можна зробити такі висновки.

1. Вихідною методологічною платформою, на якій розвиваються фінансова наука загалом та державні фінанси зокрема, є діалектичний метод пізнання. Для розуміння природи державних фінансів важливе значення мають принципи, закони та категорії діалектики. В основу запропонованого теоретико-методологічного підходу до розкриття природи державних фінансів покладено такі філософські категорії, як сутність, явище, зміст і форма. З'ясовано, що сутність є внутрішньою складовою державних фінансів, в основі якої знаходиться сукупність необхідних взаємозв'язків. Явище є зовнішнім виявом сутності державних фінансів через конкретні особливості й ознаки. Особливою рисою змісту державних фінансів є постійне прагнення до оновлення, а їхня форма виявляється через сукупність зв'язків між державними доходами і видатками.

2. Вектор розвитку державних фінансів визначають їхні функції. З'ясовано, що функціями державних фінансів в умовах формування засад сталого людського розвитку є: відтворювальна (забезпечення умов для розвитку людського потенціалу); антикризова (недопущення зниження рівня

життя та запобігання бідності населення, підвищення доступності житла, соціальне заступництво); акумуляційна (накопичення фінансових ресурсів для створення суспільних благ, спрямованих на розвиток людського потенціалу); консолідації (забезпечення взаємозв'язку фінансових ресурсів держави з цілями сталого людського розвитку); збалансування (вирівнювання та зменшення диференціації доходів населення).

3. Дослідження особливостей державних фінансів і суспільних благ дало змогу визначити практичну площину реалізації їх взаємозв'язку щодо розмежування повноважень державних і місцевих органів влади. Обґрунтовано, що для забезпечення сталого людського розвитку виробництво локальних суспільних благ доцільно здійснювати на місцевому рівні. Це зумовлено суттєвими відмінностями в уподобаннях населення, яке проживає на різних територіях держави, та відсутністю додаткових витрат, пов'язаних із передачею виробництва відповідного блага на нижчий рівень.

4. Поглиблено науково-методичні підходи до дослідження бюджету та бюджетної політики держави. Виявлено планово-правові (план формування та використання фінансових ресурсів, що набуває форми юридичного документа), суспільно-вартісні (відображення матеріально-речових і грошово-фінансових пропорцій суспільного відтворення) і розподільно-відтворювальні (участь у розподільних, перерозподільних і відтворювальних процесах) властивості бюджету. Сформульовано інституційний, функціональний та нормативно-правовий підходи до дослідження сутності бюджетної політики держави.

5. В умовах формування засад сталого людського розвитку до принципів, які сприяють формуванню дієвої бюджетної політики держави, необхідно включити такі: наступності (аналіз цілей за попередній бюджетний період і формування бази для обґрунтування подальшого бюджетного планування; розробка оперативного переміщення бюджетних ресурсів і заходів впливу на організацію бюджетних відносин засобами бюджетної тактики; визначення пріоритетів формування бюджетних відносин і розробка

бюджетної стратегії); об'єктивності (забезпечення адекватного фінансування соціальної сфери як основного відтворювального компонента сталого людського розвитку; визначення оптимального рівня бюджетної децентралізації з метою надання населенню високоякісних суспільних послуг; обґрунтованість видатків на охорону навколишнього природного середовища та уникнення їх розпорошеності); узгодженості (злагодженість роботи органів державної влади та місцевого самоврядування; врахування інтересів держави при прийнятті рішень органами державної влади та місцевого самоврядування; впровадження постулатів бюджетної політики ЄС у вітчизняну практику); обов'язковості (виконання бюджетних зобов'язань усіма розпорядниками; реалізація органами виконавчої влади схвалених нормативно-правових актів, що регламентують бюджетні відносини; дотримання процедурних норм бюджетного права); прозорості (відкритість на стадії формування цілей; підконтрольність на стадії реалізації завдань; доступ громадськості до інформації щодо формування та реалізації бюджетної політики).

6. Пріоритети витрачання бюджетних коштів мають орієнтуватися на вирішення завдань сталого людського розвитку. У роботі обґрунтовано необхідність модернізації структури Основних напрямів бюджетної політики та запропоновано включити такі складові: аналіз системи цілей бюджетної політики за попередній бюджетний період та результатів їхнього досягнення; постановку цілей і тактичних завдань на наступний бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; постановку цілей і завдань на середньостроковий бюджетний період з обов'язковим збалансуванням соціальної, економічної та екологічної складових розвитку держави; очікувані соціальний, економічний та екологічний ефекти на наступний бюджетний період і на середньострокову перспективу.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [194; 196; 516; 519; 521; 524; 525; 529; 531; 540; 556; 565; 566; 567; 568; 573; 575].

РОЗДІЛ 3

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

3.1. Теоретична концептуалізація соціальної спрямованості видатків бюджету

Оперуючи видатками, держава здійснює вплив на всі процеси сталого людського розвитку. Державна підтримка його пріоритетних напрямів сприяє підвищенню рівня та якості життя громадян, екологічній безпеці, економічному зростанню. Якщо в умовах перехідної економіки відповідальність держави зводилася до мінімуму, то на сьогодні її, навпаки, потрібно підвищувати. Держава має втручатися насамперед у ті сфери, які впливають на особисте споживання громадян, що відповідно сприяє формуванню та розвитку людського потенціалу.

Відомий арабський філософ середньовіччя Ібн Хальдун 500 років тому зазначив, що державні фінанси, у т. ч. податки та видатки, є складовим елементом людської цивілізації [141, с. 120]. Ця теза не втратила актуальності й сьогодні, а тому своєчасність дослідження державних видатків як визначальної засади розширення можливостей та всебічного розвитку людини не викликає сумніву.

Перші записи про суспільні видатки знайдено у трактатах, присвячених державному управлінню епохи меркантилізму. Здебільшого увага зосереджується на питаннях державного добробуту та гарантування національної безпеки. Зокрема, зазначається, що суспільне благо держава забезпечує шляхом захисту однієї групи населення від іншої та від зовнішніх впливів з метою ізоляції сильніших від слабших, яких держава має захищати.

Уперше застосувавши термін «меркантилізм» у книзі «Дослідження про природу та причини багатства народів», А. Сміт, усупереч твердженням

прихильників цієї течії, зазначав, що держава має якнайменше втручатися у діяльність приватних осіб, оскільки вона не в змозі змінити закони природи, що є основою такої діяльності [471].

Швейцарський економіст С. Сімонді вважав, що метою економічної політики держави має бути досягнення суспільного добробуту; держава має відмовитися від невтручання в економічний розвиток та активно провадити політику захисту суспільних цінностей, оскільки механізм приватних інтересів та стихійного ринкового регулювання абсолютно не забезпечує суспільного добробуту. На його думку, держава має прагнути до такого порядку, який би забезпечив і бідному, і багатому достаток, радість і спокій, тобто до порядку, за якого ніхто не страждає [90, с. 88].

Видатний англійський економіст Дж.-М. Кейнс у праці «Загальна теорія зайнятості, відсотків і грошей» (1936 р.) [680] зазначив, що держава має здійснювати таку бюджетну політику, яка сприятиме зростанню інвестицій у реальний сектор економіки. Оскільки приватні інвестиції зростають повільно через схильність населення до заощаджень, їх необхідно компенсувати за рахунок державних інвестицій в економіку. Відповідно до цього вчення збільшення державних видатків забезпечує зростання рівноважного чистого національного продукту і навпаки. При цьому урядовим видаткам властивий мультиплікативний ефект. Важливо, що таке підвищення відбувається не за рахунок зростання податків, а через збільшення бюджетного дефіциту. Сутність мультиплікатора збалансованого бюджету полягає в тому, що зміна обсягу урядових видатків здійснює більший вплив, аніж зростання податків. Відповідно за однакового збільшення як урядових видатків, так і податків відбувається зростання чистого національного продукту на величину, що дорівнює цьому збільшенню. Полемізуючи з економістами-лібералами, Дж.-М. Кейнс також уважав, що зниження цін і заробітної плати негативно впливає на рівень виробництва та зайнятості. Так, низькі ціни та заробітна плата призводять до зменшення доходів, що супроводжується подальшим скороченням загальних

видатків. У межах суспільства тотальне зменшення заробітної плати означає зниження грошових доходів, сукупного попиту на продукцію та працю. Таким чином, виступивши з теоретичною концепцією нової фінансової політики, Дж.-М. Кейнс розкрив взаємозв'язок між державними видатками і зростанням ВВП; заощадженнями населення і підвищенням загальних інвестицій; розвитком економіки та збільшенням розміру заробітної плати та ін.

Досліджуючи державні видатки у контексті забезпечення економічного зростання України, Н. Дехтяр, І. Боярко та О. Дейнека зробили висновок, що на сучасному етапі розвитку державні видатки поки що не варто розглядати як один з основних чинників впливу на темпи економічного зростання; вони певною мірою сприяють розвитку економіки, але у процесі управління державними видатками важливо більше уваги зосереджувати не на нарощенні їхніх обсягів, а на формуванні ефективної структури на основі поділу витрат на продуктивні та непродуктивні з точки зору забезпечення реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку і загальнодержавних функцій [130, с. 58].

Відомий російський суспільний діяч та економіст І. Янжул, який походить з України, в 1899 р. зазначав, що будь-яке господарство, у тому числі державне, в діяльності застосовує дві групи операцій. З огляду на це у багатьох підручниках науку про фінанси поділяють на дві частини: вчення про видатки та вчення про доходи, причому першому належить пріоритет, оскільки розмір видатків є вирішальним у державному господарстві. Дослідник наголошував, що вчення про державні видатки базується на понятті сутності держави та її обов'язків, обумовлюється організацією держави, формою правління, структурою урядових установ, завданнями економічної політики і т. ін. Він вважав, що вчення про державні видатки належить до сфери інших наук (державного та поліцейського права), а не до фінансів [651, с. 52].

Погоджуючись із тим, що державні видатки необхідно розглядати як функціональні обов'язки держави, підтримуємо й прихильників протилежної точки зору, які досліджують їх у системі фінансової науки. Оскільки державні видатки є вартісною оцінкою вироблених суспільних благ (державних послуг), то їх слід вивчати як фінансову категорію у загальній конструкції державних фінансів.

Ретроспективний аналіз дає змогу стверджувати, що у ХХ ст. зростання видатків бюджету відбувалось практично в усіх країнах світу, що передусім пов'язано з: розширенням функцій держави щодо надання соціальних послуг, тобто створенням соціальної інфраструктури та фінансуванням відповідних послуг; зростанням військових асигнувань; участю держав у створенні об'єктів житлового фонду; збільшенням видатків на освіту, охорону здоров'я та ін. [581, с. 76].

Відомий німецький економіст А. Вагнер у 1892 р. сформулював закон, суть якого полягає в тому, що суспільний розвиток загалом й індустріальний зокрема мають супроводжуватися неухильним зростанням частки державних видатків у ВВП. Це зумовлено такими чинниками:

- соціально-політичним (історичний розвиток держави веде до посилення соціальної функції держави);
- економічним (поступальний рух науки і техніки сприяє збільшенню обсягу державних асигнувань на наукову та інноваційну діяльність);
- історичним (з метою фінансування непередбачуваних видатків держава надає позики, що збільшує державний борг та витрати на його обслуговування).

А. Вагнер наголошував, що державні видатки збільшуються водночас із економічним зростанням, тобто попит на охорону здоров'я, освіту та інші «соціальні» товари є еластичною функцією [707]. Іншими словами, зі зростанням суспільного добробуту, що вимірюється відповідними показниками (ВВП на одну особу; середнім грошовим доходом на одну особу), споживачі готові більшу частку свого доходу віддавати як податки,

котрі спрямовуються на фінансування виробництва суспільних благ. Аргументуючи необхідність зростання ролі держави в житті громадян, А. Вагнер заклав фундамент державної соціальної політики.

Однак щодо універсальності закону А. Вагнера немає єдиної точки зору як у зарубіжній, так і у вітчизняній економічній літературі. Вивчаючи це питання, Р. Масгрейв зазначав, що однією із визначальних рис західного світу упродовж ХХ ст. є зростання суспільного сектора; частка ВВП, яка проходить через державні бюджети промислово розвинутих країн, зросла приблизно від 10% на початку ХХ ст. до її середнього рівня, що становить 40%, в кінці століття. При цьому найнижчі показники спостерігаються в Японії, Австралії та США (близько 30%), а найвищі – у Франції, Данії, Швеції (близько 60%). Таким чином, справдилося передбачення А. Вагнера щодо зростання видатків, хоча для повної його реалізації минуло півстоліття [58, с. 50].

Важливо зазначити, що обсяги державних видатків залежать не лише від темпів економічного зростання, а й від моделі економічної системи, яку обирає країна. Сьогодні в центрі економічної системи має бути людина. Трансформація елементів такої системи у напрямку розширення можливостей людини та розвитку її потенціалу залежить від рівня соціалізації економіки. Він відображає формування таких пропорцій розподілу ресурсів і доходів, таких інститутів, правил і норм взаємодії економічних суб'єктів, які перетворюють економіку на інструмент поліпшення добробуту широких верств населення [74, с. 45].

Яскравим показником, що характеризує рівень впливу держави на процеси сталого людського розвитку, є частка видатків бюджету у ВВП. Учений В. Опарін, аналізуючи типи фінансових відносин, за рівнем державної централізації ВВП виділяє такі моделі функціонування держави: американську (незначна централізація – 25–30%), західноєвропейську (поміrkована централізація – 35–45%) та скандинавську (доволі висока централізація – 45–55%). Відмінності в наповненні цих моделей, як зазначає

дослідник, зумовлені економічною доктриною країни, яка визначає стратегію економічного розвитку. Суттєву роль відіграє чинник соціальної політики, яку реалізує держава: всеохопні гарантії всім громадянам – скандинавська модель (так званий «шведський соціалізм»); вибіркова допомога тим, хто її вкрай потребує, – американська модель; поєднання державних гарантій із платними послугами і розвиненою системою соціального страхування – західноєвропейська модель (соціально орієнтована ринкова економіка). Науковець вважає, що Україна у процесі побудови власної моделі розвитку мала б орієнтуватися на західноєвропейську модель [352, с. 8].

Таким чином, державні видатки є ефективним інструментом впливу на всі процеси сталого людського розвитку. Проте рівень цього впливу визначається не лише обсягами, а й напрямками та пропорціями їхнього розподілу.

Відповідно до потреб сталого людського розвитку державні видатки можна поділити на: спрямовані на задоволення соціальних, економічних, екологічних потреб. При цьому екологічні варто розуміти як потреби, задоволення яких не спричиняє екодеструктивного впливу на життєдіяльність людини, її гармонійний розвиток та сприяє екологізації довкілля.

Отже, видатки держави є об'єктивно необхідними, оскільки будь-яка функція держави може бути реалізована за умови її фінансування за рахунок коштів бюджету [261, с. 362]. Державні видатки – це інструмент забезпечення справедливого розподілу державних благ із метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства [356, с. 106]. З огляду на це чимало дослідників звертає увагу на питання сутності та раціонального використання видатків держави.

Так, І. Боярко, Н. Дехтяр та О. Дейнека вважають, що державні видатки – це система фінансових відносин щодо розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових ресурсів держави з метою здійснення покладених на неї соціально-економічних функцій [44, с. 8]. Таке тлумачення

державних видатків як фінансової категорії найбільш поширене у фінансовій науці. Воно відображає використання бюджетних коштів та їхнє цільове спрямування, однак метою цього процесу є виконання передусім функцій держави, а не досягнення конкретних результатів щодо потреб сталого людського розвитку.

Інша група науковців визначає державні видатки як грошові відносини, що виникають на кінцевій стадії розподільного процесу у зв'язку з використанням фондів фінансових ресурсів суб'єктів економічних відносин із метою фінансування основних витрат розширеного відтворення та задоволення інших потреб [53, с. 161]. Зазначений підхід вказує на матеріально-речовий характер державних видатків.

В «Економічному енциклопедичному словнику» зазначено, що «державні видатки – це грошова форма видатків держави, спрямованих на виконання нею своїх функцій, і відносини економічної власності (привласнення) між державою та юридичними і фізичними особами в процесі розподілу, використання і споживання частини національного доходу» [158, с. 158]. У цьому визначенні, на наш погляд, простежується чіткий взаємозв'язок між видатками держави та фундаментальними економічними чинниками.

Аналізуючи видатки держави в системі державних фінансів із позиції концепції сталого людського розвитку, зауважимо, що вони мають задовольняти найважливіші потреби громадян у соціальній, екологічній та економічній сферах. Таким чином, видатки держави – це грошові відносини, пов'язані з плануванням, розподілом та використанням необхідного обсягу фінансових ресурсів на певний період відповідно до потреб сталого людського розвитку.

Видатки бюджетів за економічною сутністю є інструментом розподілу й перерозподілу грошового фонду держави і фондів фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування та їхнього використання за цільовим призначенням, що має забезпечити зростання суспільного добробуту

населення. Зміст і характер видатків бюджету визначає виконання державою і місцевими органами влади своїх функцій. Призначення видатків бюджету полягає у задоволенні найважливіших потреб суспільства щодо розвитку економіки і соціальної сфери, державного управління, оборони, забезпечення громадського порядку, безпеки держави тощо [274, с. 81]. Поділяючи подібні погляди, К. Павлюк вважає, що видатки бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості, корисності й ефективності для суспільства загалом і для кожного громадянина зокрема [363, с. 155].

Отже, видатки бюджету можна розуміти як процес виділення та розподілу фінансових ресурсів, акумульованих у бюджетах різних рівнів бюджетної системи згідно із прийнятими нормативно-правовими актами про відповідні бюджети на певний бюджетний період.

Оскільки система видатків бюджету має забезпечувати надійне функціонування держави і сприяти створенню умов для економічного зростання, питання підвищення ефективності використання коштів бюджету як одне з основних завдань у сфері державних фінансів розглядало багато провідних учених.

Відомий італійський економіст В. Парето стверджував, що витрачання бюджетних коштів буде ефективним тоді, коли на певний момент наявні фінансові ресурси, котрі розподілені та використовуються у такий спосіб, що забезпечують максимальний або близький до нього рівень добробуту всіх членів суспільства. Порушення такого стану призводить лише до перерозподілу добробуту від одних людей на користь інших, тобто жодного загального приросту добробуту при цьому не відбувається. За допомогою запропонованого В. Парето методу теоретично виражаються оптимальні параметри бюджету, за яких досягається найкращий стан добробуту та розподілу бюджетних коштів між соціальними верствами населення, а також між нинішнім і прийдешнім поколіннями [594, с. 80].

Таким чином, відповідно до «оптимуму Парето», описаного вченим у праці «Керівництво з політичної економії» [689], необхідна об'єктивна

оцінка ефективності державних видатків, що здійснюються у процесі досягнення домовленості між державою як юридичною особою, яка переконує передати їй кошти платників податків на фінансування необхідних їм видатків, та платниками податків, які приймають рішення передати частину власних коштів державі чи здійснити видатки самостійно або через альтернативні (недержавні) фінансові інститути.

Водночас погоджуємося з М. Карліним, що в Україні цей принцип постійно порушується. Науковець азначає, що спроба використання підходу Парето з метою аналізу суспільних фінансів у незрілому демократичному суспільстві та в умовах економічної кризи дає змогу сформулювати так званий «антиоптимум Парето». Сутність його, як стверджує М. Карлін, полягає в тому, що в умовах економічної кризи та в період виходу з неї обмеження видатків держави та збільшення податків має стосуватися усіх без винятку членів суспільства. Тільки в такому разі відповідні державні дії будуть сприйматися суспільством [186, с. 29].

Як вважає І. Луніна, з метою реформування системи видатків бюджету необхідно переглянути законодавчо визначені соціальні пільги, які надаються окремим категоріям громадян, та перейти до надання соціальних пільг і державної допомоги на основі сукупного сімейного доходу. Дослідниця зазначає, що це питання має розглядатися в контексті не лише оптимізації державних видатків, а й зменшення соціальної нерівності у суспільстві. Одним із напрямків перетворень у цій сфері, на думку вченої, також є подвоєння частки інвестицій в основний капітал у ВВП за рахунок перенаправлення бюджетних коштів зі сфери споживання з метою фінансування інфраструктури, котра створює умови для подальших інвестицій суб'єктів господарювання та зростання доходів держави [268, с. 10].

Таким чином, серед багатьох аспектів дослідження важливо передусім звернути увагу на соціальну політику держави, спрямовану на формування соціальної безпеки людини. Соціальна політика передбачає комплекс

соціально-економічних заходів держави й організацій, діяльність яких спрямована на послаблення нерівності в розподілі доходів і майна, на захист населення від безробіття, від підвищення цін, знецінення трудових заощаджень тощо. У широкому розумінні соціальна політика – це сукупність цілей, їхнє обґрунтування в соціальній програмі та реалізація ухвалених рішень державою й іншими соціальними інститутами в інтересах основних соціальних верств і груп, окремої людини і передусім найбільш вразливих прошарків населення. У науковій літературі Заходу соціальна політика визначається як: 1) напрям дій щодо соціальних явищ з метою управління взаємовідносинами і розподілом соціальних ресурсів; 2) сфера діяльності держави, відповідальна за створення та надання соціального захисту, що охоплює соціальні послуги, виплати та ін. [312, с. 339]. Як продовження цієї думки О. Макарова зазначає, що в сучасних умовах дослідження соціальної політики мають розширювати горизонти загальних уявлень, відображати не лише внутрішні, а й глобальні чинники соціального устрою, тенденцій людського розвитку та можливостей політики [276, с. 8].

Таким чином, соціальна політика – це передусім діяльність держави у соціальній сфері, спрямована на об'єднання зусиль усіх господарських та управлінських структур з метою вирішення соціальних завдань [134, с. 78]. Держава, здійснюючи соціальну політику, регулює процес розподілу матеріальних благ і гарантує юридично встановлені норми суспільного життя. Вона виконує роль координатора у процесі функціонування та розвитку соціальних відносин [654, с. 7]. Отже, сучасна державна соціальна політика – це діяльність законодавчих, виконавчих і судових органів влади з управління соціальною сферою, спрямована на розширення можливостей людини, всебічний розвиток її потенціалу, підвищення рівня добробуту.

Соціальна сфера є цілісною динамічною підсистемою суспільства, генерованою його об'єктивними потребами у неперервному відтворенні суб'єктів соціального процесу. Вона охоплює коло суспільних відносин, які можна охарактеризувати як сферу державної діяльності щодо створення та

забезпечення умов для нормальної життєдіяльності й розвитку людей. Таким чином, соціальна сфера – це стає середовище для відтворення людського потенціалу та простір для реалізації соціальної функції держави, тому саме в цій сфері соціальна політика держави набуває відповідного змісту.

Дефініція «соціальна сфера» широко представлена в економічній літературі. Зростання наукового інтересу до цієї проблеми зумовлене насамперед усвідомленням її значущості, оскільки саме завдяки цій сфері відбуваються відтворення та розвиток людського потенціалу.

Поняття «соціальна сфера» введено на початку 1960-х рр. як інша назва невиробничої сфери. Це пов'язано ученнями про поділ економіки на виробничу та невиробничу сфери. Проте у світлі сучасних науково-методологічних підходів людина розглядається як носій соціальних потреб і джерело багатства суспільства, оскільки прогрес більшою мірою залежить не від темпів економічного зростання, а від якості життя та рівня розвитку людського потенціалу.

Таким чином, безпосередніми адресатами соціальної сфери є люди, їхні матеріальні, фізичні та духовні можливості. Підтримуємо тезу, що ця сфера є каталізатором розвитку цивілізації, чинником формування духовно зрілої, компетентної, соціально активної людини, яка комфортно себе почуває в умовах будь-якої професійної діяльності [204, с. 204]. Основною умовою ефективного функціонування соціальної сфери є її фінансове забезпечення. Останнє визначається ставленням не лише влади, а й більшості громадян до історії своєї країни, її сьогодення та майбутнього. В економічно розвинених країнах світу на фінансування соціальної сфери виділяється більше 50% бюджетних витрат [133, с. 123].

За суттю соціальна сфера є важливою складовою суспільного виробництва, в якій безпосередньо не продукуються матеріальні блага, але створюються соціальні блага у формі послуг і частково здійснюється перерозподіл матеріальних і духовних благ [312, с. 341]. На відміну від галузей народного господарства, що беруть безпосередню участь у

виробництві ВВП, прерогативою соціальної сфери є відтворення і підтримка населення, потенціал якого визначає можливості галузей народного господарства у виробництві ВВП. Вона безпосередньо пов'язана з життєдіяльністю людини та задоволенням її різноманітних потреб. Соціальна сфера орієнтована на індивідуальність людини. Інші сфери життєдіяльності переважно орієнтовані на уніфікованих людей (працівників, громадян, фізичних осіб). Від рівня розвитку соціальної сфери залежать об'єктивні можливості індивіда щодо забезпечення умов та способу свого життя, формування та задоволення власних життєвих потреб.

Сьогодні соціальна сфера є чинником повномасштабної структурної трансформації національної економіки, модернізації традиційного виробництва, своєрідним індикатором якості життя населення, адже відтворення та розвиток людського потенціалу, гарантування соціальної й екологічної безпеки суспільства безпосередньо залежать від соціального прогресу. Соціальний вектор пронизує усі сфери економіки розвинутих країн; відбувається соціальна переорієнтація виробництва, пом'якшення соціальної диференціації, зростає роль соціальної сфери, а людина з її різноманітними потребами стає центром суспільного розвитку. Відповідно відбуваються позитивні зрушення щодо якості та рівня життя громадян. При цьому якість життя трактується як різноманітність і задоволення потреб особистості, соціальних груп і суспільства, що загалом характеризує їхню розвиненість і добробут. Рівень життя – це економічна (грошова) оцінка ресурсів, що забезпечують якість життя [338, с. 7].

Ефективність функціонування усіх інститутів соціальної сфери забезпечується системою установ, підприємств та органів управління, діяльність яких спрямована на задоволення матеріальних і духовних потреб громадян. У науковій літературі систему зазначених об'єктів об'єднують поняттям «соціальна інфраструктура». Так, О. Васильєв визначає соціальну інфраструктуру як сукупність чи комплекс галузей, які виокремилися в системі суспільного поділу праці відповідно до функціонального

призначення у відтворювальному процесі – задоволення потреб населення в послугах [64, с. 145]. Л. Ковальська та О. Салівончик вважають, що основу соціальної інфраструктури становить така тріада: 1) сукупність об'єктів, що створюють передумови для життєдіяльності населення; 2) сукупність послуг, які спрямовуються на надання соціальних благ; 3) гарантування соціальної безпеки [209, с. 20]. Таким чином, соціальна інфраструктура має особливе значення для організації життєдіяльності населення та покликана забезпечувати гідні умови для розвитку людського потенціалу шляхом надання взаємопов'язаних, але не взаємозамінних послуг населенню у формі соціально значущої діяльності.

Отже, важливим завданням держави є створення сприятливих умов для функціонування соціальної інфраструктури з метою вільного розвитку людини, використання її потенціальної енергії [253, с. 111]. Варто зауважити, що об'єкти соціальної інфраструктури виступають індикатором розвитку України як соціальної держави. Специфіка їхнього фінансування полягає в тому, що вони повністю або частково зорієнтовані на бюджетне фінансування. Причому велике значення мають інвестиції з місцевих бюджетів, оскільки на цьому рівні існують кращі передумови для задоволення потреб членів суспільства у відповідних послугах [192, с. 10]. Тому соціальні видатки бюджету необхідно розглядати в контексті функціонування цих об'єктів. Проте сьогодні в Україні погіршується фізичний стан останніх, катастрофічно зменшується рівень інвестицій в об'єкти невикористаного призначення, спостерігається низька якість надання послуг. За суттю соціальні видатки є прерогативою держави, важливою складовою державних фінансів. Через соціальні видатки держава впливає на відтворювальний процес. Розглядаючи соціальні видатки бюджету як імператив сталого людського розвитку, необхідно врахувати, що вони мають здійснюватися відповідно до певних принципів та виявляти свою сутність через відповідні функції (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Сутність, принципи та функціональне призначення соціальних видатків бюджету в умовах сталого людського розвитку

Джерело: складено автором.

Сьогодні в Україні ведеться чимало дискусій щодо масштабів соціальних видатків держави. Проте жодного конструктивного визначення соціальних зобов'язань держави не сформульовано. Більшість науковців основну мету здійснення соціальних видатків бюджету вбачають у забезпеченні соціальних потреб та підвищенні реальних доходів населення. З цим складно не погодитися, проте футурологічно компенсаційне витрачання коштів бюджету на соціальні цілі має поступово переростати у соціальне інвестування майбутнього. Слід визнати, що в контексті парадигми сталого людського розвитку основним вектором системи функціонування соціальних видатків бюджету є здійснення інвестицій у майбутнє.

У доповіді ООН про людський розвиток за 2014 р. «Забезпечення сталого прогресу людства: зменшення уразливості та формування життєстійкості» зазначається, що потенціал людини формується протягом життя і його потрібно культивувати та підтримувати, оскільки в протилежному разі він може стагнувати; на потенціал впливають інвестиції, здійснені на попередніх етапах життя; чим раніше відбувається інвестування життєвого потенціалу людини, тим кращими є її перспективи [675]. А якщо у кожної людини будуть хороші перспективи, то і держава загалом процвітатиме. Це також означає, що соціальні видатки бюджету є не наслідком, а причиною ефективного економічного розвитку держави. В. Базилевич щодо цього зауважує, що одним із мегатрендів сучасного економічного розвитку є соціалізація, пов'язана з підпорядкуванням економічних процесів інтересам розвитку людини та суспільства загалом [14, с. 13–14].

Таким чином, соціальні видатки містять дві складові, тому їх необхідно класифікувати відповідно до кінцевого призначення: соціальна складова – це видатки на поточні потреби населення, а економічна – інвестиції у розвиток людського потенціалу, що впливають на продуктивність праці. Для реалізації завдань сталого людського розвитку пріоритетне значення мають соціальні видатки бюджету на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та соціальне

забезпечення, охорону навколишнього природного середовища. При цьому останні свідомо зараховуємо до соціальних видатків, оскільки вони мають усі необхідні ознаки.

Очевидно, що видатки на охорону здоров'я можна розглядати і як інвестиції у розвиток людського потенціалу, і як особисте споживання. Роль інвестиційної складової полягає в тому, що від здоров'я людини залежить реалізація її потенціалу, а це відповідно впливає на продуктивність праці. Якщо підтримка здоров'я продовжується після закінчення працездатного віку, то це можна розглядати як поточне споживання.

Відповідно до класифікації видатки на освіту – це, як правило, інвестування в розвиток людського потенціалу. Чим більший їхній обсяг, тим ефективніша інвестиція у майбутнє. Разом із цим здоров'я і освіта є не лише засобами досягнення, а й невід'ємними компонентами добробуту людей. З огляду на це держава має інвестувати ці галузі навіть тоді, коли вони не забезпечують традиційного економічного ефекту.

Видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення також характеризуються інвестиційною складовою. З позиції економічної доцільності вони є інвестиціями у розвиток людського потенціалу. Прикладами в цьому разі можуть бути виплати соціальних допомог дітям і сім'ям (безпосереднє інвестування розвитку людського потенціалу) тощо.

Видатки на охорону навколишнього природного середовища сприяють досягненню гармонійного руху суспільства у напрямку збереження довкілля для сучасного та майбутніх поколінь, з одного боку, зміцнення енергетичної та екологічної безпеки держави – з іншого.

Очевидно, що проблема втручання держави у соціальну сферу залишається відкритою. Здебільшого дискусії ведуться між прихильниками активного втручання держави у соціальну сферу та лобістами передання частини соціальної відповідальності громадянам. Можливо, ідеальним вирішенням проблеми було б збалансування цих двох концепцій. Однак у сучасних українських реаліях лише держава може мобілізувати необхідні

ресурси, справедливо розподіляти суспільні блага, формувати ефективні соціальні інститути та створювати різноманітні соціальні програми. Сьогодні громадяни України, як ніколи, потребують державної підтримки та інвестицій у розвиток власного потенціалу.

Саме на врахуванні національно-історичних особливостей у побудові системи державних фінансів наголошував відомий німецький економіст і фундатор сучасних концептуальних засад державної соціальної політики А. Вагнер [707]. Як влучно висловився В. Андрущенко, «новаторство А. Вагнера полягало в підпорядкуванні бачення фінансової системи соціально-етичним і суспільно-державницьким критеріям» [8, с. 45]. Розмірковуючи щодо цього, С. Юрій зазначив: «Опираючись на теоретичні та практичні аспекти визначених історичним розвитком суспільства відповідних аксіом та законів, кожна країна здійснює постійний пошук на різних етапах свого розвитку найбільш оптимального співвідношення між конкурентним ринком і вільним підприємництвом, з одного боку, та втручанням держави в економіку та соціальну політику – з іншого» [638, с. 18]. Досліджуючи питання функціонального призначення держави в епоху глобалізації та її роль у регулюванні економічних процесів і соціальних взаємовідносин, Н. Кравчук вважає, що сучасний формат має зміщуватися «з тандему «риннок-держава» чи в оновленому варіанті «глобалізація-держава» на діалектичну тріаду «людина-держава-глобальне суспільство» [234, с. 17].

Для того, щоби проаналізувати роль держави у розвитку людського потенціалу, здійснимо оцінювання структурних змін видатків зведеного бюджету, спрямованих на ці цілі, за допомогою одного з показників соціально-економічної статистики – індексу Рябцева. Для проведення дослідження серед інших квадратичних індексів (індексу Галлахера, індексу Салаї, індексу Гатєва) оберемо саме цей інтегральний коефіцієнт, оскільки він базується на чіткій шкалі оцінки структурних відмінностей (дод. Ж).

Отримані значення показника структурних зрушень на основі даних щодо обсягу видатків Зведеного бюджету України у 2001–2015 рр. (дод. К) подано у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Показники структурних зрушень обсягу видатків
Зведеного бюджету України на розвиток людського потенціалу,
розраховані за індексом Рябцева**

Порівняльний період (роки)	Значення індексу Рябцева	Інтерпретація
2001–2002	0,1536	суттєвий рівень відмінностей
2002–2003	0,1531	суттєвий рівень відмінностей
2003–2004	0,0839	низький рівень відмінностей
2004–2005	0,2692	суттєвий рівень відмінностей
2005–2006	0,0890	низький рівень відмінностей
2006–2007	0,0711	низький рівень відмінностей
2007–2008	0,0839	низький рівень відмінностей
2008–2009	0,2017	суттєвий рівень відмінностей
2009–2010	0,0470	дуже низький рівень відмінностей
2010–2011	0,1823	суттєвий рівень відмінностей
2011–2012	0,1005	низький рівень відмінностей
2012–2013	0,0443	дуже низький рівень відмінностей
2013–2014	0,2431	суттєвий рівень відмінностей
2014–2015	0,02524	тотожність структур

Джерело: розраховано автором.

Як підтверджують дані табл. 3.1, суттєві структурні зрушення характерні для 2001–2002 рр. (за рахунок перерозподілу видатків бюджету на освіту та на соціальний захист і соціальне забезпечення); 2002–2003 рр. (за рахунок збільшення видатків на охорону здоров'я та на соціальний захист і соціальне забезпечення); 2004–2005 рр., 2008–2009 рр. (за рахунок збільшення видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення та зменшення на охорону здоров'я); 2010–2011 рр. (за рахунок збільшення видатків на охорону здоров'я та на освіту) та 2013–2014 рр. (за рахунок збільшення видатків на освіту та зменшення видатків на охорону здоров'я). Значні структурні зрушення, що спостерігалися у вказані періоди, свідчать про зміну пріоритетів і нестабільність у витрачанні бюджетних коштів на розвиток людського потенціалу.

Водночас у 2003–2004 рр., 2005–2006 рр., 2006–2007 рр., 2007–2008 рр., 2011–2012 рр. спостерігався низький рівень структурних зрушень, а періоди 2009–2010 рр. та 2012–2013 рр. характеризувалися дуже низьким рівнем структурних зрушень, що вказує на певну стабільність у витрачанні бюджетних коштів, спрямованих на розвиток людського потенціалу. Тотожність структур спостерігалася у 2014–2015 рр., що свідчить про відсутність відмінностей щодо розподілу коштів, спрямованих на розвиток людського потенціалу в цей період.

Однак аналіз проведених структурних зрушень за допомогою індексу Рябцева не дає змоги розкрити причинно-наслідкові зв'язки, які пояснюють зміни у структурі, що зумовлює проведення детального дослідження соціальних видатків держави.

3.2. Реалії та суперечності бюджетного фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і соціального забезпечення

У системі найважливіших цінностей особливе місце посідає здоров'я, оскільки впливає на всі аспекти життєдіяльності людини. Його стан визначає фізичну, розумову та психічну здатність індивіда до праці та різноманітних видів соціальної діяльності. Довготривале та здорове життя відкриває великі можливості для розвитку особистості [220, с. 42–43]. Саме тому пріоритетним напрямом державної політики у соціальній сфері є ефективна система охорони здоров'я. Залишковий принцип її фінансування не виправдав себе, тому постала гостра необхідність модернізації підходів до її фінансування в умовах формування засад сталого людського розвитку.

Враховуючи актуальність питання функціонування сфери охорони здоров'я, її сутність, роль та значення висвітлюють вітчизняні науковці (дод. Л). Серед головних чинників, які перешкоджають ефективному функціонуванню системи охорони здоров'я, – дефіцитне фінансування;

тіньова оплата медичних послуг; відсутність у суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності, податкових стимулів при здійсненні інвестицій у діяльність державних і комунальних закладів охорони здоров'я. Відповідно особливу стурбованість дослідників викликають проблеми, пов'язані з фінансовим забезпеченням сфери охорони здоров'я (дод. М). Довготривале нераціональне використання коштів у цій галузі призвело до перманентного зростання загальнодержавних витрат; низької якості медичних послуг; невідповідності застосовуваних медичних технологій рівню розвитку світової науки; відсутності мотивації у медичного персоналу до відповідального виконання своїх обов'язків та ін.

Сьогодні у багатьох країнах, у тому числі в Україні, багато людей не мають доступу до необхідних медичних послуг. Звертаючи увагу на цю проблему, можна погодитися з В. Лехан та Л. Крячковою, що обсяги та джерела фінансування охорони здоров'я є основними чинниками, які впливають на здоров'я та добробут людей, а тому забезпечення мобілізації ресурсів таким чином, щоб гарантувати громадянам справедливий доступ до основних медичних послуг, сьогодні є найважливішим завданням [257, с. 58].

Міжнародні та українські експерти розробили Національну стратегію реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [324]. У цьому документі зазначається, що майбутня система охорони здоров'я України має будуватися на принципах орієнтованості на людей, на результат та на втілення (дод. Н). Зауважимо, що сьогоднішня широкомасштабна реформа охорони здоров'я є не так наслідком кризи (що виявляється у збільшенні обсягів захворюваності, зміні цін на товари і послуги медичного призначення та ін.), як накопичених протягом тривалого періоду проблем.

У світовій практиці охорони здоров'я велике значення має якість медичних послуг. Адже низький рівень медичної допомоги обмежує можливість впливу на здоров'я населення та призводить до марнотратного витрачання обмежених фінансових ресурсів [258, с. 10]. Ця якість визначається сукупністю характеристик, що підтверджують відповідність

наданої послуги потребам пацієнта, сучасному рівню науки й технологій. З метою задоволення потреб споживачів медичними послугами, рівень їхнього надання має відповідати необхідним критеріям (дод. П).

Важливим показником, що відображає кількісну характеристику системи фінансування конкретної країни, є співвідношення державних видатків на охорону здоров'я і загальних витрат на галузь (дод. Р, табл. Р.1). Завдяки ефективній системі фінансування охорони здоров'я розвинуті європейські країни досягли високих показників якості та очікуваної тривалості життя людей. Як свідчать дані (дод. Р, рис. Р.1), серед досліджуваних європейських країн найнижчий рівень державних видатків (менше 60% від загальних витрат на галузь) спостерігається в Україні. Понад 60% державних коштів виділяють Ізраїль, Швейцарія, Греція, Угорщина, Литва; в межах від 70% до 80% – Польща, Бельгія, Австрія, Німеччина, Франція, Нідерланди. До країн з дуже високим рівнем державних видатків на сферу охорони здоров'я (понад 80%) належать Румунія, Швеція, Хорватія, Норвегія, Чехія, Данія, Люксембург.

Видатки на охорону здоров'я в Україні виділяються з бюджетів різного рівня і спрямовуються переважно на фінансування поліклінік та амбулаторій, швидкої та невідкладної допомоги, лікарень і санаторно-курортних закладів, санітарно-профілактичних та протиепідемічних заходів і закладів, фундаментальні та прикладні дослідження і розробки. При цьому основна частина видатків – від 72% до 84% – здійснюється з місцевих бюджетів; з Державного бюджету України виділяється від 16% до 28% коштів (рис. 3.2).

Новим елементом фінансування сфери охорони здоров'я та міжбюджетних відносин в Україні є передбачена у Бюджетному кодексі України медична субвенція. Вперше ця субвенція з державного для місцевих бюджетів була передбачена у Законі України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» [409]. Саме це зумовило збільшення питомої ваги видатків місцевих бюджетів у видатках зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2015 р. порівняно з попередіми періодами.

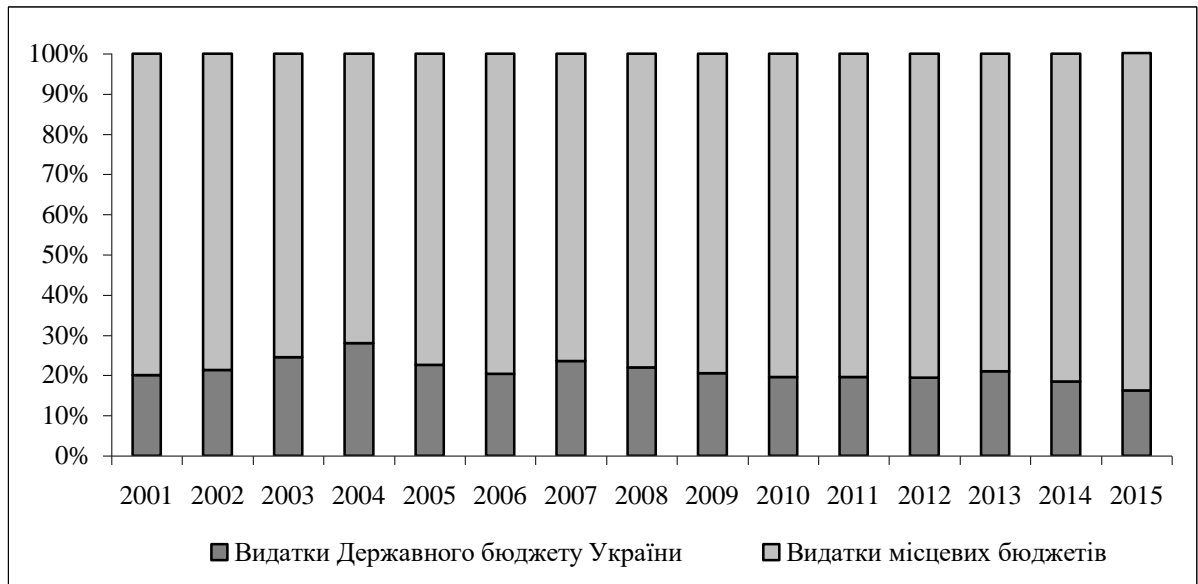

Рис. 3.2. Структура видатків Зведеного бюджету України на охорону здоров'я у 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за звітними даними Державної казначейської служби України [164].

Водночас необхідно визнати, що запровадження цієї новації може мати і негативні наслідки. Наприклад, громадяни можуть повністю позбутися свого права участі у формуванні бюджету охорони здоров'я, оскільки рішення щодо обсягу необхідних ресурсів приймається на урядовому рівні, що ставить під сумнів процес бюджетної децентралізації загалом.

На сучасному етапі в системі охорони здоров'я України не вдається домогтися оптимального співвідношення «витрати-результат». При цьому перманентне зростання видатків бюджету, що спостерігалось за період дослідження (за винятком 2014 р.), не покращило результату. Зменшення зростання видатків на охорону здоров'я у 2014 р. пов'язане з анексією АР Крим та війсьними діями в окремих районах Луганської та Донецької областей України.

Загалом за досліджуваний період максимальна амплітуда коливань видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я становила 60%, місцевих бюджетів – 34%, а видатків зведеного бюджету – 37%. У 2002–

2004 рр. та 2007 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на охорону здоров'я перевищували відповідні показники місцевих бюджетів. Для періодів 2001 р., 2005–2006 рр., 2008–2012 рр., 2014–2015 рр. характерне перевищення темпів зростання видатків місцевих бюджетів на охорону здоров'я порівняно з видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я спостерігалися у 2014 р. – 93%, а найвищі у 2007 р. – 136% (рис. 3.3).

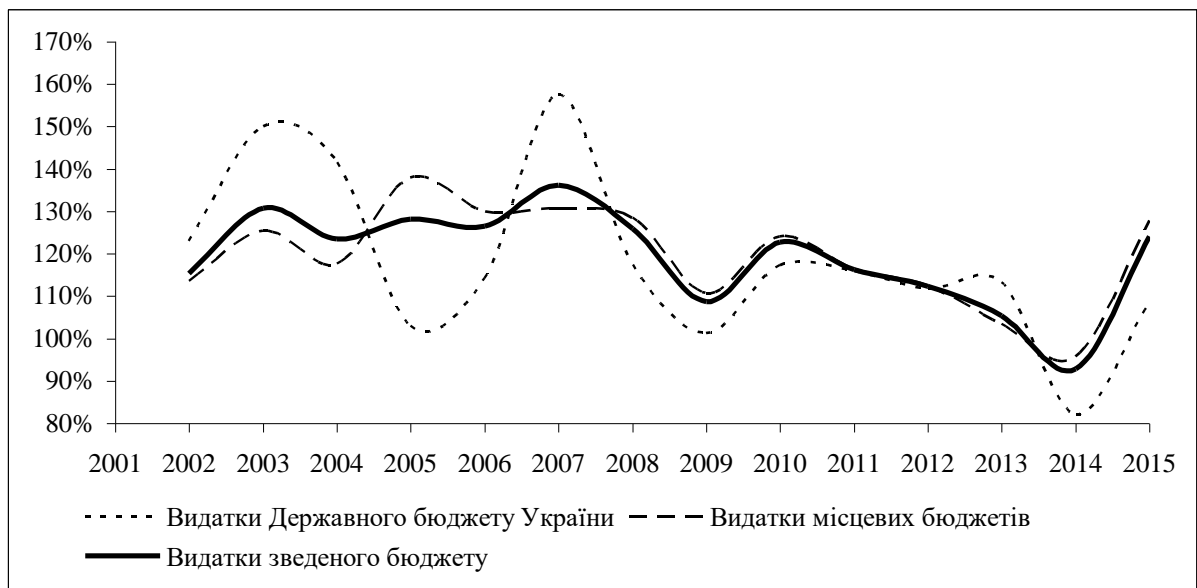

Рис. 3.3. Динаміка темпів зростання видатків бюджету на охорону здоров'я в Україні у 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Сьогодні необхідно знайти нові шляхи вирішення проблем у сфері державного фінансування вітчизняної охорони здоров'я, у тому числі щодо закупівлі лікарських засобів і виробів медичного призначення. Вважаємо, що з метою підвищення доступності для населення необхідних імпортованих лікарських засобів і виробів медичного призначення необхідно залучати до процесу закупівлі міжнародні спеціалізовані організації та в законодавчому порядку звільнити від податку на додану вартість операції з ввезення їх на митну територію України. Це дасть змогу зменшити ціни на лікарські засоби

і виробу медичного призначення; здійснити закупівлю їх більшої кількості в рамках визначеного державного фінансування; зменшити кількість непрацевдатних громадян, а в результаті – зменшити державні соціальні виплати.

Держава, в якій цінується здоров'я громадян, спрямовує інвестиції на створення високоякісної системи охорони здоров'я. У цьому контексті важливим питанням є запровадження контрактних відносин між замовником (державним (місцевим) органом управління охороною здоров'я) і постачальником медичних послуг (автономним закладом охорони здоров'я). Це дасть змогу забезпечити оптимізацію бюджетних видатків на охорону здоров'я та підвищити якість надання медичних послуг населенню.

Очевидно, що основними принципами державної фінансової підтримки в умовах формування засад сталого людського розвитку мають бути: забезпечення оптимального обсягу фінансових ресурсів; чітке розмежування джерел фінансування кожного виду медичної діяльності закладів охорони здоров'я; відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування за своєчасне й ефективне фінансування цих закладів; забезпечення громадського контролю за використанням бюджетних коштів у цій сфері на загальнонаціональному та місцевому рівнях; сприяння фінансовій зацікавленості суб'єктів господарювання приватної форми власності у розвитку системи охорони здоров'я. Реалізація зазначених принципів передбачає взаємодію держави з такими учасниками фінансових відносин у системі охорони здоров'я, як суб'єкти господарювання приватної форми власності та громадський сектор.

Суб'єкти господарювання приватної форми власності можуть бути не лише інвесторами інфраструктури, а й співорганізаторами надання послуг охорони здоров'я за умови збереження та підвищення якості медичних послуг, що надаються за рахунок державних коштів. На думку К. Павлюк та О. Степанової, ефективно впровадження державно-приватного партнерства в систему охорони здоров'я України, з одного боку, дасть змогу уникнути

недоліків прямого регулювання держави, а з іншого – «провалів ринку» [364, с. 45]. Перевагами такого партнерства також є ефективний розвиток державних закладів охорони здоров'я та підвищення якості їх послуг до рівня розвинутих європейських країн; альтернатива щодо закупки медичного обладнання для державних закладів та можливість вибору постачальника не лише за ціновим критерієм; реалізація масштабних інфраструктурних проектів у галузі; стимулювання підприємницького мислення у розпорядників бюджетних коштів сфери охорони здоров'я; усунення корупційної складової.

Загалом науковці розглядають багато варіантів взаємодії бізнесу та держави у сфері охорони здоров'я (дод. С). Проте для результативної інтеграції інтересів держави, бізнесу та пацієнтів мають бути створені відповідні умови: нормативно-правова база, адаптована до норм Європейського Союзу, що передбачає формування взаємовигідних відносин; ефективне управління фінансовими ресурсами закладу охорони здоров'я; кваліфіковане кадрове забезпечення й створення привабливого середовища для персоналу; наявність сучасного високотехнологічного обладнання для діагностики, лікування та профілактики захворювань; задоволення потреб пацієнтів шляхом підвищення якості та розширення спектра медичних послуг. Як зазначає О. Длугопольський, через специфічність послуг, їхню велику суспільну вартість, значні трансакційні витрати на проходження дозвільних державних процедур потенційні інвестори не поспішають вкладати кошти в проекти, пов'язані з охороною здоров'я [136, с. 169]. Щоби зацікавити приватного інвестора, держава як домінуючий суб'єкт має взяти на себе частину ризиків.

Переважно ризики залежать від того, хто є ініціатором проекту – державний чи приватний сектор. Якщо проект ініціює державний сектор, то він може зазнати ризику: вибору об'єкта, не привабливого для приватного інвестора; недооцінки фінансових зобов'язань; неефективного використання бюджетних коштів; вибору невдалої моделі для розрахунку з приватним

партнером. У разі ініціативи з боку приватного сектора останній може постати перед ризиком: відмови від співпраці; обмеження конкуренції; завищеної вартості проекту; хибної оцінки попиту.

З огляду на зазначене окреслимо вигоди державно-приватного партнерства. Так, людина як основний вигодонабувач отримає якісні медичні послуги та оптимальне співвідношення їхньої ціни та якості. Приватний сектор зможе розширити свої можливості для стабільного бізнесу на довгостроковій основі та знизити фінансові ризики за рахунок участі держави у цьому процесі. Держава отримає сучасну інфраструктуру, зменшить свої витрати на утримання й експлуатацію об'єктів охорони здоров'я та розмежує з приватним партнером свої ризики щодо реалізації проекту.

У сучасних умовах децентралізації влади і зростання ролі місцевих громад актуалізується питання залучення громадських організацій та волонтерів до вирішення проблем фінансового забезпечення охорони здоров'я. Відповідно до загальноприйнятої світової практики, неурядові організації, які займаються суспільно корисною діяльністю, отримують фінансову підтримку від держави, що ґрунтується на певних принципах (дод. Т). При запровадженні нових підходів у державну політику охорони здоров'я інститути громадянського суспільства в окремих випадках зможуть швидше та ефективніше вирішувати проблеми у цій сфері, ніж органи державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно держава має виділяти бюджетні кошти для цих цілей, а громадяни, які беруть участь у такому фінансуванні шляхом сплати податків та інших обов'язкових платежів, мають отримувати достеменну інформацію про те, які саме організації та на яких умовах одержали кошти з бюджету.

Таким чином, державна фінансова підтримка інститутів громадянського суспільства, метою діяльності яких є запровадження реформ у сферу охорони здоров'я України, відкриває можливості для стабільного та ефективного розвитку галузі. Вдосконалення вітчизняної системи охорони здоров'я великою мірою залежить від об'єднання двох потужних сил –

реформи зверху, яка проводиться державою, та реформи знизу, що здійснюється зусиллями самих громадян для поліпшення медичних послуг та підвищення якості свого життя. При цьому інститути громадянського суспільства є партнерами держави у вирішенні проблем зазначеної галузі.

Магістральною місією будь-якої держави є розвиток освітнього потенціалу нації як важливої складової сталого людського розвитку. Наукове осмислення сутності, ролі та місця освіти у системі державних цінностей завжди було та залишається предметом посиленої уваги (дод. У). Сьогодні освіта є беззаперечним атрибутом людини та рушієм інновацій. За висловлюванням Т. Боголіб, «система освіти має подвійну тимчасову спрямованість: у минуле і в майбутє. В освіті, з одного боку, здійснюється відтворення знань і досвіду, а з іншого – закладається і визначається перспектива майбутньої життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом» [34, с. 16].

Знання як важливий економічний чинник розглядаються у більшості економічних теорій. Визнаючи цінність знань в економіці, А. Маршалл уважав, що вони є найпотужнішим двигуном виробництва [285], адже освіта дає змогу вигідно використовувати впродовж усього виробничого процесу низку позитивних чинників. Освічені люди здатні ефективніше застосовувати наявний капітал, у результаті чого він стає набагато продуктивнішим. Вони також схильні до винаходів й активніше підтримують інноваційні процеси на виробництві, охоче передають свій досвід менш освіченим колегам. Таким чином, підвищення рівня освіти стимулює розвиток усіх чинників виробництва. У цьому контексті можна стверджувати про первинність освіти та її пріоритетність для цілей розвитку економіки.

Отже, чим вищий рівень розвитку освіти, тим більший її позитивний вплив на ВВП країни, рівень доходів, зайнятість, безробіття тощо [214, с. 59]. Очевидно, що майбутнє України залежить від освіченості громадян. Однак, щоби сприяти захисту стратегічних інтересів держави, розвиток освіти має випереджати у часі розвиток інших складових економіки [327, с. 213].

Високий освітній потенціал України є тим приводним механізмом, що допомагає рухатися у напрямку економіки знань. Уперше термін «економіка знань» застосував австрійський та американський економіст Ф. Махлуп у праці «Виробництво і розповсюдження знань у США» [682], яка побачила світ у 1962 р. Економіка, що базується на знаннях, – це та економіка, яка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. У такій економіці знання збагачують усі галузі, всі сектори та всіх учасників економічних процесів. Водночас вона не лише використовує знання у різноманітній формі, а й створює їх у вигляді наукової та високотехнологічної продукції, інновацій, висококваліфікованих послуг, освіти й компетенцій. Ігнорування Україною цих тенденцій може призвести до витіснення з ринку високотехнологічної продукції, що гальмуватиме зростання рівня та покращення якості життя населення. Поділяємо думку Т. Боголіб, що вперед прориваються країни, які орієнтуються не на видобуток та переробку корисних копалин, а на знання і наукові розробки, інноваційні технології та модернізаційні проекти [33, с. 11–12].

Освіта належить до змішаного, так званого третього (переважно некомерційного), сектора економіки, який у будь-якій країні фінансується здебільшого державою [181, с. 22]. Інвестування освіти, з одного боку, є підготовкою покоління до самостійного життя, а з іншого – закладає основи майбутнього суспільства [181, с. 29–30]. Разом із цим подальший розвиток освітніх інвестицій має ґрунтуватися не лише на нарощуванні видатків, а й на підвищенні їхньої ефективності з метою забезпечення належної якості освітніх послуг та можливостей рівного доступу населення до їхнього отримання впродовж життя [98, с. 16].

У 2002 р. в Україні було затверджено Національну доктрину розвитку освіти, в якій фінансування цієї сфери було визначено пріоритетним напрямом видатків бюджетів усіх рівнів. Зазначено, що його обсяги мають задовольняти потреби особистості й суспільства в якісній освіті, а держава

для цього збільшуватиме видатки до рівня середніх європейських показників [320]. В останні роки відбулися зміни в законодавчому забезпеченні фінансування освіти, основна мета яких – посилення зацікавленості бюджетних установ освіти в покращенні якості надання відповідних послуг та підвищенні ефективності використання наявних фінансових ресурсів. Враховуючи зазначене, вважаємо, що видатки бюджету на освіту можна згрупувати за певними ознаками (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Класифікація видатків бюджету на освіту

Ознака	Вид видатків
Вплив на процес розширеного відтворення	поточні; капітальні
Економічний зміст	на оплату праці і нарахування на заробітну плату; на оплату товарів і послуг; на соціальне забезпечення; інші видатки
Функціональне призначення	на дошкільну освіту; на загальну середню освіту; на професійно-технічну освіту; на вищу освіту; на післядипломну освіту; на позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми; на програми матеріального забезпечення навчальних закладів; на фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері освіти; видатки на інші заклади та заходи у сфері освіти
Відомча ознака	видатки Міністерства освіти і науки України; видатки органів державного управління; видатки органів місцевого самоврядування
Рівень бюджетної системи	видатки Державного бюджету України; видатки місцевих бюджетів

Джерело: складено автором на основі наказу Міністерства фінансів України «Про бюджетну класифікацію» [406].

Основним джерелом фінансування освітньої сфери в Україні є кошти бюджетів різного рівня, які спрямовуються на дошкільну, загальну середню, професійно-технічну, вищу, післядипломну, позашкільну освіту та на заходи із позашкільної роботи з дітьми, програми матеріального забезпечення

навчальних закладів, фундаментальні та прикладні дослідження і розробки. У 2001–2015 рр. основна частина видатків на освіту припадала на місцеві бюджети (від 59% до 86%). Відповідно з Державного бюджету України на задоволення освітніх потреб населення спрямовувалося від 14% до 41% коштів (рис. 3.4).

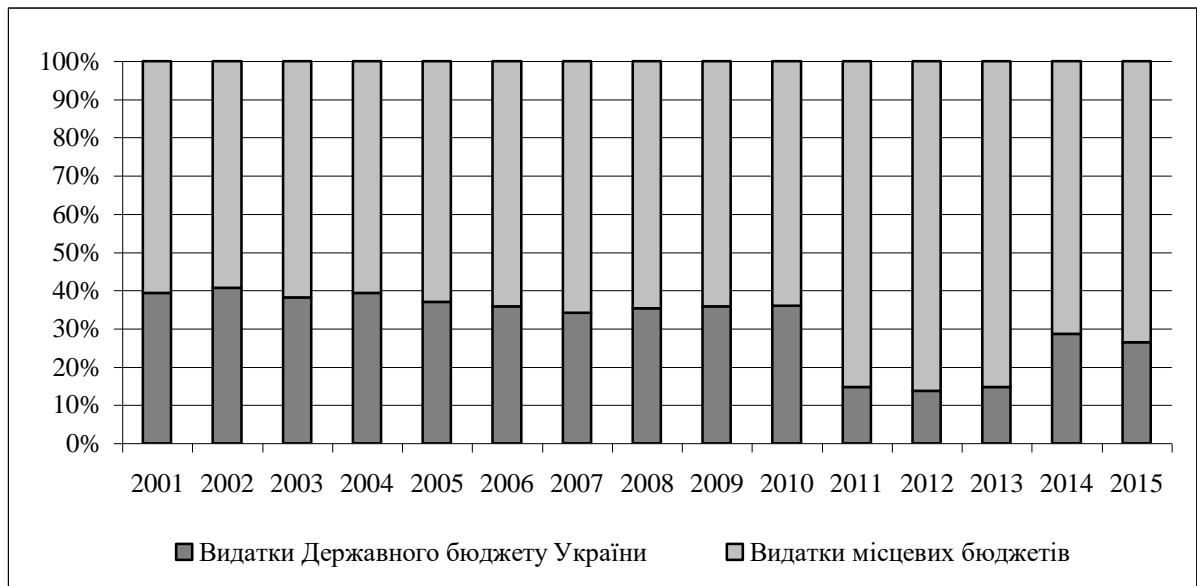

Рис. 3.4. Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту у 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

У 2001–2015 рр. відбулося суттєве збільшення видатків бюджету на освіту – з 9,9 до 114,2 млрд грн (дод. К, табл. К.2). З одного боку, це зростання зумовлене інфляційними процесами, а з іншого – не настільки значне, щоб у повному обсязі задовольнити потреби освітніх закладів (установ, підприємств, організацій) у фінансових ресурсах.

У 2002 р., 2004 р., 2008–2010 рр., 2013 р. і 2014 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на освіту перевищували відповідні показники місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2003 р., 2005–2007 рр., 2011–2015 рр. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на освіту порівняно з видатками

Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на освіту спостерігалися в 2011 р. – 87%, а найвищі у 2005 р. – 146% (рис. 3.5).

Розвиток суспільства, з одного боку, прямо або опосередковано пов'язаний із функціонуванням інституту освіти, бо кожна технічна зміна чи інновація ґрунтується на попередньому навчанні та безпосередньо залежить від особливостей інституту освіти [10, с. 17]. З іншого боку, освіта є важливою сферою суспільного життя, котра впливає на рівень розвитку людського потенціалу. Тому суттєвим питанням державної політики є доступність освіти, яку слід розуміти як сукупність обставин (обмежені фізичні можливості, соціальний статус, місце проживання, рівень доходів і т. ін.), що впливають на можливість отримання освітніх послуг конкретними фізичними особами.

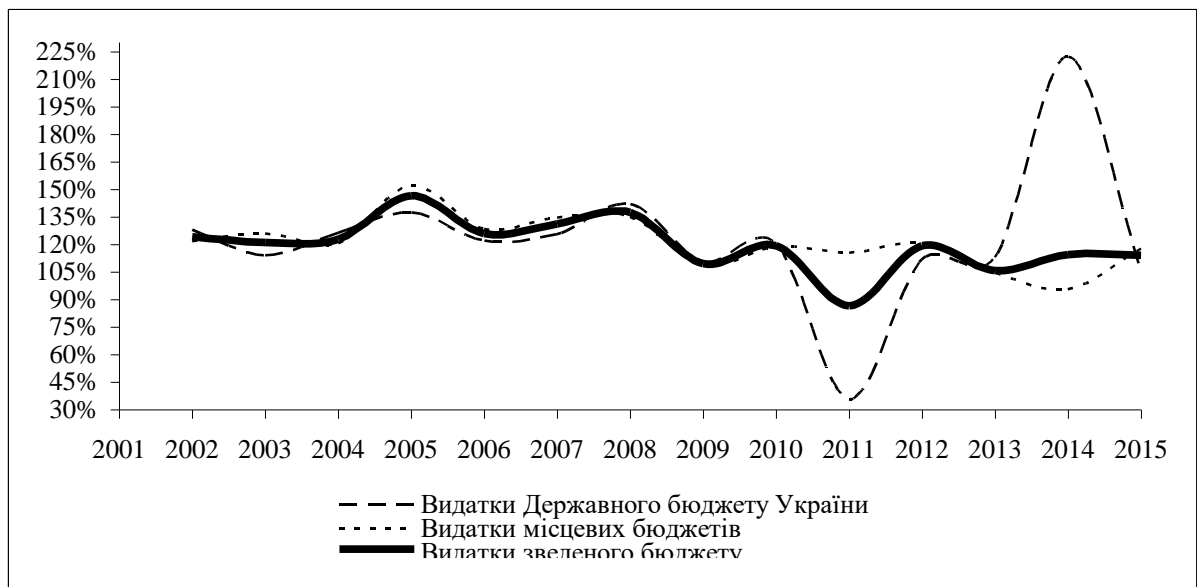

Рис. 3.5. Динаміка темпів зростання видатків бюджету на освіту в Україні у 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Поділяємо думку, що «основним джерелом фінансування освітньої сфери мають залишатися бюджетні кошти» [32, с. 78]. Адже державний

протекціонізм і бюджетне фінансування відіграють вирішальну роль у цій сфері. Державне фінансування освіти пропонуємо розуміти як процес забезпечення бюджетними коштами витрат на здійснення освітніми закладами (установами, підприємствами, організаціями) своєї діяльності на принципах плановості (кошти визначаються на етапі бюджетного планування); цільового спрямування (використання коштів лише на конкретно визначені цілі та заходи); безповоротності (в одержувачів не виникає зобов'язань щодо повернення коштів) та доцільності (раціональне використання бюджетних коштів) відповідно до засад сталого людського розвитку.

Світовий досвід підказує, що державне фінансування є важливим елементом функціонування освітньої системи (дод. Ф, табл. Ф.1) та сприяє підвищенню конкурентоспроможності людського потенціалу країни. У європейських країнах, зазвичай, освіта фінансується за рахунок коштів центрального бюджету, що передаються міністерству освіти, а також із локальних бюджетів. У Швейцарії, де середній рівень державних видатків на освіту становить 15,7% від загальних державних витрат (дод. Ф, рис. Ф.1), відсутній центральний орган управління освітою. Всі відповідальні рішення щодо структури, змісту та економіки освіти приймаються на рівні окремих кантонів. Завдяки розвинутій системі освіти провідне місце у рейтингах рівня розвитку людського потенціалу ПРООН займає Норвегія. Серед загальних державних видатків частка коштів на освіту в цій країні становить приблизно 16% (дод. Ф, рис. Ф.1). Суттєві державні вкладення у цю сферу забезпечили Норвегії також високі показники доступності до освітніх послуг. Велике значення освіті надається в Данії, де середній рівень державних видатків дорівнює 15,1% від загальних державних витрат (дод. Ф, рис. Ф.1). Данія є однією з перших європейських країн, що почали цілеспрямовано вкладати кошти в нанотехнології. Данський уряд провів низку реформ щодо автономізації університетів, усунення перешкод їхньої співпраці з промисловістю та збільшення фінансування. Німеччина витрачає на освіту в

середньому 10,2% від загальних державних витрат (дод. Ф, рис. Ф.1). За рахунок державних коштів фінансуються усі провідні навчальні заклади країни. Вищі освітні заклади переважно фінансуються з бюджетів земель. Федеральні асигнування спрямовуються, як правило, на капітальне будівництво чи розширення діяльності закладу. Окрім того, вища освіта в Німеччині фінансується також із позабюджетних джерел (німецького дослідницького товариства, різних фондів, приватних підприємств). Середній рівень державних видатків на освіту у Франції також становить 10,2% від загальних державних витрат (дод. Ф, рис. Ф.1). Визначальною особливістю фінансування освіти є те, що основна частина коштів спрямовується на розвиток середньої освіти. Державна система освіти в цій країні є централізованою та регламентується нормативно-правовими актами органів державного управління. Хорватія, Італія та Чехія належать до країн, у яких частка державних видатків на освіту менша 10% від загальнодержавних витрат (дод. Ф, рис. Ф.1). Дошкільна, середня та професійна освіта в Італії переважно фінансується за рахунок державних коштів, вища – за рахунок федерального бюджету і власних коштів ВНЗ. Італійські вищі навчальні заклади намагаються залучати зовнішні інвестиції з недержавного сектора.

Незважаючи на складну економічну ситуацію та обмеженість фінансових ресурсів, середній рівень державних видатків на освітні цілі в Україні становив 14% від загальних державних витрат (дод. Ф, рис. Ф.1). Водночас вітчизняна система освіти постала перед необхідністю оптимізації видатків та створення умов для залучення альтернативних джерел фінансування. Адже в умовах бюджетної децентралізації основними завданнями органів місцевого самоврядування є розширення джерел фінансування освітньої сфери шляхом запровадження організаційно-економічних стимулів для представників місцевого бізнесу, що допомагають закладам освіти, сприяння глибинним секторальним реформам та розвиток економіки знань.

Сьогодні змінюється організаційна структура й модернізується нормативно-правова база функціонування вітчизняної освітньої системи, а також розробляються напрями адаптації освітніх закладів до обмеженості державного фінансування. Зауважимо, що забезпечення доступності та якості освіти сьогодні є проблемним питанням освітньої політики в Україні. З огляду на це необхідно розробляти нові моделі державної фінансової підтримки громадян для здобуття якісної освіти з метою ефективного розвитку людського потенціалу.

Цікавою у зазначеному контексті є думка відомого американського економіста, основоположника монетаризму, лауреата Нобелівської премії М. Фрідмана. У книзі «Капіталізм і свобода», аналізуючи переваги та недоліки освітньої сфери у США, він зазначає, що альтернативою існуючій системі шкільної освіти може стати так звана «ваучерна» система. Її прерогативою є фінансова участь уряду в оплаті навчання у шкільних закладах та їх вільний вибір. У сфері вищої освіти М. Фрідман пропонує надання на комерційних засадах за участю держави цільового кредиту, який спеціаліст погашатиме після закінчення навчального закладу. Вчений наголошує, що така система дасть змогу забезпечити реальну рівність можливостей і сприятиме якнайповнішому використанню людських ресурсів [665].

У розбудові Української держави на засадах сталого людського розвитку важливе місце відводиться вищій освіті. Загалом європейський досвід підтверджує, що у розвинутих країнах вищі навчальні заклади є достатньо автономними та незалежними щодо залучення фінансових ресурсів з різних джерел та користуються пільгами при оподаткуванні освітньої діяльності. Їхні структурні підрозділи оцінюються з позиції ефективності функціонування та економічної доцільності. Великі компанії сплачують так званий освітній податок, одержувачами коштів якого є обрані ними ВНЗ.

Отже, освіта забезпечує для суспільства позитивні зовнішні ефекти: розширюючи можливості для розвитку людського потенціалу, вона сприяє зниженню рівня безробіття, збільшенню доходів населення та стимулює економічне зростання. Основним джерелом фінансування освіти в Україні мають бути державні кошти із залученням до цього процесу суб'єктів господарювання приватної форми власності та домогосподарств. Стимулювання бізнес-структур може відбуватися шляхом пільгового оподаткування у разі надання бази практики студентам вищих навчальних закладів; звільнення від оподаткування матеріальних ресурсів, що надаються цими структурами навчальним закладам; надання пільг щодо сплати єдиного соціального внеску із заробітної плати тих випускників, що працюють за фахом відразу після закінчення навчального закладу та ін. На державному рівні необхідно розробити концепцію щодо доступності освіти та залучити до цього процесу державні органи управління освітою, вищі навчальні заклади, громадські організації та домогосподарства – споживачів освітніх послуг.

Серед основних завдань, на вирішення яких має спрямовувати свою діяльність держава з метою формування сприятливих умов для довготривалого, безпечного, здорового та щасливого життя громадян, є забезпечення соціального захисту, зокрема вразливих прошарків населення. В період формування основних засад сталого людського розвитку цілями соціального захисту і соціального забезпечення населення є такі:

- гарантування гідного рівня та відповідної якості життя людей незалежно від їхнього соціального статусу та індивідуальних можливостей;
- створення умов для повноцінного розвитку людського потенціалу, нейтралізація соціальних ризиків.

Зазначимо, що система соціального захисту і соціального забезпечення в нашій країні не стала ефективним механізмом попередження і подолання соціальних загроз. Важливою особливістю в Україні є суттєва диференціація доходів населення, що створює своєрідний соціальний бар'єр для розвитку

людського потенціалу. Спостерігається інтенсивний перерозподіл загального обсягу грошових доходів на користь високоприбуткових груп на тлі зменшення частки доходів найбільш вразливих прошарків населення. Ступінь нерівності доходів населення в країні не має аналогів в європейській практиці [586, с. 260]. Простеживши динаміку квінтільного коефіцієнта за 2001–2014 рр. в Україні, доходимо висновку, що, за офіційними даними (не враховано рівень тінізації економіки), розшарування доходів населення в нашій країні коливається в межах від 1,9 до 2,4 разу (рис. 3.6).

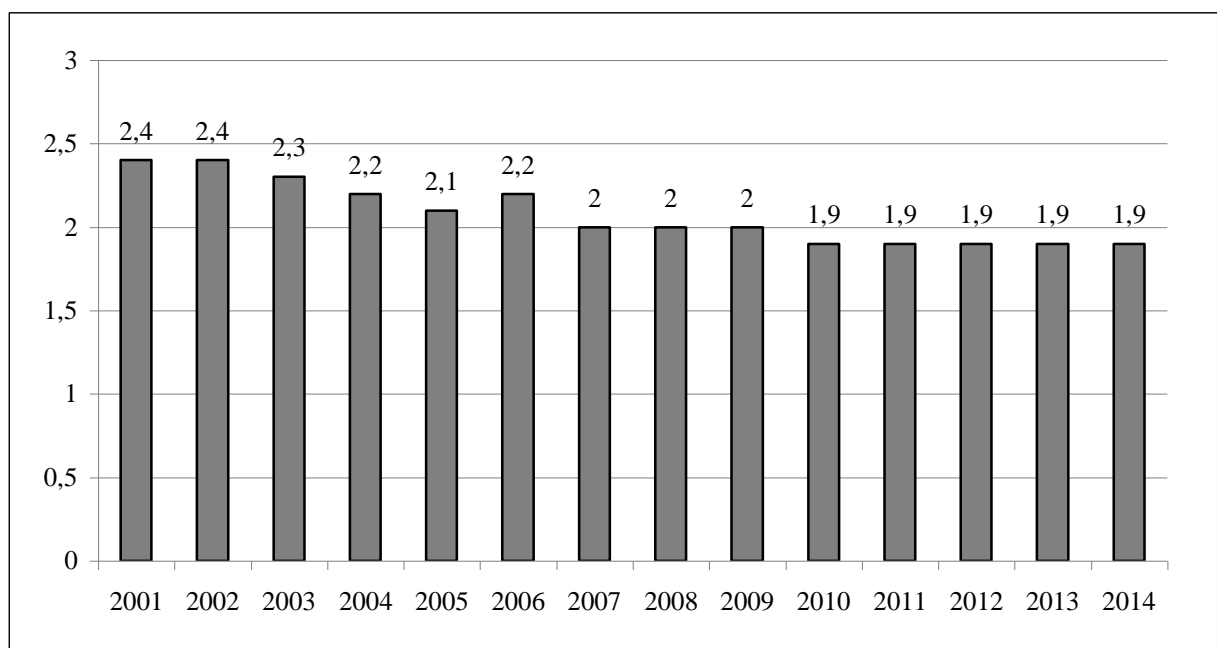

Рис. 3.6. Динаміка квінтільного коефіцієнта диференціації доходів населення у 2001–2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

Високий рівень бідності серед сімей з дітьми або непрацездатними особами працездатного віку та сімей, де один із членів має інвалідність, свідчить про недостатню ефективність підтримки найбільш соціально вразливих категорій населення. Соціальна допомога та інші заходи соціального захисту не завжди спрямовуються на задоволення потреб цих категорій населення, що призводить до неефективного використання

бюджетних ресурсів. Окремі види соціальної допомоги дотепер надаються без урахування розміру доходів громадян. У підсумку соціальну допомогу від держави отримують домогосподарства, які не завжди потребують її. Водночас соціальна допомога для домогосподарств, яким вона необхідна, недостатня для задоволення навіть найнагальніших потреб.

Кінцевою метою соціального захисту є надання кожному члену суспільства, незалежно від соціального походження, національності або раси, можливості вільно розвиватися, реалізувати свої здібності. Інша мета – підтримання стабільності в суспільстві, тобто попередження соціальної напруги, яка виникає у зв'язку з майновою, расовою, культурною, соціальною нерівністю [26]. Соціальний захист у широкому розумінні можна розглядати «як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення й ствердження в житті» [239, с. 18], що, на наш погляд, відповідає природній меті сталого людського розвитку. Соціальний захист передбачає збалансований перерозподіл суспільних благ, стаючи засобом зменшення нерівності та подолання маргіналізації окремих осіб, сімей і соціальних груп [358, с. 7].

Передумовою функціонування ефективної системи соціального захисту в Україні є оздоровлення державних фінансів. Формування нової концепції у цій сфері, особливо в умовах обмежених фінансових ресурсів, потребує наукового обґрунтування й удосконалення механізмів фінансового забезпечення відповідно до суспільних потреб, міжнародних норм і стандартів.

Система соціального захисту у країнах колишнього СРСР була спрямована на надання допомоги та послуг людям похилого віку, інвалідам і сім'ям з дітьми. Ця система будувалась за принципом «страхування без внесків»: фінансові ресурси формувались за рахунок платежів підприємств і коштів державного бюджету. Після проголошення незалежності в Україні почала впроваджуватися система соціального страхування, що фінансується

за рахунок обов'язкових страхових внесків. Завдяки цьому в системі соціального захисту істотно підвищилась роль працедавців і працівників, державні соціальні фонди були відокремлені від державного бюджету.

Загалом до системи соціального захисту населення належать соціальне страхування, соціальне забезпечення та соціальні послуги.

Завдяки соціальному страхуванню суспільство має змогу вирішити такі завдання: формування грошових фондів, з яких фінансуються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних осіб; забезпечення необхідної кількості та структури відтворення трудових ресурсів; зменшення диференціації у рівні матеріального забезпечення працюючого та непрацюючого населення; досягнення підвищення життєвого рівня соціальних груп населення, не задіяного у трудовому процесі [307, с. 14]. Детальніше питання функціонування соціального страхування в Україні розглянемо у розділі 4.

Щодо задоволення найважливіших життєвих потреб суспільства зауважимо, що «соціальне забезпечення – це діяльність державних та недержавних суспільних органів з надання систематичної допомоги і підтримки тим категоріям населення, які опинилися в складних життєвих обставинах на рівні не менше встановленого державою прожиткового мінімуму» [495]. Соціальне забезпечення є одночасно і проголошеною, і гарантованою можливістю повноцінного розвитку особистості. Це система соціальних і юридичних гарантій, які забезпечують людині впевненість у майбутньому, дають змогу реалізувати власний потенціал, гармонійно зіставляти власні та суспільні інтереси [95, с. 18]. Соціальне забезпечення охоплює соціальну допомогу та соціальні пільги.

З позиції концепції сталого розвитку соціальну допомогу можна охарактеризувати «як механізм, спрямований на вирішення соціальних, економічних та психологічних проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування» [50, с. 165].

У світовій практиці соціальну допомогу поділяють на такі види:

– допомога із соціального страхування (не передбачає перевірки доходів), що надається: 1) на основі інформації про особисті внески в систему соціального страхування; 2) за фактом настання особливої події, зокрема втрати працездатності чи досягнення певного віку;

– універсальні соціальні допомоги, що надаються у зв'язку з певною подією, незалежно від рівня особистого доходу та попередніх внесків, наприклад, допомога універсально-сімейного характеру та безкоштовне медичне обслуговування;

– соціальні допомоги, що надаються на основі: 1) оцінки доходів і витрат; 2) факту настання певної події без перевірки даних про внески.

Згідно з рекомендаціями Міжнародного бюро праці соціальна допомога характеризується такими ознаками: фінансування та виплата допомоги забезпечуються відповідними державними або місцевими бюджетами; допомога надається окремим категоріям громадян відповідно до чинного законодавства; при оцінці рівня бідності споживачів враховуються доходи та розміри особистого майна без заощаджень у невеликих розмірах; метою виплати допомоги є доведення рівня доходу особи до суспільно визначеного мінімуму з врахуванням таких чинників, як склад сім'ї, наявність інших виплат тощо; розмір допомоги не слід пов'язувати з попередніми доходами чи життєвим рівнем; розмір допомоги визначається на основі ступеня нужденності та наявних ресурсів, що має суб'єктивний характер; допомога надається, як правило, не особі, а сім'ї, тому за критерій перевірки доходу або засобів існування береться середньоособовий дохід сім'ї чи домогосподарства [280, с. 15].

В Україні розрізняють такі види соціальної допомоги: у зв'язку з вагітністю та пологами; при народженні дитини; особам, які не мають права на пенсію, інвалідам; на догляд; для догляду за дитиною до трьох років; самотніми матерями; тимчасова – дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів; на дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

малозабезпеченим сім'ям; інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам й інші види соціальної допомоги, передбачені законодавством. Зауважимо, що у сфері надання соціальної допомоги існує значна кількість проблем, пов'язаних переважно з її адресністю, тому вважаємо за необхідне розробляти та впроваджувати у практичну діяльність різноманітні програми адресності. Зустрічним кроком у цьому напрямку може стати злагоджена система обстеження побутових умов домогосподарств для визначення тих осіб, які насправді потребують такої допомоги.

Соціальні пільги слід розуміти як «пільги, які пов'язані із життєзабезпеченням громадян та зумовлені зниженням рівня їхніх доходів нижче від прожиткового мінімуму або втратою (зниженням) працездатності» [632, с. 437]. До соціальних пільг в Україні належать: медико-реабілітаційні; соціально-трудова; житлово-комунальні; транспортні; соціально-побутові; податкові та інші види, передбачені законодавством. Вважаємо, що з метою забезпечення адресності надання соціальних пільг в Україні потрібно обмежити кількість осіб, які користуються ними; встановити межу доходу, після досягнення якої особа втрачає право на пільгу; забезпечити максимальну прозорість процесу надання пільг.

Соціальні послуги можна визначити як комплекс економічно-правових заходів, спрямованих на покращення умов життєдіяльності окремих індивідів, які перебувають у важких життєвих обставинах. Такими обставинами є несприятливі події, що створюють перепони для нормальної життєдіяльності та наслідки яких людина не може подолати самотійно [47]. В Україні можуть надаватися такі соціальні послуги: соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-економічні; юридичні; послуги з працевлаштування; інформаційні послуги; соціально-медичні та ін.

У процесі одержання соціальних послуг громадяни мають право на: уважне та гуманне ставлення з боку суб'єктів, що надають ці послуги; вибір установи та закладу, а також форми соціального обслуговування; інформацію щодо своїх прав, обов'язків та умов надання послуг; згоду на соціальні

послуги; відмову від соціальних послуг; конфіденційність інформації особистого характеру; захист своїх прав й законних інтересів, у тому числі в судовому порядку [301, с. 176–177]. Зауважимо, що система надання соціальних послуг в Україні характеризується надмірною централізацією та монополізацією. Остання виявляється у наданні лише визначеними закладами відповідних послуг, що призводить до зниження їх якості. Фінансування процесу надання соціальних послуг здійснюється за принципом «фінансування закладу», в результаті чого відсутнє обґрунтування суми коштів, необхідних для надання конкретної послуги. Відповідні заклади не зацікавлені у підвищенні якості надання послуг та ефективності використання виділених бюджетних ресурсів.

Разом із цим усі громадяни, незалежно від місця проживання, мають мати однаковий доступ до якісних соціальних послуг. У цьому напрямку Міністерство соціальної політики України проводить роботу щодо впровадження стандартів соціальних послуг. Однак у розроблених на сьогодні стандартах недостатньо враховані саме проблемні аспекти якості соціальних послуг, відсутні конкретні критерії її оцінювання. Слушною вважаємо думку, що для одержання максимального ефекту від впровадження соціальних стандартів необхідно розробити перелік гарантованих державою безоплатних соціальних послуг у поєднанні зі стандартизацією в межах трьох рівнів: 1) технічний стандарт для конкретної послуги чи її елемента; 2) стандарт для певного виду соціальної послуги; 3) стандарт для комплексу соціальних послуг для відповідних категорій споживачів [271, с. 351].

Загалом основним недоліком чинних інститутів соціального захисту населення є спричинене ними утриманство. На даний час держава не змогла створити умов (економічних, правових, організаційних) для підвищення відповідальності самих громадян за власний добробут. У їх свідомості переважає переконання, що компетенцією держави є всі аспекти життя в країні і вона розпоряджається всіма суспільними інститутами. Держава взяла на себе тягар соціальних та економічних функцій і не в змозі справитися з

усіма завданнями. До того ж вона блокує розвиток структур громадянського суспільства, без яких соціальний захист населення не може бути ефективним.

У 2001–2015 рр. видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення становили від 17% до 28% у загальних видатках Зведеного бюджету України, що свідчить про значне навантаження на систему державних фінансів (рис. 3.7).

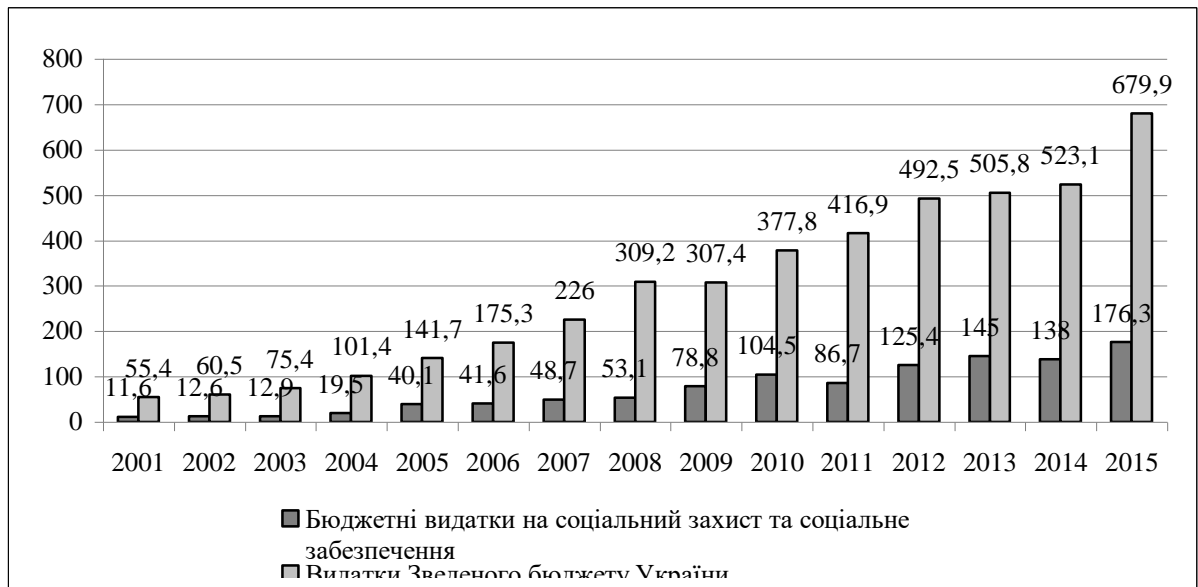

Рис. 3.7. Динаміка видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення та видатків Зведеного бюджету України у 2001–2015 рр., млрд грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Ці видатки в Україні здійснюються з бюджетів різного рівня і спрямовуються на соціальний захист: на випадок непрацездатності; пенсіонерів; ветеранів війни та праці; сім'ї, дітей та молоді; безробітних; на допомогу у вирішенні житлового питання; фундаментальні та прикладні дослідження і розробки та на іншу діяльність у цій сфері. Як підтверджують дані рис. 3.8, більша частина бюджетних коштів у 2001–2015 рр. – від 53% до 79% – виділялася з Державного бюджету України, що свідчить про високу централізацію системи соціального та соціального забезпечення в нашій

країні. Відповідно з місцевих бюджетів спрямовувалося від 21% до 47% бюджетних коштів. Водночас у розвинутих європейській країнах органи місцевого самоврядування наділені набагато ширшими повноваженнями у цій сфері та забезпечені власними джерелами фінансування.

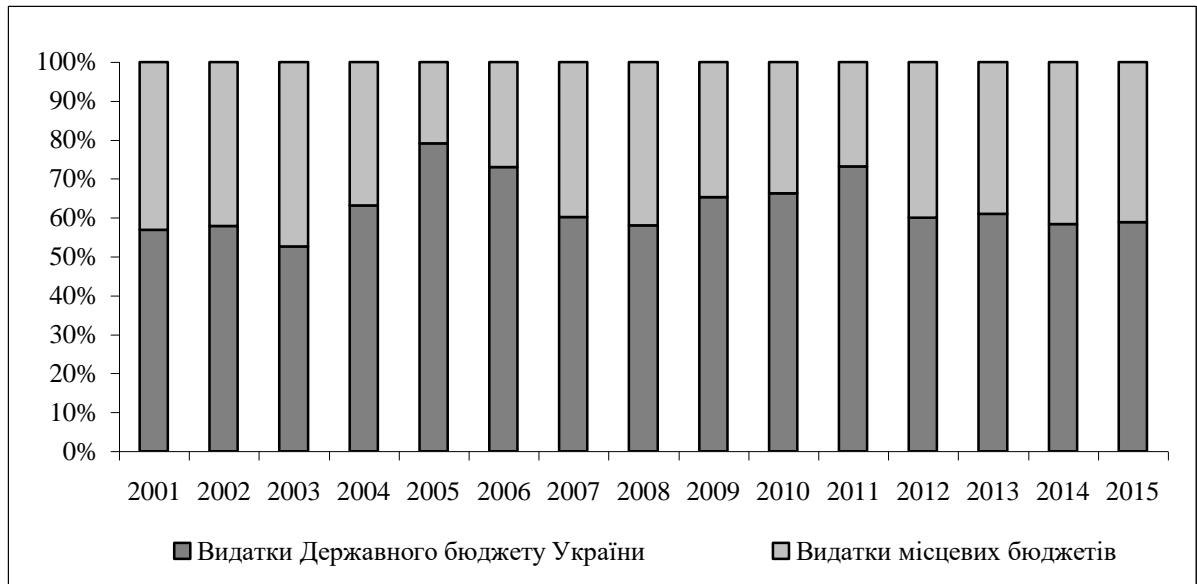

Рис. 3.8. Структура видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення у 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

У 2002 р., 2004 р., 2005 р., 2009 р., 2010 р., 2011 р., 2013 р. та 2015 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення перевищували видатки місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2003 р., 2006 р., 2007 р., 2008 р., 2012 р. та 2014 р. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення порівняно з видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення спостерігалися у 2011 р. – 83%, а найвищі у 2005 р. – 205% (рис. 3.9). Незважаючи на те, що за досліджуваний період відповідні видатки зведеного бюджету зросли з 11,6 млрд грн до 176,3 млрд грн (дод. К, табл. К.3), на

сьогодні накопичилось чимало проблем у сфері соціального захисту і соціального забезпечення та недостатньо здійснено заходів щодо їхнього вирішення.

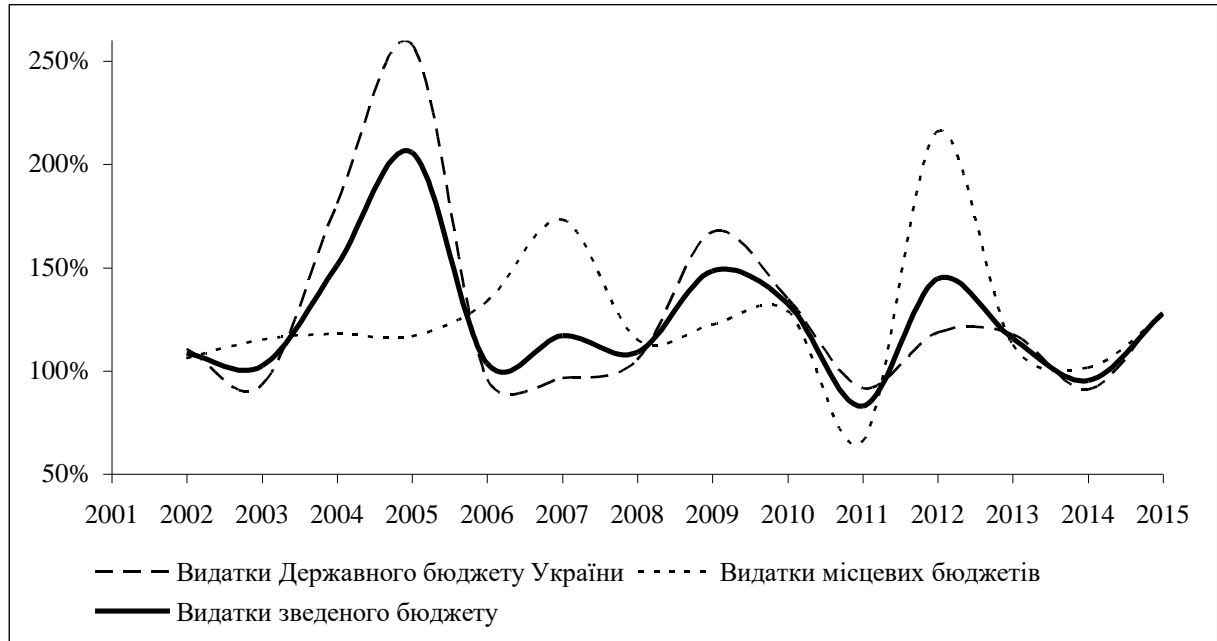

Рис. 3.9. Динаміка темпів зростання видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні у 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за звітними даними Державної казначейської служби України [164].

Отже, на нашу думку, необхідно ретельно оцінити результати й наслідки перманентного збільшення видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення в контексті змін якості життя населення. Так, багато отримувачів соціальної допомоги не можуть задовольнити свої життєві потреби, оскільки останні розглядаються за залишковим принципом, а не в контексті розширення можливостей реалізації людського потенціалу. Однією з причин неефективного використання коштів бюджету є недостатня розробленість принципу субсидіарності щодо забезпечення соціальних гарантій населення.

Крім цього, тенденція до збільшення видатків бюджету на ці цілі може призвести до поширення утриманських настроїв серед окремих категорій населення та до втрати мотивації для підвищення якості свого життя. Сьогодні існує значна кількість пільговиків (близько 130 категорій), у тому числі забезпечених людей, які не мають потреби у фінансовій підтримці від держави. Тому вважаємо, що доцільно сформувати ефективну систему обліку таких осіб і сімей, які насправді перебувають у складних життєвих обставинах і потребують державної опіки. У цьому контексті актуалізується питання вдосконалення механізму реалізації адресної політики та оптимізації розгалуженої мережі державних і комунальних закладів у системі соціального захисту та соціального забезпечення.

Особливо вразливими категоріями населення, які потребують державної цільової підтримки, є учасники бойових дій, які захищали суверенітет і цілісність України та брали безпосередню участь в антитерористичній операції, та їхні діти. Державної опіки ці громадяни потребують в освітній сфері, адже самі не можуть оплатити власне навчання чи навчання дитини (у випадку незарахування на навчання за кошти державного бюджету на конкурсних засадах), не мають коштів на проживання у гуртожитку, на придбання підручників. Тому прийняття законодавчого акта, який надасть цим категоріям громадян гарантії у вигляді державної цільової підтримки на освітні потреби, сприятиме розвитку їхнього потенціалу та підвищенню якості життя. До форм адресної підтримки осіб, які захищали суверенітет і цілісність України, брали безпосередню участь в антитерористичній операції, для здобуття професійно-технічної і вищої освіти можна віднести: участь держави в оплаті за навчання за рахунок коштів бюджету; надання пільгових кредитів для здобуття освіти на довгострокових засадах; призначення та виплата соціальної стипендії; безоплатне проживання в гуртожитку; харчування у навчальних закладах за рахунок бюджетних коштів; забезпечення необхідними підручниками та іншими навчальними матеріалами та ін.

Таким чином, проаналізувавши сучасні підходи до соціальної ролі держави та тенденції фінансування соціального захисту населення України, можна зробити певні узагальнення.

Людина є найвищою суспільною цінністю. Держава, яка це визнає та створює умови для повноцінного розвитку особистості, матеріального самозабезпечення і соціального захисту своїх громадян, є соціально орієнтованою. Діяльність такої держави здійснюється за допомогою правових, організаційних, фінансових заходів з метою забезпечення високої якості життя населення, його екологічної та соціальної захищеності відповідно до завдань сталого людського розвитку. Одним з основних принципів, на яких будується система соціального захисту та соціального забезпечення населення, є фінансове забезпечення, яке відображає сукупність заходів щодо збалансованого перерозподілу суспільних благ. Відповідно важливим питанням сьогодення є вдосконалення бюджетного забезпечення цієї сфери шляхом перегляду пріоритетів у наданні державної фінансової підтримки окремим категоріям населення на основі достовірної інформації про реальні доходи та запровадження системи соціального партнерства між органами влади і приватними структурами. Ефективна система соціального захисту та соціального забезпечення населення має бути розрахована не лише на ті категорії громадян, котрі потребують такого захисту, а й на максимальний розвиток економіки, стимулювання кожного працездатного члена суспільства, створення умов, у т. ч. екологічних, у яких йому комфортно працювати.

3.3. Аналіз видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища в умовах формування екологічної відповідальності суб'єктів економіки

Сучасна фінансово-економічна криза в Україні, посилена політичною нестабільністю, продемонструвала небезпеку й загрозовість експортно-сировинної моделі економіки. Спостерігаються такі протилежні процеси, як виснаження природного капіталу; негативний вплив забруднення навколишнього середовища на здоров'я людини; структурні зрушення в економіці, наслідками яких є збільшення питомої ваги галузей, які експлуатують і забруднюють природу; зростання екологічних ризиків, пов'язаних із високим рівнем фізичного зношення обладнання; високі показники природоємності; екологічно незбалансована інвестиційна політика, що призводить до зростання диспропорцій між природоексплуатувальними та переробними, обробними й інфраструктурними галузями економіки.

Основним стратегічним чинником, що визначає економічну ефективність на рівнях підприємств, територій (у т. ч. сільських), національної економіки є людський потенціал. Як зазначав В. Вернадський, людина має зрозуміти, що вона є неминучим виявом великого природного процесу, що закономірно триває протягом, принаймні, двох мільярдів років [73, с. 59]. Виробнича діяльність людини не має призводити до знищення невідновлюваних природних ресурсів, які є необхідною умовою життя.

Підвалини реалізації ідеології сталого людського розвитку перебувають у площині господарської дбайливості та подолання технізації мислення. Відчуття помилковості обраного шляху є тим поштовхом, що сприяє появі смислових підходів до подолання екологічних, а водночас і соціальних та економічних проблем. Незважаючи на докладені зусилля для модернізації, в Україні головним залишається техногенний шлях соціально-економічного розвитку. Однак ця господарська модель є доволі

природоємною, що з урахуванням сучасних вимог до продуктивності економіки підриває відтворення природної основи. Техногенний тип супроводжується швидким і виснажливим використанням невідновних видів природних ресурсів, надексплуатацією відновних ресурсів, яка перевищує можливості їхнього відтворення, а також господарським та споживчим забрудненням навколишнього середовища [474]. За висловлюванням О. Валуйського, «перехід людства до цивілізації технократичного типу, існування традиційного техніко-технологічного підходу до природного середовища як дармової комори ринку призвели не до розумної взаємодії людини і суспільства з природою, а до їх жорсткої протидії» [59, с. 75].

Світовий досвід підтверджує, що загальнонаціональна довгострокова екологічна політика має базуватися на таких принципах:

– забруднювач платить – у розмірах, що забезпечують ліквідацію наслідків завданої шкоди (теоретично цей принцип необхідно застосовувати у тому разі, коли в суспільстві існують технічні можливості виробництва продукції без зазначених еколого-економічних наслідків (або існує можливість для їхнього суттєвого зниження). Компенсацію зазначеної величини збитків (або різниці між можливим і фактичним рівнями) «забруднювач» (деструктор) має здійснювати шляхом зменшення прибутку [296, с. 111]);

– обережності – обмежене використання технологій, наслідки використання яких для здоров'я людини та навколишнього середовища недостатньо вивчені;

– «презумпція винуватості» технологій – користувачі та виробники нових технологій і продуктів повинні попередньо мають довести їхню прийнятність;

– раціональне використання відновлюваних ресурсів (прісної води, ґрунтів, живих природних ресурсів);

– мінімізація вилучення невідновлюваних природних ресурсів.

Основним завданням екологічної політики в Україні є досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища [223]. Поняття «навколишнє середовище» необхідно розуміти як таке, що оточує все людське суспільство, а не лише окремо взяту особу. Для того, щоби наголосити на природоохоронному аспекті проблеми, застосовується термін «охорона навколишнього природного середовища». При цьому об'єктами виступають природні об'єкти (земля, надра, вода, ліси, тваринний світ, повітря); природні ресурси (джерела споживання природи людиною) і природні комплекси (території, на яких функціонує декілька природних об'єктів, що охороняються державою відповідно до чинного законодавства).

На наш погляд, погіршення стану навколишнього природного середовища в Україні спричинене такими чинниками:

- застарілі технології виробництва та старіюча інфраструктура більшості промислових та сільськогосподарських підприємств;
- різке збільшення кількості транспортних засобів;
- зростання обсягів неочищених викидів стічних вод і викидів в повітря через перевантаження або відсутність відповідних очисних споруд.

Таким чином, нехтування вимогами щодо використання ресурсного потенціалу країни у сучасних умовах може призвести до небажаних наслідків: зменшення родовищ корисних копалин; зміни кліматичних умов; антропогенних ускладнень та катастроф [41, с. 241].

Держава несе основну відповідальність за збереження навколишнього середовища, його охорону, раціональне та науково обґрунтоване природокористування. Екологічний напрям діяльності займає особливе місце в системі функцій держави. Його пріоритетність має бути надзвичайно високою, зважаючи на нестабільну екологічну ситуацію в нашій країні і в світі загалом, наростання екологічної кризи і можливі її руйнівні наслідки. Під екологічною функцією сучасної держави розуміють діяльність з охорони, відтворення та оздоровлення навколишнього природного середовища,

раціонального використання природних ресурсів, що є власністю держави, юридичних та фізичних осіб, гарантування екологічної безпеки, охорони і захисту екологічних прав фізичних і юридичних осіб [170, с. 10]. Екологічна функція держави має бути не лише однією із пріоритетних, а й основоположною, оскільки покликана впливати на інші функції держави і в результаті сприяти збереженню навколишнього природного середовища для прийдешніх поколінь. Разом із цим складною дилемою в її реалізації є узгодження екологічних й економічних інтересів суспільства, які одночасно гарантували б захист прав людини на чисте, здорове, сприятливе для життя природне середовище, що проголошено Конституцією України, та економічний добробут громадян [291].

Таким чином, з одного боку, відповідно до ст. 16 Конституції України, обов'язком держави є гарантування екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу та збереження генофонду [222]. А з іншого боку – в сучасних умовах зростання техногенного середовища руйнується здатність до відтворення не лише природи, а й людини. Адже питома вага чинника навколишнього середовища у формуванні репродуктивного здоров'я складає 49% [386, с. 12]. Отже, необхідно змінювати характер сьогоденного нестійкого розвитку суспільства.

Парадигма сталого людського розвитку вимагає вирішення завдань, пов'язаних із запобіганням виникненню екологічних проблем та мінімізацією негативних соціально-економічних наслідків техногенних катастроф, спричинених сучасною промисловою еволюцією. Адже господарська діяльність підприємств може завдавати природному середовищу екологічні, економічні та соціальні збитки через знищення елементів довкілля, забруднення його викидами, стоками, відходами, через нераціональне використання природних ресурсів, вичерпання природних комплексів; порушення екологічних зв'язків у середовищі існування [143, с. 16].

Окрім цього, супроводжуючись високою ресурсо- та енергоємністю виробництва, великими фінансовими витратами на ліквідацію наслідків забруднення – значно більшими, ніж попередження забруднення завдяки впровадженню екологічно безпечних технологій та методів господарювання, вітчизняна промисловість втрачає конкурентоспроможність. З огляду на це важливим є спрямування фінансових можливостей на екологічну модернізацію національного господарства [68, с. 33]. В умовах постійного зростання вартості енергоносіїв, палива і сировини, загальної нестачі або навіть повної відсутності коштів на закупівлю нових виробничих фондів проблема їхнього відновлення на підприємствах без допомоги ззовні є невирішеною [399, с. 216].

Таким чином, постає нагальна необхідність зосередити увагу на екологізації економіки, що передбачає сукупність заходів щодо регулювання та стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів господарювання різних галузей промисловості та сільського господарства, котрі здійснюються з метою забезпечення збалансованості соціально-економічної й екологічної систем на принципах сталого людського розвитку.

Загалом процес екологізації економіки має охоплювати систему відповідних цілей:

– збереження та відновлення потенціалу навколишнього природного середовища (збереження екосистем, стабілізація клімату, раціональне природокористування, зменшення забруднення, викорінення насильства щодо людини та природи загалом);

– збереження та розвиток цивілізації (підвищення рівня та якості життя населення, насамперед це стосується гарантування послуг з охорони здоров'я та екологічної безпеки);

– оптимізація темпів економічного зростання (зростання національного доходу, стимулювання інвестицій, глобальне партнерство).

Досягнення зазначених цілей передбачає виконання таких функцій: ціннісної, коеволюційної, ресурсозберігальної, обмежувальної, стимулювальної, зрівноважувальної (рис. 3.10).

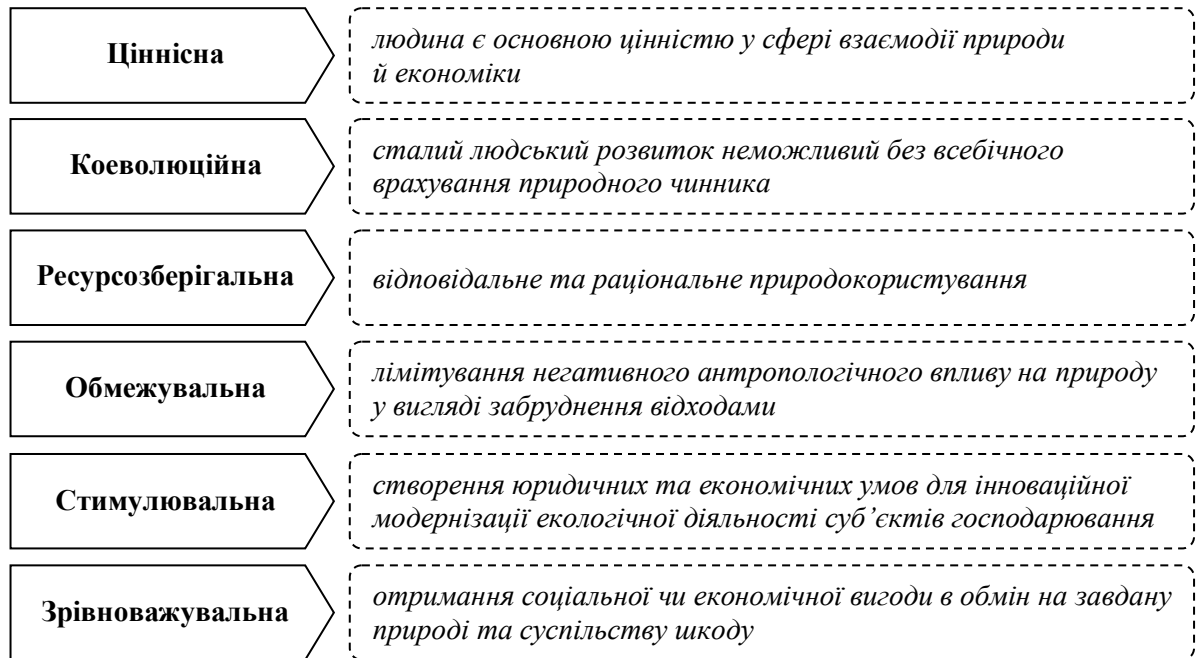

Рис. 3.10. Основні функції екологізації економіки в умовах формування засад сталого людського розвитку

Джерело: розроблено автором.

Водночас перехід суб'єктів підприємництва на еколого-інноваційний шлях розвитку має бути спрямований насамперед на задоволення матеріальних потреб за умов екологізації їхньої діяльності, що передбачає:

- 1) виробництво та застосування засобів захисту довкілля від забруднення;
- 2) заміну екологічно несприятливих виробів і послуг екологічно досконалішими чи такими, що сприяють зменшенню матеріало- та енергоємності систем [171, с. 98].

Варто зауважити, що суб'єкти господарювання не зацікавлені в екологізації виробництва, оскільки їхня мета – отримання прибутку в короткостроковому періоді, що, на відміну від довгострокового прибутку, зростає за умови ігнорування екологічних вимог. Держава зобов'язана запропонувати їм вигідну фінансову модель співпраці, що передбачає, з

одного боку, гарантування вигоди від природоохоронних витрат і стимулювання до використання ресурсо- та енергозберігаючих технологій, а з іншого – генерування фінансових ресурсів на реалізацію екологічних програм і заходів.

Умовою доцільності державного регулювання екологічної модернізації має бути перевищення економічного ефекту, отриманого суспільством саме від екологізації діяльності підприємств, над сумарними витратами ($B + OB$) за відрахуванням надходжень (H), тобто має задовольнятися умова:

$$E \geq B + OB - H \quad (3.1) \quad \text{або} \quad H + E \geq B + OB, \quad (3.2)$$

де E – ефект, отриманий державою від переорієнтування підприємств на екологічне виробництво;

OB – операційні витрати держави [475, с. 69].

Загалом до природоохоронних заходів належать усі види господарської діяльності, спрямовані на зниження чи ліквідацію негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, збереження, покращення і раціональне використання природноресурсного потенціалу країни [475, с. 60]. Фінансове забезпечення природоохоронної діяльності передбачає законодавчо усталену систему джерел і форм фінансування сфери охорони навколишнього природного середовища; від нього залежить успішність вирішення нагальних екологічних проблем, а загалом – стан довкілля в Україні [68, с. 21].

Чільне місце серед джерел фінансових ресурсів, що спрямовуються на природоохоронні цілі, відводиться екологічному оподаткуванню. У зарубіжних країнах екологічні податки є стимулом інвестиційно-інноваційної діяльності та засобом і методом для вирішення проблем, пов'язаних із перерозподілом коштів для збільшення фінансування програм, спрямованих на раціональне природокористування та збереження якості навколишнього природного середовища [624, с. 56]. Екологічний податок

може розглядатися як інструмент обмеження випуску екологічно шкідливої продукції та загалом як економічний інструмент екологізації виробництва (важливо, щоб цей податок не стягувався з усіх природокористувачів, а лише з тих, хто забруднює довкілля) [31, с. 14].

Екологічне оподаткування актуалізується у працях А. Пігу. У книзі «Економіка добробуту» [690] вчений розширив традиційне уявлення про добробут людини такими вимірами, як якість довкілля, характер праці, рівень безпеки у суспільстві. Він також зазначав, що люди розподіляють ресурси між теперішнім і майбутніми поколіннями на підставі раціональної системи переваг, тобто надають перевагу незначним сучасним благам перед значним рівнем добробуту у майбутньому.

А. Пігу стверджував, що суб'єкти господарювання, які негативно впливають на навколишнє природне середовище, зобов'язані сплачувати за це податки, а також має функціонувати система стимулювання природоохоронної діяльності у вигляді дотацій. Відповідно до поглядів ученого оптимальна ставка екологічного податку має дорівнювати граничному екологічному збитку, причому суттєвим є збиток, що відповідає оптимуму Парето. Однак, існують певні перешкоди для практичної реалізації концепції податків А. Пігу, адже надзвичайно важливим є питання, яким чином використовуватимуться доходи від екологічних податків.

Складно дати відповідь на це питання за сучасних вітчизняних реалій. В Україні система екологічного оподаткування охоплює екологічний податок і рентну плату. Відповідно до ст. 9 Податкового кодексу України вони належать до загальнодержавних податків і зборів. Так, у ст. 14 Податкового кодексу України зазначається, що екологічний податок є загальнодержавним обов'язковим платежем, що стягується за фактичними обсягами викидів в атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їхніми виробниками, утворених радіоактивних відходів та радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 р., а рентна плата –

загальнодержавним податком, який стягується за користування надрами для видобування корисних копалин; за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; за користування радіочастотним ресурсом України; за спеціальне використання води; за спеціальне використання лісових ресурсів; за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України [385].

Екологічний податок введений з 1 січня 2011 р. Податковим кодексом України на заміну збору за забруднення навколишнього природного середовища. До 31 липня 2014 р. екологічний податок зараховувався до спеціальних фондів державного та відповідних місцевих бюджетів, а тому витрати на охорону навколишнього природного середовища мали цільове спрямування і здійснювалися в межах зазначених фактичних надходжень. Після внесення змін до Бюджетного кодексу України екологічний податок, як і рентна плата, зараховується до загальних фондів державного та відповідних місцевих бюджетів (ст. 29, 64, 66, 69) [56]. Це означає, що зазначені податкові надходження мають переважно фіскальну спрямованість.

Згідно з даними рис. 3.11 можна зробити висновок, що після прийняття Податкового кодексу України в абсолютному вираженні рівень надходжень екологічного податку до зведеного бюджету суттєво підвищився. Однак враховуючи те, що у нашій країні ці податкові надходження мають переважно фіскальну спрямованість, а також високий рівень негативних екологічних наслідків, складно оцінити ефективність і цільове використання (відповідно до природоохоронної мети) акумульованих таким чином коштів бюджету.

Загалом основою ідеології екологічного оподаткування є встановлення податкового навантаження на використання природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища та виробництво товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику. У європейській

практиці (Німеччина, Польща) існує так звана система екологічного оподаткування акцизного типу. Вона передбачає стягнення акцизу з тих товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику, та спрямування цих коштів на заходи щодо технологічної модернізації шкідливого виробництва. Впровадження такої системи у вітчизняну практику, безумовно, сприятиме мобілізації додаткових фінансових ресурсів держави для вирішення питань з екологізації національної економіки.

Рис. 3.11. Динаміка надходжень до доходів Зведеного бюджету України збору за забруднення навколишнього природного середовища та екологічного податку у 2006–2014 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України, Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень і Міністерства фінансів України [164; 57; 388].

Отже, разом із прийняттям Податкового кодексу України відбулися відповідні зміни в системі екологічного оподаткування, які переважно пов'язані із підвищенням ставок, спрощенням розрахункової процедури, запровадженням нових платежів, встановленням понижувального коефіцієнта у разі переходу виробництва на технології ресурсо- та енергозбереження. Однак Податковий кодекс України не містить положень

щодо оподаткування виробництва товарів і послуг, які мають високий рівень екологічного ризику. Практично відсутній механізм пільгового оподаткування екологічно безпечної діяльності промислових та сільськогосподарських підприємств. Умови сплати екологічного податку не передбачають його збільшення у разі понаднормового забруднення довкілля і навпаки.

З метою підвищення ефективності податкового регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища необхідна орієнтація оподаткування на вирішення таких завдань: зміщення податкового навантаження у ті сектори економіки, які завдають найбільшої шкоди довкіллю; податкове стимулювання інвестицій в охорону навколишнього природного середовища; введення акцизу на товари і послуги, які мають високий рівень екологічного ризику, та використання цих коштів на інтенсивне впровадження технологій ресурсо- та енергозбереження.

Практика підтверджує, що у сучасних умовах суб'єктам господарювання вигідніше сплатити екологічний податок, аніж встановлювати дороге безпечне та природоохоронне обладнання. З метою стимулювання суб'єктів господарювання до екологобезпечної діяльності необхідно надавати їм адресні податкові пільги щодо діяльності у сфері поводження з відходами, знижувати розмір ставки податку на прибуток за умови запровадження технологій ресурсо- та енергозбереження. Слушною є думка, що з урахуванням високих розмірів ставок оподаткування доданої вартості та прибутку доцільно знизити ставки оподаткування при виробництві та продажу екологічної техніки чи товарів, які відповідають екологічним стандартам [607, с. 179].

Отже, на сьогодні охорона навколишнього природного середовища охоплює систему глобальних і локальних заходів, спрямованих на запобігання порушенню екологічної рівноваги та ліквідацію наслідків цього порушення, на забезпечення такого навколишнього середовища, яке відповідає людині як природно-суспільній істоті. В Україні фінансування

таких заходів здійснюється у вигляді капітальних інвестицій і поточних витрат. Капітальні інвестиції передбачають витрати на будівництво нових, розширення, реконструкцію, реставрацію, технічне переоснащення діючих підприємств, об'єктів, капітальний ремонт та придбання устаткування природоохоронного призначення. До складу поточних належать витрати, які здійснюються на підтримку (утримання та експлуатацію) об'єктів (основних засобів природоохоронного призначення) в робочому стані.

Як свідчать дані рис. 3.12, у 2006–2011 рр. пріоритет у витрачанні бюджетних коштів із природоохоронною метою надавався капітальним інвестиціям, а з 2012 р., на фоні загального зменшення видатків на охорону навколишнього природного середовища, бюджетні кошти спрямовувалися переважно на поточні витрати.

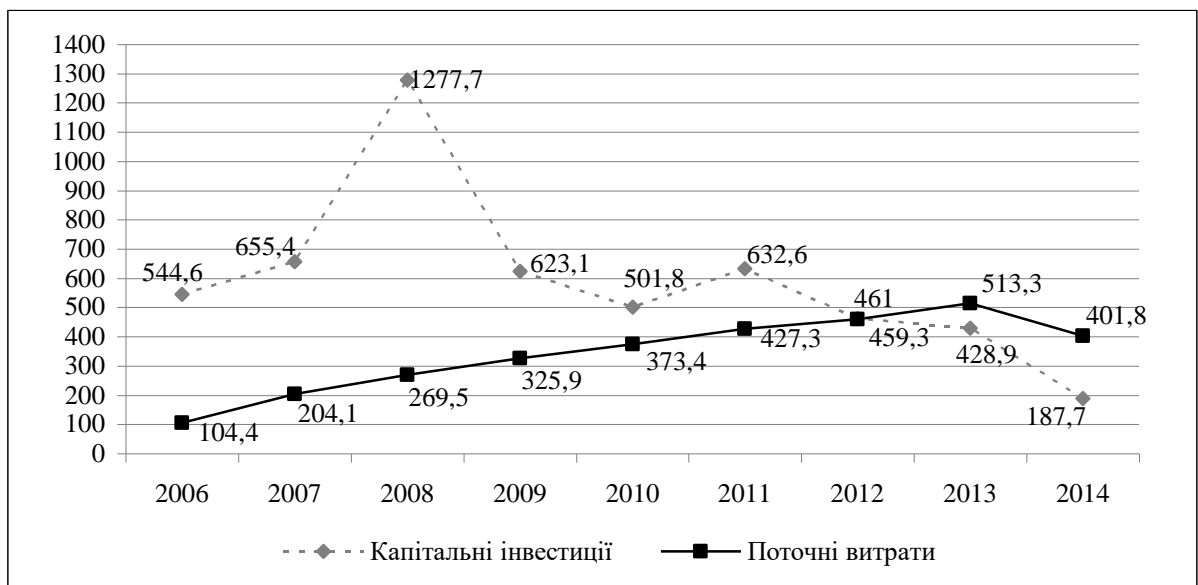

Рис. 3.12. Капітальні інвестиції та поточні витрати на охорону навколишнього природного середовища в Україні, що здійснювалися за рахунок бюджетних коштів у 2006–2014 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

Порівнявши дані рис. 3.11 та 3.12, доходимо висновку, що обсяг бюджетних коштів від екологічного податку (збору за забруднення

навколишнього природного середовища) за аналізований період (окрім 2008 р.) перевищував обсяг бюджетних коштів, залучених для вирішення проблем у сфері навколишнього природного середовища.

Таким чином, представлена динаміка негативно характеризує фінансову політику держави у досліджуваній сфері та водночас засвідчує, що державні фінанси володіють достатнім потенціалом щодо збільшення видатків на охорону навколишнього природного середовища, обсяг яких сьогодні є недостатнім для здійснення необхідних природоохоронних заходів. За даними рис. 3.13 можна зробити висновок, що частка видатків на охорону навколишнього природного середовища у загальних видатках зведеного бюджету за 2001–2015 рр. була незначною і коливалася в межах від 0,67% до 1,26%.

Рис. 3.13. Динаміка частки видатків на охорону навколишнього природного середовища у загальних видатках Зведеного бюджету України у 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Більша частина бюджетних коштів у 2001–2015 рр. – від 72% до 83% – виділялася з Державного бюджету України (рис. 3.14), які переважно

спрямовувалися на запобігання забрудненню навколишнього природного середовища та ліквідацію його наслідків, на фундаментальні та прикладні дослідження і розробки у сфері охорони довкілля. Відповідно з місцевих бюджетів виділялося від 17% до 28% усіх бюджетних коштів, за рахунок яких фінансувалися заходи із запобігання забрудненню навколишнього природного середовища та ліквідації його наслідків, збереження природно-заповідного фонду та ін.

Рис. 3.14. Структура видатків Зведеного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища у 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

За досліджуваний період максимальна амплітуда коливань видатків Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища становила 97%, місцевих бюджетів – 84%, зведеного бюджету – 95%. У 2002 р., 2005–2008 рр., 2010 р., 2012 р. та 2013 р. темпи зростання видатків Державного бюджету України у цій сфері перевищували темпи зростання видатків місцевих бюджетів. Відповідно періоди 2003 р., 2004 р., 2009 р., 2011 р., 2014 р. та 2015 р. характеризувалися перевищенням темпів зростання видатків місцевих бюджетів на охорону довкілля порівняно з

видатками Державного бюджету України. Найнижчі темпи зростання видатків зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища спостерігалися у 2014 р. (62,5%), а найвищі – у 2015 р. (157%) (рис. 3.15).

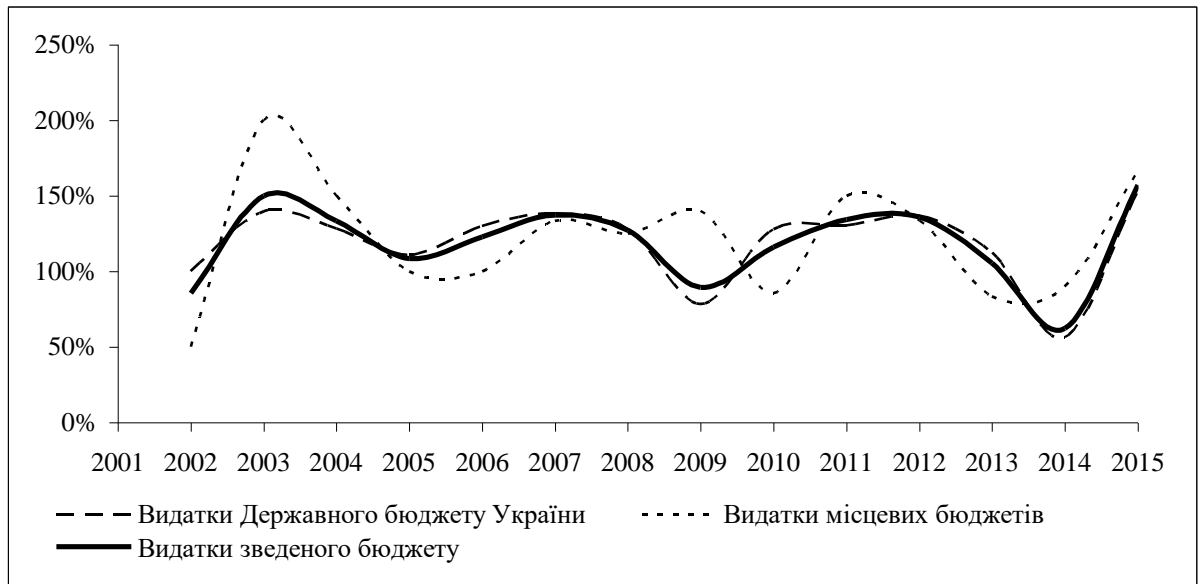

Рис. 3.15. Динаміка темпів зростання видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища у 2001–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах обмеженості фінансових ресурсів нашої держави важливо правильно визначити пріоритети в екологічній сфері. Адже діюча сьогодні в Україні система платежів за негативний вплив на навколишнє середовище не зовсім відповідає фіскальним та стимулювальним цілям їхнього стягування. Екологічний податок не виконує функції стимулювання та не спрямований на досягнення конкретних екологічних результатів, а виступає своєрідною платою за користування навколишнім середовищем. Вважаємо, що між рівнем екологічного оподаткування та динамікою видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища має існувати пряма залежність.

Водночас поповнення бюджету за рахунок надходжень від екологічного оподаткування має позитивно впливати на екологізацію вітчизняної економіки. Одним із основних завдань екологізації виробництва є перехід до підприємництва, зорієнтованого на випуск екологічно чистої продукції, особливо в агропромисловому комплексі. Економічний механізм виробництва екологічно чистої продукції повинен включати пільгове оподаткування, пільгове кредитування, державне фінансування природоохоронних заходів, пільгові умови придбання екологічно безпечного обладнання.

3.4. Видатки бюджету в системі критеріальних показників сталого людського розвитку

Забезпечення сталого людського розвитку є надзвичайно складним завданням, оскільки залежить від багатьох чинників, у тому числі латентних, що відображають різноманітні аспекти життєдіяльності населення. Важлива роль у цьому процесі відводиться видаткам бюджету, що спрямовуються на розвиток людського потенціалу. Однак з метою досягнення максимального рівня реалістичності та обґрунтованості дослідження необхідно проаналізувати й інші показники, які відображають соціальні, економічні та екологічні умови життя людей.

Для послідовності дослідження спочатку висунемо припущення, що між показниками соціальних та економічних аспектів сталого людського розвитку існує тісний причинно-наслідковий зв'язок. При цьому соціальні умови життєдіяльності населення пропонуємо відображати відповідними сукупностями показників у сферах охорони здоров'я, освіти, соціального захисту і соціального забезпечення. Економічні умови життєдіяльності населення, на наш погляд, окрім видатків бюджету на розвиток людського потенціалу, відображають такі показники: номінальний ВВП у розрахунку на

одну особу; середньомісячна заробітна плата; сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство; чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму; сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство. У процесі вибору показників для дослідження враховувалася наявність певних логічних зв'язків.

Перевірка істинності нашого припущення базується на проведенні канонічного кореляційного аналізу. Для практичної реалізації дослідження застосуємо програмний пакет статистичного аналізу «STATISTICA 10», який дає можливість для опрацювання великих масивів інформації. Аналіз дасть змогу визначити місце видатків бюджету у системі критеріальних показників сталого людського розвитку, а також виявити ті показники, коливання яких безпосередньо залежить від обсягу відповідних коштів бюджету.

Канонічний кореляційний аналіз, на відміну від стандартного аналізу кореляцій, дає змогу вивчити взаємозв'язок між двома множинами випадкових величин. При його проведенні обмежуються розглядом найбільш корельованих лінійних комбінацій змінних (канонічних змінних) із кожної множини:

$$d_{k1} = a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_mx_m, \quad (3.3)$$

$$d_{k2} = b_1y_1 + b_2y_2 + \dots + b_ny_n, \quad (3.4)$$

$$n \leq m,$$

де d_{k1} і d_{k2} – k -та пара канонічних змінних;

x_i – i -ий показник першої множини;

y_j – j -ий показник другої множини;

a_i, b_j ($i=1, \dots, m; j=1, \dots, n$) – вагові коефіцієнти.

Канонічні величини d_{k1} і d_{k2} мають максимально корелювати між собою, тобто має бути стохастичний зв'язок. Розв'язавши рівняння $d_{k1}=d_{k2}$, де $k=1, \dots, n$, отримаємо канонічні корені, кількість яких дорівнює кількості

змінних у меншій множині. При цьому важливим є виконання умови, що змінні у вибірці мають мати багатовимірний нормальний розподіл.

Аналіз канонічної кореляції проведемо за період з 2001 по 2014 р. за даними Державної служби статистики України. Під час перевірки передумов застосування методу канонічної кореляції встановлено, що сукупність розглянутих показників, поданих у табл. 3.3, 3.4, 3.8, має багатовимірний нормальний розподіл. Вивчення діаграм розсіювання дало змогу зробити висновки, що за більшістю показників відсутні «викиди».

На першому етапі перевірки істинності нашого припущення з'ясуємо наявність зв'язку між показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення (показники x_1 – x_6 , табл. 3.3), та показниками, які характеризують сферу охорони здоров'я (табл. 3.4).

Таблиця 3.3

Сукупність показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення

Роки	Видатки зведеного бюджету на охорону здоров'я, млрд грн	Номинальний ВВП на одну особу, грн	Середньомісячна заробітна плата, грн	Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, млн. осіб	Сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	Видатки зведеного бюджету на освіту, млрд грн	Видатки зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд грн	Видатки зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища, млрд грн
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9
2001	6,5	4195	311	520,8	40,4	607,0	9,9	11,6	0,7
2002	7,5	4681,9	376	608,1	38,5	658,3	12,3	12,6	0,6
2003	9,8	5591,5	462	708,6	31,1	736,8	14,9	12,9	0,9
2004	12,1	7272,9	590	911,8	23,1	903,5	18,3	19,5	1,2
2005	15,5	9371,6	806	1321,4	13,0	1229,4	26,8	40,1	1,3
2006	19,6	11630,2	1041	1611,7	9,7	1442,8	33,8	41,6	1,6
2007	26,7	15496,5	1351	2012,1	5,7	1722,0	44,4	48,7	2,2
2008	33,6	20494,9	1806	2892,8	3,2	2590,4	61	53,1	2,8
2009	36,5	19832,3	1906	3015,3	2,6	2754,1	66,8	78,8	2,5
2010	44,8	23600,4	2239	2239	3,9	3072,7	79,8	85,5	2,9
2011	52,1	28813,9	2633	3841,7	3,4	3456,0	69,2	86,7	3,9
2012	58,5	30912,5	3026	4134,2	4,0	3591,8	82,7	125,4	5,3
2013	61,6	31988,7	3265	4454,2	3,7	3814,0	87,5	145,0	5,6
2014	57,2	35834,0	3480	4563,3	3,2	4048,9	100,1	138,0	3,5

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [478].

Результати проведеного канонічного аналізу вказують на високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9996$), що свідчить про наявність надзвичайно тісного зв'язку між досліджуваними сукупностями показників. Рівень значущості становить майже 100% ($p=0,00000$). Це означає, що канонічне значення R , яке відображає щільність зв'язку між зваженими сумами змінних у кожній із множин, є дуже значущим. Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=134,439$ за необхідного критичного значення 36.

Таблиця 3.4

Сукупність показників, які характеризують сферу охорони здоров'я

Роки	Чисельність населення, тис. осіб	Очікувана тривалість життя при народженні, років	Кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань, тис.	Кількість лікарняних ліжок всього, тис.	Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів (кількість відвідувань за зміну), тис.	Кількість лікарів усіх спеціальностей всього, тис.
	У ₁	У ₂	У ₃	У ₄	У ₅	У ₆
2001	48457	68,33	33192	466	980	226
2002	48230,3	68,32	32233	465	980	224
2003	47813,0	68,24	32585	458	981	223
2004	47451,6	68,22	32573	451	987	223
2005	47105,2	67,96	32912	445	990	224
2006	46787,8	68,1	32240	444	998	225
2007	46509,4	68,25	32807	440	992	223
2008	46258,2	68,27	32467	437	987	222
2009	46053,3	69,29	33032	431	1000	225
2010	45870,7	70,44	33080	429	993	225
2011	45693,3	71,02	32381	412	999	224
2012	45576,7	71,15	31162	404	1023	217
2013	45482,7	71,37	31024	398	1037	217
2014	43721,8	71,37	26881	336	912	186

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [478].

На основі даних табл. 3.5 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері охорони здоров'я.

Результати аналізу підтвердили, що на динаміку чисельності наявного населення (u_1) впливають усі показники, що характеризують економічні умови його життєдіяльності. Показник очікуваної тривалості життя при народженні (u_2) пов'язаний з обсягом видатків бюджету на охорону здоров'я, номінальним ВВП у розрахунку на одну особу, середньомісячною

заробітною платою, сукупними ресурсами та сукупними витратами домогосподарств.

Таблиця 3.5

Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	y_1	y_2	y_3	y_4	y_5	y_6
x_1	-0,91	0,93	-0,55	-0,85	0,17	-0,51
x_2	-0,95	0,91	-0,63	-0,90	0,04	-0,60
x_3	-0,94	0,92	-0,64	-0,90	0,06	-0,60
x_4	-0,92	0,87	-0,62	-0,88	0,10	-0,58
x_5	0,85	-0,56	0,29	0,65	-0,18	0,29
x_6	-0,94	0,91	-0,57	-0,87	0,08	-0,54

Разом із цим, спостерігається помірний кореляційний зв'язок між кількістю вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3) та показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5)). Показник загальної кількості лікарняних ліжок (y_4) пов'язаний з показниками, що визначають економічні умови життєдіяльності населення. Кількість відвідувань за зміну в амбулаторно-поліклінічних закладах (y_5) практично не залежить від показників, що визначають економічні умови життєдіяльності. Помірний зв'язок спостерігається між кількістю лікарів усіх спеціальностей (y_6) та показниками, що окреслюють економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5)).

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.6 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

Таблиця 3.6

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9997	134,44	36	0,0000
2	0,9995	86,55	25	0,0000
3	0,9911	41,79	16	0,0004
4	0,9423	15,58	9	0,0763
5	0,4304	1,35	4	0,8535
6	0,0477	0,01	1	0,9031

За даними табл. 3.6 можна визначити, що статистично значущими є перші чотири канонічні корені. Обмежимося розглядом першого кореня, для якого спостерігається максимальне значення $R=0,9997$, і відповідної пари канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої та другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11}^{(1)} = -0,07x_1 + 1,19x_2 - 1,42x_3 - 0,23x_4 + 0,85x_5 + 0,33x_6, \quad (3.5)$$

$$d_{12}^{(1)} = 1,2y_1 + 0,42y_2 - 0,16y_3 + 0,34y_4 - 0,36y_5 - 0,15y_6. \quad (3.6)$$

Детальний розгляд поданих канонічних вагових коефіцієнтів дає змогу з'ясувати, якою мірою конкретні показники в кожній із сукупностей впливають на канонічну змінну. Отже, можна простежити, що для сукупності показників, які відображають економічні умови життєдіяльності населення, найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник середньомісячної заробітної плати (x_3). Для показників, що характеризують стан справ у сфері охорони здоров'я, такий внесок забезпечує показник чисельності наявного населення (y_1).

Водночас необхідно зазначити, що канонічні вагові коефіцієнти та коефіцієнти канонічної кореляції не дають змоги отримати інформації про те,

яку частку дисперсії кожен канонічний корінь пояснює в змінних. Однак на основі розгляду навантаження канонічних чинників (коефіцієнтів кореляції між канонічними змінними і показниками з кожної сукупності) можна зробити висновки про те, якою є частка пояснюваної дисперсії.

Аналіз факторної структури першої та другої сукупностей засвідчує, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають усі показники x_1 – x_6 , а на другу змінну – y_1, y_2, y_4 (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Факторне навантаження канонічних змінних $d_{11}^{(1)}$, $d_{12}^{(1)}$

Канонічна змінна $d_{11}^{(1)}$		Канонічна змінна $d_{12}^{(1)}$	
x_1	–0,88	y_1	0,9
x_2	–0,89	y_2	–0,67
x_3	–0,88	y_3	0,4
x_4	–0,89	y_4	0,74
x_5	0,98	y_5	–0,2
x_6	–0,89	y_6	0,39

Джерело: розраховано та складено автором.

На основі кореляцій між канонічними змінними та показниками з кожної сукупності одержуємо міру надлишковості, яка підтверджує, наскільки реальна варіація в одній множині змінних пояснюється іншою множиною. Так, загальна надлишковість для першої сукупності становить 82%, тобто показники, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, пояснюють 82% варіації показників, що характеризують сферу охорони здоров'я, котрі відповідно пояснюють 36% варіації показників першої сукупності.

Отже, перший етап перевірки нашого припущення дав змогу визначити існування залежності між виокремленими сукупностями показників, що відповідно відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу охорони здоров'я.

На другому етапі дослідимо характер зв'язків між сформованою сукупністю показників, що відображають економічні умови життєдіяльності

населення (показники x_2 – x_7 , табл. 3.3), та показниками, які характеризують стан справ у сфері освіти (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Сукупність показників, які характеризують сферу освіти

Роки	Випущено фахівців ВНЗ I-IV рівнів акредитації, тис. осіб	Підготовлено (випущено) кваліфікованих робітників професійно-технічними закладами, тис. осіб	Охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях, %	Охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості, %	Охоплення дітей повною загальною середньою освітою, %	Охоплення вищою освітою осіб віком 17–22 років, %
	z_1	z_2	z_3	z_4	z_5	z_6
2001	460,3	278,8	73,3	24,4	98,1	32,5
2002	512,2	282,4	79,5	27,5	98,3	34,8
2003	579,4	275,6	82,6	29,9	97,8	35,0
2004	464,4	283,4	85,8	33,2	99,1	37,2
2005	515,1	286,6	86,9	38,0	99,3	41,8
2006	551,5	289,3	87,2	41,7	99,4	44,1
2007	602,7	285,1	87,3	44,9	99,5	45,4
2008	623,3	269,6	88,0	47,6	99,7	46,3
2009	642,1	239,4	86,5	47,8	99,1	46,9
2010	654,7	247,4	87,4	49,7	97,3	47,0
2011	626,5	240,1	87,6	53,2	98,8	45,9
2012	612,9	202,1	90,1	55,7	99,5	45,7
2013	576,3	227,3	91,4	57,1	99,6	46,1
2014	484,5	182,0	82,5	57,5	99,4	43,0

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [478].

Результати проведеного канонічного аналізу вказують на високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9998$), що свідчить про наявність надзвичайно тісного взаємозв'язку між відповідними сукупностями показників. Рівень значущості дорівнює майже 100% ($p=0,00000$). Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=105,363$ за необхідного критичного значення 36.

На основі даних табл. 3.9 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері освіти.

Таблиця 3.9

**Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників,
що відображають економічні умови життєдіяльності населення та
характеризують сферу освіти**

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	z_1	z_2	z_3	z_4	z_5	z_6
x_2	0,44	-0,89	0,57	0,97	0,38	0,75
x_3	0,43	-0,90	0,57	0,96	0,37	0,74
x_4	0,43	-0,87	0,59	0,96	0,50	0,75
x_5	-0,64	0,54	-0,82	-0,93	-0,53	-0,97
x_6	0,50	-0,88	0,58	0,97	0,34	0,78
x_7	0,51	-0,87	0,58	0,97	0,33	0,80

Як засвідчують дані табл. 3.9, на показник випуску фахівців ВНЗ I–IV рівнів акредитації (z_1) найбільший вплив має показник чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Кореляційний коефіцієнт ($R=-0,64$) відображає, що при збільшенні чисельності цієї категорії населення зменшується кількість фахівців, випущених вищими навчальними закладами.

Показник, що характеризує чисельність підготовлених професійно-технічними закладами кваліфікованих робітників (z_2), пов'язаний із такими показниками, як номінальний ВВП на одну особу (x_2), середньомісячна заробітна плата (x_3), сукупні ресурси домогосподарств (x_4), сукупні витрати домогосподарств (x_6), та з видатками зведеного бюджету на освіту (x_7).

На показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях (z_3), найбільше впливає показник чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Коефіцієнт кореляції ($R=-0,82$) свідчить, що збільшення чисельності цієї категорії населення призводить до зменшення частки охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у міських поселеннях

Показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості (z_4), пов'язаний прямим кореляційним зв'язком із показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5), з яким спостерігається обернений зв'язок). Слабкий зв'язок мають показники охоплення дітей повною загальною середньою освітою (z_5) та економічних умов життєдіяльності населення. Це можна пояснити обов'язковістю повної загальної середньої освіти в Україні.

Показник охоплення вищою освітою осіб віком 17–22 роки (z_6) достатньо тісно пов'язаний з усіма показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення. Однак найбільший обернений зв'язок спостерігається із показником чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Коефіцієнт кореляції ($R=-0,97$) свідчить, що із збільшенням чисельності цієї категорії населення зменшується кількість осіб, які мають доступ до вищої освіти.

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.10 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

За даними табл. 3.10 доходимо висновку, що статистично значущими є перші чотири канонічні корені. Детальніше розглянемо перший корінь, для якого спостерігається максимальне значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9998$), і відповідну пару канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої і другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11}^{(2)} = 1,21x_2 - 0,14x_3 + 0,81x_4 - 0,14x_5 - 1,37x_6 + 0,37x_7, \quad (3.7)$$

$$\mathbf{v}d_{12}^{(2)} = 0,14z_1 + 0,04z_2 - 0,17z_3 + 1,4z_4 + 0,2z_5 - 0,5z_6. \quad (3.8)$$

Таблиця 3.10

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9998	105,36	36	0,0000
2	0,9934	52,95	25	0,0009
3	0,9440	24,78	16	0,0739
4	0,8214	10,36	9	0,3221
5	0,5445	3,06	4	0,5477
6	0,3352	0,77	1	0,3788

Отже, для сукупності показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник сукупних витрат домогосподарств (x_6). Для показників, які характеризують сферу освіти, такий внесок забезпечує показник охоплення освітою у дошкільних навчальних закладах дітей віком 3–5 років, які проживають у сільській місцевості (z_4).

Аналіз факторної структури першої й другої сукупностей дає змогу стверджувати, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають усі змінні x_2 – x_7 , а на другу змінну – z_2 , z_4 , z_6 (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Факторне навантаження канонічних змінних $d_{11}^{(2)}$, $d_{12}^{(2)}$

Канонічна змінна $d_{11}^{(2)}$		Канонічна змінна $d_{12}^{(2)}$	
x_2	0,98	z_1	0,41
x_3	0,98	z_2	–0,85
x_4	0,99	z_3	0,62
x_5	–0,84	z_4	0,97
x_6	0,96	z_5	0,54
x_7	0,95	z_6	0,78

Джерело: розраховано та побудовано автором.

Загальна надлишковість для першої сукупності становить 91%, тобто показники, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, пояснюють 91% варіації показників, що характеризують сферу освіти, котрі відповідно пояснюють 52% варіації показників першої сукупності.

Отже, другий етап перевірки істинності нашого припущення дав змогу визначити існування залежності між виокремленими сукупностями показників, що відповідно відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу освіти.

На третьому етапі перевірки нашого припущення з'ясуємо наявність зв'язку між показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення (показники x_2-x_6 , x_8 , табл. 3.3) та показниками, які характеризують стан справ у сфері соціального захисту і соціального забезпечення (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Сукупність показників, які характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення

Роки	Економічно неактивне населення, тис. осіб	Частка осіб, непрацевлаштованих після закінчення загальноосвітніх та ВНЗ I–IV рівнів акредитації, %	Частка бідного населення за національним критерієм, %	Частка бідних серед дітей, %	Частка бідних серед осіб, які працюють, %	Частка дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, %
	v_1	v_2	v_3	v_4	v_5	v_6
2001	13595,6	17,5	27,2	34,9	22,6	18,0
2002	13667,5	16,8	27,2	34,0	22,0	19,0
2003	13687,6	15,6	26,6	34,9	21,1	19,9
2004	13622,9	18,0	27,3	35,0	21,6	20,4
2005	13559,7	16,3	27,1	36,7	22,3	21,4
2006	13542,1	17,0	28,1	36,6	27,2	21,1
2007	13312,0	17,4	27,3	36,3	21,7	21,4
2008	12971,1	18,3	27,0	35,1	21,1	20,9
2009	12823,0	14,1	26,4	33,2	20,6	21,2
2010	11945,0	15,5	24,1	32,7	19,7	21,9
2011	11657,4	18,1	24,3	32,0	19,6	21,9
2012	11456,9	16,9	25,5	33,1	20,7	21,4
2013	11270,1	16,8	24,5	32,6	20,0	22,1
2014	12023,0	16,7	23,4	31,1	18,4	21,1

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [478].

Результати проведеного канонічного аналізу відображають високе значення канонічного коефіцієнта кореляції ($R=0,9953$), що свідчить про наявність надзвичайно тісного зв'язку між дослідженими сукупностями

показників. Рівень значущості складає майже 99% ($p=0,010786$). Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=53,308$ за необхідного критичного значення 36.

На основі даних табл. 3.13 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують стан справ у сфері соціального захисту і соціального забезпечення.

Таблиця 3.13

Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	v_1	v_2	v_3	v_4	v_5	v_6
x_2	-0,94	-0,01	-0,84	-0,75	-0,62	0,72
x_3	-0,94	-0,04	-0,84	-0,76	-0,61	0,71
x_4	-0,90	0,01	-0,75	-0,70	-0,57	0,70
x_5	0,67	0,08	0,50	0,32	0,31	-0,92
x_6	-0,94	-0,07	-0,84	-0,76	-0,62	0,73
x_8	-0,93	-0,12	-0,81	-0,73	-0,57	0,69

Результати проведеного аналізу засвідчили, що показник чисельності економічно неактивного населення (v_1) має тісний обернений зв'язок з показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності (за винятком показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5), з яким спостерігається посередній прямий зв'язок). Отже, поліпшення економічних умов життєдіяльності населення, у тому числі збільшення видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, сприяє зменшенню чисельності економічно неактивного населення. Водночас зі збільшенням чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, помірно зростає чисельність економічно неактивного населення.

Цікавим для нашого дослідження є те, що частка осіб, непрацевлаштованих після закінчення загальноосвітніх закладів та ВНЗ I–IV рівнів акредитації (v_2), практично не залежить від зміни показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення.

Найбільший вплив на показник v_3 мають показники x_2 , x_3 , x_6 , x_8 , тобто збільшення значення таких показників, як номінальний ВВП на одну особу, середньомісячна заробітна плата, сукупні витрати домогосподарств та видатки зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, призводить до зменшення частки бідного населення.

Показник частки бідних серед дітей (v_4) має помірний обернений зв'язок з показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності, крім показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Отже, збільшення номінального ВВП на одну особу, середньомісячної заробітної плати, сукупних доходів і сукупних витрат домогосподарств та видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення сприяє зменшенню частки бідних серед дітей.

Подібна ситуація спостерігається щодо показника частки бідних серед осіб, які працюють (v_5), що характеризується наявністю помірного оберненого зв'язку з показниками, котрі відображають економічні умови життєдіяльності, крім показника чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Це свідчить, що збільшення номінального ВВП на одну особу, середньомісячної заробітної плати, сукупних доходів і сукупних витрат домогосподарств та видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення дасть можливість зменшити частку бідних серед осіб, які працюють.

Показник частки дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (v_6), має помірний прямий зв'язок з усіма показниками, що відображають економічні умови життєдіяльності населення.

Однак найбільш суттєвий обернений зв'язок ($R=-0,92$) виявлено із показником чисельності населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими від прожиткового мінімуму (x_5). Це вказує на те, що зі збільшенням чисельності цієї категорії населення зменшується частка дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі.

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.14 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

Таблиця 3.14

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення та характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	χ^2	$\chi^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9953	58,31	36	0,0108
2	0,9512	27,93	25	0,3112
3	0,8147	12,64	16	0,6991
4	0,7123	5,55	9	0,7835
5	0,3337	0,95	4	0,9169
6	0,1676	0,19	1	0,6670

Дані табл. 3.14 свідчать, що статистично значущими є два перші канонічні корені. Розглянемо перший корінь, для якого спостерігається максимальне значення ($R=0,9953$), і відповідну пару канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої та другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11}^{(3)} = -2,6x_2 + 2,89x_3 + 0,62x_4 - 1,39x_5 - 2,32x_6 - 0,41x_8, \quad (3.9)$$

$$d_{12}^{(3)} = 0,59v_1 - 0,04v_2 + 0,48v_3 + 0,22v_4 - 0,03v_5 + 0,6v_6. \quad (3.10)$$

Розглянемо детальніше подані канонічні вагові коефіцієнти, щоби з'ясувати, якою мірою конкретні показники у кожній з виокремлених для

проведення дослідження сукупностей впливають на канонічну змінну. Так, для показників, що відображають економічні умови життєдіяльності, найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник середньомісячної заробітної плати (x_3), а для сукупності показників, які характеризують сферу соціального захисту та соціального забезпечення, такий внесок забезпечує показник частки дітей, яких народили жінки, які не перебували у зареєстрованому шлюбі (v_6).

Аналіз факторної структури першої та другої сукупностей підтверджує, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають усі показники, крім x_5 , а на другу змінну – v_1, v_3, v_4, v_5 (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Факторне навантаження канонічних змінних $d_{11}^{(3)}, d_{12}^{(3)}$

Канонічна змінна $d_{11}^{(3)}$		Канонічна змінна $d_{12}^{(3)}$	
x_2	-0,67	v_1	0,76
x_3	-0,68	v_2	0,01
x_4	-0,61	v_3	0,85
x_5	0,14	v_4	0,93
x_6	-0,67	v_5	0,71
x_8	-0,66	v_6	-0,07

Джерело: розраховано та побудовано автором.

На основі даних кореляцій між канонічними змінними та показниками з кожної сукупності доходимо висновку, що загальна надлишковість для першої сукупності становить 37%, тобто показники, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, пояснюють 37% варіації показників, що характеризують сферу соціального захисту і соціального забезпечення, які відповідно пояснюють 45% варіації показників першої сукупності.

Отже, третій етап перевірки нашого припущення також продемонстрував наявність залежності між виокремленими сукупностями показників, що відповідно відображають економічні умови життєдіяльності

населення та характеризують стан справ у сфері соціального захисту і соціального забезпечення.

Можемо зробити загальний висновок щодо наявності тісного причинно-наслідкового зв'язку між показниками, які окреслюють соціальні та економічні умови сталого людського розвитку, що в цілому підтверджує наше припущення.

Наступною стадією дослідження є доведення припущення, що дані, котрі відображають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, взаємопов'язані з показниками стану навколишнього природного середовища. Для перевірки цього припущення знову застосуємо метод аналізу канонічних кореляцій.

До показників соціальних й економічних аспектів сталого людського розвитку зарахуємо показники x_2 і x_9 (табл. 3.3), y_2 і y_3 (табл. 3.4) та z_5 і z_6 (табл. 3.8). Значення показників стану навколишнього природного середовища подано у табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Сукупність показників, які характеризують стан навколишнього природного середовища

Роки	Загальний обсяг відходів І–ІІІ класів небезпеки, тис. т	Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, млн т на рік	Обсяг шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення, млн т на рік	Обсяг скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн куб. м на рік	Забрано води з природних водних об'єктів, млн м ³	Відтворення лісів, тис. га
	W1	W	W3	W4	W5	W6
2001	23002,0	4,05	1,99	10136	17577	42,6
2002	18728,5	4,08	2,03	9613	16299	45,9
2003	31304,0	4,09	2,10	9098	15039	48,3
2004	28349,0	4,15	2,17	8697	14694	53,9
2005	21674,0	4,46	2,15	8553	15083	58,6
2006	20121,5	4,82	2,20	8484	15327	66,7
2007	20131,8	4,81	2,56	8579	16352	73,6
2008	21017,2	4,52	2,68	8342	15729	80,2
2009	20852,3	3,93	2,51	7381	14478	80,9
2010	16236,3	4,13	2,54	7817	14846	70,1
2011	15157,9	4,40	2,50	7725	14651	72,4
2012	14324,8	4,30	2,48	7788	14651	70,1
2013	12641,6	4,30	2,40	7440	13625	67,7
2014	11996,0	3,19	2,00	6354	11505	58,0

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [478].

Результати проведеного канонічного аналізу вказують на високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,9996$), що свідчить про наявність надзвичайно тісного зв'язку між обраними для дослідження сукупностями показників. Рівень значущості дорівнює майже 100% ($p=0,00004$). Статистика критерію Пірсона становить $\chi^2=79,356$ за необхідного критичного значення 36.

На основі даних табл. 3.17 проаналізуємо коефіцієнти кореляції між сукупністю показників, що визначають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, та сукупністю показників стану навколишнього природного середовища.

Таблиця 3.17

Кореляційні коефіцієнти між відповідними сукупностями показників, що відображають соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку та характеризують стан навколишнього природного середовища

Незалежна змінна	Залежна змінна					
	w_1	w	w_3	w_4	w_5	w_6
x_2	-0,83	-0,26	0,47	-0,89	-0,72	0,60
x_9	-0,76	-0,05	0,55	-0,74	-0,56	0,59
y_2	-0,80	-0,41	0,25	-0,76	-0,69	0,31
y_3	0,56	0,64	0,29	0,65	0,80	0,06
z_5	-0,31	0,25	0,26	-0,41	-0,30	0,47
z_6	-0,61	0,25	0,31	-0,76	-0,42	0,94

Результати аналізу підтвердили, що показник w_1 пов'язаний тісним оберненим зв'язком із показниками x_2 , x_9 , y_2 та помірним оберненим зв'язком із показником z_6 . Отже, можна констатувати наявність позитивної тенденції зменшення загального обсягу відходів I–III класів небезпеки при збільшенні номінального ВВП на одну особу та видатків зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища.

Позитивним також є те, що підвищення рівня освіченості осіб віком 17–22 роки та здобуття ними вищої освіти сприяє зменшенню загального обсягу відходів I–III класів небезпеки. Разом із цим спостерігається

очевидний прямий зв'язок між показником обсягу шкідливих викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення (w_2) та показником кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3). Показник обсягу шкідливих викидів в атмосферу від пересувних джерел забруднення (w_3) має незначний кореляційний зв'язок із показниками, що окреслюють соціальні й економічні умови сталого людського розвитку. Показник обсягу скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (w_4) характеризується помірним оберненим зв'язком з показниками номінального ВВП на одну особу (x_2), видатками зведеного бюджету на охорону навколишнього природного середовища (x_9), очікуваною тривалістю життя (y_2), рівнем освіченості осіб віком 17–22 роки (z_6) та прямим зв'язком із показником кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3). Показник забору води з природних водних об'єктів (w_5) пов'язаний прямим зв'язком із показником кількості вперше зареєстрованих випадків захворювань (y_3). Показник відтворення лісів (w_6) пов'язаний прямим зв'язком із показником рівня освіченості осіб віком 17–22 роки (z_6), а високий коефіцієнт кореляції ($R=0,94$) свідчить про позитивний вплив загальної інформаційної бази вищої освіти на екологічну культуру.

У підсумку отримали шість канонічних коренів, для кожного з яких у табл. 3.18 наведено значення канонічного коефіцієнта кореляції, статистик χ^2 та p .

Згідно з даними табл. 3.18, статистично значущими є два перші канонічні корені. Розглянемо детальніше перший корінь, для якого спостерігається максимальне значення кореляційного коефіцієнта ($R=0,9996$), і відповідну пару канонічних змінних.

Канонічні вагові коефіцієнти для першої й другої сукупностей показників матимуть такий вигляд:

$$d_{11}^{(4)} = -0,1x_2 - 0,34x_9 + 0,57y_2 - 0,11y_3 + 0,19z_5 + 0,86z_6, \quad (3.11)$$

$$d_{12}^{(4)} = -0,24w_1 + 0,21w_2 + 0,04w_3 - 0,97w_4 + 0,23w_5 + 0,08w_6. \quad (3.12)$$

Таблиця 3.18

Вагомість канонічних коренів, отриманих у результаті канонічного аналізу між відповідними сукупностями показників, що відображають соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку та характеризують стан навколишнього природного середовища

Канонічний корінь	Коефіцієнт канонічної кореляції R	x^2	$x^2_{\text{крит}}$	p
1	0,9996	79,36	36	0,0000
2	0,9745	33,61	25	0,1165
3	0,8655	14,19	16	0,5845
4	0,6894	5,20	9	0,8163
5	0,3406	1,01	4	0,9080
6	0,1784	0,21	1	0,6465

Таким чином, для сукупності показників, що характеризують соціальні й економічні аспекти сталого людського розвитку, найбільш унікальний внесок у значення першої канонічної змінної здійснює показник частки охоплення вищою освітою осіб віком 17–22 роки (z_6). Водночас для сукупності показників, які характеризують стан навколишнього природного середовища, такий внесок забезпечує показник обсягу скидів зворотних вод у поверхневі водні об'єкти (w_4).

Аналіз факторної структури першої і другої сукупностей дає змогу зробити висновок, що на першу канонічну змінну значне навантаження мають показники x_2 , x_9 , y_2 , z_6 , а на другу – w_1 , w_4 , w_6 (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Факторне навантаження канонічних змінних $d_{11}^{(4)}$, $d_{12}^{(4)}$

Канонічна змінна $d_{11}^{(4)}$		Канонічна змінна $d_{12}^{(4)}$	
x_2	0,91	w_1	-0,77
x_9	0,83	w_2	-0,001
y_2	0,72	w_3	0,64
y_3	-0,43	w_4	-0,90
z_5	0,50	w_5	-0,64
z_6	0,94	w_6	0,82

Джерело: розраховано та побудовано автором.

Загальна надлишковість для першої сукупності становить 56%, тобто показники, які характеризують соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, пояснюють 56% варіації показників, що вказують на стан навколишнього природного середовища, котрі відповідно пояснюють 48% варіації показників першої сукупності.

Отже, у процесі перевірки висунутого припущення підтвердилося існування залежності між сукупністю показників, що відображають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, та сукупністю показників, які характеризують стан навколишнього природного середовища.

Резюмуючи, зауважимо, що результати проведеного канонічного аналізу дали змогу виявити високу взаємозумовленість між сукупностями показників, які відображають соціальні, економічні та екологічні умови життя людей. Запропонований підхід дав можливість отримати якісно нові результати щодо місця видатків бюджету у системі показників сталого людського розвитку, які можуть бути використані у процесі розробки відповідних заходів в Україні.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Моніторинг функціонування видатків бюджету у контексті забезпечення сталого людського розвитку дає підстави зробити такі висновки.

1. Видатки бюджету безпосередньо впливають на реалізацію соціальної функції держави. Рівень цього впливу визначається не лише обсягами, а й напрямками та пропорціями їхнього розподілу. У роботі встановлено наявність зв'язку між соціальною політикою, соціальною сферою, соціальною інфраструктурою й соціальними видатками бюджету держави. Сформульовано функції соціальних видатків бюджету – обслуговуючу, забезпечувальну, відтворювальну, узгоджувальну – та принципи їхнього

здійснення: законності, соціальної корисності, державного протекціонізму, цільового спрямування, всеохопного характеру, комплексного споживчого ефекту в умовах сталого людського розвитку.

2. За допомогою показника соціально-економічної статистики – індексу Рябцева – проведено оцінювання структурних змін видатків Зведеного бюджету України за період 2001–2015 рр., спрямованих на розвиток людського потенціалу. З'ясовано, що суттєві структурні зрушення характерні для 2001–2002 рр., 2002–2003 рр., 2004–2005 рр., 2008–2009 рр., 2010–2011 рр. та 2013–2014 рр. Значні структурні зрушення, що спостерігалися у ці періоди, свідчать про зміну пріоритетів і нестабільність у витрачанні бюджетних коштів на розвиток людського потенціалу. Встановлено, що у 2003–2004 рр., 2005–2006 рр., 2006–2007 рр., 2007–2008 рр. та 2011–2012 рр. спостерігався низький рівень структурних зрушень, а періоди 2009–2010 рр. та 2012–2013 рр. характеризувалися дуже низьким рівнем структурних зрушень, що вказує на певну стабільність у витрачанні бюджетних коштів, спрямованих на розвиток людського потенціалу. Тотожність структур спостерігалася у 2014–2015 рр., що свідчить про відсутність відмінностей щодо розподілу коштів, спрямованих на розвиток людського потенціалу в цей період.

3. На основі узагальнення проблем фінансового забезпечення системи охорони здоров'я України запропоновано принципи її державної фінансової підтримки в сучасних умовах: забезпечення оптимальним обсягом фінансових ресурсів; чітке розмежування джерел фінансування кожного виду медичної діяльності; відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування за своєчасне та ефективне фінансування закладів охорони здоров'я; забезпечення громадського контролю за використанням бюджетних коштів у системі охорони здоров'я на загальнонаціональному та місцевому рівнях; сприяння фінансовій зацікавленості суб'єктів господарювання приватної форми власності у розвитку системи охорони здоров'я.

4. На підставі дослідження сутнісних характеристик державного фінансування освіти в Україні останнє запропоновано розуміти як процес забезпечення бюджетними коштами витрат на здійснення освітніми закладами (установами, підприємствами, організаціями) своєї діяльності на принципах плановості, цільового спрямування, безповоротності та доцільності відповідно до засад сталого людського розвитку. Обґрунтовано застосування класифікації видатків бюджету на освіту: з позиції їхнього впливу на процес розширеного відтворення; за економічним змістом; за функціональним призначенням; за відомчою ознакою та за рівнем бюджетної системи.

5. У роботі наголошено на необхідності вдосконалення механізму реалізації адресної політики та оптимізації розгалуженої мережі державних і комунальних закладів у системі соціального захисту та соціального забезпечення. Окреслено цілі соціального захисту і соціального забезпечення населення в період формування основних засад сталого людського розвитку: гарантування гідного рівня та відповідної якості життя людей незалежно від їхнього соціального статусу та індивідуальних можливостей; створення умов для повноцінного розвитку людського потенціалу; нейтралізація соціальних ризиків.

6. У результаті порівняння показників видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища та податкових надходжень від екологічного податку констатовано, що державні фінанси володіють достатнім потенціалом щодо збільшення видатків у цій сфері. Наголошено, що наповнення бюджету за рахунок надходжень від екологічного оподаткування має позитивний вплив на екологізацію вітчизняної економіки, до функцій якої віднесено ціннісну, коеволюційну, ресурсозберігальну, обмежувальну, стимулювальну та зрівноважувальну.

7. На основі канонічного кореляційного аналізу виявлено високу взаємозумовленість між сукупностями показників, які відображають соціальні, економічні та екологічні умови життя людей. Отримано якісно

нові результати щодо місця видатків бюджету у системі показників сталого людського розвитку, які можуть бути використані у процесі розробки відповідних заходів в Україні.

Основні наукові результати розділу опубліковані в працях автора [196; 516; 517; 518; 520; 522; 524; 525; 527; 528; 532; 533; 534; 537; 538; 542; 551; 554; 556; 559; 567; 568; 570; 574].

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ ДЕРЖАВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ФОНДІВ УКРАЇНИ НА ВІДТВОРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

4.1. Інституційні засади та сутнісно-генезисна природа державних соціальних фондів

Суспільство, яке формується на засадах сталого людського розвитку, потребує наукових підходів і практичних рішень у соціальній сфері, основою яких є нові соціальні, економічні та екологічні відносини. Важливе не лише забезпечення мінімально необхідних життєвих інтересів, а й створення умов для всебічного розвитку людини, а в підсумку – держави загалом. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує соціальне страхування, що дає змогу забезпечувати відтворення й розвиток людського потенціалу та зберігати стабільність у суспільстві.

Розглядаючи та аналізуючи різноманітні погляди щодо змісту поняття «соціальне страхування», можна виокремити кілька підходів до трактування його сутності (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Класифікація наукових підходів до визначення поняття «соціальне страхування»

Визначальна ознака	Тлумачення
1	2
Соціальне страхування як система	<p><i>Соціальне страхування</i> є системою відносин з розподілу і перерозподілу національного доходу, які полягають у формуванні зі страхових внесків, що сплачують громадяни, які працюють, та працедавці, державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовують для утримання осіб, які не беруть участі у суспільній праці [310, с. 126].</p> <p><i>Соціальне страхування</i> є системою заходів щодо компенсації і мінімізації соціальних страхових ризиків, таких як: зміна матеріального становища застрахованої особи при настанні несприятливих ситуацій (хвороби, безробіття, досягнення пенсійного віку і т. ін.) [588, с. 7].</p>

Продовження табл. 4.1

1	2
Соціальне страхування як форма	<p><i>Соціальне страхування</i> є формою соціального захисту населення [23, с. 9].</p> <p><i>Соціальне страхування</i> є формою, за допомогою якої держава забезпечує необхідними фінансовими ресурсами систему проголошеного нею права соціального захисту для її реалізації на практиці [466, с. 111].</p>
Соціальне страхування як відносини	<p><i>Соціальне страхування</i> є фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їхнього використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також охорони здоров'я [640, с. 17].</p> <p><i>Соціальне страхування</i> – це відносини, які регулюються системою принципів, методів, законодавчо встановлених державою соціальних норм, щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб під час появи певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, які формуються зі сплачених ними страхових внесків (страхових премій) [323, с. 24].</p>
Соціальне страхування як інститут	<p><i>Соціальне страхування</i> є одним із найбільш прогресивних суспільних інститутів, формування і функціонування яких визначені розвитком соціальної сфери [221, с. 91].</p> <p><i>Соціальне страхування</i> – це організаційно-економічний інститут захисту громадян від соціальних ризиків, що функціонує за страховим принципом [207, с. 94].</p>

Враховуючи вищеподане, зацікавленість викликає трактування у науковій економічній літературі соціального страхування як базового інституту соціального захисту населення, «центром якого є людина та її потреби, якість задоволення котрих впливає на соціально-економічний розвиток держави» [640, с. 16]. Щодо цього А. Вольська стверджує, що соціальне страхування є сферою економічної системи держави, в якій здійснюється перерозподіл виробленого ВВП за допомогою формування фондів соціального страхування з метою захисту інтересів економічно активного населення від негативної дії соціальних страхових випадків [87, с. 5].

У сучасному суспільстві система соціального страхування є соціальним інститутом, оскільки відносини між його суб'єктами, в ролі яких виступають держава і споживачі послуг соціального страхування, набувають стійкого

характеру завдяки регламентації їхньої діяльності, а сама ця система є престижною, матеріально-технічно забезпеченою і володіє механізмом послідовного здійснення операцій страхування та захисту населення від соціальних ризиків. Її ефективне функціонування сприяє підвищенню якості життя людей, що є чинником подальшого розвитку суспільства [334, с. 320–321]. Водночас сьогодні соціальне страхування не може абстрагуватися від впливу як соціальних й економічних, так і екологічних чинників, а тому його необхідно розглядати як інститут сталого людського розвитку. Однак чимало запитань виникає щодо коректності застосування в такому контексті дефініції «інститут».

Простеживши генезу інституційного напрямку в економічній науці, зазначимо, що його основоположником вважають американського економіста і соціолога Т. Веблена. У своїй першій монографії «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.) вчений виклав основні засади інституціоналізму: економічна наука має враховувати весь комплекс соціальних, політичних, правових, психологічних чинників, що впливають на ведення господарства; ринковий механізм не можна вважати справедливим щодо розподілу ресурсів; владі підприємців необхідно протиставляти організовану діяльність профспілок і державних органів. Він зазначав, що інститути визначають поведінку людей, стиль та спосіб їхнього життя. На відміну від ортодоксальних економістів, які досліджували актуальні на той період економічні перетворення, Т. Веблен розглядав процес розвитку цивілізації загалом, тобто її минуле, сучасне та майбутнє, пов'язуючи його із розвитком інститутів, породжених суспільством. Виняткову роль Т. Веблен відводив державі, основними функціями якої вважав «соціальний контроль» за економічним розвитком суспільства, реалізацію інтересів усіх соціальних прошарків населення, у т. ч. незахищених і малозабезпечених [66].

Термін «інституціоналізм» був прийнятий для позначення системи поглядів на суспільство й економіку. Поняття «інститут» ввів у науковий обіг американський економіст У. Гамільтон, визначивши його як «мовний символ

для кращого опису групи суспільних звичаїв». Учений встановив «межі можливого» в діяльності економічних суб'єктів. «Причетність» до того чи іншого інституту й обмеженість сфер людської діяльності є основою стратифікації та отримання особливих форм доходів. Цей фрагмент у визначенні інституту для фінансової науки є найбільш значущим, оскільки зміщує акценти з факторного (неокласичного) обґрунтування отримання стратифікованих доходів (рента, прибуток, заробітна плата, підприємницький дохід) у напрямі їхнього інституціонального аргументування [594, с. 330].

Замкнене коло дефініції «інститут» можна охарактеризувати такими чотирма ознаками:

- у використанні поняття «інститут» опосередковано дотримується логічна процедура виведення мікроявищ та процесів на макрорівень. Інститут завжди розглядається як результат соціалізації та суспільного визнання;

- поняття «інститут» пов'язується з організаційним чи правовим оформленням забезпечених легітимністю явищ;

- в економічному контексті головним є те, що будь-який інститут – це сфера, а точніше, межі існування та підґрунтя отримання стратифікованих, «усталених» форм доходу;

- у будь-якому інституті ознака соціальності є домінантною, але не позбавленою природних, психобіологічних засад [594, с. 331].

Таким чином, інституціональна теорія дає змогу зробити висновок, що соціальне страхування сьогодні виступає потужним суспільним інститутом та глибинною субстанцією сталого людського розвитку. Як інститут сталого людського розвитку соціальне страхування забезпечує відтворення людського потенціалу шляхом регулювання фінансових відносин між державою, працедавцями, працівниками, спеціальними установами та громадськими формуваннями у вигляді гарантованої державою соціальної підтримки населення при настанні відповідних ризиків.

На наш погляд, призначення цього інституту виявляється через такі функції:

- підтримки (матеріального рівня застрахованої особи, якщо традиційне джерело поповнення її доходів не справляється з цим);
- збалансування (відшкодування збитків від втрати працездатності і здоров'я, витрат, пов'язаних із лікуванням та реабілітацією);
- відтворювальну (повернення витрат застрахованій особі, а в окремих випадках – членам її сім'ї, необхідних для фізичного та духовного відтворення).

Отже, вступаючи в суспільні відносини, у процесі пошуку оптимальних шляхів задоволення власних потреб людина ризикує своїм здоров'ям, професійними навичками, матеріальним становищем та ін. Виникає потреба у специфічних видах захисту через страховий механізм системи соціального страхування. Як наголошує О. Коваль, суттєвою та неодмінною особливістю функціонування останньої є страховий принцип, необхідні й достатні ознаки якого – платність, солідарність та еквівалентність відшкодування [207, с. 94].

У світовій практиці виділяють три організаційні моделі соціального страхування: централізовану, децентралізовану та кумулятивну. Функціонування централізованої моделі передбачає домінування загальнообов'язкового державного соціального страхування (Великобританія, Італія, Скандинавські країни). Децентралізована модель характеризується переважанням колективного соціального страхування, яке здійснюється за участю профспілок як в обов'язковій, так і в добровільній формах (Японія, США). Кумулятивна модель має змішаний характер, тобто загальнообов'язкове державне соціальне страхування та колективне соціальне страхування є рівнозначними щодо покриття соціальних ризиків (Німеччина, Франція, Швейцарія).

Варто наголосити, що майже в усіх розвинутих країнах світу система соціального страхування характеризується індивідуальною відповідальністю людини за формування умов свого життя та водночас солідарним соціальним страхуванням від небезпек, які загрожують її здоров'ю та життю. Щодо цього О. Кнейслер зазначила, що «страхування слугує засобом протидії

ризикам, методом фінансування їх наслідків, способом контролю за ризиками. Водночас страхові відносини виникають унаслідок наявності ризику, що загрожує матеріальному добробуту людства» [206, с. 40].

У традиційному розумінні соціальне страхування безпосередньо пов'язано із трудовою діяльністю людини як члена суспільства і ґрунтується на понятті соціального ризику. Соціальний ризик необхідно розуміти як ймовірність настання несприятливої життєвої ситуації, яка не залежить або мало залежить від людини, тобто зумовлена зовнішніми чинниками (соціальними, економічними, екологічними).

У широкому розумінні соціальний ризик як соціальне явище поєднує в своїй структурі ризику, що виявляються у різних сферах життєдіяльності людини: 1) демографічні; 2) у сфері зайнятості (втрата роботи, неповна зайнятість, неадекватна зайнятість); 3) бідності (низький рівень доходів, витрат, матеріальної забезпеченості); 4) втрати здоров'я, працездатності; 5) обмеження життєдіяльності та низхідної соціальної мобільності; нерегульованої трудової міграції; соціальної нестабільності; незадовільного екологічного стану та його погіршення тощо [621, с. 167].

Загалом визначальними принципами побудови системи соціального страхування є: проголошення «солідарної відповідальності» поколінь як основи системи соціального захисту (забезпечення) населення; законодавче регламентування соціального страхування; всеохопленість населення; обов'язковість участі в ній суб'єктів фінансових відносин [466, с. 116]. Очевидно, що соціальне страхування як інститут сталого людського розвитку насамперед має відгукуватися на соціальні запити. У табл. 4.2 представлено основні проблеми функціонування системи соціального страхування в Україні.

Окреслюючи інституційні властивості соціального страхування, німецький дослідник Г. Ваннагат визначає його як організоване державою страхування, побудоване на принципах самозабезпечення, публічно-правового регулювання, обов'язковості для більшості населення, яке працює,

у разі втрати працездатності та смерті, а також настання безробіття [708, с. 209–210].

Таблиця 4.2

Систематизація проблем функціонування вітчизняної системи соціального страхування як інституту сталого людського розвитку

Суб'єкти системи соціального страхування	Проблеми функціонування	Напрями вирішення
Особи, які працюють	<ul style="list-style-type: none"> – низький рівень страхової культури; – менталітет «утриманства»; – обмеження свободи вибору; – недостатність інформації про страхові послуги; – надмірна бюрократизація щодо збору необхідних документів 	<ul style="list-style-type: none"> – підвищення страхової культури та фінансової грамотності громадян; – розробка та проведення соціальної реклами; – проведення інформаційно-пояснювальної роботи з метою формування образу самодостатньої людини; – мінімізація документообігу
Працедавці	<ul style="list-style-type: none"> – пристосовницький підхід; – тінізація заробітної плати; – шахрайство й ухилення від сплати податків; – недостатня увага до охорони праці; – порушення правил охорони праці 	<ul style="list-style-type: none"> – формування та розвиток культури соціального страхування; – стимулювання працедавців до легалізації заробітної плати; – дотримання законодавчо встановлених правил у сфері охорони праці
Держава	<ul style="list-style-type: none"> – недосконалість системи сплати внесків на соціальне страхування; – незадовільна якість послуг соціального страхування; – слабкий взаємозв'язок між внесками та гарантіями, що надаються застрахованій особі 	<ul style="list-style-type: none"> – удосконалення нормативно-правової бази соціального страхування; – підвищення фінансової відповідальності страховиків; – формування конкурентного середовища у сфері соціального страхування; – розвиток інвестиційних можливостей страховиків; – розвиток соціального партнерства

Джерело: узагальнено та складено автором.

Увага акцентується на тому, що особлива роль у вирішенні соціальних проблем відводиться загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яке «функціонує як певна системна цілісність у складі державних фінансів» [87, с. 5]. Водночас «правові норми, що прийняті

державою, є базисом, котрий зумовлює спрямованість суспільних відносин у сфері соціального страхування» [38, с. 206].

У нормативно-правовому контексті загальнообов'язкове державне соціальне страхування визначається як:

– «система заходів із соціального забезпечення громадян за умовами та видами, встановленими законодавством» [405, с. 34];

– «система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [304, с. 121];

– «сукупність законодавчо закріплених норм і правил, якими регламентовано порядок обов'язкового соціального страхування у державі» [87, с. 5].

З огляду на зазначене економічна сутність державного соціального страхування виявляється через сукупність взаємопов'язаних теоретичних аспектів: соціального, економічного, правового та фінансового. Останній із них є пріоритетним, оскільки виражає процес розподілу та перерозподілу ВВП через формування фондів грошових коштів і використання їх при настанні страхових випадків, зумовлених існуванням соціальних ризиків [21, с. 14].

Згідно з міжнародними стандартами загальнообов'язкове державне соціальне страхування має базуватися на таких принципах: законодавчого формулювання умов і порядку здійснення; обов'язковості страхування осіб, які працюють; забезпечення права отримання виплат громадянами, зайнятими підприємницькою, творчою діяльністю та ін.; обов'язковості фінансування страховими фондами витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення і соціальних послуг; забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум; паритетності представників усіх суб'єктів цього страхування в управлінні ним [309, с. 66–67]. Функції щодо

управління системою загальнообов'язкового державного соціального страхування виконує держава. Вона виступає одним із учасників соціального страхування, що дає змогу вирішувати поставлені завдання з урахуванням інтересів кожної сторони [654, с. 10].

В Україні загальнообов'язкове державне соціальне страхування розуміють як систему прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом. Залежно від страхового випадку виділяють такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне; у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне; від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; на випадок безробіття та інші види страхування, передбачені законами України [357]. З усіх названих видів лише медичне поки що не запроваджене в Україні.

У сучасних умовах фінансової, соціальної та політичної нестабільності питання правового регулювання системи пенсійного страхування залишаються актуальними. Пенсійне страхування займає важливе місце у соціально-економічному розвитку країни та безпосередньо впливає на рівень життя і добробуту людей. Цей вид страхування є об'єктивною потребою сучасного суспільства, задовольнити яку в інший спосіб неможливо.

Однією з перших пенсійну систему запровадила Франція після прийняття закону про основні принципи пенсійного забезпечення у 1790 р. Він стосувався винятково державних службовців – представників центральної адміністрації, яким гарантувалося грошове утримання

з настанням старості чи у разі інвалідності. Пізніше (у 1803 р.) цей закон схвалив Наполеон Бонапарт [631, с. 302].

Система пенсійного страхування розвивалася також у Німеччині. Характерною особливістю німецького підходу є те, що соціальне страхування було загальнообов'язковим і ґрунтувалося на внесках, які сплачували як працедавці, так і робітники. Основою цієї системи була попередня практика добровільних фондів взаємодопомоги, організованих гільдіями та різними об'єднаннями робітників. Право на пенсійну виплату у новоствореній у 1889 р. системі гарантувалося страховими внесками [438, с. 38].

У Росії система пенсійного страхування почала формуватися у 80-х рр. ХІХ ст., коли в 1888 р. з'явилися пенсійні каси страхового типу на залізниці. Потім така практика поширилася на інші галузі. А на початку ХХ ст. були прийняті перші російські закони щодо соціального страхування, які передбачали пенсійні виплати [225, с. 359–360].

Пенсійні фонди створювалися також на території Галичини. Так, у Львові на початку ХХ ст. функціонував Пенсійний фонд працівників міських електричних закладів, метою якого було здійснення виплат пенсій за віком, у зв'язку з втратою годувальника чи у разі смерті [265, с. 134].

В СРСР (до 1990 р.) фінансовою основою пенсійної системи був державний бюджет, кошти якого спрямовувалися на соціальне забезпечення пенсіонерів. Із прийняттям у 1990 р. закону «Про пенсійне забезпечення громадян СРСР» було створено Пенсійний фонд. У грудні 1990 р. було утворено Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР, яке у січні 1992 р. перейменовано у Пенсійний фонд України [233, с. 312–314]. Виникнення нової фінансової інституції засвідчило формування системи пенсійного страхування в Україні.

Після здобуття незалежності перед Україною постало питання розробки національного законодавства щодо пенсійного забезпечення та нової стратегії соціального захисту, яка відповідала б ринковим умовам,

забезпечувала б кращу соціальну захищеність пенсіонерів при одночасному досягненні макроекономічної стабільності. Сьогодні пенсійне страхування регулюється Конституцією України, міжнародними угодами та законодавчими актами України. До останніх належать Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, ухвалені Верховною Радою України у січні 1998 р. [357]. Важливим документом, прийнятим у жовтні 1998 р., є Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні, схвалені указом Президента України [359], де було передбачено створення трирівневої пенсійної системи, що поєднує елементи державного солідарного й приватного пенсійного забезпечення. Однак «найреволюційнішими» у цій сфері визнано два Закони України: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [411] та «Про недержавне пенсійне забезпечення» [418], прийняті Верховною Радою у липні 2003 р. (чинні з 1 січня 2004 р.).

Проте актуальність визначених завдань у сфері пенсійного страхування України дискредитувалася економічною кризою та політичними трансформаціями. Зокрема, не вдалося створити повноцінний інвестиційний механізм для економіки країни, долучити до інвестиційного ресурсу кошти недержавних пенсійних фондів і максимально узгодити розміри страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та пенсійні виплати.

Багато проблем безпосередньо пов'язано із довірою населення до функціонування накопичувальної складової пенсійної системи. Наприклад, з 1 січня 2017 р. усі громадяни, які працюють та яким на цю дату виповнилося не більше 35 років, будуть зобов'язані сплачувати внески до Накопичувального фонду, а особи віком від 36 до 55 років зможуть це робити на добровільних засадах. Фактично останні мають повірити в ефективність накопичувальної пенсійної системи і в те, що з її допомогою зможуть примножити свій дохід після виходу на пенсію. Відповідно залучені від цих

осіб кошти сприятимуть розвитку фондового ринку країни й економічному зростанню загалом.

Певні зрушення відбулися після прийняття Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [416]. Так, було встановлено максимальний розмір пенсії (щомісячного довічного грошового утримання), який не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів для осіб, що втратили працездатність; підвищено пенсійний вік як для жінок, так і для чоловіків; удосконалено механізм стимулювання відтермінування виходу на пенсію; підвищено мінімальну тривалість страхового стажу та нормативну тривалість стажу; зменшено розмір спеціальних пенсій; збільшено стаж, який враховується для отримання соціальної допомоги при досягненні пенсійного віку. Це загалом сприяє стабілізації діяльності Пенсійного фонду України та оптимізації його видаткової частини, однак не дає змоги вирішити наявних проблем.

Загалом сутність діяльності фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування полягає в тому, що вони впливають на життєво важливі інтереси людини, соціально-професійних, вікових, гендерних груп, на захист яких орієнтовані відповідні страхові послуги. З огляду на це виникає потреба детального дослідження парадигмальних засад виникнення життєвих обставин, яких людина не може подолати самостійно та які впливають на розвиток її потенціалу.

Для окреслення ролі та значення соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у відтворенні людського потенціалу важливо зрозуміти його природу. Тимчасова втрата працездатності є одним із найрозповсюдженіших соціальних ризиків, що вимагають значних фінансових та організаційних затрат. Людина, яка втратила працездатність, ризикує позбутися свого доходу.

Загалом працездатність людини слід розуміти як здатність брати участь у різних формах трудової діяльності та виконувати певні трудові операції. Працездатність залежить насамперед від загального стану здоров'я, рівня

загальноосвітньої та професійної підготовки, житлово-побутових умов [312, с. 156].

Стабільне збільшення людей працездатного віку є необхідною умовою економічного зростання. Як свідчать дані рис. 4.1, у період з 2010 р. по 2013 р. чисельність працездатного населення в Україні зростала, а у 2014 р. суттєво знизилася (на 364,6 тис. осіб порівняно із 2013 р.). На наш погляд, ця негативна тенденція супроводжується загостренням соціальних проблем і зменшенням фінансових можливостей держави для їхнього вирішення.

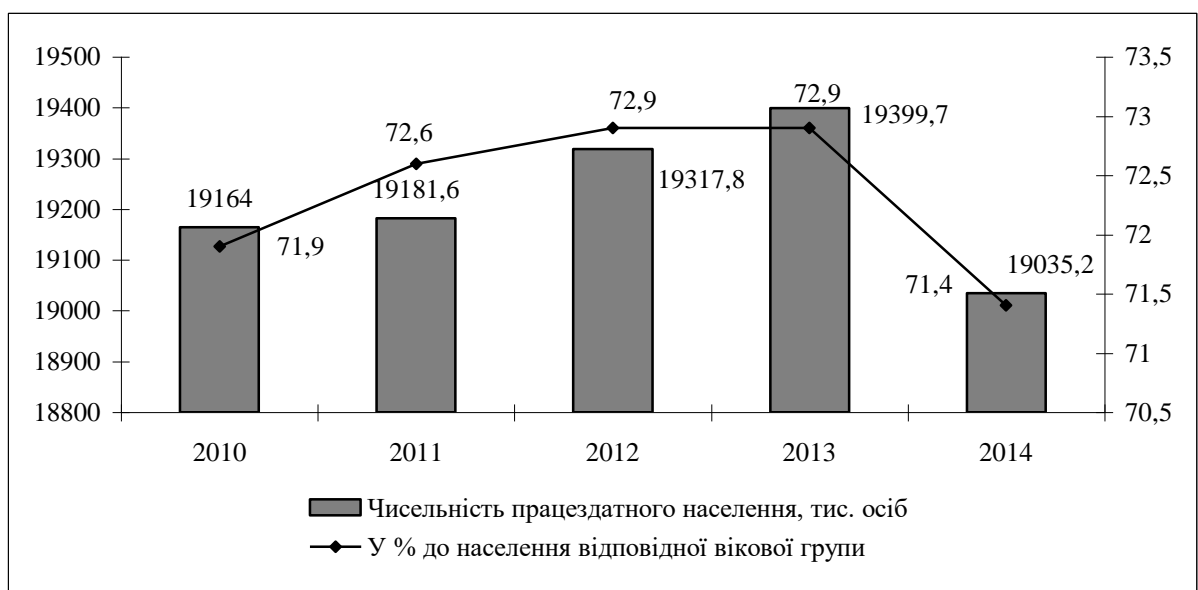

Рис. 4.1. Динаміка працездатного населення в Україні у 2010–2014 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

Працездатність і творчий потенціал людини примножуються під час трудової діяльності. Вдосконалення професійних знань, умінь та навичок залежить від показників здоров'я людини, умов праці та якості життя загалом. Однак на фоні проблем зі здоров'ям і незадовільних умов праці може відбуватися зворотний процес. У науковій літературі поняття працездатності розкривається за допомогою термінів «непрацездатність» і «втрата працездатності».

Втрата працездатності може бути постійною або тимчасовою. У першому випадку людина повністю або частково втрачає здатність до загальної чи професійної праці; у другому – позбавлена можливості виконувати свої трудові обов'язки протягом короткострокового періоду. Тимчасова непрацездатність може бути викликана певними об'єктивними чинниками: фізичною неспроможністю людини працювати (травма, хвороба, вагітність і пологи); неможливістю здійснювати трудову діяльність у зв'язку з доглядом за членом своєї сім'ї, який його потребує; неможливістю виконувати трудові обов'язки у зв'язку з обставинами, спричиненими діями державних органів (карантин, накладений органами санітарно-епідеміологічної служби). Тимчасова непрацездатність триває до відновлення працездатності або до встановлення групи інвалідності, а у разі інших причин – до завершення обставин, внаслідок яких людина була відсторонена від роботи [180, с. 264].

Практику видачі листків непрацездатності започатковано безпосередньо в період епідемії холери у царській Росії (1866 р.). Відповідно до тогочасного положення власники фабрик і заводів були зобов'язані створити лікарняні заклади для своїх працівників з розрахунку 1 ліжко-місце на 100 зайнятих на виробництві осіб. В Україні страхування на випадок тимчасової втрати працездатності також має давню історію. Яскравим прикладом є започаткована одеськими підприємцями традиція: у 1894 р. було застраховано працівників 22 підприємств. Згодом цей вид страхування поширився на всю Херсонську губернію [265, с. 133].

Досягнення розвинутих зарубіжних країн у сфері соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є позитивним результатом тривалого історичного періоду. Так, стрімке зростання чисельності найманих працівників і виробничого травматизму наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Німеччині стало першопричиною того, що питання покриття шкоди, заподіяної здоров'ю та життю працівника в ході його трудової діяльності, постало набагато раніше,

ніж проблеми, пов'язані з необхідністю запровадження пенсійного чи медичного страхування. В Англії у зв'язку з активним розвитком залізничного транспорту та збільшенням рівня травматизму як серед пасажирів, так і серед працівників у 1849 р. розпочала функціонування страхова компанія, метою діяльності якої було страхування від нещасних випадків на залізниці [94, с. 16]. В Україні у 1899 р. було створене Товариство взаємного страхування робітників і ремісників від нещасних випадків. У 1905 р. в Одесі розпочало діяльність Чорноморське товариство взаємного страхування судновласників від нещасних випадків, що поширювалось на порти Чорного та Азовського морів [265, с. 134].

Серед основних проблем, впливу яких може зазнати людина протягом життя, є безробіття. Захист від нього є невід'ємним елементом соціальної політики держави, спрямованої на допомогу людям, які втратили дохід і соціальний статус.

З огляду на вищезазначене однією із сучасних актуальних тем наукового дослідження є перегляд методологічних основ теорії ринку праці, що зумовлено суперечливим характером останнього в умовах формування засад сталого людського розвитку. Важливим аспектом при цьому є питання необхідності втручання держави у процес функціонування ринку праці, що різнобічно розглядається в межах різних теорій світової економічної думки (табл. 4.3).

Так, протилежні думки висловлюють неокласики, які переконані в можливостях функціонування ринку праці на засадах саморегулювання (наприклад, А. Пігу у праці «Теорія безробіття» переконував, що загальне зменшення заробітної плати може бути стимулом для зайнятості [691]), та кейнсіанці, котрі є прихильниками державного регулювання зайнятості (у своїй фінансовій доктрині Дж.-М. Кейнс акцентував увагу на тому, що вирішення завдань, пов'язаних із зайнятістю населення, покладається на державний бюджет і фінансову політику загалом [680]).

Еволюція наукових підходів до дослідження ринку праці

Напрямок світової економічної думки	Загальнотеоретична характеристика підходу
Неокласична школа (Д. Гілдер, А. Лаффер, М. Фелдстайн, Р. Холл, Дж. Перрі, А. Пігу, Р. Хоутрі)	Основою підходу є принцип саморегулювання ринку. Зasadничою ідеєю є класична теорія А. Сміта. Попит і пропозиція на ринку праці регулюються шляхом підвищення чи зниження заробітної плати. Якщо попит перевищує пропозицію, то виникає безробіття, яке впливає на зниження цін та відповідно заробітної плати до встановлення рівноваги на ринку праці. А. Пігу обґрунтував тезу про те, що конкуренція на ринку праці є недосконалою та призводить до завищення заробітної плати, тобто підприємцю вигідніше заплатити високу заробітну плату висококваліфікованому спеціалісту, ніж утримувати кількох працівників з меншою заробітною платою.
Кейнсіанство (Дж.-М. Кейнс, Р. Гордон)	Підхід базується на принципі державного втручання в економіку. Основні параметри зайнятості (рівень зайнятості та безробіття, попит на працю, рівень реальної заробітної плати) визначаються не пропозицією, а ефективним попитом. При цьому вимушене безробіття, спричинене обмеженням ефективного попиту, можна ліквідувати шляхом бюджетного та кредитно-грошового регулювання.
Монетаризм (М. Фрідман, Ф. Махлуп, Л. Робінс, Е. Фелпс, Ф. Кейген, Д. Мейзельман, К. Бруннер, А. Мольцер)	Ідейною засадою підходу є твердження, що ринкова економіка – це система, яка самоналаштовується, а її ціновий механізм визначає раціональний рівень зайнятості. Вважається, що грошовий вплив держави на сукупний попит призведе до інфляції. Розроблена концепція природного рівня безробіття дає змогу обґрунтувати мінімальний рівень безробіття, за якого протягом певного проміжку часу інфляція неможлива.
Інституційно-соціологічна школа (Т. Веблен, Дж. Данлоп, Дж. Коммонс, Дж. Гелбрейт, Л. Ульман)	Провідна думка базується на тому, що проблеми зайнятості можна вирішити шляхом інституційних реформ, які визначають поведінку суб'єктів на ринку праці. Дисбаланси на ринку праці пояснюються соціальними, професійними, віковими й етнічними особливостями людини, а також відповідною диференціацією оплати праці.
Контрактна теорія зайнятості (М. Бейлі, Д. Гордон, К. Азаріадіс)	Головною ідеєю є укладення довгострокового договору між працівником та підприємцем – «імпліцитного контракту» (без юридичного оформлення). Його суть полягає в тому, що у кризовий для виробництва період заробітна плата не зменшується, а в період зростання – не збільшується. Таким чином вдається втримати кваліфікованих працівників та зменшити ризики ринку.
Концепція гнучкого ринку (Р. Буае, Г. Стендінг)	Домінантною є необхідність дерегламентації ринку праці, тобто перехід до індивідуальних та нестандартних форм зайнятості (часткова зайнятість, неповний робочий тиждень, короткострокові контракти). Гнучкий ринок передбачає різноманітні форми взаємовідносин між державою, підприємцями, профспілками та працівниками, що забезпечують необхідні умови для вільного ринкового регулювання та вільного вибору альтернативних моделей розвитку, зумовлених природною економічною доцільністю.

Джерело: систематизовано та побудовано автором за матеріалами наукових досліджень [471; 691; 680; 66; 701; 144, с. 209–213].

Результативним кроком у розвитку теорії зайнятості є зосередження уваги на соціальних, духовних і психологічних чинниках (інституційно-соціологічна теорія, контрактна теорія зайнятості, концепція гнучкого ринку).

Активний розвиток сучасних видів загальнообов'язкового державного соціального страхування в нашій країні розпочався із прийняттям відповідних законодавчих актів. Так, 23 вересня 1999 р. ухвалено Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»; 2 березня 2000 р. – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття»; 18 січня 2001 р. – Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням»; 9 липня 2003 р. – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

На нашу думку, соціальне страхування забезпечує соціальну стабільність життя населення та сприяє збалансованому розподілу суспільних благ. Організаційно система соціального страхування має відповідати вимогам усіх зацікавлених суб'єктів цієї системи. При цьому сьогодні необхідно враховувати власний історичний досвід, здобутки зарубіжних держав і найголовніше – особливості парадигми сталого людського розвитку.

4.2. Специфіка та сучасні пріоритети функціонування Пенсійного фонду України

Серед усіх видів соціального страхування саме пенсійне страхування має найбільше одержувачів виплат, що вимагає відповідних фінансових ресурсів. При цьому забезпечення заробленого людиною за період трудової діяльності рівня соціальних благ шляхом перерозподілу їх у просторі і часі покладено на Пенсійний фонд України.

В основі поняття «пенсійне страхування» лежить зв'язок між дефініціями «пенсія» і «страхування», що за структурою відповідно є формою та методом фінансового механізму [28, с. 66–67], за допомогою якого відбувається раціональне функціонування пенсійної системи для підвищення якості життя пенсіонерів і стабільності пенсійних фондів.

На наш погляд, надання громадянам такого соціального блага, як пенсія, є обов'язком держави. При цьому поділяємо думку Л. Баранник, що соціальним благом є такі умови життя, за яких людина відчуває себе комфортно, не відчуває нестачі життєво необхідних речей (їжа, одяг, житло), може забезпечити себе відпочинком та має можливість користуватися доступними медичними послугами [19, с. 253].

З одного боку, схвалюємо позицію В. Толуб'яка, що пенсію необхідно розуміти як гарантовану регулярну грошову виплату, визначену на основі страхового стажу та сплачених внесків, для забезпечення індивідуумів у похилому віці, в разі інвалідності, втрати годувальника на рівні, не нижчому від встановленого державою [503, с. 235]; з іншого – не можемо погодитися з твердженням О. Данилюк, що головною ціллю пенсії є боротьба з бідністю людей літнього віку та зниження навантаження, яке може виникнути через цю бідність для решти суспільства [120, с. 259]. Адже відповідно до останнього твердження всі особи пенсійного віку свідомо зараховуються до когорти бідних, тобто результатом їхньої трудової діяльності є накопичення ризику. Формується громадська думка, що ці люди виступають у ролі

прохачів, оскільки не мають необхідних ресурсів для активної участі в суспільному житті. Вважаємо, що це дискредитує вітчизняну систему пенсійного страхування і демонструє неповагу до трудового внеску людей літнього віку.

Навколо сутності пенсійного страхування сьогодні розгортаються наукові дискусії, узагальнення яких дає змогу розглядати пенсійне страхування у двох аспектах: як форму соціального захисту населення та як один із видів страхування життя.

Щодо першого підходу загально можна зазначити, що пенсійне страхування є базовою формою соціального захисту. Її основою є страховий метод, тобто внесення в пенсійний фонд загальнообов'язкових платежів суб'єктами підприємницької діяльності незалежно від форм власності та видів господарської діяльності й особами, які працюють на умовах трудового договору, й використання державою цих коштів для матеріального забезпечення громадян [640, с. 58]. При цьому виділяють такі основні ознаки пенсійного страхування: загальнообов'язковий характер; доступність реалізації соціальних гарантій для застрахованих осіб; державна гарантія дотримання прав застрахованих осіб на захист від соціальних страхових ризиків і виконання страхувальником своїх обов'язків незалежно від фінансового стану; державне регулювання системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; паритетність участі представників застрахованих осіб, працедавців та держави в органах управління; обов'язкова сплата страхових внесків; існування Пенсійного фонду України, який акумулює кошти застрахованих осіб, страхувальників, держави й інших суб'єктів; відповідальність за цільове використання коштів Пенсійного фонду України; забезпечення нагляду та контролю з боку профспілок та їхніх об'єднань; автономність Пенсійного фонду України [139, с. 188]. З цієї позиції підтримуємо думку, що завдяки всеохопному і загальнообов'язковому характеру можна повноцінно реалізувати захист непрацездатного населення. Оскільки право ухвалювати рішення щодо

запровадження обов'язкових зборів належить винятково державі, то саме їй відведена провідна роль в організації пенсійного страхування [375, с. 80].

У контексті другого підходу пенсійне страхування є видом страхування життя, при якому страхувальник одноразово або у розстрочку сплачує страховий внесок, а страховик бере на себе зобов'язання виплачувати застрахованій особі пенсію у вигляді одноразової або періодичних виплат протягом обумовленого терміну або довічно [39, с. 9]. Особливостями цього підходу є: можливість його здійснення комерційною організацією; участь на добровільних засадах; самостійність визначення розміру та періодичності страхового внеску; право власності на пенсійні активи; особистий контроль за акумульованими коштами.

Оцінюючи пенсійне законодавство України, варто зауважити, що воно доволі складне та налічує більше дванадцяти нормативно-правових актів, зокрема щодо призначення пенсій та встановлення надбавок і підвищень до пенсії ветеранам, дітям війни, чорнобильцям, шахтарям, донорам, мешканцям гірських населених пунктів. Основною метою реформування вітчизняної пенсійної системи є створення умов для розширення можливостей і підвищення рівня життя людей літнього віку. Пенсійна система має виконувати відповідні функції (табл. 4.4), реалізація яких, на наш погляд, сприятиме формуванню передумов для збільшення тривалості життя та забезпеченню достойного рівня життя людей літнього віку.

Пенсійний фонд України є основною інституцією, діяльність якої безпосередньо впливає на стабільність функціонування державних фінансів. Він бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного страхування, забезпечує збирання та акумулювання страхових внесків, повне і своєчасне фінансування витрат на виплату пенсій та допомог на поховання і здійснює контроль за цільовим використанням коштів.

Зазначимо, що правова колізія виникла через статус Пенсійного фонду України, який згідно із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [411] є некомерційною самоврядною організацією.

Водночас у Положенні про Пенсійний фонд України [396] йдеться, що він є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики, який реалізує державну політику з питань пенсійного забезпечення та ведення обліку осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. Отже, є підстави стверджувати, що Пенсійний фонд України має подвійний статус, що сьогодні не дає змоги означити його як самостійну страхову інституцію.

Таблиця 4.4

Основні функції пенсійної системи та їхня характеристика

Назва функції	Характеристика функції
Відтворювальна	Задоволення необхідних потреб непрацездатних осіб шляхом забезпечення мінімальних стандартів життя.
Соціальна	Забезпечення нормального рівня життя тим, хто вийшов за межі працездатного віку чи втратив працездатність. Пенсійна система має не лише сприяти відтворенню витраченої енергії, а й дати змогу людині скористатися такими соціальними благами, як медичні й освітні послуги, якісний відпочинок, культурне дозвілля та ін.
Перерозподільна	Відшкодування громадянам доходу, який вони мали до втрати працездатності. Забезпечується шляхом перерозподілу національного доходу держави.
Стимулювання	Забезпечує зв'язок між результатами трудової діяльності та майбутньою пенсією.
Політична	Узгодження інтересів між непрацездатними членами суспільства та громадянами, які беруть участь у створенні матеріальних благ.
Регулювання	Пенсійна система прямо чи опосередковано регулює вихід на ринок праці людей літнього віку. Пряме регулювання досягається шляхом встановлення загальноприйнятого віку виходу на пенсію та умовами дострокового виходу на пенсію. Опосередковане регулювання досягається шляхом реалізації програм, що стимулюють до раннього чи пізнього виходу на пенсію, а також співвідношенням розміру пенсії і заробітної плати.
Статусна	Передбачає відповідність статусу, що визначається розміром пенсії і рівнем посади, яку обіймав працівник до виходу на пенсію. Це місце пенсіонера стосовно інших пенсіонерів як за вертикаллю, так і горизонталлю. За умови забезпечення взаємозв'язку між заробітною платою і пенсією з виходом на пенсію працівник не втратить свого соціального статусу.

Джерело: складено автором на основі наукового дослідження [86, с. 18–19].

Відповідно Пенсійний фонд України наділений повноваженнями, які за своєю сутністю можна класифікувати так: 1) щодо здійснення нормативних функцій (розробка пропозицій про вдосконалення законодавства, видання правових актів щодо пенсійного забезпечення, формування прогнозних показників соціально-економічного розвитку України й участь у складанні проекту Державного бюджету України, формування бюджету фонду та подання його на затвердження Кабінету Міністрів України, участь у підготовці та укладанні міжнародних договорів України щодо пенсійного забезпечення); 2) виконання організаційних функцій (організація діяльності робочих органів фонду, забезпечення виконання законодавчих актів, здійснення професійної підготовки та підвищення кваліфікації кадрів); 3) забезпечення методичних функції (втілення передових форм та методів роботи, проведення різноманітних методичних семінарів і нарад, здійснення видавничої діяльності); 4) функція контролю (систематичний контроль за дотриманням виконання чинного законодавства, контроль за діяльністю робочих органів фонду, контроль за використанням коштів фонду; контроль за виконанням обов'язків працівниками фонду) [315, с. 87]. Доходи та видатки Пенсійного фонду України відображаються у його бюджеті (рис. 4.2).

Доходи бюджету Пенсійного фонду України відіграють пріоритетну роль у забезпеченні населення пенсійного віку соціальними благами. Як підтверджують дані рис. 4.3, з 2003 р. до 2015 р. сукупні доходи зросли у 9,9 рази. Незначне зменшення надходжень порівняно з попереднім періодом спостерігалось у 2014 р., що можна пояснити раптовою тимчасовою втратою контролю над частиною території країни, зниженням обсягів виробництва, звільненням працівників та ін.

До структури сукупних доходів бюджету Пенсійного фонду України належать як власні, так і передані кошти. Власними вважаються такі, які надійшли від сплати обов'язкових страхових платежів, добровільних внесків, фінансових санкцій і комерційної діяльності фонду. Як свідчать дані рис. 4.4,

основну частину доходів Пенсійного фонду України становлять власні надходження (від 60% до 80% за досліджуваний період), з яких приблизно 98% – це страхові внески (у 2015 р. вони дорівнювали 165366,9 млн грн).

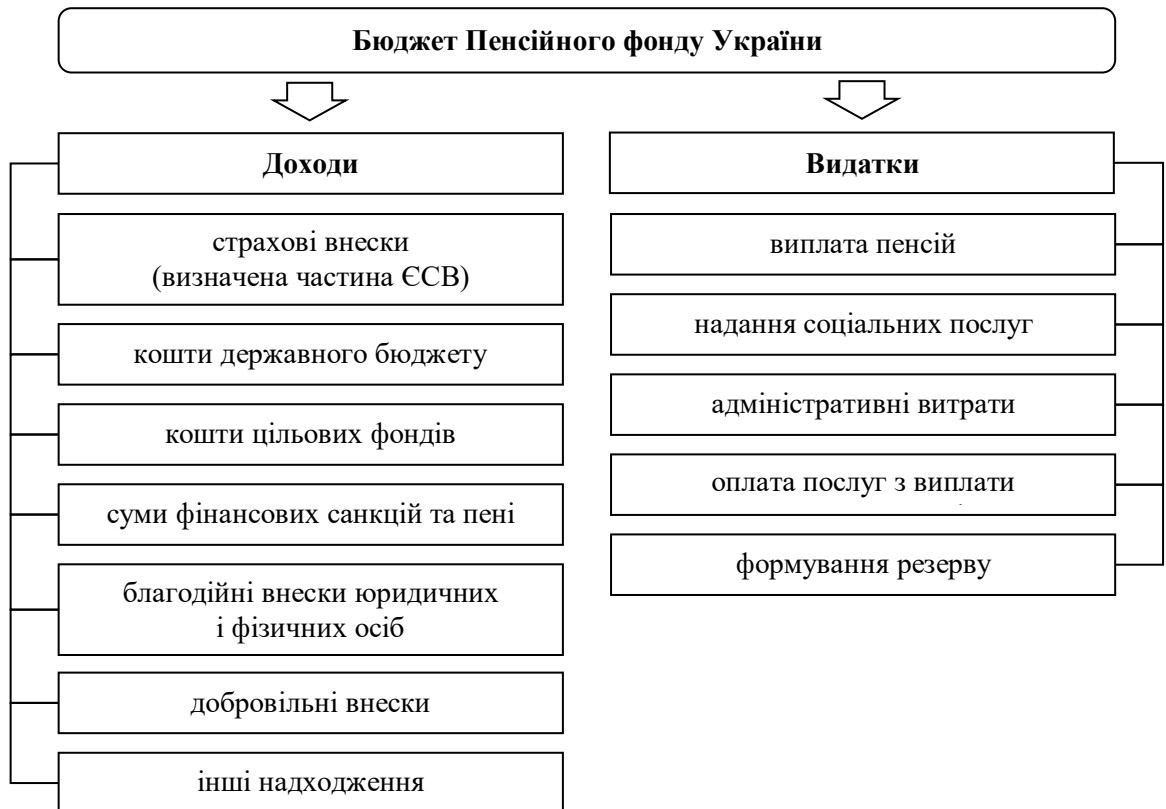

Рис. 4.2. Склад доходів і видатків бюджету Пенсійного фонду України

Джерело: побудовано автором на основі Закону України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» [411].

Передані доходи – це кошти, які передаються з бюджету та з інших державних позабюджетних фондів. Частка коштів Державного бюджету України у загальній структурі доходів Пенсійного фонду України за досліджуваний період поступово зростала – від 7,2% у 2003 р. до 35,8% у 2015 р., що свідчить про перманентне збільшення навантаження на бюджетну систему країни.

Кошти Державного бюджету України спрямовувалися на виплату пенсій, надбавок і підвищень до пенсій відповідно до державних пенсійних програм; на пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб

начальницького та рядового складу, суддів у відставці; на компенсацію втрат від застосування платниками фіксованого сільськогосподарського податку; спеціальної ставки зі сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, а також для покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України. Наприклад, у 2015 р. планові трансферти з Державного бюджету України становили 63000 млн грн (23,8% від загальної суми доходів), а кошти на покриття дефіциту бюджету фонду досягли 31800 млн грн (12% від обсягу усіх доходів) [389].

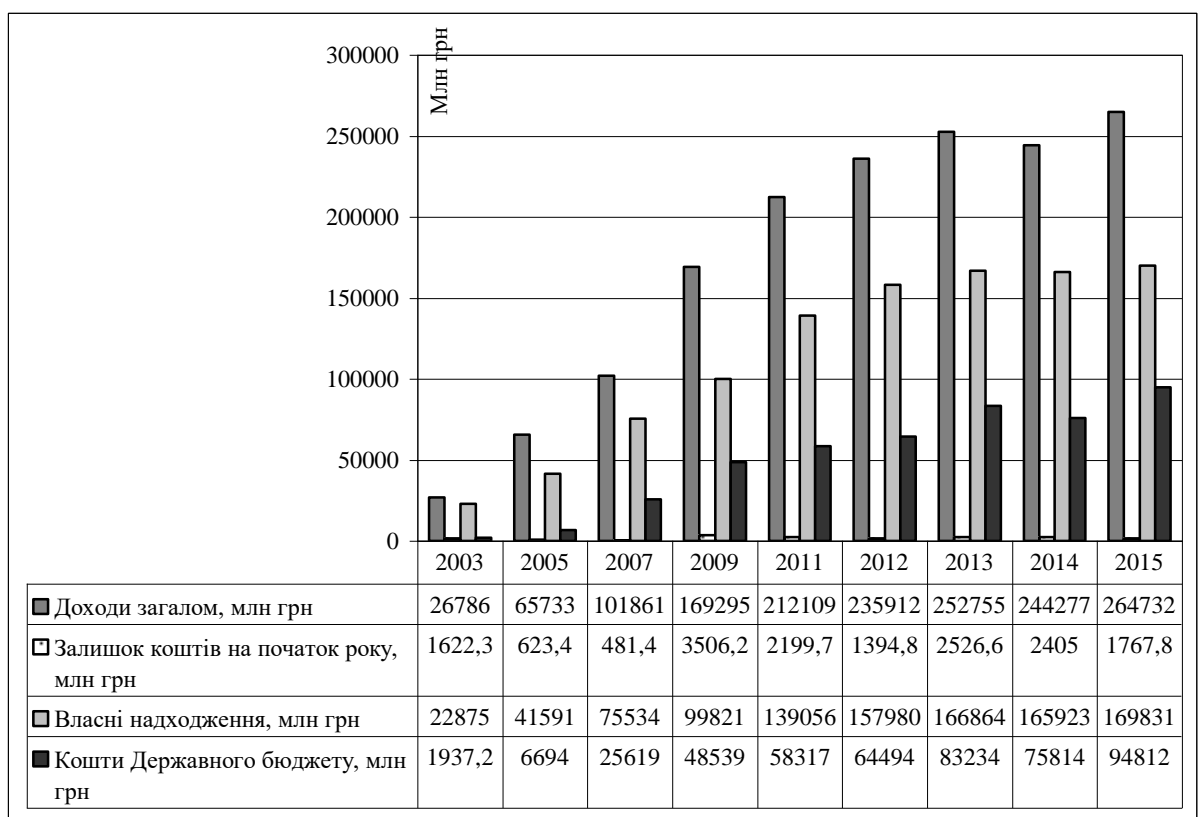

Рис. 4.3. Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [138; 389]

На нашу думку, перманентне збільшення коштів бюджету у загальній структурі доходів Пенсійного фонду України є неприйнятним явищем, оскільки основою функціонування цього інституту має бути виключно страховий принцип. Необхідно знайти альтернативний механізм подолання

фінансових труднощів, побудований на раціональному поєднанні розподільної та накопичувальної складових пенсійної системи.

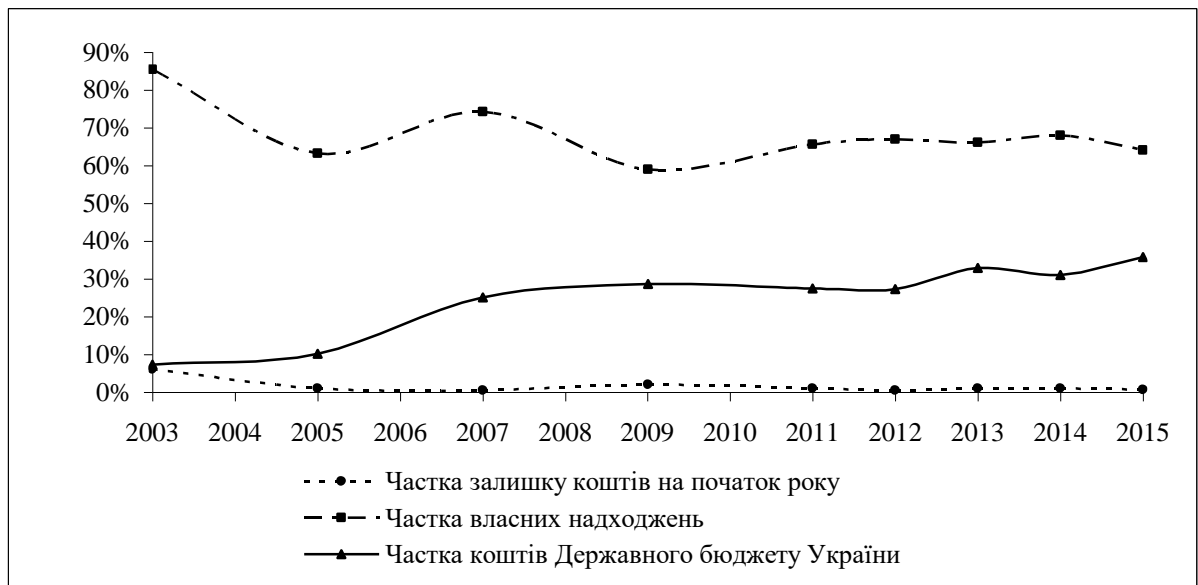

Рис. 4.4. Динаміка часток залишку коштів на початок року, власних надходжень і коштів Державного бюджету України у структурі сукупних доходів бюджету Пенсійного фонду України в 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [138; 389].

Дефіцит бюджету Пенсійного фонду України передусім виникає внаслідок незадовільного фінансового стану підприємств реального сектора економіки, які не можуть позбутися накопиченої заборгованості та зростаючих сум фінансових санкцій. Так, у 2015 р. загальна сума заборгованості перед Пенсійним фондом України становила 16669,1 млн грн, з яких заборгованість зі сплати єдиного соціального внеску дорівнювала 6594,7 млн грн (39,6%), а заборгованість за фінансовими санкціями і пенею – 514,3 млн грн (3,1%) [389]. Відповідно від збалансованості бюджету Пенсійного фонду України залежить функціонування пенсійної системи держави загалом.

Залишок коштів на початок року, як правило, передбачається для авансового фінансування пенсійних виплат у січні. У 2003 р. частка залишку коштів на початок року становила 6,1%, але у наступні роки коливалася в межах 0,5%–2,1% від обсягів загальної структури доходів Пенсійного фонду України (рис. 4.4).

Як підтверджують дані рис. 4.5, протягом досліджуваного періоду видатки Пенсійного фонду України стрімко зростали (незначне зменшення порівняно з попереднім періодом спостерігалось у 2014 р.), що пояснюється намаганням держави покращити матеріальний стан пенсіонерів, перманентними інфляційними процесами, підвищенням рівня прожиткового мінімуму, появою новопризначених виплат і збільшенням середньої заробітної плати.

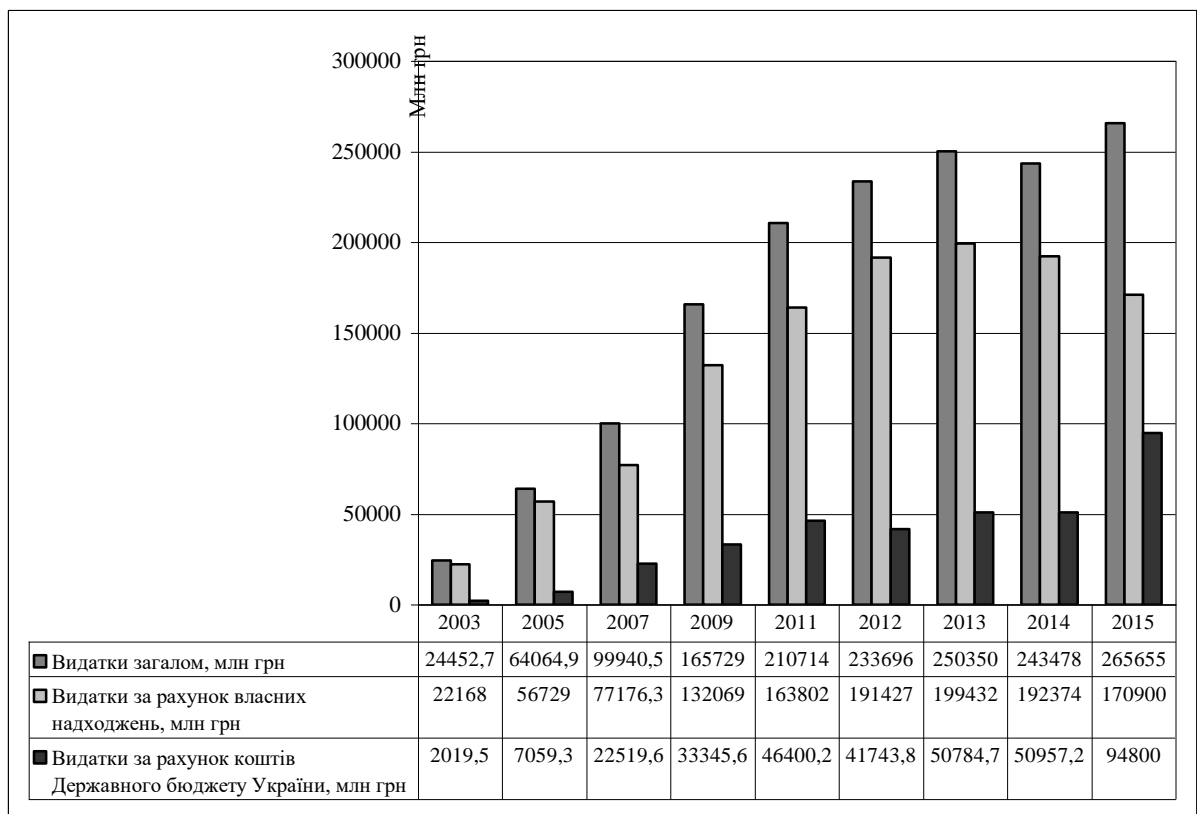

Рис. 4.5. Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [76; 389].

Показово, що зростання доходів за досліджуваний період (2003–2015 рр.) відбулося у 9,9 разу, а видатки підвищились у 10,9 разу. Найбільшу питому вагу у структурі видатків бюджету Пенсійного фонду України мають видатки за рахунок власних надходжень (від 60% до 90% у 2003–2015 рр.), а видатки за рахунок коштів Державного бюджету України становили від 10% до 35%.

Основна частина коштів спрямовується на пенсійні виплати – у 2015 р. вони становили 262036,9 млн грн або 98,6% від обсягу загальних видатків. На адміністративні витрати у 2015 р. було спрямовано 2400 млн грн (0,9% від обсягу загальних видатків фонду). Станом на 1 січня 2016 р. чисельність пенсіонерів в Україні становила 12312459 осіб (на 165270 осіб більше, ніж у 2014 р.), а середній розмір пенсійної виплати – 1700,22 грн (на 118,68 грн більше, ніж у 2014 р.) [389].

За даними, поданими на рис. 4.6, можна простежити тенденцію до зменшення частки видатків, що здійснюються за рахунок власних надходжень, та збільшення частки видатків, які здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, в останні два роки. Загалом за 2012–2015 рр. середній темп зростання видатків за рахунок власних надходжень становив 105,3%, а за рахунок коштів Державного бюджету України – 103,7%.

З огляду на викладене вище можна зробити висновок, що ефективна діяльність Пенсійного фонду України є важливою умовою сталого людського розвитку. Однак процес її удосконалення залежить від багатьох чинників, що потребують об'єктивного аналізу в контексті нових суспільних пріоритетів.

По-перше, зменшується чисельність населення, яке працює, на фоні збільшення кількості отримувачів пенсії, що призводить до розбалансування бюджету Пенсійного фонду України.

Навантаження на населення працездатного віку яскраво характеризує індикатор, що визначається співвідношенням населення віком 65 років і старших до населення віком 15–64 роки. Згідно з даними рис. 4.7, за

досліджуваний період максимальне навантаження на населення працездатного віку було у 2007 р. (23,57%), а потім поступово знижувалось. Однак з 2013 р. воно знову почало зростати та у 2015 р. становило 22,53%. У 2015 р. пенсію було призначено 545062 особам, що на 109201 особу більше, ніж у 2014 р. [389].

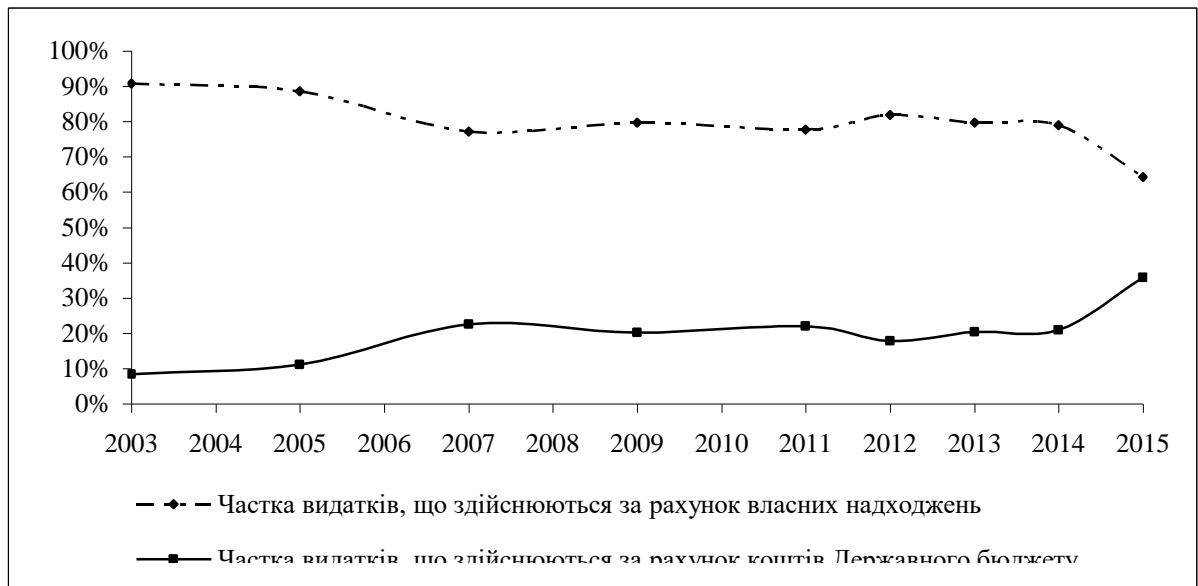

Рис. 4.6. Динаміка часток видатків, що здійснюються за рахунок власних надходжень, і часток видатків, що здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, у структурі сукупних видатків бюджету Пенсійного фонду України у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [76; 389].

У пенсійних системах розвинутих європейських країн існують різноманітні підходи до вирішення проблем, пов'язаних із демографічними процесами. Однак усі вони базуються на тому, що будь-які реформи у пенсійній сфері мають спрямовуватися на створення таких економічних умов, які гарантують кожній людині гідний рівень життя в період непрацездатності.

З одного боку, пенсійне забезпечення є видом матеріальної підтримки й обслуговування громадян, які у зв'язку з певними обставинами позбавлені

іншого доходу. А з іншого – пенсійне забезпечення необхідно розглядати як важливу складову фінансової системи, яка сприяє відтворенню і розвитку людського потенціалу, економічному зростанню та конкурентоспроможності держави. З цієї позиції пенсійна система має бути такою, щоб серед громадян не виникала думка, що пенсіонери є утриманцями для осіб, які працюють, чи держави. Підходячи до пенсійного забезпечення як до форми соціальних, зокрема демографічних, інвестицій, можна вирішити цю проблему, адже довготривале й здорове життя є основним правом і найвищим благом для кожної людини [502, с. 268].

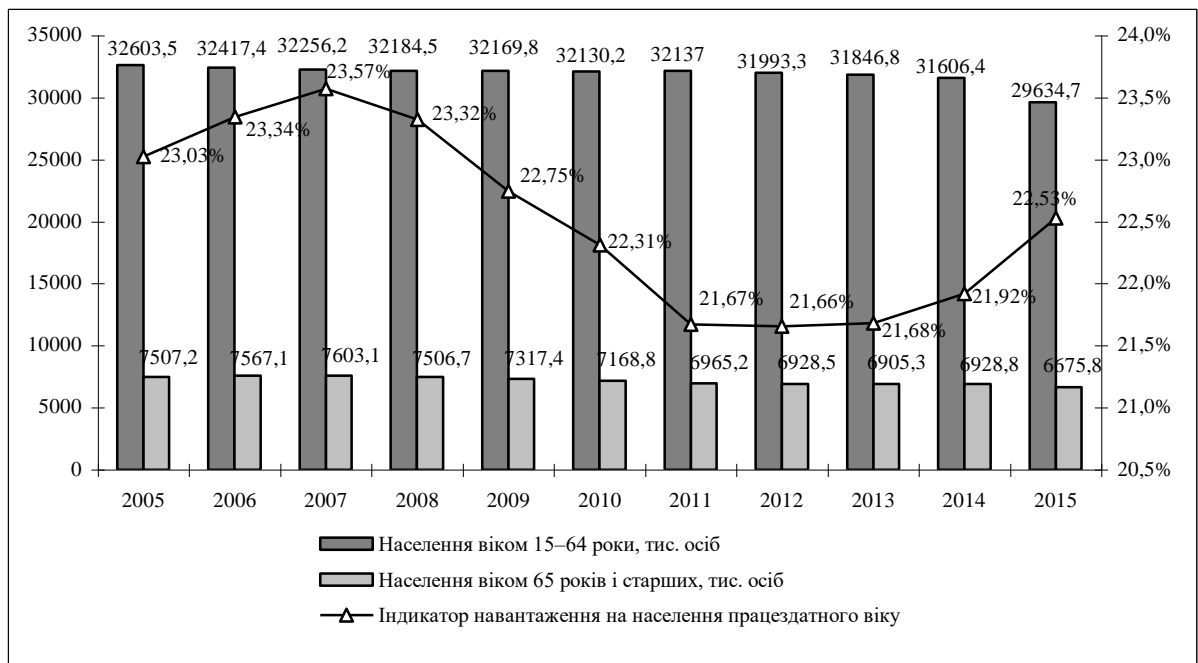

Рис. 4.7. Динаміка чисельності населення віком 15–64 роки, населення віком 65 років і старших та індикатора навантаження на населення працездатного віку у 2005–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

На наш погляд, солідарна пенсійна система надзвичайно залежна від демографічних процесів. З метою зниження соціально-економічних ризиків стійкого функціонування пенсійних систем, зумовлених демографічними

чинниками, у провідних розвинутих країнах проводилися так звані параметричні реформи, які кардинально не змінювали існуючі системи гарантування соціального захисту людей літнього віку. Серед таких реформ – підвищення пенсійного віку; ускладнення умов здобуття пенсійних прав (Німеччина, Італія, США); зменшення розміру пенсійної виплати (Угорщина, Греція, Італія, Португалія, Швейцарія); збільшення ставки страхового внеску; зміна умов індексації пенсійних виплат (Німеччина, Швеція, Японія); введення у розподільчі системи умовно-накопичувальних схем; запровадження додаткового рівня пенсійного страхування [317, с. 84].

Щодо підвищення пенсійного віку необхідно зазначити, що під час проведення цієї реформи необхідно враховувати наявність демографічного резерву, тобто рекомендована очікувана тривалість життя жінок – 80 років і більше, а чоловіків – понад 70. В Україні ж очікувана тривалість життя жінок в середньому становить 76 років, а чоловіків – 66 [478]. Відповідно підвищення пенсійного віку, що характерно для вітчизняної практики, може створити проблеми і додаткові витрати в довгостроковій перспективі, якщо не застосовувати заходів, спрямованих на покращення здоров'я та підвищення якості життя громадян.

Пошук шляхів зниження демографічних ризиків з метою підвищення фінансової стійкості пенсійної системи призвів до розвитку її накопичувальної складової. Із врахуванням зарубіжного досвіду в Україні також вводиться обов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, що, за прогнозами експертів, сприятиме зменшенню навантаження на бюджет держави та збільшенню пенсійних виплат. Проте необхідно пам'ятати, що цей компонент пенсійної системи насамперед залежить від сталого розвитку економіки й ефективності функціонування фондового ринку країни.

Оскільки демографічні чинники безпосередньо впливають на функціонування системи обов'язкового пенсійного страхування, то результативність останньої може гарантуватися двома умовами: 1) перевищенням чисельності населення, яке працює, над особами пенсійного

віку; 2) добросовісною сплатою страхових внесків. На сьогодні необхідно розробити заходи, спрямовані на створення нових робочих місць і збільшення частки зайнятого населення. Потрібно також створити гнучкі механізми підвищення доходів бюджету Пенсійного фонду України. Насамперед це стосується добровільного передчасного виходу на пенсію, у тому числі з частковою втратою пенсійних прав, що у провідних країнах світу розглядається як додатковий ризик поглиблення демографічних проблем, вирішення яких передбачає регулювання нормативного віку виходу на пенсію у напрямку його збільшення. На наш погляд, необхідно стимулювати інноваційні процеси в країні, максимально знижувати шкідливість виробництва та заохочувати використання новітнього обладнання. У протилежному випадку доцільно передбачити виплату додаткових страхових платежів працедавцем.

По-друге, важливий чинник – вікова структура населення. За даними Фонду народонаселення ООН, у 2012 р. налічувалося 810 млн осіб віком 60 років і старших, що становило 11,5% від чисельності населення світу. Відповідно до прогнозів, ця чисельність зросте до 1 млрд осіб приблизно за 10 років, а до 2050 р. сягне 2 млрд осіб або 22% від чисельності населення світу [655].

Як свідчать дані рис. 4.8, в Україні з 2008 р. спостерігається зростання частки осіб віком 60 років і старших. У 2015 р. їх частка досягла 21,8% від загальної чисельності населення України, що є тривожною тенденцією, порівняно із середньостатистичними світовими показниками.

З огляду на вищевикладене вважаємо слушною думку, що старіння населення є викликом фінансово-економічній системі країни, передусім сфері державних фінансів і ринку праці [318, с. 33]. Разом із цим зауважимо, що при настанні пенсійного віку в кожній людині виникає право на отримання пенсії за віком, однак гарантією отримання достойної пенсії має бути страховий стаж. Для цього необхідно передусім сприяти розвитку потенціалу й економічній активності людей літнього віку. З цією метою

Міжнародна організація праці розробила Рекомендації щодо літніх працівників, де зазначається, що вони нарівні з іншими мають мати права та можливості щодо професійної орієнтації і працевлаштування; підвищення кваліфікації та перекваліфікації; кар'єрного просування; винагороди за свою працю; соціального забезпечення і соціальної допомоги та ін. [435].

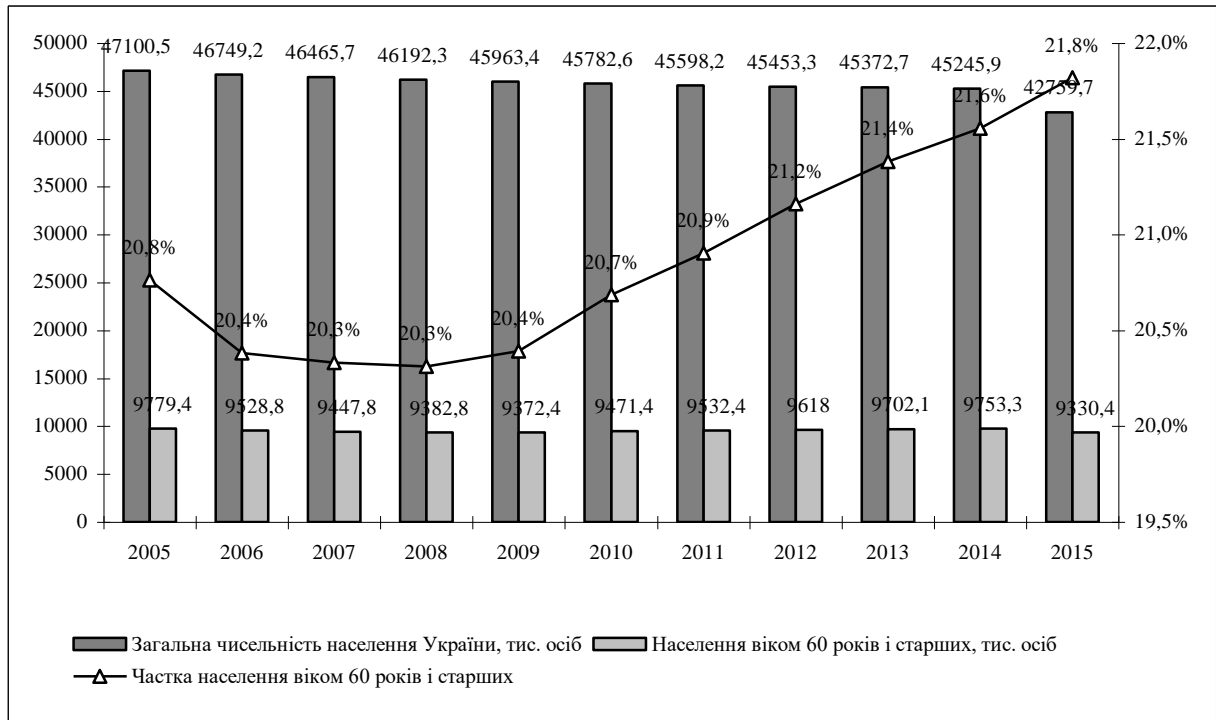

Рис. 4.8. Динаміка співвідношення загальної чисельності населення та осіб віком 60 років і старших в Україні у 2005–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

У багатьох країнах під час трудової діяльності літніх людей враховуються особливості їхньої працездатності, потреба у відпочинку та лікуванні тощо. У розвинутих європейських країнах також існують: 1) фінансові стимули для працедавців залишати на роботі людей літнього віку, зокрема зниження ставки соціальних внесків працедавця за таких осіб (у Швеції – за працівників віком понад 65 років; в Іспанії діє прогресивна знижка: починаючи з 50% – за працівників віком 60 років і до 100% – за працівників віком 65 років); 2) фінансові стимули для людей літнього віку

продовжувати працювати: набагато вигідніші умови оподаткування отриманих трудових доходів порівняно з пенсією, зокрема збільшення податкового кредиту (Швеція); збільшення розміру пенсії за умови продовження роботи та пізнішого виходу на заслужений відпочинок (Нідерланди, Угорщина, Великобританія); 3) різноманітні заохочувальні заходи щодо професійного розвитку літніх людей та передання знань молодшим поколінням: стимули для працедавців і працівників, спрямовані на забезпечення неперервного навчання; інформування працедавців про особливості роботи з людьми пенсійного віку; роз'яснювальна робота серед працівників про важливість праці в літньому віці; просування ідеї згуртованості різних поколінь у процесі праці як запоруки більшої стійкості бізнесу та держави загалом; залучення літніх людей з досвідом до наставництва і навчального процесу на виробництві; 4) додаткові гарантії захисту людей літнього віку у разі колективних звільнень або скорочення: пріоритетне право на збереження роботи мають особи передпенсійного віку (у Латвії це люди, яким до пенсії залишилося 5 років і менше), визначення претендентів на звільнення за принципом «хто прийшов останнім – йде першим» («last in, first out» – застосовується у Швеції, Нідерландах) [318, с. 221–222]. В Японії у 1971 р. набув чинності закон про стабілізацію зайнятості літніх працівників, у якому передбачено заходи щодо сприяння зайнятості людей поважного віку, створення комфортних умов для їхньої роботи, надання їм допомоги у працевлаштуванні. Цим законом також передбачено функціонування спеціальних державних органів, завданням яких є турбота про працівників літнього віку [432, с. 88].

У країнах-членах Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у 2014 р. рівень зайнятості працівників віком 55–59 років у середньому становив 67,4%, віком 60–64 роки – 43,6%, віком 65–69 років – 20,2% [688]. На наш погляд, Українській державі також вигідно мати багато пенсіонерів, які працюють, оскільки вони самі для себе формують пенсію, яку отримують. Це суттєво знижує навантаження на пенсійну систему.

У протилежному випадку виникне нагальна потреба суттєвого зростання рівня заробітної плати й інших доходів громадян, з яких сплачується єдиний соціальний внесок.

Окрім вищезазначеного, різкий відхід від професійної діяльності висококваліфікованих працівників також негативно вплине на можливості набуття досвіду молодими спеціалістами. В підсумку несприятливих наслідків зазнають насамперед освітня, наукова та медична сфери.

По-третє, рівень оплати праці є важливим підґрунтям формування дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України та пенсійних виплат. Оплата праці в Україні не відповідає вимогам сучасної соціально відповідальної держави. Низькі заробітні плати є актуальним питанням сьогодення, що потребує термінового врегулювання.

Суттєвою перешкодою для вирішення цієї проблеми є тінізація доходів громадян та перекладання особистої відповідальності за власний добробут на державу. Водночас наявність розвинених традицій активної участі населення у пенсійному страхуванні позитивно впливає не лише на забезпечення добробуту домогосподарства, а й на економіку країни загалом [197, с. 93]. Натомість отримання тіньових доходів протягом трудової діяльності ставить під загрозу належну якість життя людини у літньому віці.

В Україні на законодавчому рівні необхідно розробити процедуру поступового підвищення рівня заробітної плати та збільшення її частки у вартості товару чи послуги. Наприклад, з 1 січня 2015 р. у Німеччині було запроваджено мінімальний рівень погодинної оплати праці на рівні 8,5 євро. Незважаючи на те, що консервативні економісти прогнозували за такого кроку скорочення 900 тис. робочих місць, у країні продовжують створювати нові робочі місця та зменшується безробіття, збільшилася кількість платників внесків на соціальне страхування, зросла загальна купівельна спроможність населення, що підтверджується підвищенням роздрібних продажів у 2015 р. Середня пенсія в Німеччині у 2015 р. становила 1250 євро.

З огляду на вищезазначене вважаємо, що збільшення рівня заробітної плати в Україні й усунення порушень щодо її нарахування і виплати сприятиме збалансуванню бюджету Пенсійного фонду України, підвищенню розміру пенсійних виплат та покращенню якості життя усіх громадян.

По-четверте, це – низький рівень доходів серед більшості осіб пенсійного віку. Насамперед це стосується тих людей, пенсію яким було призначено раніше. Особливо гостро це питання постало для осіб, пенсія яким була призначена до 2009 р. та обрахована із заробітної плати 2007 р. Так, пенсійні виплати щорічно зазнають впливу інфляції (тільки за 2015 р. її рівень досягнув 49% [703]), яку індексація не наздоганяє. Це призводить до суттєвого зменшення купівельної спроможності пенсії, що свідчить про недосконалість системи її нарахування і перерахування.

Сьогодні питання постало не лише щодо запобігання бідності серед населення літнього віку, а й забезпечення входження значної частини пенсіонерів до середнього класу [12, с. 47]. Як підтверджують дані рис. 4.9, у 2015 р. 6206,3 тис. пенсіонерів, що становить 50,4% від їхньої загальної чисельності, отримало пенсію у розмірі від 1301 грн до 3000 грн; 4562,2 тис. осіб (37,1%) – від 1001 грн до 1300 грн; 826,1 тис. (6,7%) – від 3001 грн до 5000 грн; 531,8 тис. (4,3%) – низьку пенсію до 1000 грн; пенсіонерів, які отримували пенсію понад 5000 грн, було 186 тис., що дорівнювало 1,5% від їхньої загальної чисельності [389].

Ці дані свідчать, що вітчизняна солідарна система пенсійного страхування є несправедливою, насамперед стосовно осіб, які сплачували значні суми страхових внесків протягом довготривалої трудової діяльності, однак сьогодні через недосконалу систему призначення та перерахунку пенсії прирівняні до осіб з меншими трудовим і страховим внесками, а також позбавлені стимулу збільшувати тривалість й інтенсивність праці.

Реформування у сфері пенсійного забезпечення громадян здійснюється з метою запобігання негативним наслідкам у системі державних фінансів. При цьому країни, які це практикують, перебувають на різних етапах

пенсійної реформи. Водночас загальним напрямом є зменшення ролі розподільного рівня пенсійної системи в пенсійному забезпеченні населення і посилення ролі накопичувального пенсійного страхування [498, с. 34].

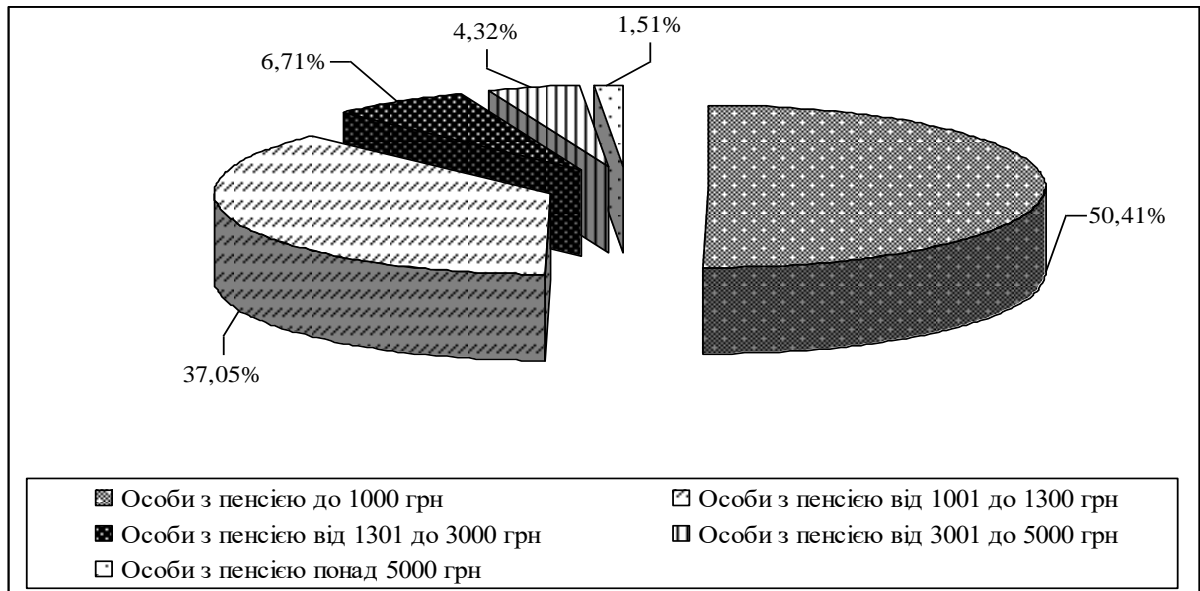

Рис. 4.9. Розподіл пенсіонерів за розмірами пенсій у 2015 р.

Джерело: побудовано автором за даними Пенсійного фонду України [389].

Враховуючи викладене, поділяємо думку багатьох фахівців, що альтернативним джерелом залучення коштів для здійснення пенсійних виплат є система обов'язкового накопичувального пенсійного страхування. У такій системі кожен громадянин протягом трудової діяльності самостійно формує джерело своєї майбутньої пенсійної виплати. Участь у цій системі дає змогу компенсувати втрачений дохід і забезпечити потреби вищого рівня при виході на пенсію. Окрім зазначеного, ефективне функціонування накопичувальної складової пенсійної системи дає змогу знизити вплив демографічного чинника. При цьому необхідно забезпечити ефективну систему обліку періоду зайнятості, сум нарахованої заробітної плати та розміру сплачених страхових внесків кожної особи.

Великий вплив на функціонування накопичувальної складової пенсійної системи також мають макроекономічні чинники, основним з яких є інфляція, що призводить до знецінення грошових заощаджень застрахованих

осіб. Тому важливим завданням держави є здійснення жорсткого контролю щодо збереження пенсійних активів і недопущення зловживань посадовими особами.

По-п'яте, це – диференціація розміру пенсійних виплат. Адже законодавче встановлення пільг і привілеїв одній категорії застрахованих осіб за рахунок інших призводить до повної чи часткової тінізації заробітної плати, що негативно впливає на фінансову стабільність Пенсійного фонду України. Вважаємо, що розмір пенсії має бути однаковим для людей, які сплачували рівні внески.

Правова природа єдиних принципів нарахування пенсій ґрунтується на базових європейському і міжнародному стандартах – відсутності «пільгових» груп застрахованих за ступенем захисту в тій самій страховій схемі. Однакові умови страхування зумовлюють рівність прав застрахованих на матеріальне забезпечення і соціальне обслуговування. Розмір страхових виплат залежить винятково від тривалості страхового стажу, страхових внесків та деяких інших умов, передбачених принципом соціальної солідарності, обов'язки за яким однаково розподіляються між учасниками соціального страхування [331, с. 28]. Вважаємо, що поступове збільшення тривалості страхового стажу, необхідного для призначення мінімальної пенсії, стимулюватиме як працівників, так і працедавців до легалізації заробітної плати. Осіб, які не мають достатнього трудового стажу для отримання мінімальної пенсії, потрібно забезпечувати адресною соціальною допомогою на рівні, необхідному до досягнення показника прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб за рахунок коштів бюджету, а не за рахунок страхових внесків (за умови перевірки доходів домогосподарства).

Серед фахівців поширена думка, що з метою впорядкування регуляторних актів у сфері пенсійного страхування необхідно розробити та прийняти Кодекс законів України про пенсійне страхування, в якому чітко прописати пенсійні пільги та преференції [328, с. 48]. Це сприятиме реалізації принципу соціальної справедливості та рівності перед законом усіх

прошарків населення. Загалом це може стати поступальним кроком у напрямку вдосконалення функціонування вітчизняної пенсійної системи і Пенсійного фонду України зокрема. Однак при цьому потрібно враховувати об'єктивні підстави для диференціації пенсійних виплат, зокрема: характер праці (служби); умови праці (шкідливі, важкі); місцевість, де проживала (проходила службу) людина [218, с. 130]. Потрібно також досягнути збалансування інтересів усіх учасників пенсійної системи – платників страхових внесків, одержувачів пенсій і соціальної допомоги та держави, уповноваженим представником якої є Пенсійний фонд України.

Державну політику у пенсійній сфері потрібно здійснювати комплексно. Вирішення проблем детінізації економіки шляхом удосконалення законодавства і фінансового контролю, створення нових робочих місць у реальному секторі економіки з легальними доходами та істотне підвищення цих доходів, впровадження економічних стимулів для легалізації реальної величини заробітної плати (доходу) платників податків і страхових внесків безумовно дасть змогу розширити базу їхнього нарахування та збільшити надходження до Пенсійного фонду України [505, с. 195]. Однак слід констатувати, що тривале реформування вітчизняної пенсійної системи поки що не дало можливості створити збалансовану систему пенсійного страхування. Це свідчить про велику кількість невирішених проблем щодо джерел її фінансового забезпечення.

Сьогодні вітчизняна система обов'язкового пенсійного страхування є багатофункціональним організмом. В сучасних умовах Пенсійний фонд України є інституцією, що здійснює формування частини фінансових ресурсів держави для фінансування пенсійних виплат і забезпечення інвестиціями пріоритетних сфер економіки. На стабільність функціонування цієї інституції впливають такі чинники, як рівень навантаження на працездатне населення країни, його вікова структура, рівень заробітної плати, рівень доходів громадян літнього віку, диференціація розміру пенсій та ін. З метою реалізації основних завдань сталого людського розвитку

необхідний комплексний підхід до вирішення вищеперерахованих проблем, оскільки фрагментарність у цьому напрямку призведе до розбалансування та погіршення показників діяльності Пенсійного фонду України.

4.3. Роль та значення Фонду соціального страхування України у відтворенні людського потенціалу

Протягом останніх років в Україні триває вдосконалення законодавчої бази з питань соціального страхування і модернізуються організаційно-економічні механізми його функціонування. Так, до ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці» від 28 грудня 2014 р. [407] рішення завдань загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні було покладено на Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Пенсійний фонд України.

Прийняття зазначеного законодавчого акта внесло суттєві корективи в систему інституційного забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування України. Так, було передбачено об'єднання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Відповідні зміни було внесено до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [412]. Страховиком з таких видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, як тимчасова втрата працездатності; нещасний випадок на виробництві чи професійне захворювання, що спричинило втрату

працездатності; медичне страхування, визнано Фонд соціального страхування України.

Відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування [357] всі страхові фонди є некомерційними самоврядними організаціями. Саме такий статус Фонду соціального страхування України і Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття підтверджується іншими законодавчими актами [412].

Відповідно до внесених у законодавство змін Фонд соціального страхування України має здійснювати управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, акумулювати страхові внески, контролювати використання коштів, забезпечувати фінансування виплат за ввіреними йому видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та виконувати інші функції, викладені у статуті [412]. Зазначене дає змогу виокремити таку унікальну особливість фонду, як здійснення безпосереднього впливу на процес відтворення людського потенціалу.

Фонд соціального страхування України розпоряджається фінансовими ресурсами, що формуються з різних джерел у межах затвердженого Кабінетом Міністрів України бюджету (рис. 4.10).

До завершення процедури реорганізації системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, пов'язаної з утворенням Фонду соціального страхування України та його робочих органів, відповідні функціональні обов'язки та завдання виконують Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

У випадку тимчасової втрати працездатності застрахованій особі надаються відповідні матеріальне забезпечення та соціальні послуги.

Зокрема, це допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (в т. ч. догляд за хворою дитиною); допомога у зв'язку з вагітністю і пологами; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних й осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві) та оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм [412]. Допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю є одним з основних видів соціального забезпечення, призначення якого полягає у повному або частковому відшкодуванні втраченого внаслідок певних обставин доходу. Ця допомога призначається на підставі листка непрацездатності, виданого в установленому порядку. Саме цей документ є підставою для звільнення від роботи у зв'язку з непрацездатністю та з матеріальним забезпеченням застрахованої особи в разі тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів [179].

Нині листок непрацездатності видається: 1) громадянам України, іноземцям, особам без громадянства, які проживають в Україні та працюють на умовах трудового договору (контракту) на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності та господарювання або у фізичних осіб, у тому числі в іноземних дипломатичних представництвах і консульських установах; 2) особам, обраним на виборні посади до органів державної влади, місцевого самоврядування та інших органів, у тому числі громадських організацій; 3) членам колективних підприємств, сільськогосподарських та інших виробничих кооперативів; 4) особам, які забезпечують себе роботою самостійно (займаються підприємницькою, адвокатською, нотаріальною, творчою та іншою діяльністю, пов'язаною з одержанням доходу безпосередньо від цієї діяльності, в тому числі члени творчих спілок, творчі працівники, які не є членами творчих спілок); 5) громадянам України, які постійно проживають на території України та працюють на умовах трудового договору (контракту) за межами держави і не застраховані в системі соціального страхування країни, в якій вони перебувають [178]. Важливою проблемою є безпосереднє встановлення

тимчасової непрацездатності, що вирішується за допомогою експертизи. Для цього проводиться комплексне оцінювання стану здоров'я людини та розглядається можливість здійснення нею трудових обов'язків, а також визначається термін непрацездатності. Проведення експертизи тимчасової непрацездатності здійснюється на п'ятьох рівнях (дод. X).

Рис. 4.10. Склад доходів і видатків Фонду соціального страхування України

Джерело: побудовано автором на основі Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [412].

Детально розглянемо проблему проведення експертизи тимчасової непрацездатності, оскільки сьогодні доволі поширеними є факти зловживання (як з боку пацієнтів, так і лікарів) і неправомірного отримання

допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що підриває довіру платників страхових внесків до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та завдає матеріальних збитків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. За даними фонду, кожного року в Україні видається приблизно від 7,7 до 9,7 млн листків непрацездатності. При цьому результати перевірок засвідчують, що близько у 65 тис. випадків присутні грубі порушення. Зокрема, матеріали об'єктивного медичного огляду не підтверджують діагнозу та не свідчать про наявні ознаки непрацездатності, відсутній експертний анамнез, а вказаний діагноз не завжди супроводжується необхідними обстеженнями. Спостерігається також продовження листка непрацездатності на максимальний термін без проведення контролю під час лікування. Трапляються випадки видачі листків непрацездатності без відповідного запису в медичній документації.

Водночас необхідно врахувати, що причиною необґрунтованого продовження терміну тимчасової непрацездатності можуть бути лікарські помилки щодо встановлення діагнозу, призначення неадекватного лікування, несвоєчасність направлення на стаціонарне лікування, недоцільність стаціонарного лікування та ін. Тому надзвичайно важливо, з одного боку, здійснювати адекватний контроль і вирішити проблемні аспекти процедури видачі листків непрацездатності, а з іншого – забезпечити належну якість надання медичних послуг, яка є основним критерієм мінімізації терміну відновлення втраченого здоров'я.

У цьому контексті пропонуємо запровадити систему електронних медичних карт, яка ефективно діє у розвинутих країнах світу. На наш погляд, запровадження такої практики дасть змогу максимально чітко зафіксувати момент тимчасової втрати працездатності, підвищити оперативність і достовірність медичної інформації, забезпечити доступність до неї одночасно кільком лікарям, а в результаті – сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг громадянам. На основі аналізу даних системи електронних

медичних карт також можна буде отримувати адекватну статистичну інформацію з метою планування бюджету Фонду соціального страхування України. Ідея щодо застосування електронних медичних карт має й екологічний аспект, оскільки суттєво зменшується кількість обігових паперових документів у медичній сфері, що сприяє заощадженню лісових ресурсів.

Відповідно до внесених у законодавство змін допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, що пов'язана із загальним захворюванням, та допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, яка настала внаслідок нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, виплачується Фондом соціального страхування України. Однак розміри зазначених допомог відрізняються: у першому випадку – це 50–100% від середнього заробітку залежно від страхового стажу, а в другому – 100% від середнього заробітку (оподаткованого доходу).

Однак стурбованість викликає законодавче ігнорування таких суспільних обставин, що призвели до нещасного випадку, внаслідок якого людина втратила працездатність чи померла, як отримання травми у процесі виконання суспільно важливих обов'язків, громадянського обов'язку щодо порятунку людини, гасіння лісових пожеж та ін. Такі випадки не можна прирівнювати до побутових.

За даними рис. 4.11, з 2003 р. до 2015 р. доходи Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності зросли більше, ніж у 3 рази. Зменшення доходів у 2015 р. пояснюється скороченням частки єдиного соціального внеску та відсутністю часткової оплати за санаторно-курортні путівки.

Водночас основною складовою дохідної частини бюджету цього фонду є страхові внески. За досліджуваний період частка страхових внесків у загальній структурі доходів фонду коливалася від 78% у 2003 р. до 105% у 2011 р. Це явище можна пояснити тим, що за підсумками 2010 р. дефіцит бюджету фонду становив 715,9 млн грн, що негативно вплинуло на загальну

структуру доходів у 2011 р. Однак за рахунок страхових платежів у 2011 р. вдалося забезпечити позитивне сальдо балансу на кінець року (рис. 4.12).

Як підтверджують дані рис. 4.12, за період 2011–2015 рр. середній темп зростання страхових внесків становить 150%, що позитивно вплинуло на формування дохідної частини бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

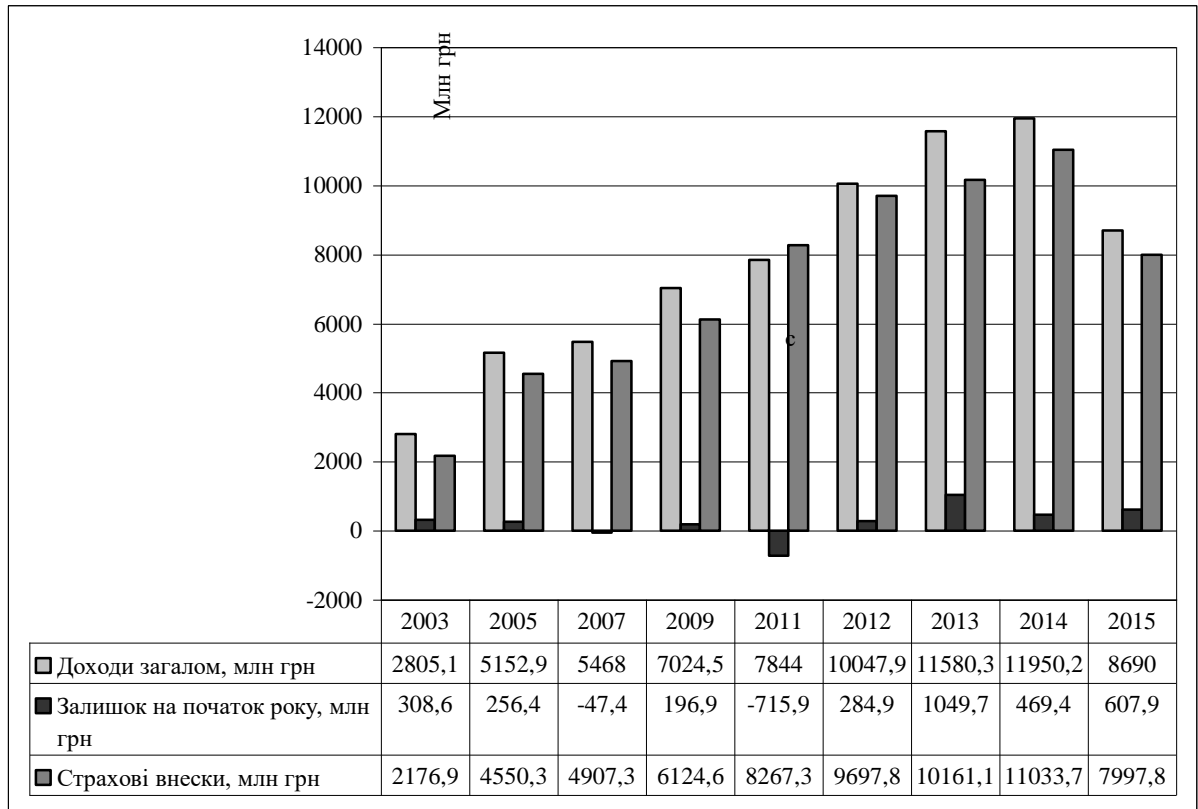

Рис. 4.11. Динаміка доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [391].

У 2003–2015 рр. видатки Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності зросли більше, ніж у 2,6 разу (рис. 4.13).

Зменшення видаткової частини у 2015 р. порівняно з попереднім періодом пояснюється припиненням фінансування відділень фонду в

АР Крим та м. Севастополі, зменшенням фінансування обласних відділень у Донецьку та Луганську.

Проаналізувавши структуру видаткової частини бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2003–2015 рр., зазначимо, що найбільшу її частку становить допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю – від 39% до 59%. На сьогодні актуальними залишаються питання умов, розмірів і порядку її виплати застрахованим особам. Саме ці чинники впливають на формування утриманських настроїв і пристосуванство серед застрахованих осіб.

Рис. 4.12. Динаміка часток залишку коштів на початок року і страхових внесків у загальній структурі доходів бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [391].

Частка видатків на оздоровчі заходи коливалася в межах від 15% до 26%, помітне її зменшення відбулося у 2015 р. (1,9%) за рахунок зменшення переліку соціальних послуг, які надаються за рахунок коштів фонду. Частка видатків на організаційно-управлінські заходи становила від 3% до 6%.

Середній темп зростання останніх упродовж 2011–2015 рр. дорівнював 151% (рис. 4.14).

Соціальне страхування професійних ризиків (нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань) – це система, сформована здебільшого під впливом соціальних і гуманітарних чинників. З методологічного погляду нещасний випадок на виробництві є ризиком, імовірність настання якого зумовлена сукупністю чинників об'єктивно-суб'єктивного характеру, а професійне захворювання – ризиком, що виникає на основі певних закономірностей.

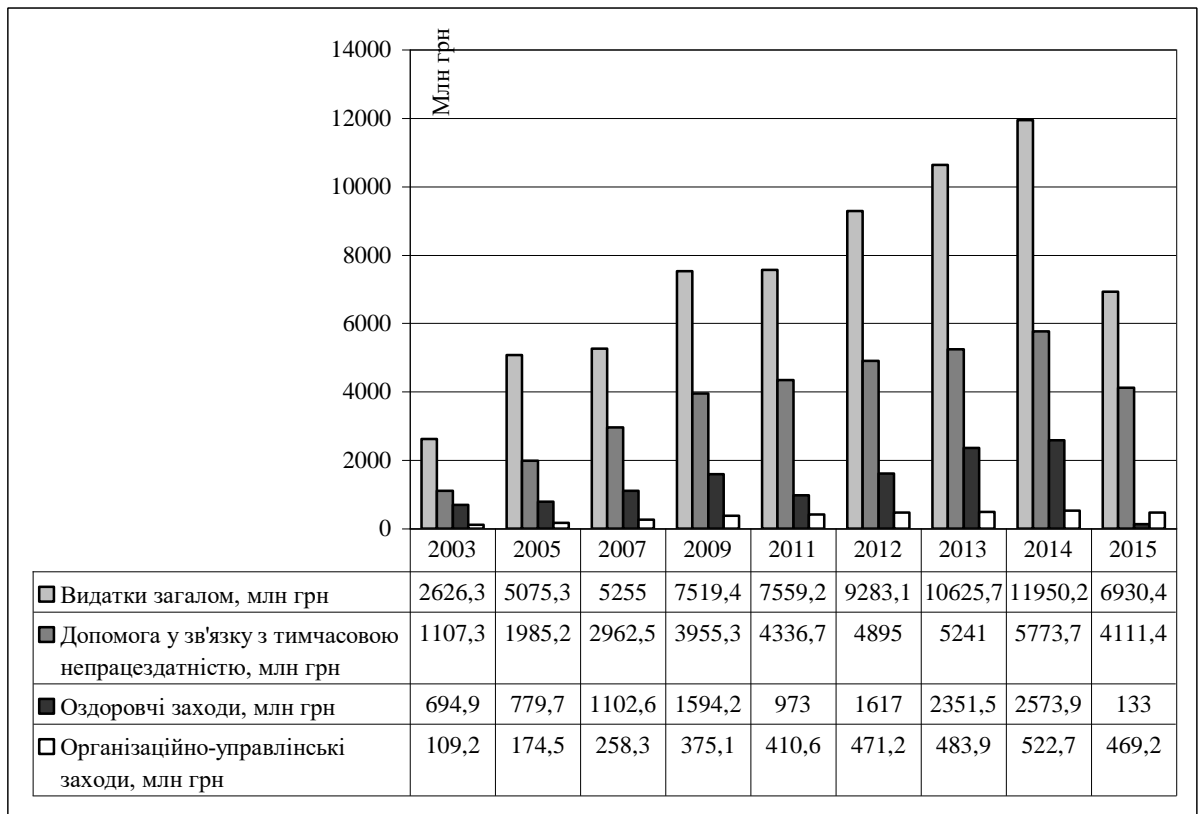

Рис. 4.13. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [391].

Нещасний випадок має негативні наслідки для здоров'я та життя людини, спричинені зовнішніми чинниками. Загалом нещасні випадки

характеризують і класифікують за такими ознаками: 1) чисельність потерпілих осіб (одна людина чи група людей); 2) рівень шкоди, завданої здоров'ю людини (без втрати працездатності, із короткотерміновою втратою працездатності, із тривалою чи сталою втратою працездатності, смерть потерпілого); 3) зв'язок із виробництвом (пов'язані з виробництвом і не пов'язані з виробництвом).

Ризики виробничого травматизму і професійних захворювань пов'язані із загрозою втрати працездатності (повної або часткової) за місцем роботи. Для здійснення компенсації завданих здоров'ю та життю працівника збитків проводиться їх матеріальне оцінювання. Особи, що втратили працездатність внаслідок впливу зазначених ризиків, отримують відповідні пенсії чи інші компенсаційні виплати, що забезпечують їм певний рівень життя та можливість проходження реабілітації. Якщо нещасний випадок на виробництві призвів до смерті потерпілої особи, допомога виплачується членам сім'ї.

Водночас ризики на виробництві створюють небезпеку не лише для працівника, а й для суспільства загалом. За рахунок виробничого травматизму і професійних захворювань збільшується чисельність осіб з обмеженими можливостями, що негативно відображається насамперед на ринку праці. Суспільство зацікавлене у збереженні здібностей і трудових навичок працівника. В цьому також мають бути зацікавлені кожен працедавець і безпосередньо працівник. Однак сучасні реалії свідчать про те, що на багатьох вітчизняних підприємствах використовується застаріле обладнання, не проводяться ефективні заходи зі створення безпечних для здоров'я і життя людини умов праці, не дотримуються вимоги з охорони праці. В підсумку працедавець економить на профілактичних заходах, працівники ризикують здоров'ям і життям, а держава втрачає людський потенціал. Високий рівень професійних захворювань здебільшого спостерігається у тих сферах економіки, які характеризуються шкідливими

умовами праці та наявністю подразливих (хімічних, біологічних, фізичних, психофізіологічних) чинників.

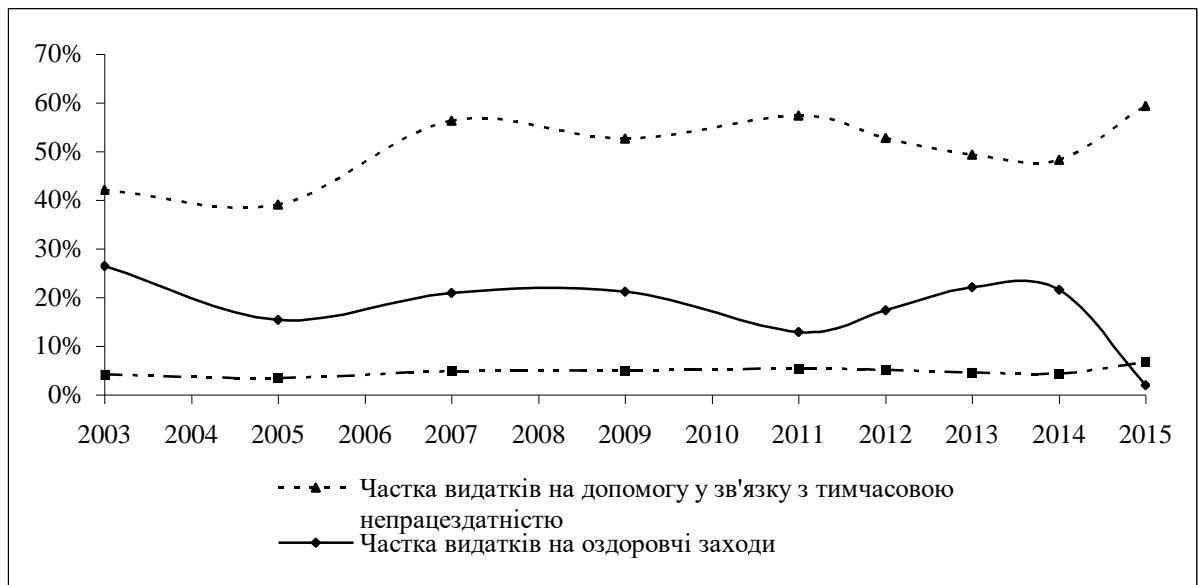

Рис. 4.14. Динаміка часток видатків на допомогу у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, на оздоровчі й організаційно-управлінські заходи у загальній структурі видатків бюджету Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [391].

Сьогодні питання державного соціального захисту щодо небезпечних та шкідливих умов праці перебуває в центрі уваги як працедавців, так і найманих працівників. За даними Міжнародної організації праці, від травматизму на виробництві та професійних захворювань щорічно у світі помирає 2–2,5 млн осіб та сотні людей втрачають працездатність [702]. При цьому ймовірність настання ризику у сфері страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань може суттєво відрізнятись залежно від виду економічної діяльності. В Україні кількість професійних захворювань в останні роки зменшилася майже на 36% – з 2752 випадків у 2014 р. до 1764 у 2015 р. (дод. Ц).

У сучасних умовах формування засад сталого людського розвитку необхідно стимулювати працедавця вкладати кошти в охорону праці шляхом встановлення прямої залежності між розміром страхових внесків та показниками рівня нещасних випадків, професійних захворювань і загального стану здоров'я працівників підприємства. Основним завданням має бути запобігання нещасним випадкам, професійним і загальним захворюванням. Адже лікування та відновлення втраченого здоров'я є довготривалим, дискомфортним та набагато дорожчим, аніж профілактика.

Сьогодні суб'єкти господарювання, які використовують екологічно чисті технології виробництва, дотримуються вимог щодо охорони праці та дбають про здоров'я своїх працівників, перебувають в однакових умовах з підприємствами, які практикують протилежні принципи роботи.

Разом із цим законодавчі заходи щодо збереження здоров'я працівників є винятково компенсаційними за характером і за суттю не зорієнтовані на збереження здоров'я людей. Така ситуація, навпаки, спонукає працівника до виконання трудових обов'язків у шкідливих і небезпечних умовах. Водночас поведінка працівника, який ознайомлений з такими умовами своєї праці, безвідповідальна і недопустима щодо власного здоров'я та життя. Загалом для суспільства це демонструє безвихідь, яку відчуває людина у певний період свого життя.

З огляду на це надзвичайно важливою є роль Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, діяльність якого спрямована на запобігання нещасним випадкам, усунення загрози здоров'ю осіб, які працюють, що виникла внаслідок неналежних умов праці.

Простеживши динаміку доходів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (рис. 4.15), зазначимо, що протягом 2003–2015 рр. середній темп їхнього зростання становив 156%.

Частка страхових внесків працедавців у загальній структурі доходів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України коливалася в межах від 80% до 98% за період дослідження (рис. 4.16), що підтверджує виняткову суспільну роль цих коштів. Значними були відхилення часток залишку коштів на початок року (від 2% до 18%), що свідчить про наявність дестабілізаційних чинників у діяльності фонду.

Проаналізувавши динаміку видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, зауважимо, що постійна тенденція до їхнього зростання спостерігалася впродовж 2003–2013 рр. (рис. 4.17). Разом з тим, якщо доходи фонду у 2003–2015 рр. зросли у 5,8 разу, то видатки – у 5,6 разу, що загалом підтверджує забезпеченість ресурсами всіх запланованих виплат.

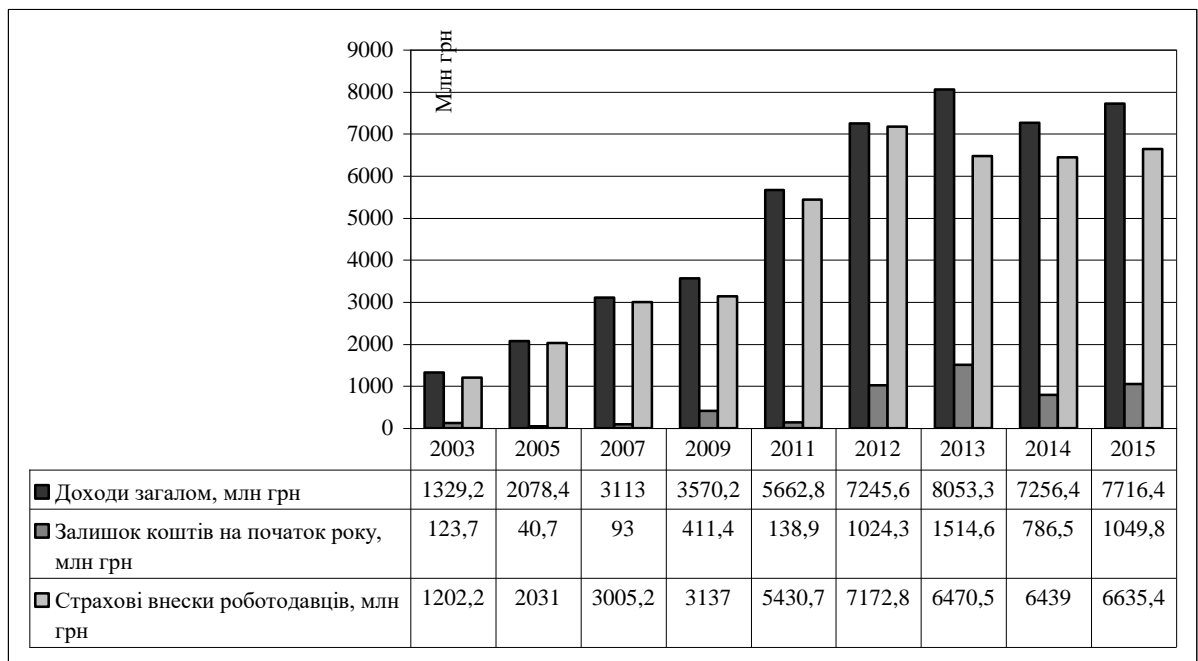

Рис. 4.15. Динаміка доходів бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [390].

Основна частина коштів фонду (від 82% до 89%) спрямовується на компенсацію заподіяної шкоди. Частка видатків на відшкодування Пенсійному фонду пенсій через інвалідність максимальною була у 2005 р. і становила 5%. Частка поточних видатків виконавчої дирекції та її робочих органів була значною лише у 2003 р. (45%), а в наступні періоди не перевищувала 8%. Частка капітальних видатків була невисокою – її максимальне значення дорівнювало 1,5% (рис. 4.18).

Зазначимо, що система використання коштів фонду є недосконалою. Пріоритетними у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання мають бути заходи щодо виробничого травматизму і професійних захворювань. Саме цей аспект є важливим з позиції формування засад сталого людського розвитку.

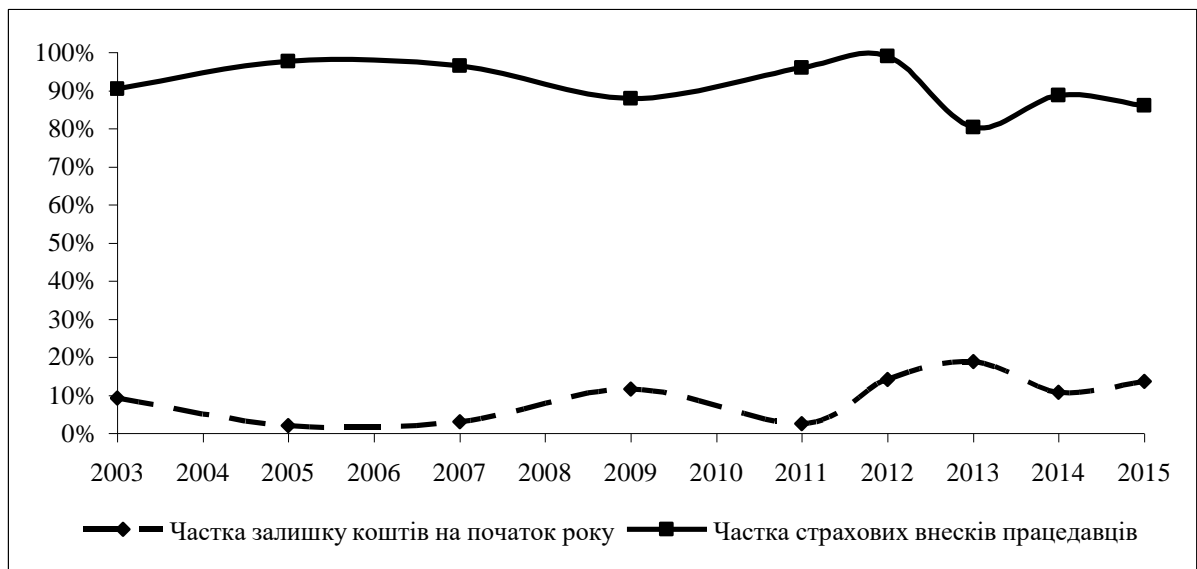

Рис. 4.16. Динаміка часток залишку коштів на початок року і страхових внесків працедавців у загальній структурі доходів бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [390].

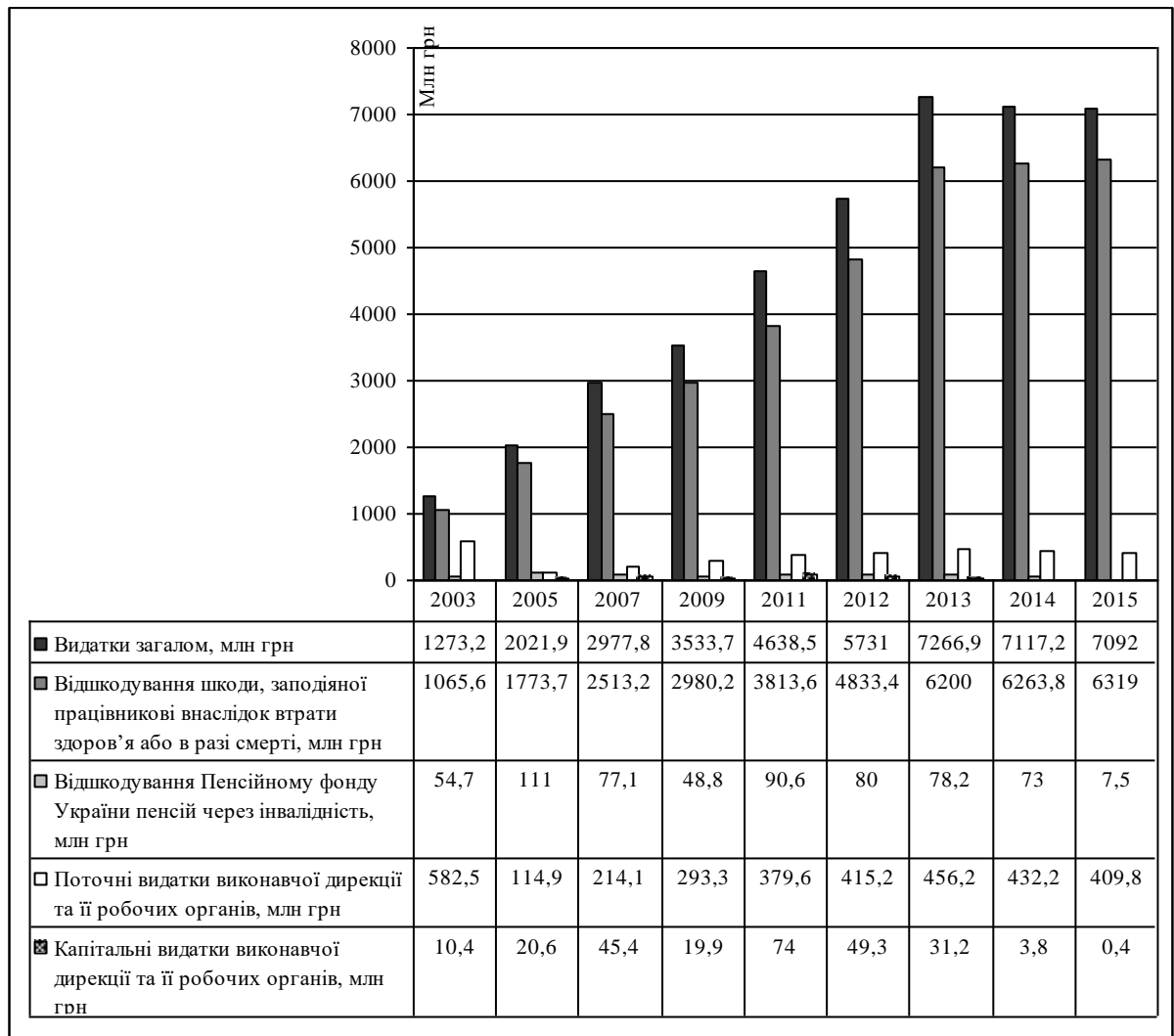

Рис. 4.17. Динаміка видатків бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [390].

Однак у 2015 р., наприклад, лише 12,3 млн грн (0,2% від загальної суми) було спрямовано на ці цілі, а за період 2003–2015 рр. було максимально виділено коштів у 2008 р. (3,2%), що свідчить про недостатню увагу до здоров'я та умов праці застрахованих осіб. Водночас збільшення фінансування профілактичних заходів, на наш погляд, сприятиме зменшенню чисельності постраждалих осіб і збереженню людського потенціалу. У державі насамперед необхідно створити такі умови, щоби працедавцям

було вигідно здійснювати інвестиції у розвиток людського потенціалу і безпеку праці, а працівникам – дбати про власне здоров'я та бути відповідальними у разі настання нещасного випадку чи професійного захворювання.

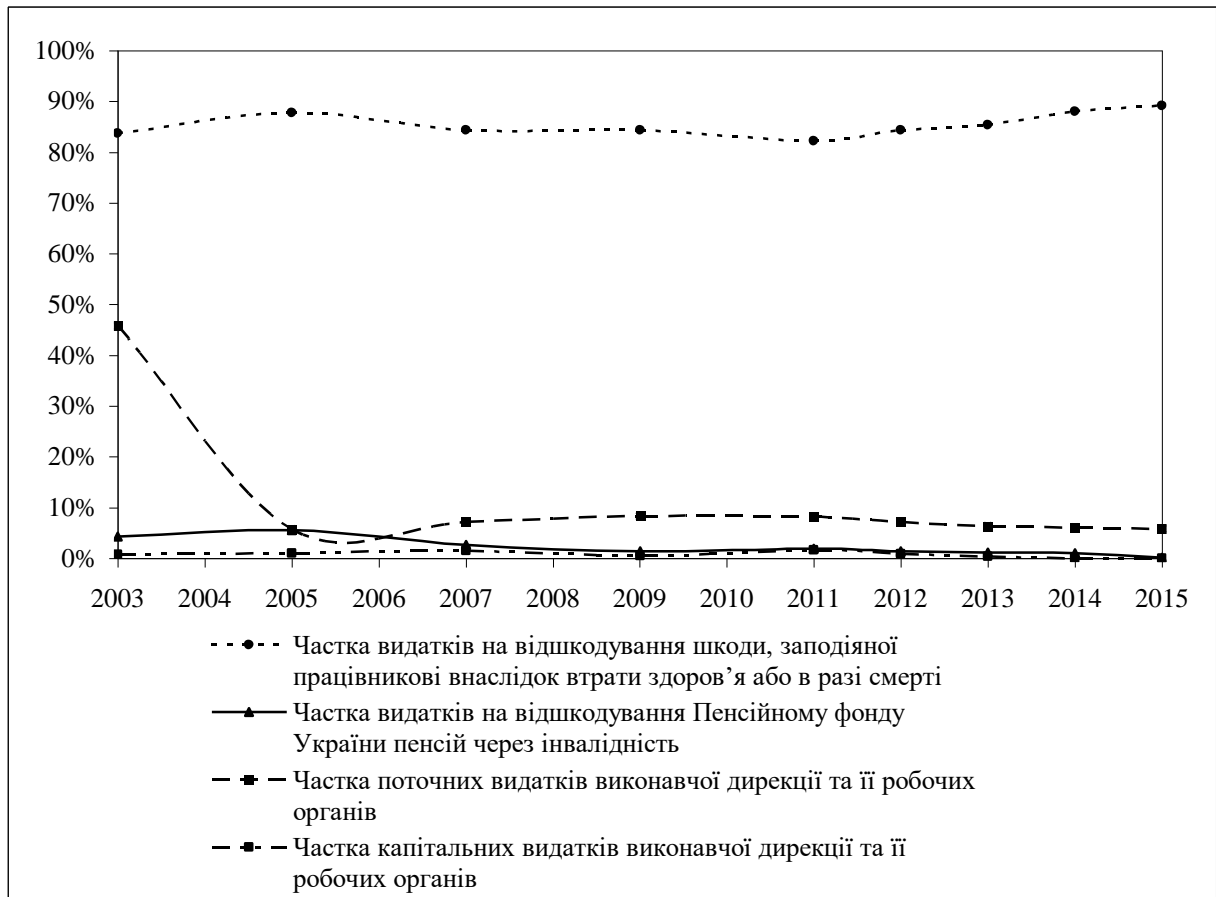

Рис. 4.18. Динаміка часток основних видатків у загальній структурі видаткової частини бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [390].

Таким чином, загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, дає змогу вирішити певні суспільно важливі завдання. До таких можна зарахувати: соціальну відповідальність

підприємства і держави у випадку завдання шкоди здоров'ю людини та підтримку певного рівня доходу працівника і членів його сім'ї. Важливо, що об'єктом цього виду страхування виступають не ризики травматизму чи професійного захворювання, а майнові інтереси застрахованих осіб, пов'язані з втратою доходу та з додатковими витратами на лікування і реабілітаційні заходи.

Основними перспективними завданнями у процесі організації обов'язкового соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є оптимізація і раціоналізація фінансових потоків, погодження економічних інтересів усіх учасників, забезпечення відповідності між фінансовими можливостями системи і реальними потребами застрахованих осіб.

4.4. Прагматизм діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та її вплив на розвиток людського потенціалу

Активний розвиток ринку праці спричинив виникнення різноманітних соціальних проблем як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства. Держава як головний суб'єкт соціальної політики у таких обставинах змушена вживати заходів щодо нормалізації ситуації у сфері соціально-трудових відносин. Досконалість останніх є одним із критеріїв, що визначає рівень розвитку людського потенціалу.

У доповіді «Праця для людського розвитку», представленій ПРООН у 2015 р., зазначається, що взаємозв'язок між працею та людським розвитком має синергетичний характер. Праця дає змогу підвищити рівень людського розвитку, формуючи доходи і засоби для існування, сприяючи зменшенню бідності та забезпечуючи економічне зростання. Людський розвиток через підвищення рівня здоров'я, знань, навичок і свідомості примножує людський

капітал і розширює можливості та діапазон вибору. Однак, щоби зміцнювати взаємозв'язок із людським розвитком, праця має також сприяти екологічній сталості [676].

У процесі активної діяльності, що виражається у праці, людина самовдосконалюється, самореалізується й самостверджується, створюючи при цьому продукт, який має цінність, та примножуючи багатство, закладаючи підвалини добробуту. Таким чином, за сприятливих умов реалізації економічної діяльності через ефективну зайнятість відбуватиметься прирощення якості людського потенціалу і, навпаки, низькопродуктивна, шкідлива праця, яка не забезпечує належного добробуту, матиме руйнівний вплив на якість людського потенціалу [456, с. 5]. Важливою умовою сталого людського розвитку є гідна праця, яку Міжнародна організація праці визнала своєю стратегічною метою. Концепція гідної праці, презентована на 87-й сесії Міжнародної конференції праці у 1999 р., спрямована на оптимізацію взаємовідносин між працівниками і працедавцями та охоплює чотири компоненти: 1) забезпечення зайнятості; 2) трудові права; 3) соціальний захист; 4) соціальний діалог [662].

Забезпечення зайнятості працездатного населення є одним із пріоритетних напрямів політики кожної держави. З цією метою розробляються нормативно-правові акти та комплекс заходів, що сприяють їх реалізації. В умовах формування засад сталого людського розвитку важливим державним завданням є забезпечення людей працездатного віку можливістю обрати таку роботу, виконання якої сприяє повноцінному розвитку, найповнішій реалізації їхнього потенціалу та отриманню гідної винагороди за працю.

У науковій літературі виділяють два типи державної політики зайнятості: активну та пасивну. Активна політика зайнятості здійснюється у формі нормативно-правових, організаційних та економічних заходів, спрямованих на: запобігання звільненню працівників; на навчання, перепідготовку та підвищення кваліфікації людей, які шукають роботу;

активний пошук і підбір робочих місць; фінансування створення нових робочих місць; стимулювання розвитку малого підприємництва та ін. Пасивна політика зайнятості спрямована на пом'якшення негативних наслідків безробіття. Переважно це виплата гарантованої державою допомоги у зв'язку з безробіттям та негрошові форми підтримки безробітних і їхніх сімей.

Загалом рівень безробіття залежить від стану економіки країни. Так, економічне зростання супроводжується збільшенням зайнятості, зменшенням безробіття, поліпшенням соціального захисту населення. Водночас слід враховувати, що останній за своїми функціями виконує допоміжну роль щодо економічного розвитку. За таких умов уряди перебувають у стані постійного вибору між спрямуванням фінансових ресурсів на потреби економічного розвитку і зростаючих витрат на соціальний захист населення [445, с. 297].

Відомий американський економіст, професор Єльського університету А. Оукен у 1962 р. репрезентував результати дослідження щодо існування емпіричної залежності між рівнем безробіття й темпами економічного зростання [681]. Закон Оукена має такий вигляд [657]:

$$U_t - U_t^* = \beta (Y_t - Y_t^*) + \varepsilon_t, \quad \beta < 0, \quad (4.1)$$

де U_t – фактичний рівень безробіття;

U_t^* – природний рівень безробіття;

β – коефіцієнт Оукена;

Y – фактичний обсяг виробництва;

Y^* – потенційний обсяг виробництва;

ε_t – випадкова змінна.

Подане рівняння, виведене науковцем на основі статистичних даних, означає: якщо фактичний рівень безробіття перевищує його природний рівень на 1%, то на $\beta\%$ у країні відбувається зменшення ВВП. І навпаки, зменшення ВВП призводить до збільшення кількості безробітних

осіб. Використавши ВВП Сполучених Штатів Америки, Оукен доводить, що рівень безробіття знижується (зростає) на 1% порівняно з природним рівнем безробіття, тоді як реальний обсяг виробництва зростає (знижується) приблизно на 3% упродовж року [437, с. 16]. Таким чином, можна зробити висновок, що чим більше в країні зайнятих трудовою діяльністю людей, тим більше зростає ВВП.

Як підтверджують дані рис. 4.19, у сучасних умовах розвитку України спостерігаються доволі низькі обсяги та рівень зайнятості. Так, чисельність зайнятого населення у 2015 р. складала 16,4 млн осіб. Рівень зайнятості становив 56,7%, зокрема у міських поселеннях – 57,3%, у сільській місцевості – 54,9%. Найвищий рівень зайнятості спостерігався у м. Києві (62,0%) та Дніпропетровській (60,9%) області, а найнижчий – у Донецькій (50,3%) і Тернопільській (51,6%) областях.

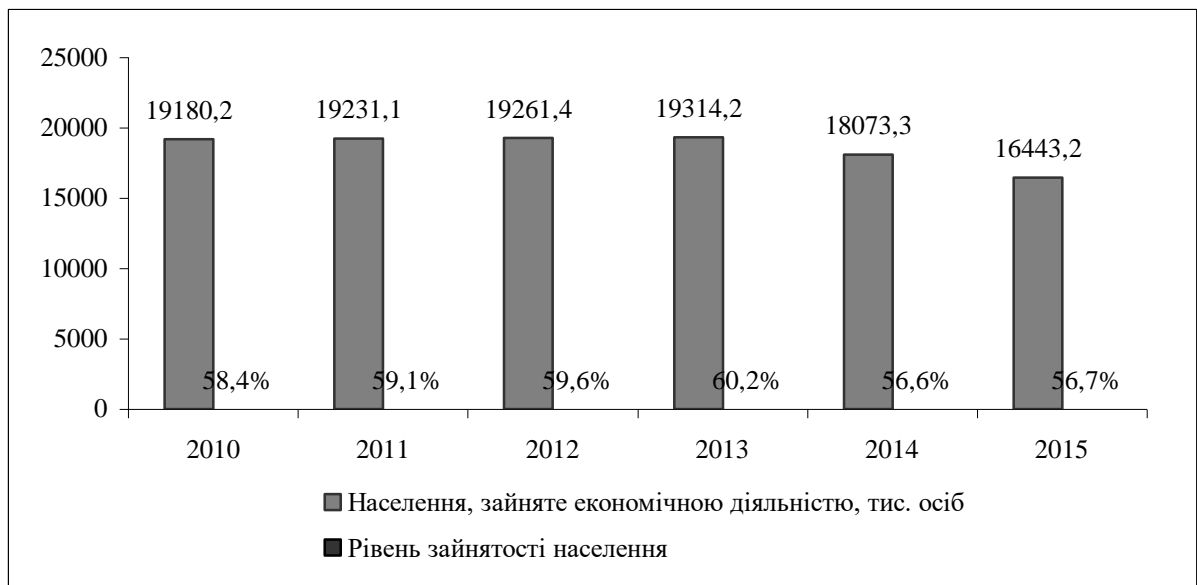

Рис. 4.19. Динаміка зайнятого населення віком 15–70 років та рівня зайнятості в Україні у 2010–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

Значною залишається питома вага зайнятих у неформальному секторі економіки, кількість яких становила 4,3 млн або 26,4% від загальної кількості зайнятого населення. Серед видів економічної діяльності найбільш

поширеною неформальною зайнятістю була у сільському, лісовому та рибному господарствах, в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів, а також у будівництві [360].

Вважаємо, що важливою умовою забезпечення зайнятості населення є формування системи соціального партнерства за участю:

- профспілок та організацій, що опікуються проблемами найманих працівників;

- працедавців, у тому числі керівництва державних підприємств і підприємців;

- органів місцевого самоврядування, що розробляють і реалізують політику зайнятості на відповідній території.

Проблему безробіття можна розглядати як в економічному, так і в соціальному контекстах. Якщо досліджувати це питання як економічний аспект, то безробіття можна вважати закономірним явищем, оскільки воно пов'язане з процесом нагромадження капіталу в умовах ринкової економіки, що ґрунтується на приватній власності на засоби виробництва [439, с. 75]. Водночас як соціальний факт безробіття є негативним явищем, оскільки призводить до загострення соціальних проблем і суспільної напруги. Людина, яка не працює та не вносить своєї частки в суспільний добробут, живе за рахунок державної допомоги. З огляду на це безробіття є складною і суттєвою проблемою навіть для економічно розвинених країн.

Таким чином, безробіття належить до групи соціальних ризиків, насамперед, пов'язаних з матеріальним забезпеченням людини у разі втрати роботи з причин, які від неї не залежать. У зв'язку з цим безробіття поділяють на добровільне і вимушене. У першому випадку людина добровільно залишає попереднє місце роботи у пошуках кращого, а в другому – через звільнення чи скорочення відповідної посади. Саме вимушене безробіття є актуальною проблемою сучасної України.

До основних причин безробіття належать такі: економічне спадання, пов'язане із заміщенням людської праці новими технологіями; маркетизація

економіки в постсоціалістичних країнах; зміни в політиці працевлаштування; обмеження впливу держави на ринок праці; трансформація відносин між працедавцями і працівниками [229, с. 83]. На наш погляд, доцільно виділити три групи чинників формування безробіття (рис. 4.20).

Рис. 4.20. Основні чинники формування безробіття

Джерело: розроблено автором.

З огляду на зазначене важливим напрямом реалізації державної політики зайнятості населення в Україні є соціальний захист громадян у разі настання безробіття. При цьому соціальний захист у разі настання безробіття необхідно розуміти як комплекс заходів, передбачений загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням на випадок безробіття та законодавством про зайнятість населення. До таких заходів належать матеріальне забезпечення та соціальні послуги. Матеріальне забезпечення може надаватися у вигляді допомоги у зв'язку з безробіттям (у тому числі одноразової виплати для організації безробітним підприємницької діяльності) та допомоги на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні. До соціальних послуг належать такі: професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у професійно-технічних та вищих навчальних закладах, у тому числі в

навчальних закладах державної служби зайнятості, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; пошук відповідної роботи та сприяння у працевлаштуванні, зокрема шляхом організації громадської зайнятості для безробітних; надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом перепідготовки, спеціалізації, підвищення кваліфікації за професіями та спеціальностями для пріоритетних видів економічної діяльності; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньопереміщених осіб; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням та ін.[414].

Реалізація заходів соціального захисту громадян у разі настання безробіття здійснюється за допомогою механізму загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, який спрямований на: забезпечення макроекономічної стабільності (в період рецесії чи стагнації економіки страховими виплатами охоплюється значна частина безробітних, що передбачає наявність достатнього фінансового резерву для цих цілей); реструктуризацію національної економіки (в умовах високого рівня безробіття страхові виплати розглядаються як допомога для адаптації громадян до нової моделі економіки); досягнення цілей безпеки у соціальній сфері (основна увага зосереджується на боротьбі з бідністю, спричиненій безробіттям; при цьому можуть надаватися незначні пільги та здійснюватися невисокі виплати); відшкодування втраченого доходу (допомога у зв'язку з безробіттям надається тим категоріям громадян, які з певних причин втратили роботу, але активно її шукають).

Зауважимо, що рекомендації зі страхування на випадок безробіття та надання допомоги безробітним були сформовані Генеральною конференцією Міжнародної організації праці у 1934 р. У них зазначалося, що в тих країнах, де відсутня система обов'язкового страхування на випадок безробіття, необхідно вживати заходів щодо її створення; у країнах, де функціонує як обов'язкове, так і добровільне страхування на випадок безробіття, потрібно створити додаткову систему надання допомоги особам, які вичерпали своє

право на її отримання або не набули його; всі системи надання відшкодувань чи допомоги безробітним мають поширюватися також на частково безробітних осіб [436]. Отже, реалізація права кожної людини на страхування на випадок безробіття визнана міжнародною спільнотою та має гарантуватися державою. Основною метою системи соціального страхування на випадок безробіття є забезпечення державних гарантій громадянам, які працюють, і соціальний захист безробітних осіб, спрямований на підтримку мотиваційної складової праці, а також на пом'якшення негативних наслідків безробіття.

Важливою інституцією системи соціального страхування на випадок безробіття є Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, який в умовах формування засад сталого людського розвитку має сприяти вирішенню складних проблем:

- регулювання ринку праці (взаємодія та узгодження інтересів працедавців та працездатних осіб, які прагнуть знайти роботу);
- сприяння поширенню зайнятості в екологобезпечних видах економічної діяльності;
- збільшення тривалості періоду трудового життя економічно активного населення;
- професійної орієнтації, що сприяє розкриттю здібностей людини та застосуванню їх на робочому місці на конкурентних засадах;
- формування кваліфікаційних компетенцій – професійне навчання розвиває впевненість людини у своїх вміннях та навичках і мотивує до пошуку відповідної роботи, дає змогу переміщуватися з одного робочого місця на інше;
- організації громадських робіт, що спонукає до формування почуття корисності та важливості людини для суспільства, підвищенню мотивації до пошуку роботи;

– збільшення кількості осіб, які займаються власною підприємницькою діяльністю, що сприяє стабілізації зайнятості та створенню нових робочих місць.

Виконавчою дирекцією Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття виступає Державна служба зайнятості. Вона відіграє посередницьку роль між громадянами, які шукають роботу, і працедавцями. До її компетенції входять питання: формування та реалізації заходів щодо зайнятості населення, посилення мотивації безробітних до пошуку роботи, надання адресної допомоги соціально незахищеним категоріям, запровадження нових методів партнерських відносин із працедавцями, розробка стратегічних векторів діяльності щодо запобігання безробіттю, стимулювання створення нових робочих місць для громадян та сприятливих умов для розвитку вітчизняного підприємництва.

У своїй діяльності Державна служба зайнятості керується такими міжнародними принципами регулювання ринку праці: безкоштовність надання послуг; доступність надання послуг для осіб, які шукають роботу, і для працедавців; добровільність у питаннях трудового посередництва; рівність у наданні послуг кожному громадянину без дискримінації за будь-якою ознакою; відкритість інформації щодо працевлаштування, вакантних робочих місць тощо [45, с. 66].

У рамках реформи, що проводиться в Україні, на базі Державної служби зайнятості заплановано створити Національне агентство зайнятості, яке також виконуватиме функції виконавчої дирекції Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. Планується, що агентство використовуватиме новітні інформаційні технології, за допомогою яких буде сформовано єдину базу вакансій; застосовуватиме нові методи працевлаштування молоді віком до 24 років та зайнятості людей віком понад 45 років і забезпечить практичну реалізацію страхового принципу у питаннях щодо виплати допомоги у

зв'язку з безробіттям. На наш погляд, з метою визначення потреб ринку праці нова інституція має здійснювати ефективний моніторинг і прогнозування процесів, що відбуваються на ньому, враховувати всі макро- та мікроекономічні чинники впливу на зайнятість населення.

Водночас ця інституція має ефективно виконувати визначені завдання та активно реагувати на потреби кожної людини, яка звернулася за допомогою. Професійне навчання за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття має безпосередньо погоджуватися з працедавцями та враховувати індивідуальні здібності людини. Держава може бути успішною тоді, коли здобута освіта та відповідна кваліфікація допоможуть людині реалізувати свій потенціал, а в результаті – забезпечити добробут нації.

Відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [413] таке страхування є системою прав, обов'язків і гарантій, що передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття з незалежних від застрахованих осіб обставин і надання соціальних послуг за рахунок коштів відповідного фонду. Суб'єктами цього виду страхування є застраховані особи, а в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи; страхувальники (платники страхових внесків) і страховик. Об'єктом такого страхування є страховий випадок, із настанням якого у застрахованої особи (члена її сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення на випадок безробіття і надання відповідних соціальних послуг відповідно до чинного законодавства.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття (страховик) є цільовим централізованим страховим фондом. Держава є гарантом забезпечення застрахованих осіб і надання їм відповідних соціальних послуг фондом [413]. Джерела формування коштів фонду та напрями їхнього використання відображено на рис. 4.21.

Основним напрямом діяльності фонду є управління коштами загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Як свідчать дані рис. 4.22, за період з 2003 р. до 2013 р. сукупні доходи фонду перманентно зростали, а з 2014 р. почали зменшуватися внаслідок загострення політико-економічної ситуації в країні, тимчасової втрати контролю над частиною власної території та скорочення зайнятості.

Рис. 4.21. Склад доходів і видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття

Джерело: побудовано автором на основі Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [413].

Загальне зменшення обсягів доходів фонду у 2014–2015 рр. відбулося на фоні зменшення страхових внесків, які становлять їхню основну частину (близько 90%), та збільшення залишку коштів на початок року (рис. 4.23).

Несприятлива ситуація, що склалася на вітчизняному ринку праці, спонукала до збільшення видатків Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2003–2013 рр. За досліджуваний період незначне їхнє зменшення відбулося у 2013–2015 рр. (рис. 4.24).

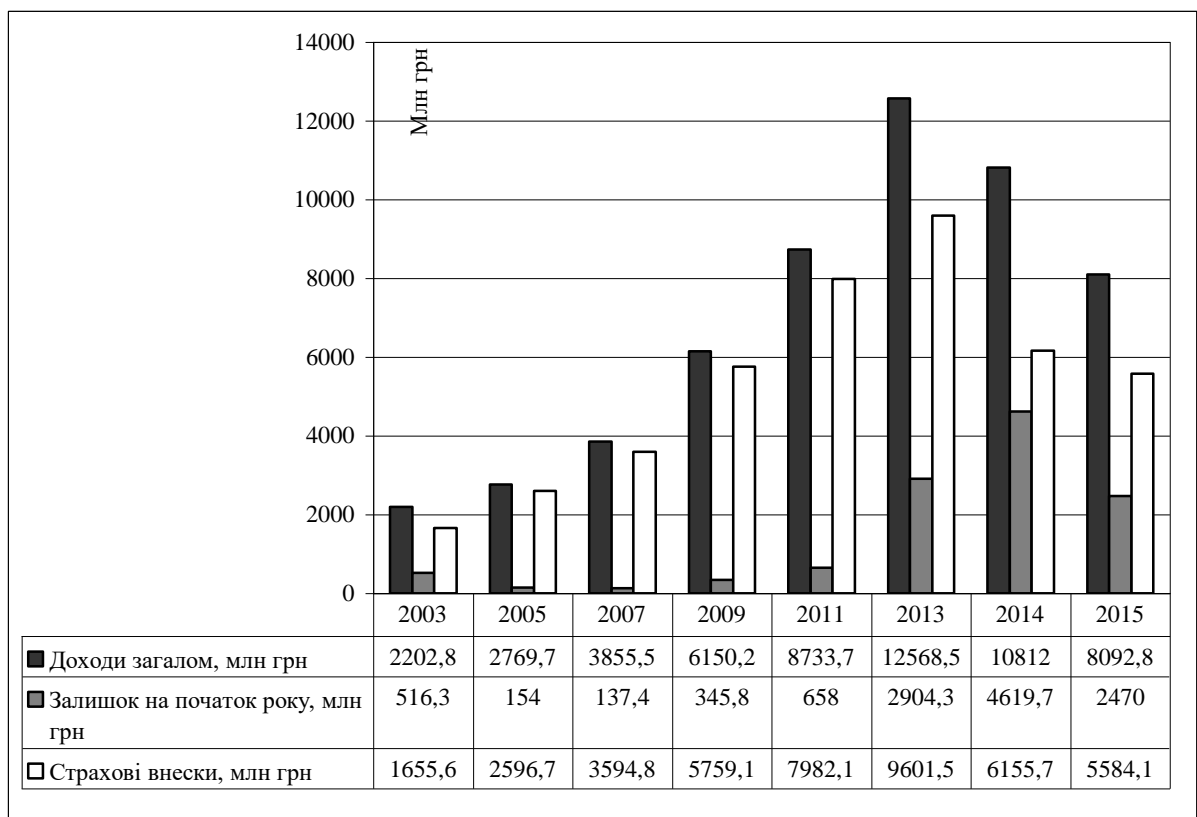

Рис. 4.22. Динаміка доходів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [165].

Проаналізувавши тенденції основних видатків фонду у 2003–2015 рр., доходимо висновку, що видатки на матеріальне забезпечення та соціальні

послуги у загальній структурі видатків становили від 69% у 2007 р. до 81,7% у 2015 р.; сума відшкодування Пенсійному фонду України витрат на виплату достроково призначеної пенсії коливалася в межах від 0,1% у 2009 р. до 6,4% у 2005 р.; видатки на утримання і забезпечення діяльності Державної служби зайнятості, Інституту підготовки кадрів та на управлінські заходи періодично змінювалися від 10,6% у 2003 р. до 17,7% у 2014 р. (рис. 4.25).

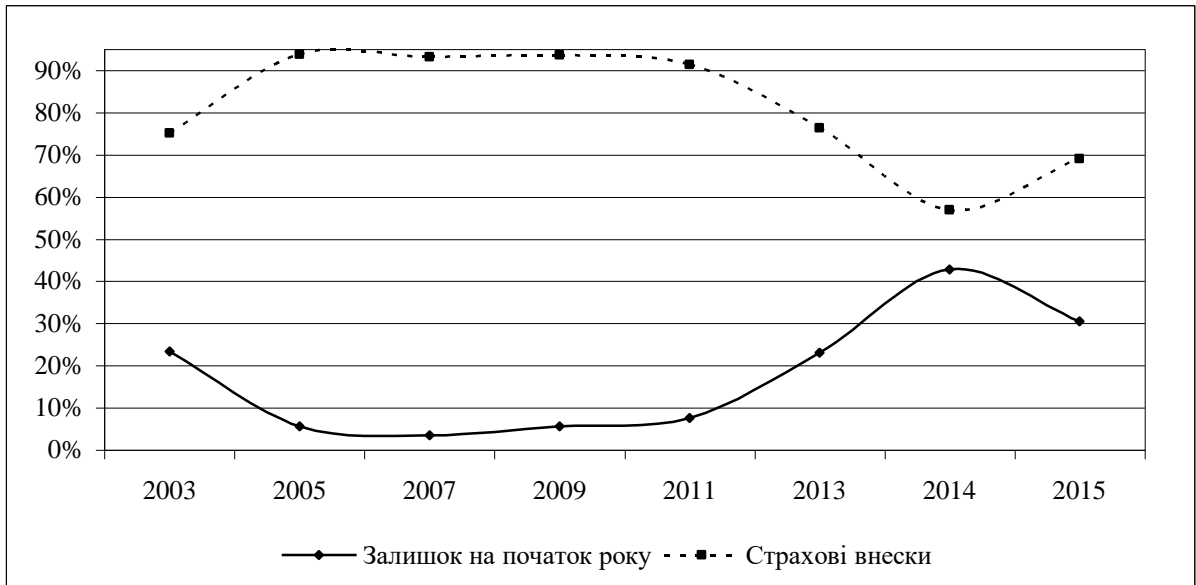

Рис. 4.23. Динаміка часток залишку коштів на початок року та страхових внесків у структурі сукупних доходів бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [165].

Детально вивчивши видаткову частину бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2015 р., можна стверджувати, що основні кошти спрямовувалися на фінансування заходів пасивної політики сприяння зайнятості населення, що є надзвичайно тривожним сигналом для держави (рис. 4.26).

Так, тільки на допомогу у зв'язку з безробіттям було спрямовано 5794692,2 тис. грн (72,5% від обсягу загальних видатків фонду). Це означає, що сьогодні значна частина офіційно зареєстрованих безробітних отримує від держави допомогу у зв'язку з безробіттям (станом на 1 жовтня 2015 р. – 317,9 тис. осіб), що не мотивує їх до пошуку роботи, а працедавців позбавляє стимулу створення нових робочих місць.

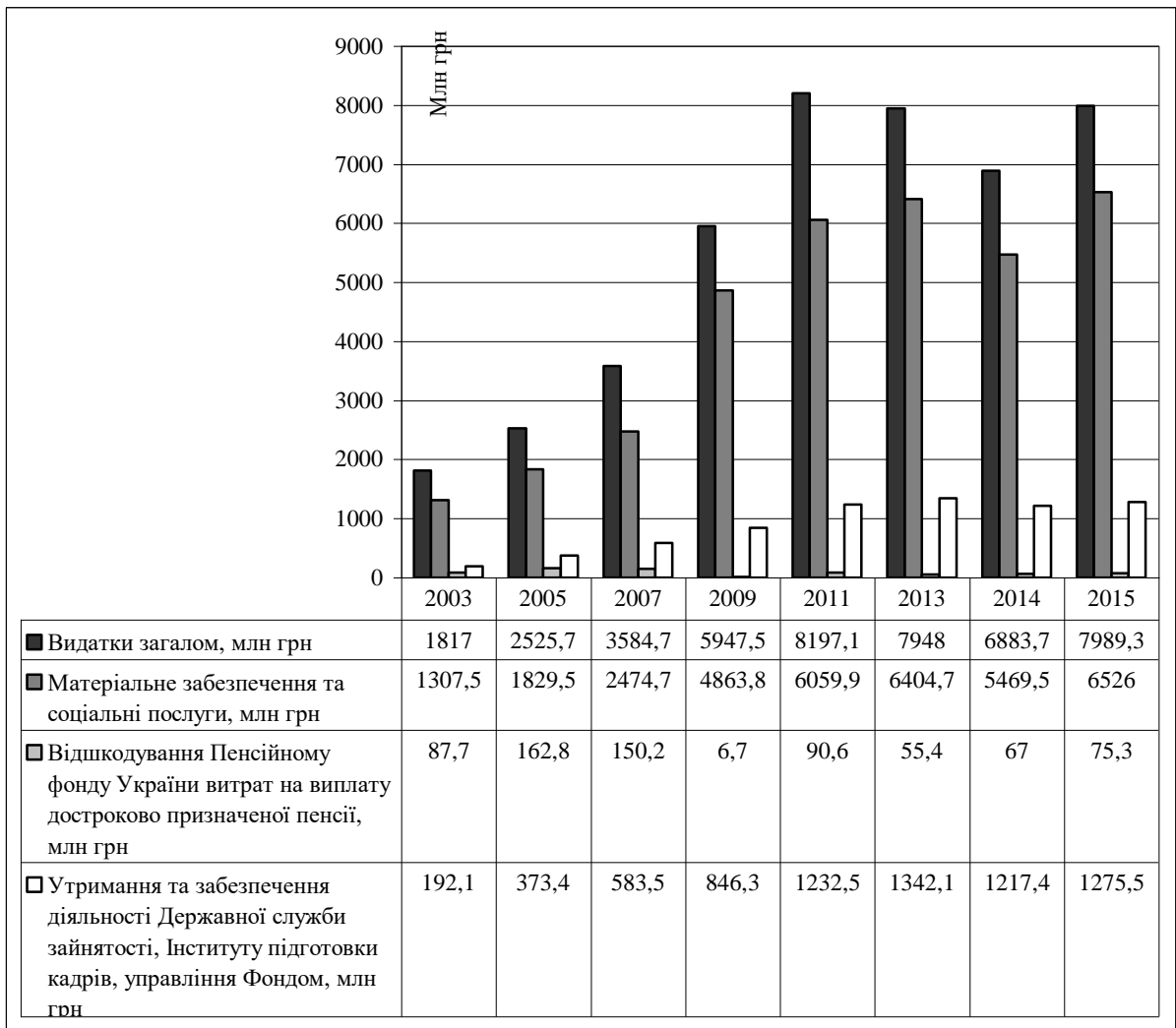

Рис. 4.24. Динаміка видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2003–2015 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної служби зайнятості України [165].

Водночас основними заходами активної політики зайнятості у 2015 р. було визначено такі:

– професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації (виділено 203838,7 тис. грн, що дорівнює 2,6% від обсягу загальних видатків фонду);

– організація громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру (виділено 67744,4 тис. грн, що становить 0,8% від обсягу загальних видатків фонду);

– видача ваучерів для підвищення конкурентоспроможності деяких категорій громадян (виділено 17429,7 тис. грн, що дорівнює 0,2% від обсягу загальних видатків фонду);

– профорієнтація та її забезпечення (4510,2 тис. грн, що становить 0,06% від обсягу загальних видатків фонду) [428].

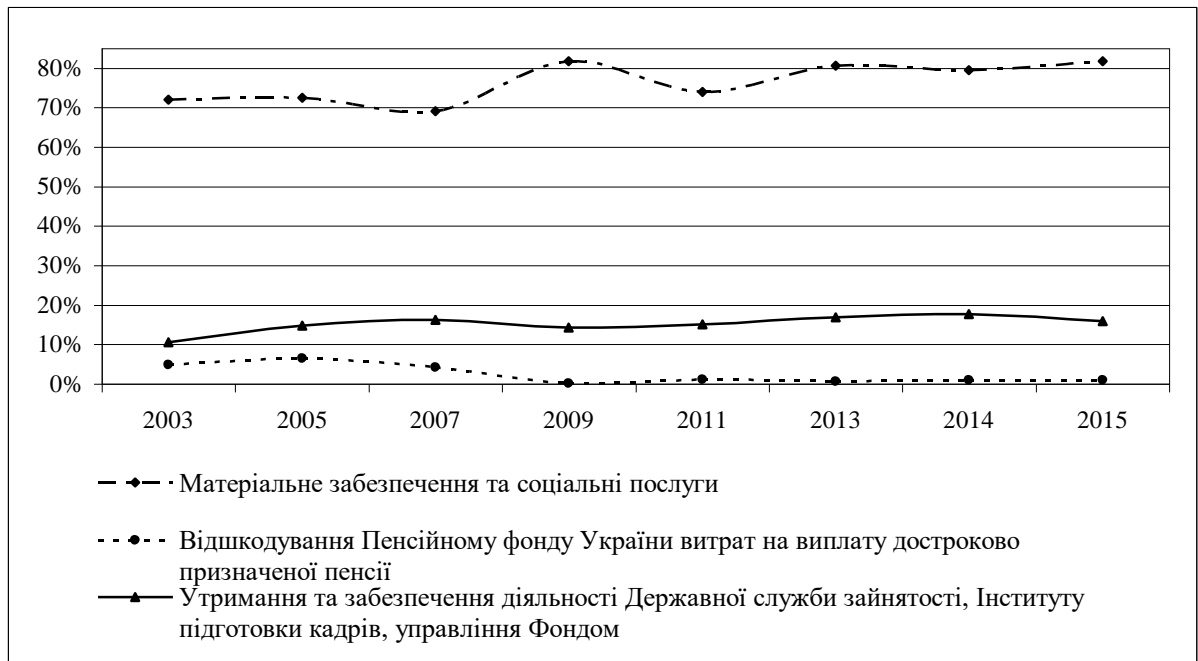

Рис. 4.25. Динаміка часток першорядних видатків у структурі сукупних видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2003–2015 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [165].

На наш погляд, значні диспропорції у фінансуванні заходів активної та пасивної політики зайнятості демонструють неефективність витрачання державних коштів. З метою оптимізації витрат Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття насамперед необхідно докласти зусиль щодо зменшення чисельності безробітних, які претендують на отримання матеріальної допомоги, і посилити заходи, спрямовані на реалізацію активної політики зайнятості населення.

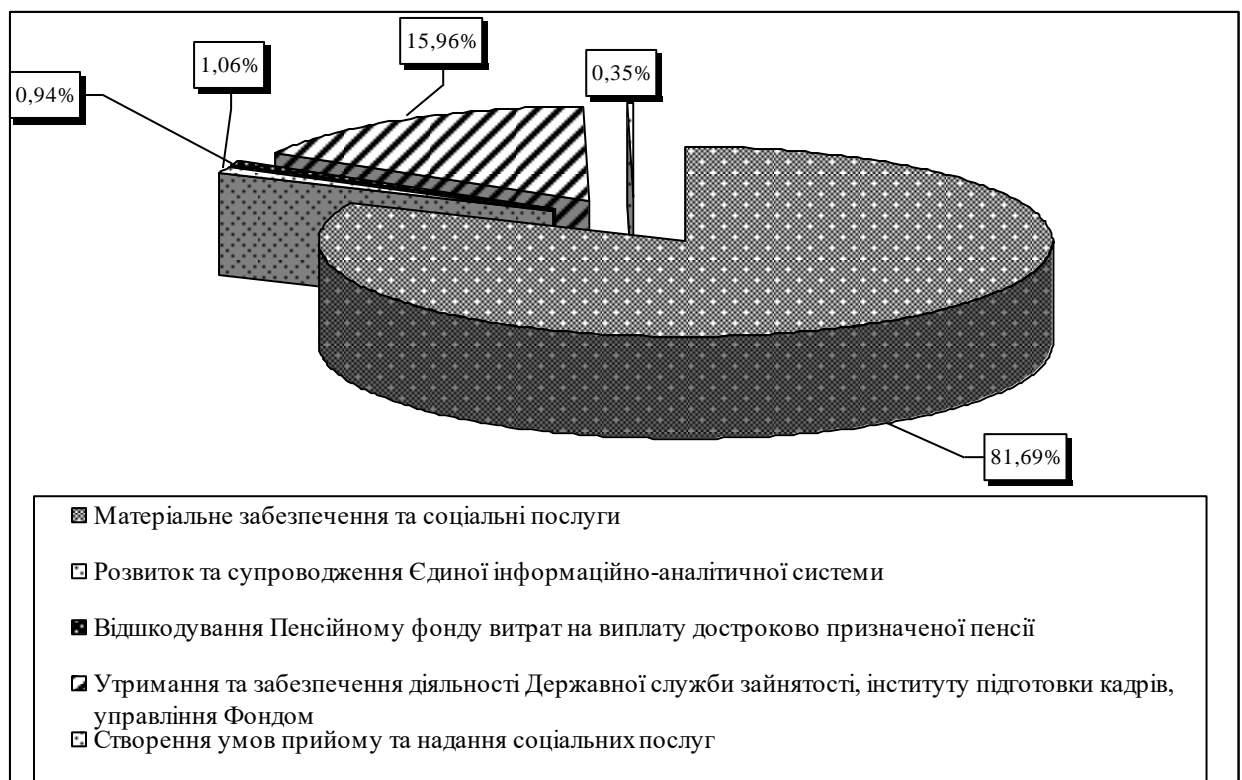

Рис. 4.26. Структура видатків бюджету Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття у 2015 р., тис. грн

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби зайнятості України [165].

Вважаємо доцільним також збільшення обсягів державного фінансування програм професійного навчання. При цьому важливим є врахування потреб ринку праці й індивідуальних особливостей людини.

Основна частина коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття має спрямовуватися на створення умов для працездатних громадян знайти роботу, яка відповідає їхнім здібностям і можливостям. Ефективними можуть бути заходи, спрямовані на стимулювання економічної активності молоді шляхом: законодавчого закріплення можливості погодинної праці для студентів денної форми навчання, створення єдиної системи працевлаштування підлітків і молоді у позанавчальний час, стимулювання підприємств за надання першого робочого місця, заохочення самозайнятості та розвитку малого бізнесу, рекламування освітніх програм та консультування молоді щодо відкриття власного бізнесу.

Таким чином, роль держави полягає у формуванні ефективної системи стимулювання безробітних до самостійного працевлаштування. Основним критерієм фінансування заходів активної політики зайнятості населення має бути реальне зменшення кількості безробітних. В іншому випадку є підстави стверджувати, що кошти платників страхового внеску використовуються неефективно.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

У результаті дослідження практичних аспектів функціонування державних соціальних фондів можна зробити такі висновки.

1. Узагальнення та класифікація наукових підходів до поняття «соціальне страхування» дало змогу розглядати його з позиції системи, форми, відносин, інституту. Доведено, що соціальне страхування є потужним суспільним інститутом та глибинною субстанцією сталого людського розвитку. З'ясовано, що як інститут сталого людського розвитку соціальне страхування забезпечує відтворення людського потенціалу шляхом регулювання фінансових відносин між державою, працедавцями,

працівниками, спеціальними установами та громадськими формуваннями у вигляді гарантованої державою соціальної підтримки населення при настанні відповідних ризиків. Визначено функції соціального страхування як інституту сталого людського розвитку: підтримки (матеріального рівня застрахованої особи, якщо традиційне джерело поповнення її доходів не справляється з цим); збалансування (відшкодування збитків від втрати працездатності та здоров'я, витрат, пов'язаних із лікуванням та реабілітацією); відтворювальну (повернення витрат застрахованій особі, а в окремих випадках – членам її сім'ї, необхідних для фізичного та духовного відтворення).

2. Одним із пріоритетних напрямів розвитку державних фінансів у контексті сталого людського розвитку є удосконалення загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Це зумовило необхідність виділення чинників, що впливають на діяльність Пенсійного фонду України: 1) зменшення чисельності населення, яке працює, на фоні збільшення кількості отримувачів пенсії, що призводить до розбалансування бюджету Пенсійного фонду України; 2) зростання частки осіб віком 60 років і старших у віковій структурі населення; 3) рівень оплати праці як важливе підґрунтя формування дохідної частини бюджету Пенсійного фонду України та пенсійних виплат; 4) низький рівень доходів більшості осіб пенсійного віку; 5) диференціація розміру пенсійних виплат (законодавче встановлення пільг і привілеїв одній категорії застрахованих осіб за рахунок інших призводить до повної чи часткової тінізації заробітної плати, що негативно впливає на фінансову стабільність Пенсійного фонду України).

3. Акцентовано увагу на проблемних питаннях функціонування державного соціального страхування з тимчасової та стійкої втрати працездатності та на напрямках їхнього вирішення. Досліджено проблему проведення експертизи тимчасової непрацездатності, оскільки сьогодні доволі поширеними є факти зловживання (як з боку пацієнтів, так і лікарів) і неправомірного отримання допомоги у зв'язку з тимчасовою

непрацездатністю, що підриває довіру платників страхових внесків до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування та завдає матеріальних збитків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Запропоновано запровадити систему електронних медичних карт, що дасть змогу максимально чітко зафіксувати момент тимчасової втрати працездатності, підвищити оперативність і достовірність медичної інформації, забезпечити доступність до неї одночасно кільком лікарям, а в результаті – сприятиме підвищенню якості надання медичних послуг громадянам. Дані системи електронних медичних карт можна буде застосовувати як статистичну інформацію з метою планування бюджету Фонду соціального страхування України. Застосування електронних медичних карт має й екологічний аспект, оскільки суттєво зменшується кількість обігових паперових документів у медичній сфері, що сприяє заощадженню лісових ресурсів.

4. В умовах формування засад сталого людського розвитку важливим державним завданням є забезпечення людей працездатного віку можливістю обрати таку роботу, виконання якої сприяє повноцінному розвитку, найповнішій реалізації їхнього потенціалу та отриманню гідної винагороди за працю. З'ясовано, що важливою умовою забезпечення зайнятості населення є формування системи соціального партнерства за участю: профспілок та організацій, що опікуються проблемами найманих працівників; працедавців, у тому числі керівництва державних підприємств і підприємців; органів місцевого самоврядування, які розробляють і реалізують політику зайнятості на відповідній території.

5. Виділено три групи чинників формування безробіття: соціальні (стан здоров'я, що не дає змоги здійснювати трудову діяльність; невідповідність здобутої освіти вимогам ринку праці; обмежені можливості кар'єрного зростання; зниження трудової активності); економічні (загальний спад економіки; структурні зрушення в економіці; низький рівень заробітної плати; скорочення чисельності працівників); екологічні (звільнення за

власним бажанням через шкідливі умови праці, спричинені зовнішніми чинниками (несприятливе екологічне середовище); звільнення за власним бажанням через небезпечні умови праці, зумовлені внутрішніми чинниками (шкідливе виробниче середовище)).

Основні наукові результати розділу опубліковано у працях автора [198; 515; 521; 524; 530; 533; 535; 537; 539; 541; 543; 554; 556; 557; 562; 569; 571; 576].

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ УКРАЇНИ У ДОСЯГНЕННІ ЦІЛЕЙ СТАЛОГО ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

5.1. Децентралізація як фундаментальна компонента консолідації державних фінансів в умовах реалізації пріоритетних суспільних реформ

Сьогодні на державні фінанси впливає низка чинників соціального, економічного, екологічного й політичного характеру, викликаних дестабілізаційними процесами у країні. Тому виникла необхідність запровадження нових механізмів у сфері взаємовідносин між центральними та місцевими органами влади. Децентралізація як процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць спрямована на підвищення рівня та якості життя населення. Важливо зазначити, що децентралізація управління здійснюється виключно за ініціативи та під контролем державних органів управління. Водночас неможливо провести децентралізацію, якщо органи місцевого самоврядування не готові взяти на себе відповідальність. У розвинутих країнах світу децентралізація є ефективним інструментом проведення урядової реорганізації з метою найбільш ефективного надання державних послуг.

Потреби людей змінюються під впливом науково-технічного прогресу, глобалізації та розвитку зовнішньоекономічних відносин. Водночас спостерігається збільшення вимог населення щодо якості товарів і послуг. З огляду на зазначене централізоване надання суспільних благ є малоефективним. Органи місцевого самоврядування, які знаходяться ближче до жителів відповідної адміністративно-територіальної одиниці, оперують необхідною інформацією щодо потреб громадян й економічного становища

регіону та перебувають під постійним наглядом виборців, більш ефективно виконують покладені на них завдання і функції та з меншими витратами, ніж при централізованій системі управління [599, с. 353–354]. Загалом науковці виділяють кілька причин необхідності проведення децентралізації: 1) політичні зміни, що дозволили місцевим громадам відстоювати свою позицію; 2) технологічні зміни і глобальна інтеграція, що суттєво змінили бачення процесів централізованого управління і місцевого самоврядування; 3) проблеми системи централізованого управління та необхідність участі органів місцевого самоврядування у політичному й економічному житті.

За словами американського економіста В. Оутса, децентралізація є позитивним явищем, оскільки локальні органи влади можуть краще визначити свої потреби як за обсягом, так і за властивостями суспільних благ. Водночас центральні органи влади приймають уніфіковані закони для всіх регіонів держави [686]. Теорема децентралізації В. Оутса стверджує, що при відсутності витрат від централізованого надання суспільних послуг рівень суспільного добробуту буде вищим тоді, коли рівні споживання певних благ визначатимуться окремо в кожному територіальному утворенні, а не при підтриманні єдиного рівня їхнього споживання [687]. Це дає змогу органам місцевого самоврядування досягнути рівня оптимальної ефективності виробництва локальних суспільних благ (за Парето).

Загалом можна виділити географічну, політичну, адміністративну та бюджетну децентралізації (рис. 5.1). Остання взаємопов'язана з усіма іншими, однак має свої особливості. Сьогодні існують різні підходи до аналізу сутності бюджетної децентралізації. Наприклад, С. Герчаківський та О. Кабаш фіскальною (фінансовою) децентралізацією вважають здатність місцевого самоврядування незалежно й ефективно забезпечувати суспільними послугами шляхом узгодження видатків органів влади з місцевими потребами й уподобаннями [99, с. 140].

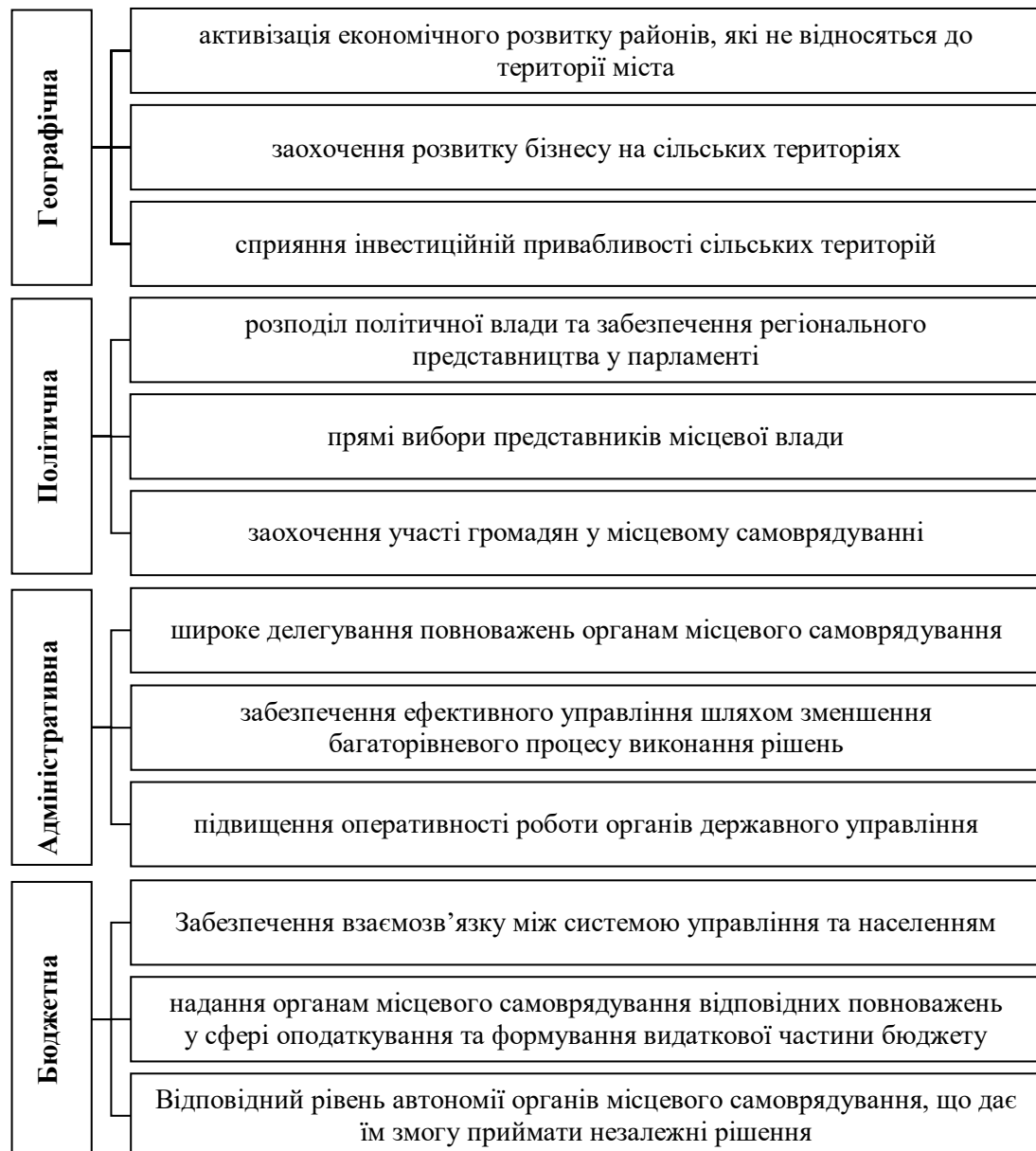

Рис. 5.1. Види децентралізації

Джерело: складено та узагальнено автором.

Підтримуємо позицію В. Андрущенка, який бюджетну децентралізацію вважає способом організації відносин бюджетної системи між бюджетами різних рівнів на основі передачі повноважень з відповідними фінансовими ресурсами з центру на регіональний і місцевий рівень самоврядування. Як вважає вчений, децентралізація супроводжується перерозподілом функцій між органами влади різних рівнів на користь регіональних і місцевих урядів;

вона відповідає «золотому правилу» державних фінансів: витратити треба не так кількісно, як ефективно й ближче до платників податків і споживачів фінансованих державою послуг [7, с. 7–8].

Поділяємо думку І. Луїної, що у процесі бюджетної децентралізації необхідно створити умови для:

– надання публічних благ відповідно до потреб і вподобань місцевого населення;

– підвищення відповідальності місцевих органів влади за виконання закріплених за ними функцій, а отже – за ефективність видатків місцевих бюджетів;

– збільшення видатків місцевих бюджетів пропорційно до зростання доходів і розвитку економіки відповідної території [267, с. 62].

Водночас необхідно зазначити, що процес децентралізації може мати як позитивні, так і негативні наслідки (табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Переваги та недоліки децентралізації

Переваги децентралізації	Недоліки децентралізації
позитивний вплив на макроекономічні показники	складність процесу врегулювання макроекономічної ситуації
можливість забезпечення потреб населення якісними послугами на локальному рівні	диспропорції та нерівність соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць
формування конкурентоспроможних органів місцевого самоврядування	ймовірність, що виконання делегованих державних функцій буде менш скоординованим як по вертикалі, так і по горизонталі
стимулювання розвитку громадянського суспільства	низький рівень обізнаності членів громадянського суспільства може спровокувати «нечесне» використання влади
розвиток регіональної економіки	гальмування реалізації державних програм

Джерело: Складено автором на основі наукових публікацій [99, с. 135; 458, с. 325; 461].

На нашу думку, з метою забезпечення сталого людського розвитку взаємодія органів влади різного рівня має відповідати таким умовам:

– наявність чіткого розмежування повноважень між рівнями державної влади;

– органи місцевого самоврядування мають володіти достатньою автономією щодо проведення бюджетної політики в межах своїх повноважень і територій;

– органи місцевого самоврядування перебувають в умовах бюджетних обмежень. Це означає, що у разі збільшення доходів місцевого бюджету, вилучення до бюджетів вищого рівня не відбувається, а погіршення фінансово-економічної ситуації не компенсується за рахунок коштів бюджетів вищого рівня. Водночас, якщо зменшення доходів чи збільшення видатків місцевого бюджету відбулося внаслідок рішення, прийнятого органами влади вищого рівня, компенсація цих коштів є обов'язковою.

Враховуючи світовий досвід, вивести формулу ідеального розподілу ресурсів між бюджетами неможливо без використання інституту міжбюджетної допомоги (міжбюджетних трансфертів), що дає змогу здійснювати перерозподіл фінансових потоків між бюджетами, забезпечувати реалізацію функцій державного управління, вирівнювати нерівномірність фінансових можливостей територіальних одиниць [175, с. 126].

Розгляд проблем розвитку міжбюджетних відносин необхідно розпочати з аналізу двох концепцій: концепції фінансової централізації та концепції фінансової децентралізації.

Концепція фінансової централізації передбачає чітке підпорядкування органів місцевого самоврядування вищому рівню управління та їхню вертикальну субординацію на основі відповідних нормативно-правових актів. В основі цієї концепції лежить ідея акумулювання основних податків національним урядом [613, с. 151]. Така модель фінансового управління прийнятна для країн із низьким рівнем економічної диверсифікації, оскільки вони потерпають від коливань світової економіки, зовнішніх боргових зобов'язань, хронічної інфляції тощо. Важливим аспектом застосування такої

моделі є здатність центральних органів управління (порівняно з органами місцевого самоврядування) професійніше здійснювати адміністрування податків й ефективніше розподіляти бюджетні кошти. З позиції виробництва суспільних благ до переваг централізованої моделі відносять зменшення витрат за рахунок збільшення обсягу (чим більша кількість споживачів, тим менші витрати на одного споживача) та стандартизацію якості суспільних благ (централізація дає змогу спростити процедуру запровадження єдиних стандартів якості для суспільних благ).

Пошук нових підходів до організації системи державного управління призвів до відмови від традиційного типу управлінської реальності й актуалізації процесів самоорганізації і самоуправління соціальних систем, а також підвищення соціальної ефективності державного управління. Концепція бюджетної децентралізації передбачає розширення фінансових повноважень та фінансової відповідальності органів місцевого самоврядування. Однак, необхідно врахувати, що впровадження нових податків, збільшення податкових ставок та розширення бази оподаткування вже існуючих податкових платежів може спровокувати зростання частки тіньового сектора економіки та негативні соціальні ефекти. Тому в основі фіскальної ідеології органів місцевого самоврядування має бути присутня духовна та морально-етична компонента [378, с. 170–180].

Децентралізована модель міжбюджетних відносин характеризується такими ознаками: 1) невтручанням держави в бюджетний процес регіонів і муніципалітетів; 2) чітким законодавчим розмежуванням видаткових повноважень між різними рівнями управління; 3) узгодженням інтересів членів територіальних громад та їхніх об'єднань з інтересами держави; 4) стабільним розвитком фінансової незалежності місцевого самоврядування [163, с. 190].

Отже, децентралізоване управління є набагато складнішим процесом, ніж централізоване. Це пов'язано з тим, що у процесі децентралізації формуються багаторівневі структури. Модель децентралізованого

фінансового управління зрозуміла для населення у контексті взаємозв'язку між сплаченими податками та отриманими суспільними благами.

Задоволення потреб населення, яке проживає на певній території, у суспільних благах безпосередньо залежить від доходів місцевих бюджетів. Як демонструє рис. 5.2, найбільшу питому вагу (59,08%) у структурі доходів місцевих бюджетів займають трансферти.

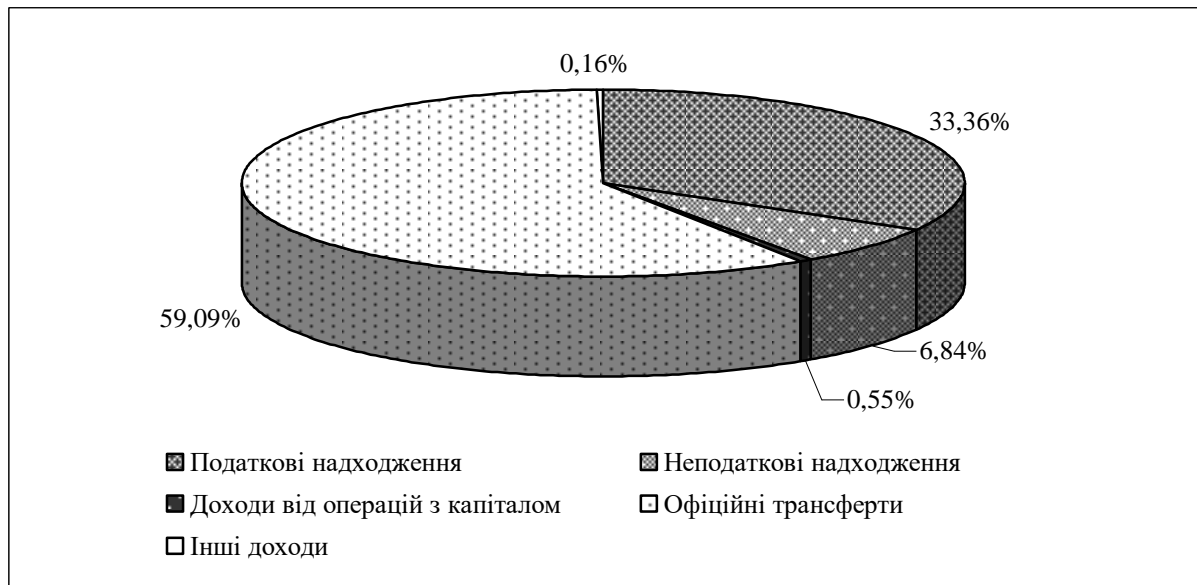

Рис. 5.2. Структура доходів місцевих бюджетів України у 2015 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Відповідно до Бюджетного кодексу України, у 2015 р. місцевим бюджетам перераховувалися базова дотація, субвенції на соціальний захист населення, освіту, медицину, на підготовку робітничих кадрів та інші трансферти. Найбільший їх обсяг спрямовано на соціальний захист населення, охорону здоров'я, освіту (рис. 5.3).

Значний обсяг трансфертів (понад 60% у структурі доходів місцевого бюджету) отримало 17 регіонів України. Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів семи регіонів (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Одеська, Полтавська, Харківська області) коливалася від 49,94% до

57,96%; частка трансфертів у доходах бюджету м. Київ складала 29,94% (рис. 5.4).

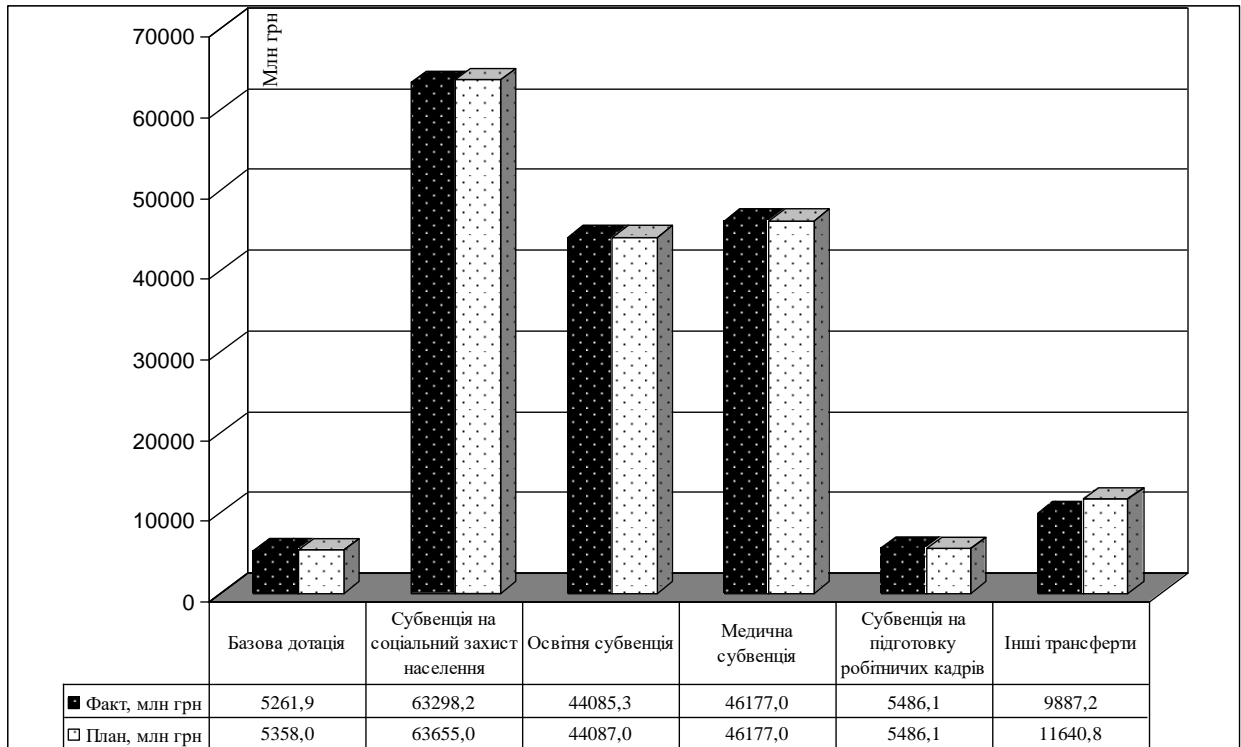

Рис. 5.3. Структура міжбюджетних трансфертів у 2015 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Податкові надходження становлять лише 33,36% доходів місцевих бюджетів (рис. 5.2), що свідчить про необхідність розробки та впровадження механізмів удосконалення системи фінансового забезпечення самодостатності та розвитку територіальних громад. Потрібно активізувати співпрацю між громадами, органами місцевого самоврядування та суб'єктами господарювання на відповідних територіях.

Водночас необхідно наголосити, що дієвим інструментом регіональної фінансової політики є казначейська система касового виконання бюджетів. В умовах децентралізації та формування нової моделі взаємовідносин об'єднаних територіальних громад з Державним бюджетом України необхідно оптимізувати функціональну діяльність органів казначейства у

напрямку пришвидшення зарахування міжбюджетних трансфертів на рахунки місцевих бюджетів.

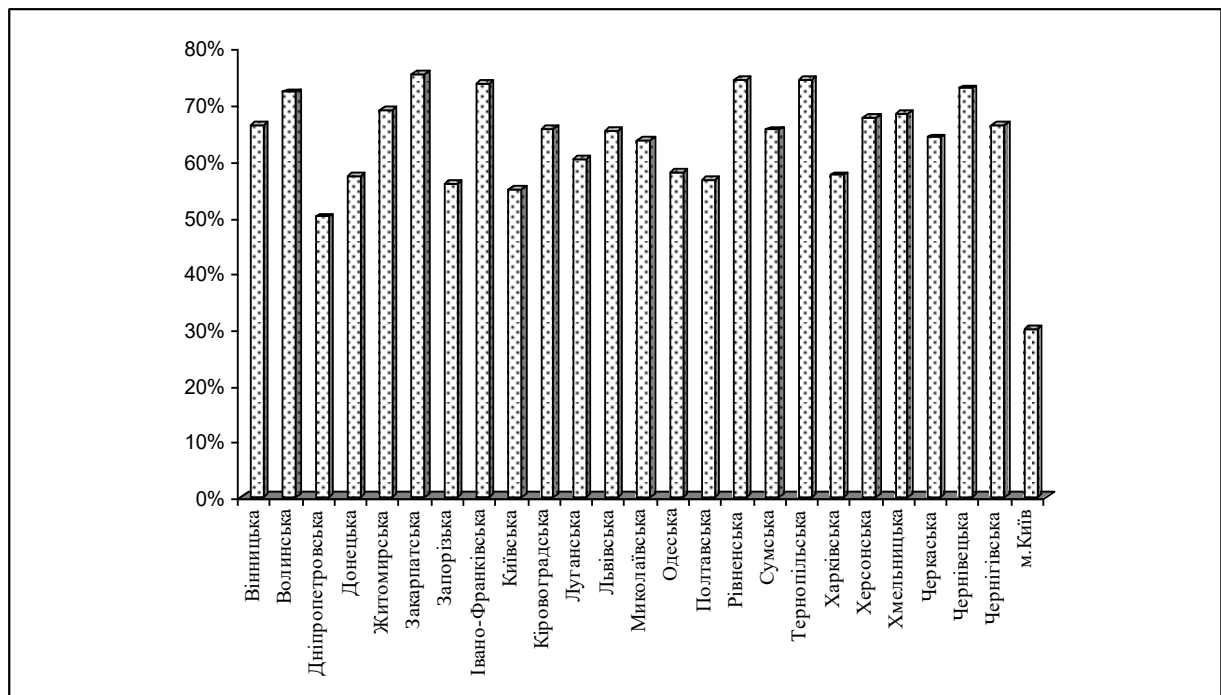

Рис. 5.4. Частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів України у 2015 р.

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

На нашу думку, проведення бюджетної децентралізації тісно корелює з економічними можливостями регіонів. Тому пропонуємо сформувати систему показників, що дозволяють врахувати особливості розвитку регіональної економіки та показати їхній вплив на доходи місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів).

За допомогою методу головних компонент з'ясуємо, які показники економічного розвитку регіонів впливають на доходи місцевих бюджетів. Проведений попередній аналіз дозволив нам виділити 12 показників економічного розвитку регіонів України у 2015 р., які відповідно позначено як незалежні змінні x_1 – x_{12} . (табл. 5.2), та показники доходів місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2015 р. – залежну змінну y_1 (табл. 5.3).

Таблиця 5.2

Показники економічного розвитку регіонів України у 2015 р.

№ з/п	Назва території	Кількість діючих підприємств, од.	Кількість зайнятих працівників на підприємствах, тис. осіб	Витрати на оплату праці на підприємствах, млн грн	Капітальні інвестиції, млн грн	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу, млн грн	Прямі іноземні інвестиції станом на 31.12.15р., млн дол. США	Обсяг експорту товарів, тис. дол. США	Обсяг імпорту товарів, тис. дол. США	Обсяг обороту роздрібною торгівлю, млн грн	Прийняття в експлуатацію житла, тис. м ² загальної площі	Обсяг виконаних будівельних робіт, млн грн	Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства (у фактичних цінах), млн. грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
		x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}
1.	Вінницька обл.	19940	145,8	5679,2	6989,9	45161,2	187,1	846856,0	266668,6	34345,6	391,4	1537,8	452,3
2.	Волинська обл.	13680	98,5	3762,3	5527,1	18447,9	248,1	631693,7	622087,5	26502,3	329,1	1089,3	652,1
3.	Дніпропетровська обл.	45072	636,6	33343,6	24330,6	289142,3	7182,9	6398976,4	3225259,1	95160,5	339,8	5745,6	52,4
4.	Донецька обл.	31820	389,6	23666,1	6640,7	170336,9	1827,7	3695324,4	1202633,4	31163,5	43,4	2340,2	32,7
5.	Житомирська обл.	15865	110,4	4091,6	3755,0	25274,5	249,3	441318,7	246377,7	28018,4	212,6	640,4	1689,2
6.	Закарпатська обл.	14640	79,1	3057,7	3634,8	13895,0	311,5	1094379,6	1011507,0	24749,6	442,1	620,5	549,8
7.	Запорізька обл.	25404	261,1	12709,0	7123,3	130758,4	931,7	2931027,4	1085450,6	47998,7	101,5	1595,2	33,4
8.	Івано-Франківська обл.	17255	84,5	2932,0	9285,0	32674,2	836,6	373000,4	294496,8	34093,5	856,2	1324,5	653,2
9.	Київська обл.	33087	326,9	16932,4	22936,1	68651,1	1627,1	1690436,6	2587043,9	52123,5	1863,8	2875,3	895,6
10.	Кіровоградська обл.	14246	92,8	3126,3	3800,4	20319,3	64,4	406551,9	105420,5	21653,4	117,1	674,4	121,7
11.	Луганська обл.	13891	105,9	4882,0	1826,5	24866,7	582,4	257771,8	318426,2	7871,3	22,2	544,4	66,4
12.	Львівська обл.	35905	328,5	14024,2	11845,4	53955,5	1248,1	1206324,8	1447944,9	56720,5	1164,7	3669,2	788,5
13.	Миколаївська обл.	19451	118,2	5305,7	5761,5	34357,7	212,7	1603063,6	574741,1	28595,1	168,3	1558,7	37,0
14.	Одеська обл.	38661	308,3	13869,4	8408,7	44437,7	1337,4	1727480,4	967276,0	72438,9	631,8	4554,5	83,1
15.	Полтавська обл.	20600	211,1	9250,0	7606,1	103303,3	1000,6	1481082,0	814488,8	29747,1	266,3	4249,3	245,5
16.	Рівненська обл.	13188	84,2	3116,4	4176,9	26115,3	220,2	378286,5	202338,5	23853,6	360,6	1332,0	1077,4

Продовження табл. 5.2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
17.	Сумська обл.	13075	111,5	4696,0	3508,8	32445,5	201,6	606604,7	403547,9	22551,0	157,1	881,2	657,7
18.	Тернопільська обл.	13639	73,2	2562,0	3536,5	11826,9	50,1	290982,8	259432,7	20284,7	479,7	946,6	182,2
19.	Харківська обл.	39078	386,6	15718,2	10520,5	102115,5	1569,5	1311586,9	1284945,9	83475,6	383,6	5054,5	188,9
20.	Херсонська обл.	15511	80,9	2588,8	2926,5	20323,8	210,6	238440,0	140901,5	26497,3	112,9	532,7	56,6
21.	Хмельницька обл.	17188	106,5	3816,3	6523,9	26358,3	166,8	401620,9	259270,4	25693,0	468,7	1336,2	470,2
22.	Черкаська обл.	17630	129,0	4874,1	4196,2	44249,7	352,9	434189,9	228094,4	27778,5	192,8	825,0	477,2
23.	Чернівецька обл.	10191	48,9	1542,3	2607,8	6742,4	59,3	108294,5	78384,1	17324,4	382,4	941,3	417,0
24.	Чернігівська обл.	13428	97,9	3671,4	3469,3	20513,7	92,2	551601,7	379972,4	21614,9	190,5	573,0	762,4
25.	м.Київ	112324	1616,8	90125,3	80216,8	124306,7	22600,4	8742884,2	14495410,9	158523,3	1365,8	12073,2	135,7

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [164].

Можна припустити, що між показниками x_1 – x_{12} та y_1 існує багато причинно-наслідкових зв'язків, що може породжувати явище мультиколінеарності. Щоб уникнути цього, доцільно таку множину показників замінити меншою кількістю некорельованих показників (табл. 5.4).

Таблиця 5.3

Доходи місцевих бюджетів України у 2015 р.

№ з/п	Назва території	Обсяг доходів місцевого бюджету (без урахування трансфертів), млн грн
1.	Вінницька обл.	3790,52
2.	Волинська обл.	2208,94
3.	Дніпропетровська обл.	13203,38
4.	Донецька обл.	7092,88
5.	Житомирська обл.	2765,17
6.	Закарпатська обл.	2071,09
7.	Запорізька обл.	5602,21
8.	Івано-Франківська обл.	2571,23
9.	Київська обл.	6141,99
10.	Кіровоградська обл.	2419,05
11.	Луганська обл.	2163,56
12.	Львівська обл.	6411,99
13.	Миколаївська обл.	2942,97
14.	Одеська обл.	6939,80
15.	Полтавська обл.	4817,73
16.	Рівненська обл.	2208,44
17.	Сумська обл.	2718,44
18.	Тернопільська обл.	1860,91
19.	Харківська обл.	7872,43
20.	Херсонська обл.	2273,07
21.	Хмельницька обл.	2933,67
22.	Черкаська обл.	3193,41
23.	Чернівецька обл.	1656,02
24.	Чернігівська обл.	2433,62
25.	м.Київ	22169,14

Джерело: побудовано автором за даними Державної казначейської служби України [164].

Як видно з таблиці 5.4, підтверджується наше припущення про існування взаємозв'язків між окремими показниками, які впливають на обсяг бюджетних надходжень. Зокрема видно, що між усіма незалежними змінними існує тісний зв'язок. Лише середні та слабкі зв'язки

прослідковуються із показниками обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу; прийняття в експлуатацію житла; обсягу продукції, робіт та послуг лісового господарства.

Таблиця 5.4

Кореляційна матриця залежності між показниками

	y_1	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}
y_1	1,00	0,98	0,98	0,97	0,92	0,69	0,93	0,95	0,91	0,96	0,47	0,96	-0,29
x_1	—	1,00	0,99	0,98	0,95	0,53	0,95	0,89	0,95	0,96	0,55	0,96	-0,26
x_2	—	—	1,00	1,00	0,97	0,58	0,97	0,92	0,97	0,93	0,49	0,95	-0,26
x_3	—	—	—	1,00	0,97	0,58	0,98	0,93	0,97	0,91	0,47	0,93	-0,26
x_4	—	—	—	—	1,00	0,44	0,98	0,86	0,99	0,89	0,61	0,90	-0,15
x_5	—	—	—	—	—	1,00	0,48	0,79	0,41	0,60	0,06	0,58	-0,37
x_6	—	—	—	—	—	—	1,00	0,89	0,99	0,88	0,45	0,90	-0,22
x_7	—	—	—	—	—	—	—	1,00	0,86	0,86	0,32	0,86	-0,36
x_8	—	—	—	—	—	—	—	—	1,00	0,87	0,54	0,89	-0,18
x_9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,00	0,53	0,95	-0,24
x_{10}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,00	0,52	0,23
x_{11}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,00	-0,28
x_{12}	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,00

Проведений кореляційний аналіз показав, що тісний зв'язок показників доходів місцевих бюджетів простежується не з усіма даними економічного розвитку. Тому вважатимемо, що вплив показників економічного розвитку на залежну змінну може вивлятися частково.

Наступним етапом дослідження є зменшення кількості незалежних змінних і виділення головних факторів, які пояснюють причинно-наслідкові механізми процесу надходжень до місцевих бюджетів. Факторний аналіз проведемо методом головних компонент з наступним обертанням знайденої матриці навантажень методом «варімакс». Для проведення багатовимірного аналізу даних використовуємо програмний пакет «STATISTICA 10». Перед проведенням багатовимірного аналізу попередньо стандартизуємо вихідні дані. При цьому виконується умова, що кількість спостережень (25 регіонів)

у 2 рази більша за кількість незалежних змінних (12 показників). На основі 12-ти незалежних змінних розрахуємо власні значення кореляційної матриці (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Власні значення і сумарні дисперсії компонент

Номер компоненти	Власні значення	Частка загальної дисперсії, %
1	9,15	76,25
2	1,47	12,27
3	0,61	5,11
4	0,47	3,90
5	0,18	1,54
6	0,05	0,39
7	0,03	0,27
8	0,02	0,17
9	0,01	0,05
10	0,00	0,03
11	0,00	0,01
12	0,00	0,00

Джерело: розраховано та складено автором.

Як показують дані табл. 5.5, дві перші компоненти в сумі пояснюють 88,51% загальної дисперсії вихідних змінних, що свідчить про високий ступінь факторизації. Також власні значення цих компонент більші за 1, а тому цілком справедливо можна віднести перші дві компоненти до головних.

Для візуального підтвердження правильного відбору головних компонент скористаємося критерієм «кам'янистого осипу». Відповідно до цього на графіку власних значень, починаючи з третьої компоненти, спостерігаємо майже горизонтальну лінію, що паралельна до осі абсцис. Таким чином, графік (рис. 5.5) підтверджує доцільність виділення перших двох головних компонент.

Для їх інтерпретації наведемо матрицю факторного навантаження, що характеризує істотність впливу кожного чинника (табл. 5.6). Проаналізувавши факторні навантаження доходимо висновку, що перша компонента тісно пов'язана з такими показниками: кількість діючих підприємств; кількість зайнятих працівників на підприємствах; витрати на

оплату праці на підприємствах; капітальні інвестиції; прямі іноземні інвестиції; обсяг експорту товарів; обсяг імпорту товарів; обсяг обороту роздрібною торгівлі; обсяг виконаних будівельних робіт. Друга компонента має тісний зв'язок із такими показниками: обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу; прийняття в експлуатацію житла; обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства.

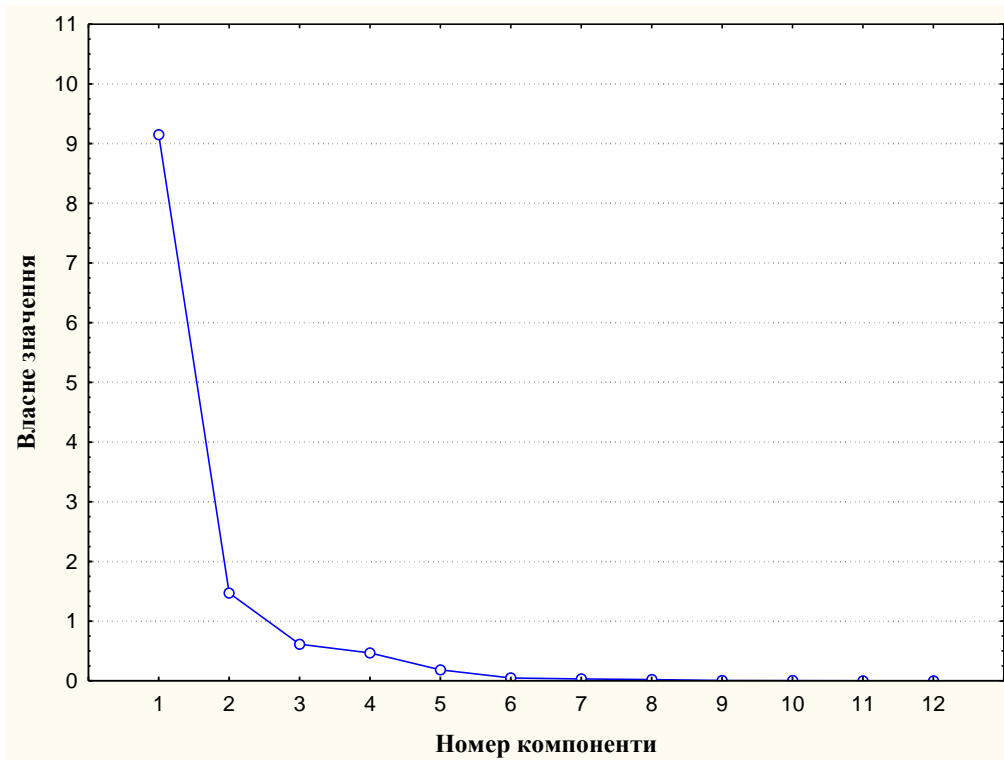

Рис. 5.5. Графік власних значень компонент за критерієм «кам'янистого осипу»

Джерело: побудовано автором.

Результати проведеного емпіричного дослідження показали, що на обсяги надходжень до місцевих бюджетів впливають обидві головні компоненти. При цьому від показників, що входять до першої компоненти, більшою мірою (75%) залежить обсяг доходів місцевих бюджетів, а показники другої компоненти мають незначний (13%) вплив на нього.

Застосування методу головних компонент дало змогу систематизувати чинники, які зумовлюють обсяг доходів місцевих бюджетів, та на

наступному етапі дослідження провести регресійний аналіз з метою визначення ступеня впливу кожного чинника на результативний показник.

Таблиця 5.6

Факторне навантаження на головні компоненти

Показники	Навантаження необернене		Навантаження після обертання методом «варімакс»	
	компонента 1	компонента 2	компонента 1	компонента 2
x_1	-0,99	-0,05	0,98	0,08
x_2	-0,99	-0,00	0,99	0,13
x_3	-0,99	0,01	0,98	0,14
x_4	-0,97	-0,19	0,98	-0,05
x_5	-0,61	0,54	0,53	0,62
x_6	-0,97	-0,05	0,96	0,08
x_7	-0,93	0,25	0,89	0,37
x_8	-0,96	-0,14	0,97	-0,02
x_9	-0,95	-0,01	0,94	0,11
x_{10}	-0,53	-0,67	0,61	-0,59
x_{11}	-0,96	0,01	0,95	0,13
x_{12}	0,27	-0,78	-0,17	-0,81
Частка загальної дисперсії, %	0,76	0,12	0,75	0,13

Джерело: розраховано і складено автором.

Для побудови регресійної моделі обрано по одному чиннику із кожної компоненти, які впливають на формування фінансового потенціалу регіону. Так, з першої компоненти взято показник x_1 – кількість діючих підприємств, а з другої компоненти оберемо показник x_5 – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу.

Результати регресійного аналізу, проведеного за допомогою програмного пакета «STATISTICA 10», представлено у табл. 5.7.

Значення коефіцієнта детермінації ($R^2 = 0,993$) та F -критерію ($F(2,22) = 1678,3$) підтверджують адекватність регресійної моделі. Додатні

коефіцієнти при незалежних змінних свідчать про те, що зростання величини конкретного показника збільшує залежну змінну (табл. 5.7).

Таблиця 5.7.

Результати регресійного аналізу

Результати регресії для залежної змінної y						
$R^2 = 0,993 \quad F(2,22) = 1678,3$						
	<i>Beta</i>	<i>St. Err. – of Beta</i>	β	<i>St. Err. – of Beta</i>	$t(22)$	$p - level$
Вільний член	–	–	–780,571	122,9491	–6,34873	0,000002
x_1	0,845182	0,020314	0,183	0,0044	41,60493	0,000000
x_5	0,244206	0,020314	0,017	0,0014	12,02128	0,000000

Регресійна модель матиме вигляд:

$$y = -780,571 + 0,183x_1 + 0,017x_5,$$

де y – обсяг доходів місцевого бюджету;

x_1 – кількість діючих підприємств у регіоні;

x_5 – обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу підприємствами регіону.

Представлене рівняння підтверджує наявність тісного зв'язку між обсягом доходів місцевих бюджетів та кількістю діючих підприємств й обсягом реалізованої продукції (товарів, послуг) без ПДВ та акцизу. Таким чином, оскільки бюджетна децентралізація передбачає впровадження нових інструментів впливу місцевих громад й органів місцевого самоврядування на економічне зростання відповідної території, необхідно здійснювати заходи щодо стимулювання підприємницької активності, збільшення кількості підприємств та всебічно сприяти безперервному потоку товарів (робіт, послуг) від виробника до споживача

Для виявлення асиметрій регіонального розвитку щодо фінансового потенціалу проведемо кластерний аналіз за визначеними головними компонентами. Для цього спочатку необхідно розрахувати матрицю факторних коефіцієнтів головних компонент (табл. 5.8).

Матриця факторних коефіцієнтів головних компонент

Показники	Факторні коефіцієнти	
	компонента 1	компонента 2
x_1	-0,108	-0,033
x_2	-0,109	-0,002
x_3	-0,108	0,004
x_4	-0,106	-0,126
x_5	-0,066	0,369
x_6	-0,106	-0,035
x_7	-0,102	0,168
x_8	-0,105	-0,098
x_9	-0,104	-0,008
x_{10}	-0,058	-0,454
x_{11}	-0,105	0,004
x_{12}	0,030	-0,530

Джерело: розраховано і складено автором.

Використовуючи дані табл. 5.8, представимо рівняння взаємозв'язку головних компонент із вихідними параметрами:

$$\text{компонента 1} = -0,108x_1 - 0,109x_2 - 0,108x_3 - 0,106x_4 - 0,066x_5 - 0,106x_6 - 0,102x_7 - 0,105x_8 - 0,104x_9 - 0,058x_{10} - 0,105x_{11} + 0,03x_{12};$$

$$\text{компонента 2} = -0,033x_1 - 0,002x_2 + 0,004x_3 - 0,126x_4 + 0,369x_5 - 0,035x_6 + 0,168x_7 - 0,098x_8 - 0,008x_9 - 0,454x_{10} + 0,004x_{11} - 0,53x_{12}.$$

За наведеними рівняннями розрахуємо значення головних компонент для кожного регіону України (табл. 5.9).

Дендрограму результатів кластерного аналізу зображено на рис. 5.6. Вона відображає послідовність поділу кластерів. При цьому схожість елементів визначається за квадратом Евклідової відстані, а для визначення відстаней між кластерами використано метод повного зв'язку. Виходячи із

візуального представлення результатів, можна зробити припущення, що регіони утворюють чотири кластери.

Таблиця 5.9

Значення головних компонент для регіонів України

Назва території	Значення компоненти 1	Значення компоненти 2	Назва території	Значення компоненти 1	Значення компоненти 2
Вінницька обл.	0,3060	-0,0341	Вінницька обл.	-0,3056	0,1900
Волинська обл.	0,4833	-0,3914	Полтавська обл.	-0,0077	0,7251
Дніпропетровська обл.	-1,6188	2,0588	Рівненська обл.	0,5455	-0,9276
Донецька обл.	-0,3744	1,7680	Сумська обл.	0,5214	-0,1176
Житомирська обл.	0,5952	-1,5769	Тернопільська обл.	0,5300	0,0312
Закарпатська обл.	0,4730	-0,3630	Харківська обл.	-0,4674	0,5724
Запорізька обл.	-0,1372	1,4273	Херсонська обл.	0,5467	0,6193
Івано-Франківська обл.	0,3334	-0,9053	Хмельницька обл.	0,4295	-0,2714
Київська обл.	-0,4720	-2,1628	Черкаська обл.	0,4455	0,1252
Кіровоградська обл.	0,5505	0,5427	Чернівецька обл.	0,6325	-0,1992
Луганська обл.	0,5888	0,7349	Чернігівська обл.	0,5756	-0,3605
Львівська обл.	-0,2589	-1,3022	м.Київ	-4,2279	-0,9212
Миколаївська обл.	0,3131	0,7381			

Джерело: розраховано і складено автором.

За даними таблиці 5.9 методом K -середніх проведено розбиття регіонів за двома компонентами на чотири кластери. Правильність нашого припущення щодо кількості кластерів підтверджується за допомогою дисперсійного аналізу (на рівні значущості $p = 0,05$ маємо відмінності між виділеними групами регіонів). Проаналізувавши середні значення та медіани вихідних показників для виокремлених кластерів (табл. 5.10), можемо стверджувати про однорідність регіонів, які попали в один кластер.

Показники середніх значень головних компонент по кластерах (табл. 5.11) дають змогу охарактеризувати кожний кластер за ступенем впливу кожної компоненти на обсяг доходів місцевих бюджетів.

Отже, до першого кластера увійшли регіони, в яких спостерігалися негативні тенденції економічного розвитку: Вінницька, Волинська,

Закарпатська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області. Цей кластер утворюють регіони, економічний потенціал яких формують аграрне виробництво, легкова та харчова промисловості. Тому стимулювання розвитку окреслених сфер здійснюватиме позитивний вплив на підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів.

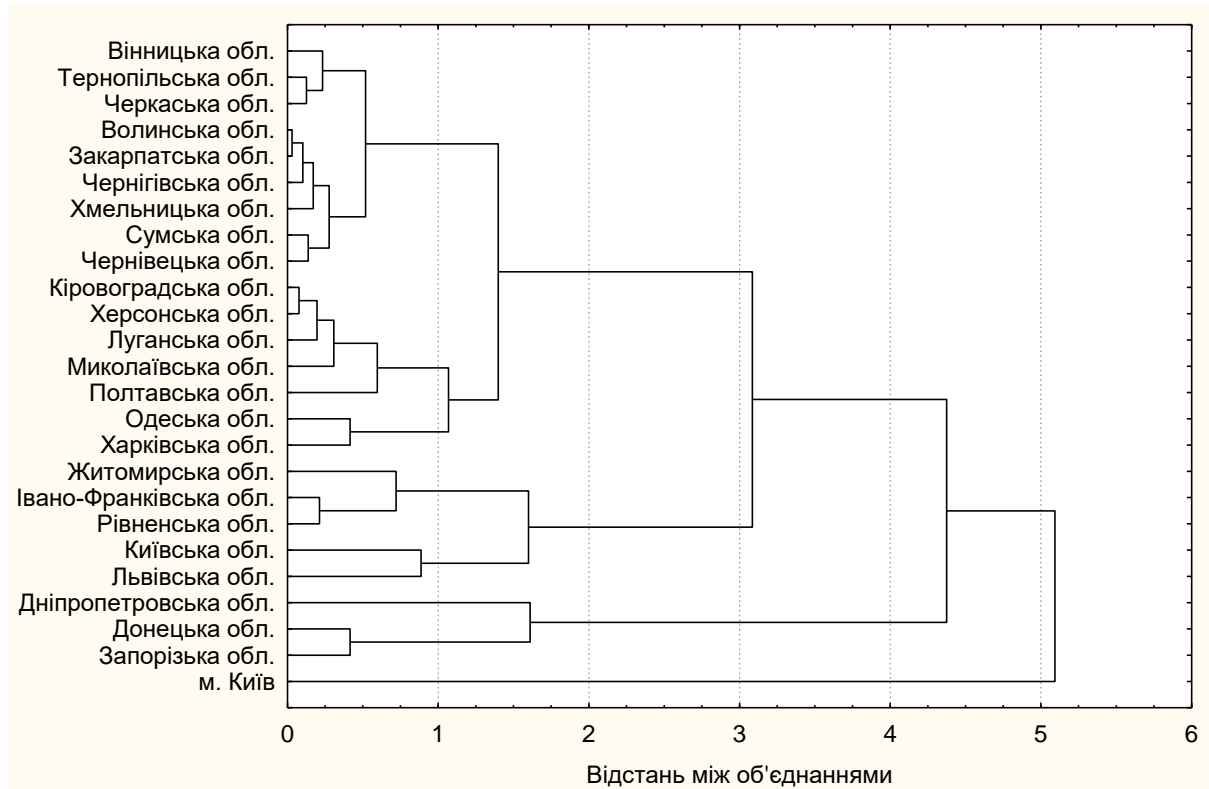

Рис. 5.6. Дендрограма результатів кластеризації регіонів України

Джерело: побудовано автором.

Другий кластер об'єднав регіони із середніми значеннями показників економічного розвитку: Житомирську, Івано-Франківську, Київську, Львівську та Рівненську області. Економічний потенціал цих регіонів формують металообробна, нафтогазовидобувна, легка промисловості й електроенергетика. Відповідно зростання доходів місцевих бюджетів залежить від стимулювання підприємницької діяльності у цих сферах.

Середні і медіанні значення показників за кластерами

Показники	1 кластер		2 кластер		3 кластер		4 кластер		5 кластер	
	середнє	медіана	середнє	медіана	середнє	медіана	середнє	медіана	середнє	медіана
y	2519	2321	3803	2742	4204	2943	8633	7093	22169	22169
x_1	15042	14160	21396	16560	23063	19451	34099	31820	112324	112324
x_2	97	98	174	111	186	118	429	390	1617	1617
x_3	3621	3717	7632	4394	7820	5306	23240	23666	90125	90125
x_4	4561	3916	9251	6731	5836	5762	12698	7123	80217	80217
x_5	23399	19481	39853	32560	49961	34358	196746	170337	124307	124307
x_6	184	177	730	543	711	582	3314	1828	22600	22600
x_7	544952	492896	782662	523962	1003711	1311587	4341776	3695324	8742884	8742884
x_8	388177	263051	863625	349022	600886	574741	1837781	1202633	14495411	14495411
x_9	24787	25221	36227	31056	38611	28595	58108	47999	158523	158523
x_{10}	360	387	769	608	243	168	162	102	1366	1366
x_{11}	984	944	1787	1328	2453	1559	3227	2340	12073	12073
x_{12}	495	474	960	842	114	83	40	33	136	136

Джерело: розраховано і складено автором.

До третього кластера увійшли регіони, які мають хороші передумови для економічного розвитку: Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська області. Провідною галуззю Кіровоградської області є сільськогосподарське виробництво. У Луганській області розвинуті машинобудування, вугільна, металургійна, хімічна промисловості, однак у 2014–2015 рр. спостерігалось зменшення промислового виробництва, експорту й імпорту товарів, що негативно позначилося на загальній тенденції економічного розвитку регіону. Миколаївська область відзначається багатогалузевою промисловістю та перспективами розвитку інфраструктури. Одеська область є однією з найперспективніших щодо розвитку зовнішньоекономічної діяльності та спільного підприємництва. Полтавська область має великі експортні можливості, які можна реалізувати за умови залучення додаткових

інвестиційних ресурсів. Однією з інвестиційно привабливих є Харківська область. Херсонська область належить до найбільш розвинених агропромислових регіонів.

Таблиця 5.11

Середні значення головних компонент по кластерах

Кластери	Головні компоненти	
	компонента 1	компонента 2
кластер 1	0,46	-0,17
кластер 2	0,14	-1,37
кластер 3	0,17	0,58
кластер 4	-0,62	1,75

Четвертий кластер формують економічно розвинені регіони: Дніпропетровська, Донецька та Запорізька області. Дніпропетровська область є лідером за обсягами реалізованої продукції, реконструкції інфраструктурних об'єктів, залучення інвестицій; на території Донецької області знаходиться більшість металургійних підприємств, однак зменшення промислового виробництва у 2014–2015 рр. негативно вплинуло на її економічний розвиток; Запорізька область є центром вітчизняного авіадвигунобудування та одним із найбільших виробників сільськогосподарської продукції. Це позитивно впливає на темпи наповнення відповідних місцевих бюджетів та дає змогу окреслити вектори підвищення якості життя людей, котрі проживають на цих територіях.

До п'ятого кластера увійшло м. Київ, котре як столиця, фінансовий і торгівельний центр України займає особливе місце у рейтингу регіонів та з об'єктивних причин має найвищі економічні показники, у т. ч. щодо кількості діючих підприємств, кількості зайнятих працівників на підприємствах, витрат на оплату праці на підприємствах, капітальних інвестицій, прямих іноземних інвестицій, обсягу експорту товарів, обсягу імпорту товарів, обсягу обороту роздрібною торгівлю та обсягу виконаних будівельних робіт. Це створює передумови для формування фінансової

незалежності місцевого бюджету та надання якісних суспільних послуг населенню.

Підводячи підсумок, зазначимо, що одним із завдань системи бюджетного регулювання є забезпечення економічного зростання регіонів. Основним підґрунтям проведення бюджетної децентралізації як фундаментальної основи консолідації державних фінансів є розбудова власної ресурсної бази органів місцевого самоврядування. У цьому контексті стимулювання економічного розвитку територій (залучення інвестицій, підтримка діючих підприємців, підтримка підприємців-початківців, розвиток конкретних галузей) дозволить збільшити надходження у дохідну частину місцевих бюджетів, а в результаті – забезпечити підвищення якості надання суспільних благ та послуг населенню.

5.2. Удосконалення інструментарію планування та прогнозування витратів бюджету, спрямованих на розвиток людського потенціалу в контексті реалізації соціальної стратегії держави

Управління витратками є однією з найскладніших проблем державних фінансів. Це пов'язано з тим, що обсяг бюджетних коштів є обмеженим та залежить від багатьох параметрів. Функціональну спрямованість держави характеризує структура витратів бюджету, яка залежить від впливу екзогенних й ендогенних чинників. Останні можуть бути соціальними, економічними, політичними, військовими та ін. Загалом у сучасних умовах на формування витратів бюджету в Україні впливають:

– економічна криза, яка спричиняє зростання витратів на: соціальний захист населення; підтримку соціальної сфери; фінансову підтримку підприємств державного сектора від банкрутств, а не на інноваційну діяльність;

– дефіцит бюджетів усіх рівнів, який передбачає жорсткий режим економії коштів, скорочення видатків за всіма статтями кошторисів на утримання апарату управління;

– зростання державного боргу, який зумовлює збільшення видатків на його покриття; витіснення інвестицій зі сфери виробництва (ефект «витіснення»);

– залучення зовнішніх ресурсів для покриття бюджетного дефіциту, що призводить до зростання платежів за відсотками [373, с. 68].

О. Алимов, О. Амоша та В. Ляшенко [373, С. 68–69] вважають, що для ефективного використання державних видатків необхідно: проводити оцінювання й порівняння окремих видатків за їхньою вагомістю для суспільства, тобто формування показників результативності витрачання бюджетних коштів має здійснюватися з урахуванням особливостей бюджетних програм; оцінювати ефективність державних видатків з позицій не лише економічної стабілізації, а й їхньої соціальної та економічної ефективності, розвитку суспільства загалом; спрямувати кошти держави на вирішення пріоритетних для країни завдань, таких як розвиток людського потенціалу, сприяння розробці й використанню інноваційних технологій; посилити увагу до фінансування наукових розробок, ресурсозбереження й енергоефективності, тому що це обов'язкові елементи сучасної конкурентоспроможної економіки; підвищити ефективність традиційних програм соціального забезпечення (виплата пенсій, допомоги у разі хвороби, допомоги багатодітним сім'ям) і гарантувати їхнє адресне спрямування; розробити теоретико-методологічні засади програмно-цільового методу планування видатків на середньострокову перспективу. Ця позиція науковців слушна, оскільки держава, здійснюючи видатки, реалізовує свої функціональні обов'язки щодо задоволення суспільних потреб. Якщо доходи бюджету є способом досягнення мети державного фінансового господарства, то видатки бюджету – це вартісна оцінка вироблених суспільних благ

(державних послуг), основна мета та мотивація державного фінансового господарства.

У процесі витрачання коштів на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу й повернення надлишково сплачених до бюджету сум, створюються так звані видаткові стимули. Адже видатки бюджетів визначають кількість і якість надання державних послуг, тобто видаткові стимули є актуалізованими сподіваннями платників податку на отримання певних благ замість сплачених податків. Фактично видаткові стимули замикають коло бюджетного стимулювання: якщо платник податку має можливість отримати відповідну компенсацію за вилучені фінансові ресурси, то у нього виникає стимул до участі в наповненні фондів державних фінансових ресурсів у майбутньому. Отже, видатковий стимул передбачає участь економічного суб'єкта у фінансових відносинах з державою. Якщо ж цей стимул, створений під час затвердження видатків бюджету, не виправдовує очікувань платника податку, то зникає причина для добровільної свідомої участі економічного суб'єкта у відносинах з бюджетом. При цьому забезпечити подальше функціонування бюджетної системи спроможні лише примус та внутрішнє усвідомлення суб'єктом неминучості сплати податків. Тобто негативний видатковий стимул усуває мотиваційну складову виникнення дохідного стимулу [20, с. 158].

Таким чином, запорукою ефективного функціонування бюджетного механізму і виконання його перерозподільчих функцій є дієва система бюджетного планування та прогнозування.

На сучасному етапі розвитку нашої держави існує багато проблемних аспектів у сфері бюджетного планування. Так, хоча формальне закріплення програмно-цільового методу відбулося, однак планування поточних видатків бюджету допоки не орієнтоване на досягнення відповідного результату.

Вважаємо, що бюджетування, зорієнтоване на результат як метод планування, виконання та контролю за виконанням бюджету має

забезпечувати розподіл бюджетних ресурсів за визначеними цілями, завданнями та функціями держави відповідно до пріоритетних напрямів сталого людського розвитку. Застосування цього методу дає змогу вирішити такі завдання:

- розподіл бюджетних ресурсів відповідно до визначених стратегічних цілей (а не за видами витрат);
- надання послуг, на які є реальний попит населення;
- контроль за витратами на бюджетні послуги шляхом вибору найраціональнішого способу їхнього надання;
- підвищення прозорості й обґрунтованості видатків бюджету;
- визначення позитивного соціального ефекту від послуги, а не лише вартості її надання;
- зміщення акцентів із зовнішнього контролю за цільовим витрачанням коштів на підвищення внутрішньої відповідальності та внутрішнього контролю за ефективністю видатків.

Специфіка програмно-цільового методу планування видатків передбачає послідовний зв'язок таких елементів: 1) цілей (результат, який можна виміряти кількісно чи якісно); 2) заходів (дії організаційного характеру, спрямовані на забезпечення відповідного результату); 3) бюджетних та інших ресурсів, необхідних для досягнення цілей; 4) термінів (досягнення цілей, здійснення заходів, використання ресурсів). Слушною є думка В. Козюка, що системні реформи у сфері державних фінансів повинні включати такі структурні зміни, «коли за макроекономічним зменшенням величини бюджетних видатків слідувало б не просто вдосконалення окремих бюджетних програм, а перехід на нові підходи функціонування всієї видаткової складової бюджетної системи» [217, с. 323].

Структура бюджетних програм повинна бути невід'ємною частиною середньострокового плану видатків та відображати стратегічні завдання в поточному бюджеті. Для втілення цього необхідно встановити тісний зв'язок

між бюджетуванням, плануванням та виконанням бюджету, при цьому чітко розподіляючи відповідальність за здійснення цієї діяльності між відповідними структурами [40, с. 183]. У цьому контексті слушною є думка Дж. Стігліца, який вважає, що у процесі оцінки ефективності державних програм необхідно дотримуватися таких етапів:

- окреслення потреби та джерела попиту на певну державну програму;
- вибір неспроможності ринку і того, чого саме стосується ця програма
- поточного розподілу доходу чи пропозиції якогось блага-привілею;
- з'ясування альтернативної програми та характеристик програми для визначення її наслідків;
- вивчення ефективності наслідків альтернативної програми;
- ідентифікація дистрибуційних наслідків альтернативної програми;
- ідентифікація міри, до якої альтернативні програми досягають цілей державної політики;
- визначення впливу політичного процесу на розробку та реалізацію державних програм [481].

Логіка середньострокового бюджетного планування базується на програмному підході, для реалізації якого резервуються кошти на декілька років наперед, але щороку підтверджуються в межах поточного бюджету із проведенням моніторингу ефективності їх витрачання [217, с. 338]. З методологічного погляду основною перешкодою запровадження в Україні середньострокового бюджетного планування є високий ступінь невизначеності параметрів соціального, економічного, екологічного розвитку держави та основних фінансових показників.

Надзвичайно важливим аспектом є врахування стратегічних орієнтирів соціальної політики держави. Адже її компетенціями є формування системи цілеспрямованих заходів для регулювання відносин між індивідами, різними соціальними групами населення щодо поліпшення суспільного добробуту, підвищення якості та рівня життя, вільного особистісного розвитку, що

сприятиме зростанню ефективності функціонування економіки та інших сфер держави.

С. Смірнов і Т. Сидоріна [470, с. 23–25] виділяють такі типи соціальної політики держави.

1. Модель державного патерналізму, що орієнтована на визначення державою якісних (ідеологія) та кількісних (соціальна сфера) параметрів усіх форм відносин у суспільстві та елімінавання (недопущення виникнення) альтернативних видів цих відносин. Ця модель передбачає повну державну відповідальність за рівень доходів громадян (домогосподарств), їхнє соціальне забезпечення за відсутності девіантної (що відрізняється від прийнятної органами державної влади) поведінки громадянина. Усі видатки, пов'язані із соціальною політикою, при застосуванні цієї моделі фінансуються за рахунок держави. Остання жорстко контролює рівень споживання працездатних членів суспільства, встановлюючи розміри оплати праці незалежно від економічних показників підприємства, де зайняті працівники. Перевагами такої моделі є практична відсутність безробіття та надання соціальних допомог, а також стабільність заробітної плати, ціни на товари першої необхідності. До недоліків можна зарахувати такі, як дефіцит товарів і послуг, у тому числі першої необхідності. З огляду на це держава активно втручається у сферу їхнього розподілу.

2. Ліберальна модель соціальної політики базується на постулаті про розподіл членів суспільства на економічно сильних та економічно слабких індивідуумів. Обов'язком суспільства є турбота про слабких і створення умов для розкриття економічного потенціалу сильних. Основною перевагою цієї моделі є її орієнтація на розкриття здібностей членів суспільства (насамперед для продуктивної й творчої праці) в інтересах нелімітованого державою зростання рівня їхнього споживання і частковий перерозподіл ресурсів в інтересах соціальної підтримки домогосподарств, що її потребують. Наслідком економічної та соціальної самореалізації домогосподарств є їхня незалежність від держави, що сприяє розвитку громадянського суспільства.

Недоліки цієї моделі виявляються у відмінностях між рівнями споживання економічно сильних та економічно слабких домогосподарств, розмірами соціальних виплат, що здійснюються з бюджету, з одного боку, та за рахунок коштів системи соціального страхування – з іншого.

На наш погляд, прийнятною є диверсифікована модель соціальної політики, побудована з урахуванням основних елементів державного патерналізму для тих, хто не може пристосуватися до нових технологічних вимог і темпу суспільного життя, та концептуальних засад ліберальної моделі – для активних прошарків населення.

Підвищення значення соціальної політики держави, що спостерігається останнім часом, спричинене динамічним зростанням ролі людського чинника. Соціальна політика дає змогу формувати відносини у суспільстві відповідно до соціального становища індивідів. Внутрішня структура соціального становища складається з трьох елементів: потреб індивіда, умов життя та доходів, які виступають сполучною ланкою між потребами та умовами життя [16, с. 270]. При цьому потреби людини – це стан незадоволеності чи нужди, який вона намагається подолати. Саме цей стан змушує людину робити відповідні зусилля, зокрема займатися виробничою діяльністю.

У вітчизняному науковому середовищі не сформовано єдиної думки щодо змісту та пріоритетів соціальної політики України. Це питання доволі дискусійне. Так, різними є погляди дослідників на те, чи виступає держава головним суб'єктом соціальної політики. Узагальнивши уявлення населення щодо останньої на основі проведених соціологічних опитувань, О. Балакірева та Д. Дмитрук зазначили, що більшість людей схильні покладати на державу повну відповідальність за всі без винятку напрями соціальної політики [17, с. 155]. Адже соціальна політика як інструмент реалізації державної відповідальності за добробут кожної людини забезпечує практичну реалізацію положень соціальної держави [298, с. 41]. Поділяючи цю думку, зазначимо, що ніякі інші соціальні, інституційні чи функціональні суб'єкти,

крім держави, не можуть претендувати на роль провідного гравця, тобто вектор розвитку соціальної політики формує держава. Водночас жодне завдання соціального розвитку і соціальної політики неможливо вирішити, якщо в його центрі не перебуватиме людина і не буде створено умов для реалізації її особистісного потенціалу.

Сьогодні для того, щоб Україна на світовій арені займала гідне місце, а якість життя громадян відповідала європейським стандартам, потрібно неефективну та нерентабельну соціальну політику змінити на сконцентровану на потребах не тільки конкретної соціальної групи, а й кожної людини. Для цього основними характеристиками нової моделі соціальної політики України мають стати: зменшення бідності та зміцнення позицій і ролі середнього класу; підвищення конкурентоспроможності національної економіки на засадах інноваційної моделі розвитку і реалізація ефективної державної антикорупційної політики; скорочення фінансово необґрунтованих пільг; збільшення рівня зайнятості населення та запобігання втраті кваліфікованих кадрів; поліпшення соціальної мобільності; поширення волонтерського руху [302, с. 226].

Наявний розподіл суспільних благ, а отже, і соціальне становище не завжди влаштовують всіх індивідуумів з огляду на різні потреби, рівень виробничих здібностей та самооцінки. Невдоволеність своїм становищем стає причиною незадоволення умовами життя [16, с. 272]. Слушною щодо цього є думка В. Андрущенка, що зміст соціальної політики визначають суб'єктивні погляди: «Нерідко соціальні закони приймаються незалежно від існуючих ресурсних обмежень, що спричинює неузгодженість заявлених прав і наявних можливостей їхньої реалізації. Виникає конфлікт між тими, хто домагається соціальних виплат і благ, і тими, хто намагається їх обмежити» [8, с. 29].

Як зазначає М. Крупка, ефективність соціальної політики необхідно оцінювати за двома критеріями: 1) ступенем вирішення соціальних проблем (динаміка рівня та якості життя населення); 2) ступенем участі соціальної

політики у механізмі економічного зростання [241, с. 4]. Важливі акценти щодо зазначеного розставляє С. Гріневська наголошуючи, що формування системних механізмів забезпечення соціальної політики дасть синергетичний ефект через відновлення інтегральності національної економіки за такими напрямками: розвиток інвестиційної діяльності; спрямування нагромаджених фінансових, технологічних та організаційних ресурсів на соціальні інновації; стимулювання бюджетного і податкового чинників соціального розвитку, підвищення ефективності бюджетних та інвестиційних видатків на соціальні цілі; фінансове забезпечення соціальної сфери через застосування важелів, що дасть змогу спрямувати надлишок грошових ресурсів у виробництво; створення ефективної інституційної системи освоєння кредитних ресурсів із розвитком механізмів довгострокового кредитування для забезпечення соціальної стабільності; взаємодія капіталів комерційних банків і промислових підприємств для забезпечення соціального кредитування; переорієнтація соціальної політики на страхові засади фінансування при підвищенні ефективності прямого витрачання бюджетних коштів на соціальні потреби; орієнтація національної соціальної стратегії на розвиток людського потенціалу із системною розбудовою освіти, культури, охорони здоров'я; підвищення доходів, заробітної плати через підвищення продуктивності праці [111, с. 83].

Отже, процес забезпечення сталого людського розвитку вимагає застосування інструментарію планування та прогнозування видатків державного та місцевих бюджетів України, які мають першочергове суспільне значення. Адже при прийнятті рішення щодо бюджетних пріоритетів необхідним є розуміння того, яким чином зміниться ситуація залежно від обсягу бюджетних коштів, виділених на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення, охорону навколишнього природного середовища. Тому актуалізується питання розробки комплексу прогнозів, які описують різні варіанти дій та розвитку подій.

Розглядаючи напрями модернізації держави, В. Геєць зауважує, що саме соціальні трансфери з боку держави мають забезпечити можливість людині бути самодостатньою, що значно більше, ніж лише задоволення мінімальних потреб; модернізацію держави потрібно здійснювати з одночасними соціогуманізованими перетвореннями, які не тільки доповнюють, а й змінюють модель суспільного життя [97, с. 149]. Так, соціальні видатки є важливим чинником сталого людського розвитку. Неможливо прискорити економічне зростання, зменшуючи видатки соціального спрямування. Це вкладення у розвиток людського потенціалу, які можливо здійснити лише на державному рівні за допомогою розвинутих державних систем охорони здоров'я, освіти, соціальних гарантій, охорони навколишнього природного середовища. Приватні структури можуть лише доповнювати державні, але не замінювати їх.

Фінансові соціальні ресурси є прямим об'єктом управління фінансами (їхнім формуванням і використанням) та подальшого ефективного використання для забезпечення економічної й соціальної сталості держави та її регіонів. Фінансові соціальні ресурси є одночасно кількісним виміром і можливостей виконання соціальної політики, і наявних умов, що дають змогу при ефективному їхньому використанні забезпечити населенню гідний рівень життя та розвитку [112, с. 21]. Для посилення ролі соціальної сфери необхідно здійснити радикальний поворот державної соціальної політики у таких напрямках: орієнтації на інтенсивний розвиток інноваційного сектора економіки поряд із розвитком традиційного експортно-сировинного сектора країни та її регіонів залежно від наявності природних ресурсів; збільшення кількості високооплачуваних робочих місць та посилення мотивованості населення до підвищення своєї конкурентоспроможності на ринку праці в процесі розширення інноваційного сегмента економіки; випереджувальних інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури і людського потенціалу; переходу на нові взаємопов'язані соціальні стандарти, що передбачають узгодження мінімальної оплати праці, пенсій, стипендій із прожитковим

мінімумом, за умови приведення його у відповідність до реальної вартості життя; збалансованого розподілу соціальної відповідальності між державою, бізнесом і населенням при вирішальній ролі держави у забезпеченні мінімальних соціальних гарантій; формування інститутів страхування соціальних ризиків на основі партнерства держави, бізнесу, населення [248, с. 107–108].

Сьогодні немає підстав припускати, що у найближчій перспективі наша держава може й далі перерозподіляти державні ресурси у напрямку збільшення соціальних видатків. Необдумане їх нарощення не сприятиме вирішенню завдань сталого людського розвитку, а призведе до чергового загострення бюджетної кризи й втрати економічних перспектив. З огляду на це акцент бюджетного процесу потрібно зміщувати від «управління ресурсами» до «управління результатами». Останнє передбачає формування бюджету на основі цілей і планових результатів. У процесі планування соціальних видатків бюджету особливу увагу потрібно зосередити на обґрунтуванні результатів.

Вважаємо, що результативність соціальних видатків бюджету, спрямованих на розвиток людського потенціалу показує, якою мірою їхній розподіл наближає бажаний соціальний ефект. Як результат сприяння сталому людському розвитку, соціальний ефект включає аналіз впливу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів на якість життя населення. Якість життя населення пропонуємо визначати за такими критеріальними ознаками:

- розмір і структура домогосподарств;
- структура витрат домогосподарств;
- стан ринку праці;
- стан та якість житлового фонду;
- динаміка споживчих цін у соціальній сфері (дод Ш).

Для з'ясування соціального ефекту побудуємо кібернетичну модель типу «вхід-вихід», яка характеризує функціонування державних фінансів у

координатах сталого людського розвитку (рис. 5.7). На «вході» системи знаходяться пріоритети бюджетної політики держави у сфері розвитку людського потенціалу та ресурси для її здійснення, а на «виході» – реальні соціальні ефекти як наслідок реалізованих рішень і досягнення цілей покращення якості життя людей.

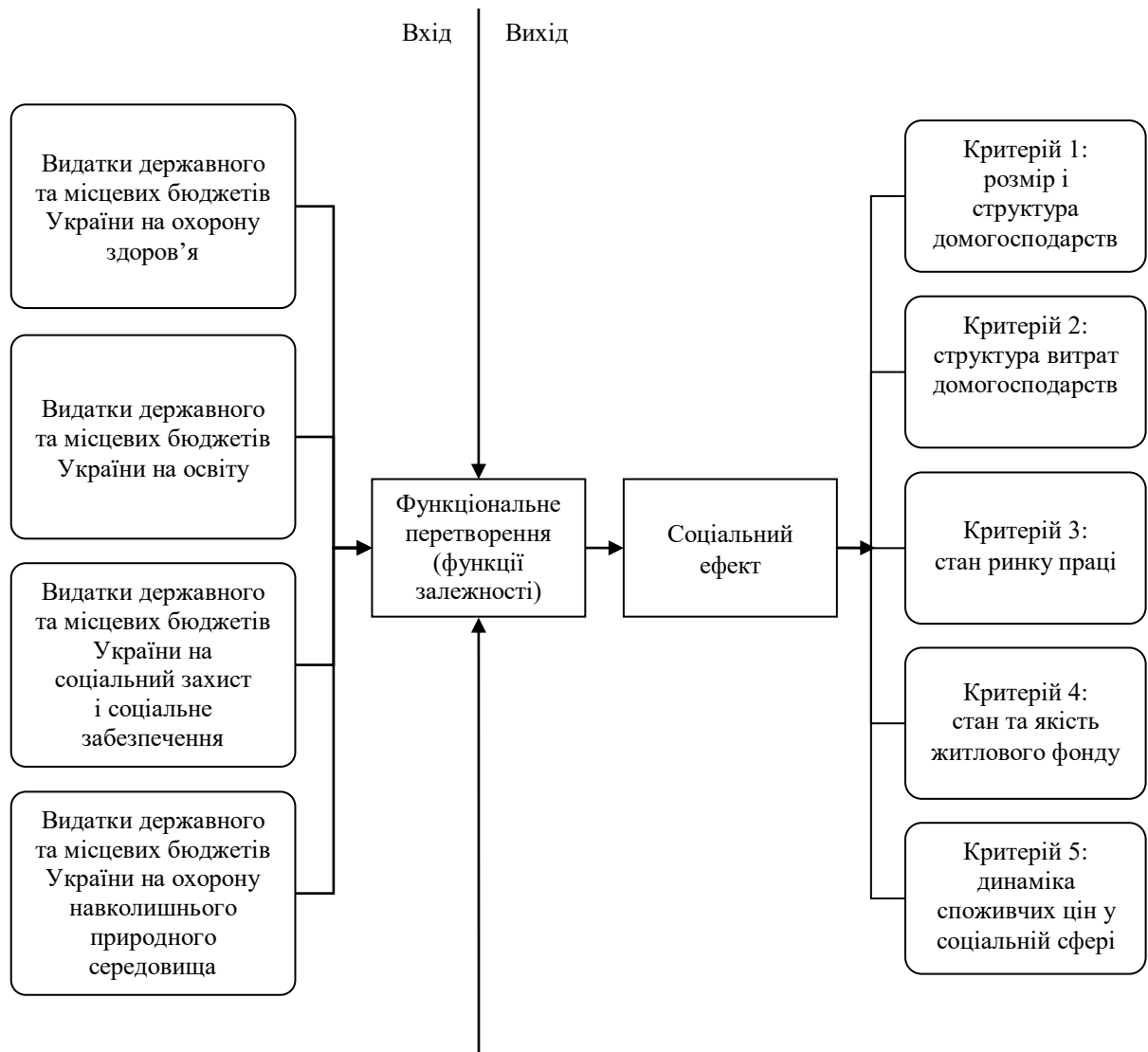

Рис. 5.7. Кібернетична модель типу «вхід-вихід» для оцінювання впливу соціальних видатків бюджету на якість життя населення

Джерело: розроблено автором.

За допомогою інструменту Data Mining (пакет «STATISTICA 10») встановимо емпіричні функції залежності (блок функціональних перетворень

запропонованої моделі) для результуючих показників критеріїв 1–5 (дод. Ш) від показників видатків державного та місцевих бюджетів України, спрямованих на розвиток людського потенціалу (дод. К). Це дасть змогу імітувати прогностичні сценарії впливу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на результати якості життя населення.

За допомогою комп'ютерного моделювання ми отримали сплайнові емпіричні функції залежності для 15-ти показників критеріїв 1–5 (табл. 5.12). Таблиця умовних позначень показників розміщена у дод. Щ.

Таблиця 5.12

**Функції залежності моделі оцінювання ефективності соціальних
видатків державного та місцевих бюджетів України**

№ з/п	Емпіричні функції залежності
1.	$СРД = 2,65 + 4,736e - 005 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 2,32e-002 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
2.	$ЧДД18 = 39,2 + 0,016 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 0,792 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
3.	$ЧДБД = 60,82 - 0,017 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) + 0,72 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
4.	$ВДПТ = 57,42 + 0,05279 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 3,05 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
5.	$ВДНТ = 31,79 + 0,0658 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) + 1,504 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
6.	$ВДЖКПП = 8,077 + 0,0371 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 0,481 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
7.	$БО15-70 = 8,84 + 0,0628 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 1,2741 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
8.	$БОПВ = 9,4875 + 0,07 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 1,337 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
9.	$КЗОП = 53,82 - 0,222 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) + 4,11 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
10.	$ЗП = 1034,02 - 3,22540 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) + 53,727 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
11.	$ПВЗВ = 55,000 + 0,003 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) + 1,422240 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
12.	$ПВЗПГВ = 39,09406 + 0,112 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) + 0,255 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
13.	$ІСЦОЗ = 109,149 + 0,60 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 6,935 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
14.	$ІСЦО = 112,72 + 0,0013 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 0,72 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$
15.	$ІСЦВК = 104,28 + 0,67 * \max(0; ВСЗСЗМБ - 5) - 7,239 * \max(0; ВОНПСдб - 0,5)$

Джерело: складено автором.

На основі отриманого функціонального представлення моделі здійснюємо сценарне моделювання впливу (збільшення чи зменшення) соціальних видатків на результати якості життя населення за запропонованими критеріями.

Сценарій 1 (оптимістичний). Оптимістичний сценарій передбачає щорічне зростання соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 10% щодо попереднього року протягом 2016–2020 рр. За

допомогою комп'ютерного імітаційного моделювання отримано відповідні значення вихідних показників за запропонованими вище критеріями (табл. 5.13). Як показують дані табл. 5.13, щорічне збільшення соціальних видатків на 10% зумовлюватиме незначне зменшення: розмірів домогосподарств; витрат домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг; частки безробітних осіб віком 15–70 років та частки безробітних осіб працездатного віку.

Таблиця 5.13

Сценарій 1. Результати щорічного приросту соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 10%

Показники за критеріями	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середня зміна
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,562	2,5524	2,5416	2,5297	2,5166	-0,01142
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	37,633	37,4508	37,2503	37,0299	36,7870	-0,21
Частка домогосподарств без дітей, %	62,367	62,5492	62,7497	62,9701	63,2130	0,211
Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	49,479	48,5582	47,5454	46,4325	45,2059	-1,068
Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	38,152	38,8664	39,6527	40,5169	41,4687	0,8292
Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %	8,981	9,0655	9,1588	9,2615	9,3742	0,098
Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,569	8,5099	8,4445	8,3731	8,2934	-0,069
Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,601	9,5815	9,5596	9,5361	9,5091	-0,023
Коефіцієнт загального обороту працівників	53,248	53,2847	53,3251	53,3680	53,4185	0,04265
Загальна площа житлового фонду, млн м ²	1002,111	999,9927	997,6618	995,0780	992,2797	-2,457
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %	62,800	63,6666	64,6194	65,6668	66,8202	1,004925
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %	48,536	49,5498	50,6646	51,8907	53,2397	1,1758
Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	127	129	131	133	135	2,052
Індекс споживчих цін у сфері освіти	109	109	109	108	108	-0,35
Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури	126	128	130	133	136	2,515

Джерело: розраховано автором.

При цьому відбуватиметься помірне зменшення частки домогосподарств з дітьми до 18 років та індексу споживчих цін у сфері освіти при одночасному значному зменшенні витрат домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої) та загальної площі житлового фонду.

За умови реалізації сценарію 1 прогнозується збільшення: частки домогосподарств без дітей; частки витрат домогосподарств на непродовольчі товари та послуги; питомої ваги загальної площі, обладнаної водопроводом; питомої ваги загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням; індексу споживчих цін у сфері охорони здоров'я та індексу споживчих цін у сфері відпочинку та культури.

Сценарій 2 (менш оптимістичний). Цей сценарій передбачає щорічне зростання соціальних видатків на 5% щодо попереднього року впродовж 2016–2020 рр. (табл. 5.14).

Таблиця 5.14

Сценарій 2. Результати щорічного приросту соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 5%

Показники за критеріями	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середня зміна
1	2	3	4	5	6	7
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,567	2,562	2,557	2,5519	2,5322	-0,008
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	37,716	37,629	37,537	37,4417	37,3410	-0,09
Частка домогосподарств без дітей, %	62,284	62,371	62,463	62,5583	62,6590	0,093
Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	49,897	49,458	48,995	48,5122	48,0038	-0,473
Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	37,827	38,168	38,527	38,9022	39,2969	0,36
Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %	8,942	8,983	9,025	9,0698	9,1166	0,043
Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,596	8,568	8,538	8,5070	8,4742	-0,030
Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,610	9,601	9,590	9,5805	9,5696	-0,01

1	2	3	4	5	6	7
Коефіцієнт загального обороту працівників	53,231	53,249	53,269	53,2864	53,3064	0,018
Загальна площа житлового фонду, млн м ²	1003,073	1002,064	1001,027	999,8846	998,7100	-1,09
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %	62,407	62,820	63,255	63,7099	64,1883	0,445
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %	48,076	48,559	49,067	49,6005	50,1604	0,521
Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	126,482	127,326	128,209	129,1432	130,1209	0,909
Індекс споживчих цін у сфері освіти	110,137	109,990	109,835	109,6729	109,5025	-0,158
Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури	125,251	126,285	127,368	128,5128	129,7111	1,115

Джерело: розраховано автором.

Дані табл. 5.14 показують, що щорічне збільшення соціальних видатків на 5% зумовлюватиме незначне зменшення: розмірів домогосподарств; частки домогосподарств з дітьми до 18 років; частки безробітних осіб віком 15–70 років. При цьому відбуватиметься помірне зменшення: витрат домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), індексу споживчих цін у сфері освіти та загальної площі житлового фонду. За умови реалізації сценарію 2 прогнозується помірне збільшення усіх інших показників за критеріями.

Сценарій 3 (найбільш оптимістичний). Цей сценарій передбачає щорічне зростання соціальних видатків на 20% щодо попереднього року протягом 2016–2020 рр. (табл. 5.15). Як показують дані табл. 5.15, щорічне збільшення соціальних видатків на 20%, на відміну від попереднього сценарію, зумовлюватиме незначне зменшення: розмірів домогосподарств; частки безробітних віком 15–70 років та частки безробітних осіб працездатного віку.

Одночасно відбуватиметься помірне зменшення: частки домогосподарств з дітьми до 18 років; витрат домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), індексу споживчих цін у сфері освіти та загальної площі житлового фонду. За умови

реалізації сценарію 3 прогнозується помірне збільшення усіх інших показників за критеріями.

Таблиця 5.15

Сценарій 3. Результати щорічного приросту усіх соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 20%

Показники за критеріями	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середня зміна
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,562	2,5524	2,5416	2,5297	2,5166	-0,011
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	37,633	37,4508	37,2503	37,0299	36,7870	-0,211
Частка домогосподарств без дітей, %	62,367	62,5492	62,7497	62,9701	63,2130	0,211
Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	49,479	48,5582	47,5454	46,4325	45,2059	-1,068
Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	38,152	38,8664	39,6527	40,5169	41,4687	0,829
Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %	8,981	9,0655	9,1588	9,2615	9,3742	0,098
Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,569	8,5099	8,4445	8,3731	8,2934	-0,068
Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,601	9,5815	9,5596	9,5361	9,5091	-0,023
Коефіцієнт загального обороту працівників	53,248	53,2847	53,3251	53,3680	53,4185	0,0426
Загальна площа житлового фонду, млн м ²	1002,1	999,992	997,661	995,078	992,279	-2,4576
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %	62,800	63,6666	64,6194	65,6668	66,8202	1,0049
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %	48,536	49,5498	50,6646	51,8907	53,2397	1,1758
Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	127,286	129,0544	131,0001	133,1429	135,4942	2,05
Індекс споживчих цін у сфері освіти	109,997	109,6884	109,3489	108,9757	108,5647	-0,358
Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури	126,236	128,4040	130,7889	133,4149	136,2974	2,515

Джерело: розраховано автором.

На рис. 5.8 зображено прогнозні значення результуючих показників оптимістичних сценаріїв, що передбачають щорічне збільшення соціальних витатків упродовж 2016–2020 рр. Проаналізувавши дані рис. 5.8, можна резюмувати, що сценарій 1 (зростання соціальних витатків на 10%) і сценарій 3 (зростання соціальних витатків на 20%) за результатами є майже ідентичними. Це дає змогу зробити попередній висновок, що 10% є оптимальною граничною нормою щорічних темпів зростання соціальних витатків державного та місцевих бюджетів України.

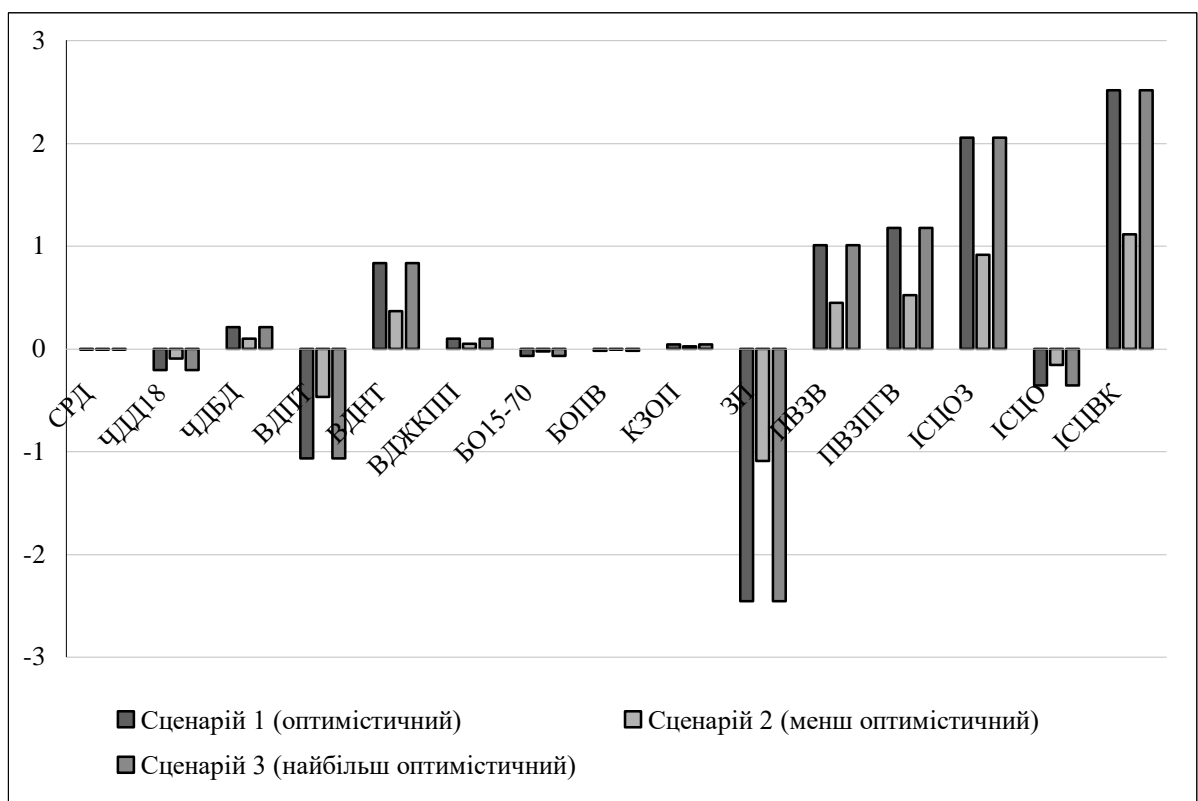

Рис. 5.8. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників при реалізації оптимістичних сценаріїв збільшення соціальних витатків державного та місцевих бюджетів України

Джерело: побудовано автором.

У дод. Ю наведено порівняння результатів (середньої зміни приросту/ зменшення цільових показників) оптимістичних сценаріїв для кожної групи результуючих показників, що підтверджує попередній висновок.

Наступним етапом нашого дослідження є моделювання песимістичних сценаріїв впливу соціальних видатків на якість життя населення за запропонованими критеріями. Так, сценарій 4 (найбільш песимістичний) передбачає зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів щороку на 20% впродовж 2016–20; сценарій 5 (помірно песимістичний) передбачає зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів щороку на 10% впродовж 2016–2020 рр; сценарій 6 (песимістичний) передбачає зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів щороку на 5% впродовж 2016–2020 рр.

За даними табл. 5.16 щорічне зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 20% зумовлюватиме незначне зменшення: витрат домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів і послуг та коефіцієнта загального обороту працівників.

Таблиця 5.16

Сценарій 4. Результати щорічного зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 20%

Показники за критеріями	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середня зміна
1	2	3	4	5	6	7
Середній розмір домогосподарств, осіб	2,580141	2,588195	2,595443	2,601976	2,60784	0,006
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	37,964647	38,113824	38,248076	38,369206	38,47764	0,128
Частка домогосподарств без дітей, %	62,03535	61,88617	61,75192	61,63079	61,5223	-0,128
Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	51,153	51,906	52,584	53,196	53,74373	0,647
Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	36,852	36,267	35,741	35,267	34,84118	-0,502
Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %	8,827	8,757	8,695	8,639	8,58801	-0,0596
Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,678	8,726	8,770	8,810	8,84488	0,0418

1	2	3	4	5	6	7
Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,638	9,654	9,668	9,682	9,69346	0,013
Коефіцієнт загального обороту працівників	53,181	53,151	53,124	53,098	53,07756	-0,02
Загальна площа житлового фонду, млн м ²	1005,96	1007,69	1009,25	1010,63	1011,92	1,4899
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %	61,226	60,517	59,879	59,305	58,78867	-0,609
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %	46,694	45,865	45,118	44,447	43,84232	-0,712
Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	124	122	121	120	119	-1,244
Індекс споживчих цін у сфері освіти	110	110	111	111	111	0,217
Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури	122	120	118	117	1169	-1,524

Джерело: розраховано автором.

Зазначимо, що за сценарієм 4 відбуватиметься помірне зменшення: частки домогосподарств без дітей; витрат домогосподарств на непродовольчі товари та послуги; питомої ваги загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом; питомої ваги загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням; індексу споживчих цін у сфері охорони здоров'я та індексу споживчих цін у сфері відпочинку та культури. За умови реалізації сценарію 4 прогнозується помірне збільшення витрат домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої).

Сценарій 5 (помірно песимістичний) дає змогу пересвідчитися: якщо соціальні видатки державного та місцевих бюджетів України будуть зменшуватися щорічно на 10%, то можна очікувати незначного зменшення таких показників: частка домогосподарств з дітьми до 18 років; витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги; витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів і послуг;

коефіцієнта загального обороту працівників; питомої ваги загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом.

Таблиця 5.17

Сценарій 5. Результати щорічного зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 10%

Показники за критеріями	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середня зміна
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,5801	2,5881	2,5954	2,6019	2,60783	0,006
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	37,96464	38,11382	38,24807	38,36920	38,47764	0,128
Частка домогосподарств без дітей, %	62,0353	61,8861	61,7519	61,630	61,522	-0,128
Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	51,1530	51,9064	52,5844	53,1958	53,7437	0,6476
Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	36,8521	36,2674	35,7411	35,2668	34,8411	-0,502
Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %	8,82656	8,75719	8,69475	8,63878	8,58801	-0,059
Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,67754	8,72620	8,76998	8,80994	8,84487	0,0418
Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,63751	9,65379	9,66840	9,68216	9,69345	0,0139
Коефіцієнт загального обороту працівників	53,1810	53,1509	53,1239	53,0977	53,0775	-0,0258
Загальна площа житлового фонду, млн м ²	1005,96	1007,69	1009,25	1010,63	1011,92	1,489
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %	61,2256	60,5170	59,8792	59,3046	58,7886	-0,609
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %	46,6937	45,8646	45,1183	44,4466	43,8423	-0,712
Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	124,0700	122,6229	121,3203	120,1513	119,0935	-1,244
Індекс споживчих цін у сфері освіти	110,5581	110,8106	111,0379	111,2427	111,4265	0,217
Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури	122	120	118	117	116	-1,5249

Джерело: розраховано автором.

Відповідно до сценарію 5 суттєво зменшаться: індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури та індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я. За умови реалізації сценарію 5 показники безробіття суттєво не зростуть, а усі інші результуючі показники зростатимуть повільно.

Сценарій 6 (песимістичний) показує, що за умови щорічного зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 5% вібудеться незначне зменшення таких показників, як частка домогосподарств без дітей, коефіцієнт загального обороту працівників та витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів і послуг, що відрізняє цей сценарій від попередніх песимістичних сценаріїв 4 та 5. При цьому, суттєво зменшаться: індекс споживчих цін у сфері відпочинку і культури та індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я (табл. 5.18).

Таблиця 5.18

Сценарій 6. Результати щорічного зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 5%

Показники за критеріями	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	Середня зміна
1	2	3	4	5	6	7
Середній розмір домогосподарств а, осіб	2,57566655	2,57991714	2,583943519	2,587791864	2,591438471	0,003
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	37,8817716	37,96051202	38,03493216	38,10637006	38,17393821	0,073
Частка домогосподарств без дітей, %	62,1182284	62,03948798	61,96506784	61,89362994	61,82606179	-0,073
Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	50,73454935	51,1321752	51,50832046	51,86876995	52,20994497	0,36884
Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	37,17707273	36,86844012	36,57598235	36,29665017	36,0318826	-0,286

1	2	3	4	5	6	7
Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %	8,865097695	8,828506942	8,793452975	8,760675921	8,729322834	-0,03394
Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	8,650509583	8,67622483	8,699928894	8,723794975	8,745920072	0,0238
Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,62847	9,63710	9,64452	9,65299	9,660470	0,0079
Коефіцієнт загального обороту працівників	53,1977	53,1817	53,1689	53,152	53,13840	-0,0148
Загальна площа житлового фонду, млн м ²	1004,99	1005,91	1006,80	1007,60	1008,3860	0,8469
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %	61,6193	61,2453	60,8907	60,5524	60,231640	-0,346
Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %	47,1544	46,7168	46,3011	45,9060	45,530832	-0,405
Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	124	124	123	122,6955151	122,0411915	-0,708
Індекс споживчих цін у сфері освіти	110,4	110,5	110,6	110,7	110,9	0,123
Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури	123,2	122,3	121,4	120,6	119,8	-0,868

Джерело: розраховано автором.

Сценарій 6 дає змогу переконатися, що за умови щорічного зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на 5% показники безробіття суттєво не зміняться, а всі інші результуючі показники зростатимуть повільними темпами. Загалом проведений аналіз песимістичних сценаріїв впливу соціальних видатків на якість життя населення за запропонованими критеріями дає змогу стверджувати, що гранично допустимим зниженням соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України є 10%. Цей висновок підтверджується результатами, відображеними на рис. 5.9 та у дод. Я.

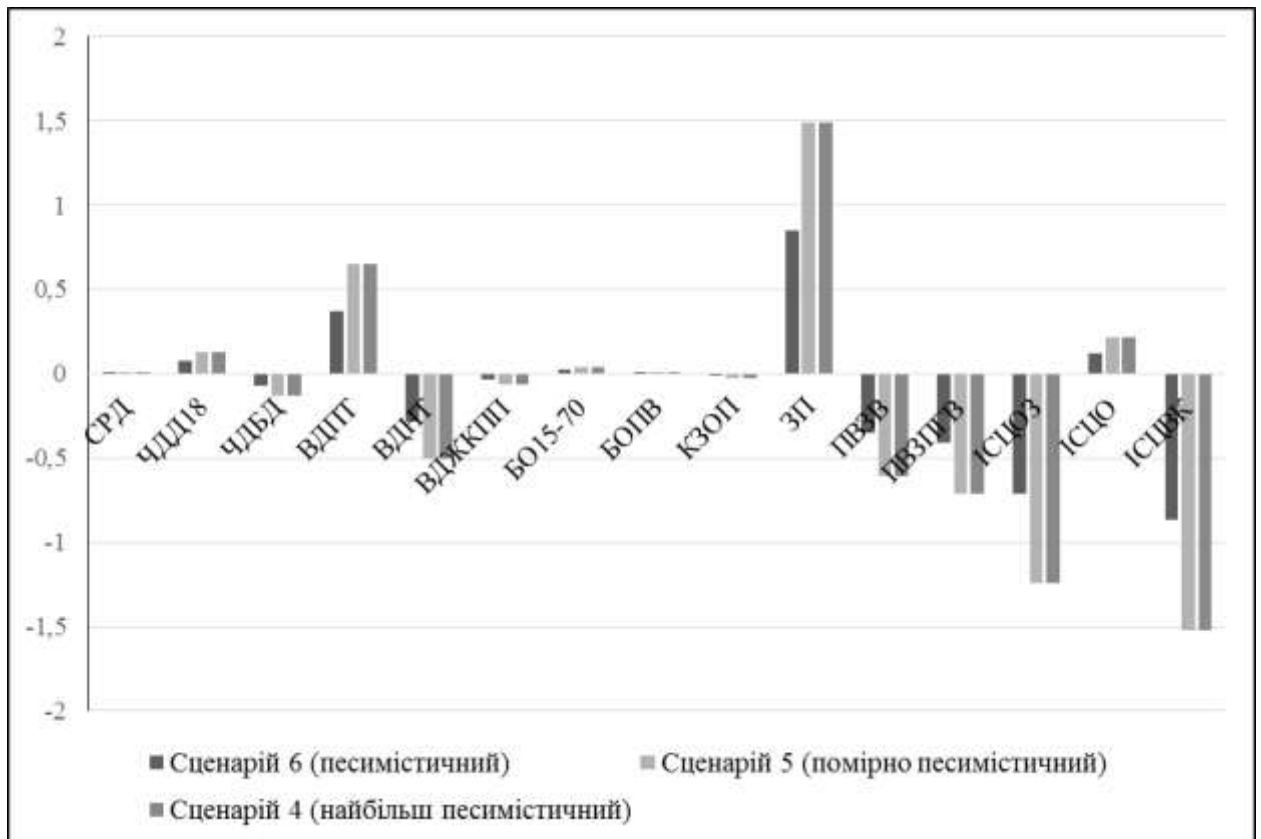

Рис. 5.9. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників при реалізації песимістичних сценаріїв зменшення соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України

Джерело: побудовано автором.

Таким чином, запропонована модель та проведені модельні експерименти дозволили знайти граничні умови управління соціальними

видатками державного та місцевих бюджетів України, що спрямовуються на розвиток людського потенціалу, і зробити висновок, що 10% є оптимальною граничною нормою щорічних темпів зростання відповідних видатків на п'ятирічному зрізі. При цьому встановлено недопустимість щорічного зменшення обсягів фінансування більше, ніж на 10% від обсягів фінансування попередніх років.

5.3. Вектори реформування фінансового забезпечення державних соціальних фондів у контексті пріоритетів сталого людського розвитку

Соціальне страхування як інститут сталого людського розвитку має вирішувати проблеми як на рівні кожного працівника чи працедавця, так і на рівні держави. Соціальне страхування загалом і загальнообов'язкове державне соціальне страхування зокрема є інвестиційним ресурсом відтворення людського потенціалу. В такому контексті воно є не лише необхідною умовою, але й інвестиційним важелем сталого людського розвитку.

Основним джерелом фінансових ресурсів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні є консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється в обов'язковому порядку та на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [417].

З моменту запровадження єдиного соціального внеску (з 1 січня 2011 р.) його адміністрування було покладено на Пенсійний фонд України. З 1 жовтня 2013 р. ці повноваження перебрало Міністерство доходів і зборів України. У зв'язку з утворенням Державної фіскальної служби України реалізація державної політики з адміністрування єдиного внеску, а також

боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань його сплати є її прерогативою [410].

Загалом правило сплати єдиного соціального внеску діє практично в усіх країнах Європейського Союзу, тому факт його введення наближає оподаткування в нашій державі до світових стандартів. Можна сформулювати основні переваги та недоліки функціонування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні. Так, його перевагами для осіб, які працюють, і працедавців є:

- зацікавленість працівників у легалізації повного обсягу заробітної плати, оскільки це безпосередньо впливає на розмір майбутньої пенсії;
- спрощена система реєстрації платників щодо сплати внеску;
- зменшення часу та витрат на сплату внеску;
- подання платником однієї звітності замість чотирьох;
- контроль за платником з боку одного органу замість чотирьох;
- встановлення єдиних правил стягнення і притягнення до відповідальності, визначення єдиної бази оподаткування;
- підвищення платіжної дисципліни платників.

До недоліків функціонування єдиного соціального внеску можна зарахувати такі:

- запровадження внеску допоки не вирішило питання зниження навантаження на фонд оплати праці, що є головною причиною тінізації останнього;
- значний розрив у часі при нарахуванні та виплаті за лікарняними листками, допомоги у зв'язку з безробіттям;
- відсутність контролю за діяльністю фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування з боку громадських формувань;
- відсутність детального обліку податкової бази для кожного окремого робітника і за кожним розрахунком суми відрахувань.

Розподіл єдиного соціального внеску здійснюється до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування за відповідними пропорціями (рис. 5.10).

Рис. 5.10. Пропорції розподілу єдиного соціального внеску

Джерело: побудовано автором на основі постанови Кабінету Міністрів України [429].

Перед тим, як приступити до аналізу розміру нарахувань єдиного соціального внеску, важливо зазначити наступне. По-перше, в Коаліційній угоді Верховної Ради України восьмого скликання вказано на необхідність зменшення розміру єдиного соціального внеску та поетапного перерозподілу його сплати між працедавцем і найманим працівником [579]. По-друге, Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» містить тезу про те, що з метою детінізації заробітної плати потрібно зменшити податкове навантаження на неї [427]. По-третє, податкова реформа Міністерства фінансів України передбачає: 1) збільшення бази нарахувань єдиного соціального внеску з 17-ти до 25-ти мінімальних місячних заробітних плат; 2) зменшення ставки єдиного соціального внеску для роботодавців до 20%, при цьому працівники не сплачують його (скасування 3,6%) [384].

Таким чином, до 1 січня 2016 р. розмір нарахувань єдиного соціального внеску для працедавця залежав від класу професійного ризику виробництва, визначеного Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. Так, було передбачено 67 класів ризику та відповідно розмір внеску для кожного, починаючи з 36,76% (1 клас) і закінчуючи 49,7% (67 клас). Для бюджетних установ ставка для нарахування внеску становила 36,3%, для фізичних осіб – 34,7%. Загалом працедавці в середньому сплачували 41%, а працівники – 3,6%.

З метою збалансованості бюджетних надходжень до порядку збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування було внесено зміни, відповідно до яких з 1 січня 2016 р. встановлюється загальна ставка у розмірі 22% та ставка 8,41% для працівників-інвалідів [408].

Державою встановлюється мінімальний страховий внесок (табл. 5.19), тобто сума єдиного внеску, що визначається розрахунково як добуток мінімального розміру заробітної плати на розмір внеску, встановлений законом на місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід), та підлягає сплаті щомісяця [417]. Згідно з даними табл. 5.19, починаючи з 1 січня 2016 р., передбачено різке зменшення мінімального розміру єдиного соціального внеску, що пояснюється описаними вище змінами. Підтримуємо думку фахівців, що зменшення ставки і мінімального розміру єдиного соціального внеску дасть змогу легалізувати значний обсяг заробітних плат, стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу, збільшити обсяг надходжень до бюджетів різного рівня і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а в результаті – сприятиме сталому людському розвитку.

Водночас надходження єдиного соціального внеску до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування безпосередньо залежать від рівня заробітної плати, який в Україні перманентно зростає (дод.

A1), однак залишається низьким порівняно з розвинутими європейськими країнами.

Таблиця 5.19

Зміни мінімального розміру єдиного соціального внеску

Період	Мінімальний єдиний соціальний внесок, грн	Абсолютне відхилення, грн	Відносне відхилення, %
01.01.2011 – 31.03.2011	326,53	–	–
01.04.2011 – 30.09.2011	333,12	+6,59	+2,0
01.10.2011 – 30.11.2011	341,80	+8,68	+2,6
01.12.2011 – 31.12.2011	348,39	+6,59	+1,9
01.01.2012 – 31.03.2012	372,33	+23,94	+6,9
01.04.2012 – 30.06.2012	379,62	+7,29	+2,0
01.07.2012 – 30.09.2012	382,39	+2,77	+0,7
01.10.2012 – 30.11.2012	387,95	+5,56	+1,5
01.12.2012 – 31.12.2012	393,50	+5,55	+1,4
01.01.2013 – 30.11.2013	398,01	+4,51	+1,1
01.12.2013 – 31.12.2013	422,65	+24,64	+6,2
01.01.2014 – 31.12.2014	422,65	–	–
01.01.2015 – 31.08.2015	422,65	–	–
01.09.2015 – 31.12.2015	478,17	+55,52	+13,1
01.01.2016 – 30.04.2016	303,16	-175,01	-36,6
01.05.2016 – 30.11.2016	319,00	+15,84	+5,2
з 01.12.2016	341,00	+22,00	+6,9

Джерело: складено автором за даними фінансового порталу «МИНФИН» [147].

Базою нарахувань єдиного соціального внеску, як правило, є сума нарахованої заробітної плати за видами виплат, які містять основну та додаткову заробітну плату, заохочувальні та компенсаційні виплати працівникам тощо. За даними табл. 5.20, загальна сума доходу, на який нараховувався єдиний соціальний внесок, змінювалася з 400,5 млрд грн у 2011 р. до 512,4 млрд грн у 2015 р. Сума внеску, яка підлягала перерахуванню до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, коливалася в межах від 151,7 млрд грн у 2011 р. до 186,8 млрд грн у 2013 р. Порівняно з попереднім періодом у 2014 р. на 15,7 млрд грн зменшилася загальна сума доходу, на який нараховувався внесок, що відповідно призвело до зменшення нарахованої суми внеску (на 6,4 млрд грн) та суми внеску, утриманої із заробітної плати (на 0,7 млрд грн).

Таку ситуацію у 2014 р. можна пояснити загальним спадом в економіці та значним рівнем тінізації заробітної плати.

Таблиця 5.20

**Показники єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове
державне соціальне страхування, млрд грн**

Назва показника	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Загальна сума доходу, на який нараховувався ЄСВ	400,5	457,2	487,4	471,7	512,4
Нарахована сума ЄСВ	139,1	159,2	168,2	161,8	165,7
Сума ЄСВ, утримана із заробітної плати	14,0	16,0	16,7	16,0	16,9
Загалом надходження страхових коштів (у т. ч. пеня, штрафи та ін.)	151,8	178,8	186,8	181,1	185,7
Страхові кошти, перераховані фондам загальнообов'язкового державного соціального страхування	151,7	178,7	186,8	181,1	185,7

Джерело: складено автором за даними Державної фіскальної служби України [392].

Провівши аналіз структури фонду оплати праці як бази оподаткування в Україні, М. Карлін та Н. Іванчук дійшли висновку, що саме підприємства є основною категорією платників єдиного соціального внеску [187, с. 94]. У сучасних вітчизняних реаліях важливим кроком є формування системи стимулювання переходу працівників із тіньового сектора економіки в офіційний, запорукою якої може стати оновлений і покращений інститут соціального страхування.

Сьогодні основною державною соціальною гарантією в оплаті праці є мінімальна заробітна плата. Відповідно до Закону України «Про оплату праці» [419] розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників та їхніх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня

зайнятості. Мінімальну заробітну плату потрібно встановлювати у розмірі, не нижчому від прожиткового мінімуму. Однак лише з 2008 р. ця норма почала в Україні виконуватися (рис. 5.11).

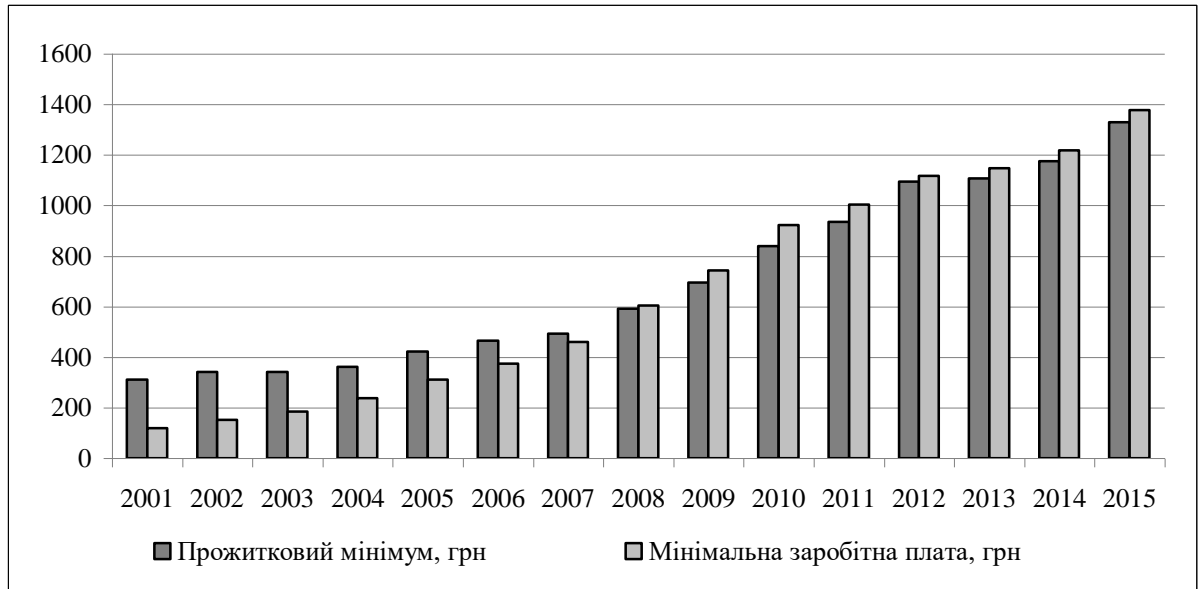

Рис. 5.11. Динаміка прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати в Україні у 2001–2015 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

На думку фахівців, рівень оплати праці в Україні загалом не відповідає міжнародним та європейським стандартам. Водночас зазначимо, що у країнах Європейського Союзу системи оплати праці передбачають наявність високорозвинених систем організації виробництва, інфраструктури й соціальних відносин. Вони базуються на різних економічних, екологічних та національно-етнічних передумовах. З огляду на це нашій країні потрібно створювати наближені до світових норм соціально-правові, економічні, екологічні й організаційно-технічні умови [60, с. 40].

Проте головною проблемою у цьому разі є значний масштаб тінізації заробітної плати й збільшення чисельності громадян, зайнятих у неформальному секторі економіки (рис. 5.12), що, як було зазначено, негативно відображається на розмірах сплати єдиного соціального внеску.

Однак у 2015 р. спостерігалось зменшення чисельності таких осіб, що може бути пов'язано із відсутністю відповідних даних із тимчасово непідконтрольних територій.

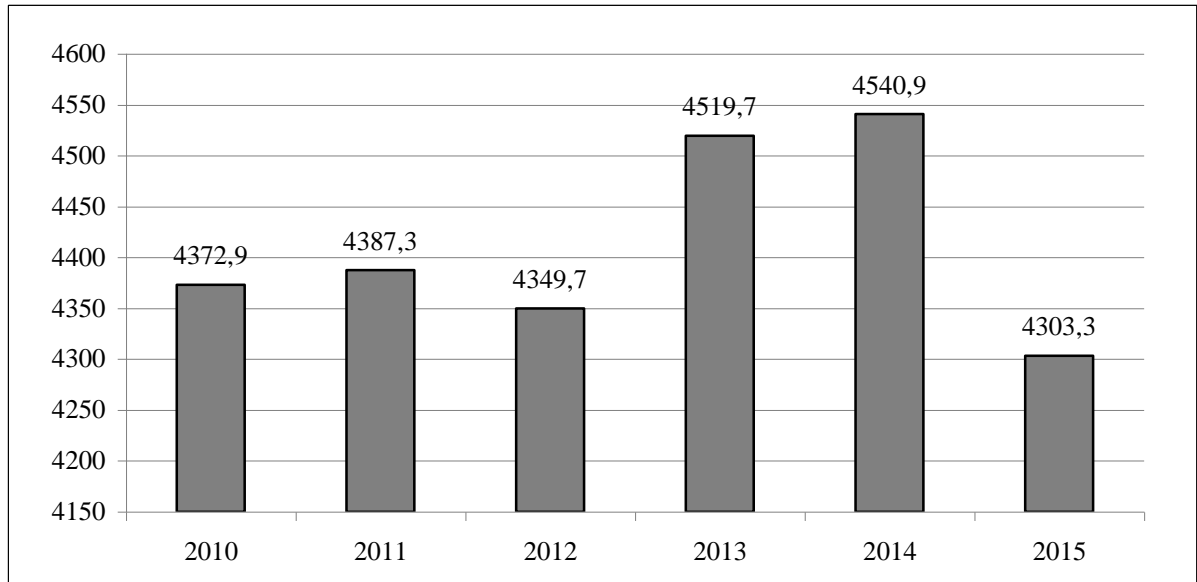

Рис. 5.12. Динаміка чисельності громадян, зайнятих у неформальному секторі економіки України у 2010–2015 рр., тис. осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

Слід зазначити, що легалізації трудових відносин крім високого податкового навантаження, також перешкоджають недосконалість законодавства щодо оплати праці та можливість його недотримання; бурхливий розвиток вторинного ринку праці, на якому переважають низькооплачувані роботи, що не потребують відповідної професійної підготовки; низька обізнаність працівників, які прагнуть заробляти сьогодні, не замислюючись над майбутнім [345, с. 13].

Одним із можливих шляхів легалізації заробітної плати науковці вважають перерозподіл страхового внеску між працедавцем і найманим працівником. В Україні пропорція такого перерозподілу до 1 січня 2016 р. становила відповідно 91% і 9%, а з 1 січня 2016 р. – 100% і 0%, що спонукає

до жорсткого контролю з боку держави за суб'єктами господарювання щодо відображення адекватної суми одержаних доходів.

На наш погляд, основою перерозподілу внесків між працедавцем і найманим працівником має бути принцип паритетної участі, який діє у розвинутих європейських країнах. Відповідно до цього принципу внески на соціальне страхування сплачуються як працедавцями, так і найманими працівниками (крім страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, внески за яким сплачують винятково працедавці).

У цьому контексті, цікавим є досвід Болгарії, де з 2000 р. відбувається перехід до паритетного розподілу страхового внеску. На початку розподіл страхового навантаження здійснювався таким чином: 80% сплачував працедавець і 20% – працівник. Сьогодні це співвідношення становить 50% на 50% [246, с. 85]. Разом із цим при частковому перенесенні навантаження від працедавця до працівника потрібно збільшувати номінальну заробітну плату тих працівників, котрі її легально отримують. Це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності працедавців на ринку праці, які виплачують легальну заробітну плату. Відповідно працедавці, що використовують нелегальні методи оплати праці, отримають стимул для підвищення розміру заробітної плати та її легалізації [496, с. 28].

Не менш важливим питанням також є підвищення розміру заробітної плати. Слушною вважаємо думку відомого американського економіста І. Фішера, який стверджував, що чим вищою є заробітна плата – допоки вона не досягне того рівня, при якому люди зможуть витратити не лише на самих себе, – тим кращим буде здоров'я та ефективність; збільшення заробітної плати до певної межі підвищує ефективність у більшій пропорції; точка, в якій працедавець досягне максимальної вигоди, буде варіювати залежно від ситуації, кожної окремої професії та конкретної людини [678, с. 174–178]. Таким чином, з одного боку, зростання заробітної плати як основного джерела доходу працівника сприяє розширенню його можливостей і

покращенню якості життя, а з іншого – є засобом підвищення економічної ефективності та збільшення державних доходів.

В Україні питання підвищення заробітної плати постало нині гостро тому, що в останні роки у структурі загальних доходів населення велику частку становлять соціальні допомоги та трансферти (рис. 5.13).

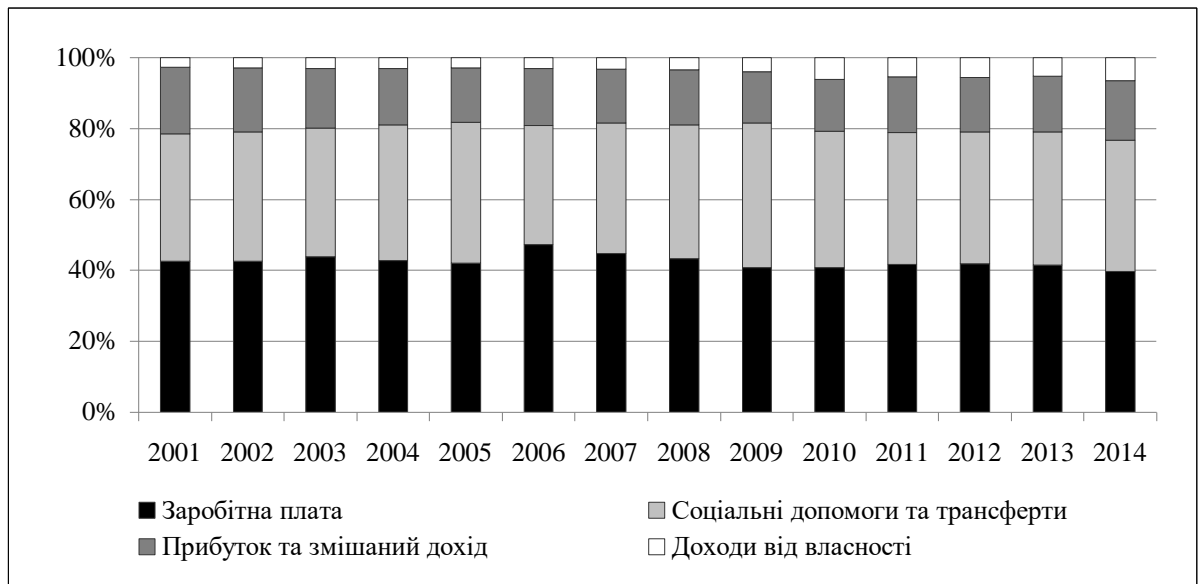

Рис. 5.13. Структура доходів громадян України у 2001–2014 рр., %

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [478].

Особливу стурбованість викликає наближення показників заробітної плати та соціальних виплат (у 2014 р. вони склали 39,9% та 37,2% відповідно), що свідчить про переважання утриманських настроїв серед громадян та низької мотивації до офіційного працевлаштування. Проаналізувавши дані рис. 5.13, можна піддати сумніву тезу, що заробітна плата є основним джерелом доходів громадян. Водночас необхідно констатувати, що легальний фонд заробітної плати в Україні становить 630 млрд грн, а тіньовий – від 240 до 600 млрд грн. При цьому загальне навантаження на фонд оплати праці в Україні складає 43,1%, у Туреччині – 19,2%, в Німеччині – 21,2%, а в Польщі – 24,7% [91].

Таким чином, від несплати податків і внесків з тіньових доходів держава втрачає мільярди гривень надходжень до державного бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а працівники залишаються без відповідного соціального захисту та належного пенсійного забезпечення в майбутньому. З огляду на це основними завданнями органів державної фіскальної служби є виявлення прихованих доходів, запобігання застосуванню схем ухилень суб'єктів господарювання від оподаткування, виявлення тіньових коштів, а також проведення роботи щодо забезпечення дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами вимог чинного законодавства при виплаті заробітної плати [22].

Зменшення масштабів тінізації ринку праці пов'язане з посиленням мотивації з боку працівників і працедавців щодо здійснення діяльності у легальному секторі економіки. Оскільки інтереси працівника та роботодавця щодо виплати неофіційної заробітної плати є дещо конфліктними, специфіка процесів детінізації оплати праці полягає у збалансуванні інтересів цих суб'єктів [496, с. 26]. Як вважає О. Кириленко, необхідно провести системні реформи в економіці щодо модернізації державних фінансів, забезпечення їхньої прозорості та підконтрольності; оплати праці, підвищення її частки у виробленій вартості; легалізації зайнятості, зменшення безробіття та створення нових робочих місць, забезпечення молодих фахівців першим робочим місцем; зменшення загального податкового навантаження, в т. ч. на фонд оплати праці, зменшення ставок єдиного соціального внеску; запровадження декларування витрат; подолання корупції, підвищення ефективності контрольних заходів фіскальних органів щодо сплати єдиного соціального внеску; виховання податкової культури та податкової дисципліни платників податків, посилення відповідальності за ухилення від сплати податків, за недотримання норм трудового законодавства; проведення територіальними органами Пенсійного фонду України та іншими державними органами

широкої пояснювальної роботи серед населення, популяризація легальної зайнятості як джерела майбутньої пенсії [195, с. 165].

Отже, з одного боку, зайнятість у тіньовій сфері дає можливість зберегти трудовий потенціал, сприяє вирішенню проблеми доходів і навіть елементарного виживання деякої частини населення. З іншого – відволікає великий обсяг ресурсів і зусиль на приховування як самої такої діяльності, так і її результатів, а найголовніше – призводить до втрати надходжень податків та обов'язкових платежів унаслідок тіньової оплати праці, які необхідні для здійснення державою своїх функцій [610, с. 42].

На наш погляд, у сучасних умовах система фінансового забезпечення діяльності державних фондів соціального страхування має відповідати вимогам усіх зацікавлених суб'єктів цієї системи та враховувати особливості формування сучасних стратегічних орієнтирів (рис. 5.14).

Сьогодні особливо актуалізується питання фінансового забезпечення діяльності Пенсійного фонду України. Свого часу необхідність проведення радикальної пенсійної реформи назріла перед багатьма країнами. Так, у Чилі проведено важливу реформу пенсійної системи в 1981 р., у Німеччині та Італії – в 1992 р., у Франції – в 1993 р., у Великобританії – в 1994 р., у США – в 1995 р. [587, с. 300].

Пенсійному забезпеченню населення відводиться велика увага в Німеччині. Збільшення кількості пенсіонерів та навантаження на працююче населення у поєднанні з високими темпами інфляції зробили проблематичними традиційно високі пенсійні виплати в цій країні. З огляду на це у 2001 р. бундестаг прийняв закон про підтримку системи пенсійного страхового забезпечення. Фактично експерти оцінили його як закон про державну підтримку приватного пенсійного страхування, оскільки в ньому були передбачені: 1) державна підтримка у вигляді безпосередніх доплат до приватних (особистих) угод пенсійного забезпечення; 2) списання із заробітної плати, що передбачає зменшення суми заробітку, котра

оподатковується податком на прибуток, на ту суму, яку працівник витрачає на особисте пенсійне накопичення.

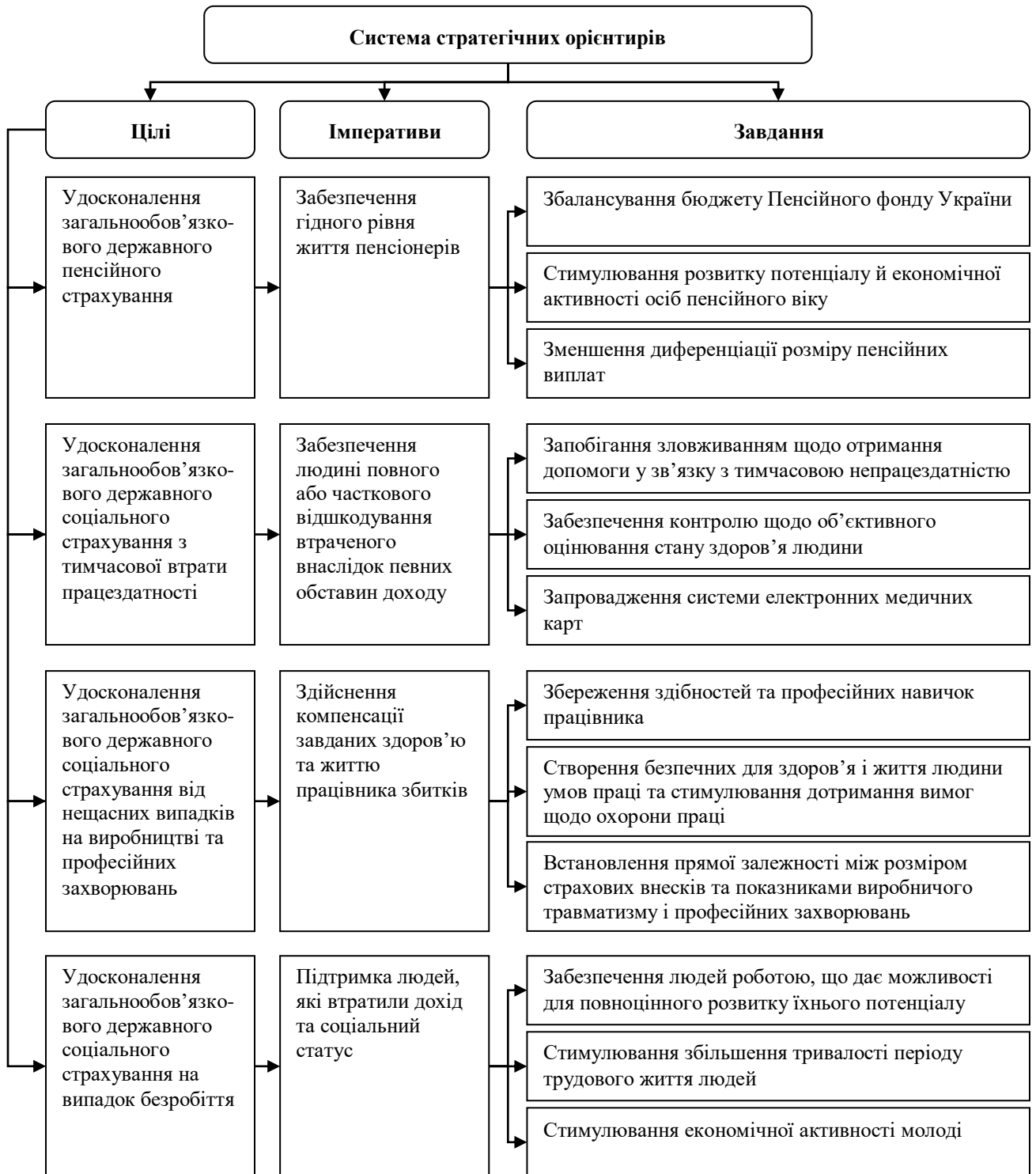

Рис. 5.14. Система стратегічних орієнтирів реформування фінансового забезпечення державних соціальних фондів

Джерело: складено автором.

Таким чином держава домоглася того, що за рахунок приватних накопичень загальмувалося різке зменшення розміру мінімальних пенсій, а шляхом застосування економічних методів вдалося зберегти гідний рівень пенсійних виплат [25].

Заслуговує на увагу система пенсійного страхування в Польщі, що включає пенсійне страхування за віком, пенсійне страхування у зв'язку із втратою працездатності, страхування у зв'язку з хворобою та материнством та страхування від нещасних випадків на виробництві і професійних захворювань. Загалом цією системою охоплено 14,5 млн осіб. Адміністрування системи соціального страхування в Польщі здійснює Установа соціального страхування, яка поєднує функції фінансового апарату, що акумулює страхові внески, здійснює виплату пенсій та допомог, збирає прибутковий податок від імені пенсіонерів, та функції такого закладу, який дає своїм клієнтам (тобто платникам внесків та пенсіонерам) почуття безпеки, пов'язане з належним виконанням громадського доручення [381].

Починаючи з 1 січня 1999 р., у Польщі почала функціонувати нова трирівнева пенсійна система (табл. 5.21).

Таблиця 5.21

Структура пенсійної системи Польщі

Ознака	Перший рівень	Другий рівень	Третій рівень
Обов'язковість участі	обов'язкова	обов'язкова для тих, хто народився після 1968 р.	добровільна, додаткова
		добровільна для тих, хто народився після 1948 р., але до 1968 р.	
Управління системою	публічне	приватне	приватне
Фінансування	з поточних внесків (PAYG)	накопичений капітал (OFE)	накопичений капітал

Джерело: складено автором за матеріалами Інформаційно-аналітичної служби групи компаній «ВСЕ» [369].

Аналізуючи ефективність нової польської пенсійної системи з позиції доцільності застосування елементів цього досвіду в Україні, зазначимо, що

сьогодні мінімальна трудова пенсія в Польщі становить 706,29 польського злотого (приблизно 190 дол. США), а мінімальна пенсія у зв'язку з інвалідністю – 543,29 польського злотого (приблизно 146 дол.). Варто наголосити, що пенсійна реформа в Польщі була не приватизацією пенсійної системи, а впровадженням механізму державно-приватного партнерства.

Польща була серед перших країн, що запровадили універсальний обов'язковий накопичувальний компонент пенсійного страхування. Громадянам, яким виповнилося на той час 50 років, було заборонено брати участь у програмі. Громадяни віком від 30 до 50 років могли брати участь на добровільних засадах, і лише особи віком до 30 років зобов'язані брати участь у цій програмі. В результаті кількість отримувачів пенсій другого рівня була незначною. Однак внаслідок фінансової кризи, починаючи з 2011 р. з метою скорочення державного боргу, бюджетного дефіциту та дефіциту пенсійної системи в Польщі було знижено тарифні нарахування на накопичувальний компонент з 7,2% до 2,3%, тобто практично в 3 рази. Водночас запровадження другого рівня пенсійної системи позитивно вплинуло на фондовий ринок Польщі та на економіку загалом. Цей досвід вважаємо корисним для України, яка перебуває на початковому етапі впровадження накопичувальної складової пенсійної системи.

Отже, світовий досвід показує наявність двох напрямів розвитку пенсійної системи – розподільного та накопичувального.

Сутність розподільної пенсійної системи полягає у запровадженні справедливого й актуарно обґрунтованого алгоритму взаємозв'язку між заробітною платою та майбутньою пенсією. При цьому може враховуватися остання заробітна плата, заробітна плата за попередній період, заробітна плата за будь-який період з трудового стажу та ін. Усі перераховані варіанти можуть бути обґрунтованими та правильними, однак результат буде різним і необ'єктивним. Водночас працівник, віддаючи державі свої кошти, хоче отримати адекватне піклування про себе в старості.

Накопичувальна пенсійна система передбачає резервування частини заробітку працівника протягом трудової діяльності та інвестування в активи, що приносять певний дохід. З настанням пенсійного віку людина як у розподільній, так і в накопичувальній системі має право на відповідні пенсійні виплати у грошовому виразі. У накопичувальній системі процес їхнього формування є прозорішим, об'єктивнішим і зрозумілішим, що дає підстави для більш еквівалентного відшкодування втраченого заробітку порівняно з розподільним принципом. Водночас необхідно врахувати, що такі чинники, як нестабільність фінансових ринків, недостатня прибутковість активів, відсутність інструментів для захисту коштів від знецінення, можуть негативно вплинути на функціонування накопичувальної системи [504, с. 169].

З огляду на вищеподане зазначимо, що структура ефективної пенсійної системи має охоплювати три рівні: перший – основними джерелами фінансування є обов'язкові внески та кошти державного бюджету; функціонує за розподільним принципом і забезпечує необхідний соціальний мінімум для усіх громадян; другий – загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне страхування, джерелом фінансування якого є пенсійні внески працедавців і працівників; забезпечує основну частину майбутньої пенсійної виплати; третій – добровільне пенсійне страхування, при якому внески здійснює працедавець (корпоративні пенсійні програми) і самі працівники [208, с. 208–209]. Важливою умовою результативного функціонування першого рівня є розширене відтворення населення, тобто збільшення чисельності наступного покоління. Адже саме за рахунок коштів прийдешнього покоління громадян здійснюється пенсійне забезпечення попереднього. Водночас хочемо звернути увагу на такі важливі переваги розподільної системи, як можливість миттєвої виплати пенсії і незалежність її від функціонування фінансових ринків й ефективності діяльності пенсійних фондів. Однак зазначимо, що громадяни сприймають сплату внесків за солідарним принципом винятково як обов'язковий платіж, а не як

заощадження на майбутнє. У цьому контексті надзвичайної актуальності набуває питання державної ефективності управління фінансовими потоками цієї системи. Управління солідарною пенсійною системою здійснює Пенсійний фонд України на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [411] і Положення про Пенсійний фонд України [396].

Як уже згадувалося, вітчизняними нормативно-правовими актами передбачено, що Фонд соціального страхування України буде страховиком з таких видів загальнообов'язкового державного соціального страхування, як тимчасова втрата працездатності; нещасний випадок на виробництві чи професійне захворювання, що спричинило втрату працездатності; медичне страхування.

На наш погляд, реалізація ідеї об'єднання Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності і Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в одній установі (з наступним доповненням медичним страхуванням) дасть можливість зменшити витрати адміністративного характеру, підвищити якість обслуговування громадян, впорядкувати надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг за відповідними категоріями: зайняте населення (Фонд соціального страхування України); безробітне населення (Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття); непрацездатне населення (Пенсійний фонд України).

Водночас важливим аспектом функціонування Фонду соціального страхування України є питання обов'язкового медичного страхування населення, впровадження якого давно декларується в Україні.

Позитивний досвід Німеччини у цій сфері свідчить, що таким страхуванням охоплено 89% населення. Його визначальними принципами є: 1) принцип солідарності (кожен застрахований може отримати однакові медичні послуги не залежно від рівня доходів та розмірів сплачених внесків);

2) принцип отримання медичної допомоги в натуральній формі (оплату за медичні послуги здійснюють лікарняні каси через об'єднання касових лікарів, а не пацієнти); 3) принцип самоврядування (уряд контролює діяльність лікарняних кас, однак не втручається в неї; управління лікарняними касами здійснюють застраховані та працедавці) [635].

Медичне страхування в Польщі запроваджене через такі державні інституції, як аграрна каса соціального страхування, що обслуговує понад 1,6 млн фермерів, та заклад соціального страхування, на балансі якого перебувають інші громадяни, які працюють. Власник-фермер щоквартально сплачує по 258 злотих (близько 70 дол.) за себе, членів родини та найманих працівників. Решту за нього доплачує держава. Інші громадяни, які працюють відраховують до фонду медичного страхування 9% від заробітної плати. Страхові кошти надходять до регіональних фондів здоров'я – обласних (воєводських) та районних. Кошти розподіляються серед медичних закладів відповідно до бюджетів кожного рівня. Для порівняння: річний бюджет обласного медичного закладу в Польщі становить близько 15 млн дол., тоді як українська лікарня подібного рангу має такий самий бюджет, але у гривнях. І це за умови, що страхова медицина в Польщі нині не зовсім досконала. Для її поліпшення планується запровадження так званого «кошика послуг» – страхування на випадок окремих хвороб, як це поширено у розвинених європейських країнах, що дасть змогу заощадити кошти сімейного бюджету й водночас отримати послуги кращої якості [590].

Сьогодні Міністерством охорони здоров'я України підготовлено і винесено на громадське обговорення проект «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування». Його розробка обумовлена тим, що потребує змін чинна система фінансування закладів охорони здоров'я – перехід на принципи фінансування вартості конкретної медичної послуги, наданої конкретному громадянину.

На наш погляд, у сучасних умовах введення системи загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування в

Україні є передчасним. Адже його впровадження є набагато складнішим завданням, ніж запровадження інших, уже діючих в Україні видів соціального страхування. Воно пов'язане не просто із гарантуванням грошових виплат, як, наприклад, страхування на випадок безробіття чи у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, а із забезпеченням надання відповідних соціальних (медичних) послуг у натуральному вигляді: з фактичною закупівлею та наданням застрахованому населенню.

Досвід європейських країн із державного страхування на випадок безробіття переконує, що цей вид страхування ефективно виконує свою роль у трудовому посередництві та матеріальній підтримці безробітних осіб. В сучасних вітчизняних реаліях акценти діяльності Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття необхідно змістити на фінансування заходів із підвищення конкурентоспроможності працівника на ринку праці та сприяння розкриттю його можливостей. Важливу роль при цьому відіграє професійне навчання безробітної особи.

Отже, загалом у розвинутих країнах світу на даний час сформовано таку модель соціального страхування, на яку може орієнтуватися Україна. Головним при цьому є недопущення зменшення чисельності застрахованих осіб і зростання рівня добробуту населення, адже запровадження нових видів обов'язкового страхування (наприклад, медичного) вимагає додаткового навантаження на заробітну плату працівників.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

Підводячи підсумок результатів дослідження, проведеного у завершальному розділі дисертації можна зробити певні висновки та узагальнення щодо формування стратегічних орієнтирів модернізації державних фінансів України для досягнення цілей сталого людського розвитку.

1. Децентралізація як процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць сприяє консолідації державних фінансів, підвищенню рівня та якості життя громадян. Задоволення суспільних потреб населення, яке проживає на певній території, безпосередньо залежить від доходів місцевих бюджетів, у структурі яких майже 60% (2015 р.) займають трансферти. Водночас податкові надходження складають лише 33,4%, що свідчить про необхідність розробки та впровадження механізмів удосконалення системи фінансового забезпечення самодостатності та розвитку територіальних громад.

2. Проведення бюджетної децентралізації тісно корелює з економічними можливостями регіонів. За допомогою методів факторного аналізу, регресійного аналізу, головних компонент з'ясовано вплив показників економічного розвитку регіонів на доходи місцевих бюджетів. Враховуючи те, що бюджетна децентралізація передбачає впровадження нових інструментів впливу місцевих громад й органів місцевого самоврядування на економічне зростання відповідної території, обґрунтовано необхідність стимулювання підприємницької активності, збільшення кількості підприємств та сприяння безперервному потоку товарів (робіт, послуг) від виробника до споживача. Для виявлення асиметрій регіонального розвитку щодо фінансового потенціалу проведено кластерний аналіз, який дав змогу виділити чотири однорідні групи регіонів за показниками їх економічного розвитку.

3. Обґрунтовано, що результативність соціальних видатків бюджету, спрямованих на розвиток людського потенціалу, показує, як саме їхній розподіл наближає бажаний соціальний ефект. Встановлено, що соціальний ефект як результат сприяння сталому людському розвитку включає аналіз впливу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів на якість життя населення. Запропоновано визначати якість життя населення за такими критеріальними ознаками: розмір і структура домогосподарств; структура витрат домогосподарств; стан ринку праці; стан та якість житлового фонду; динаміка споживчих цін у соціальній сфері.

4. Для з'ясування соціального ефекту побудовано кібернетичну модель типу «вхід-вихід», яка характеризує функціонування державних фінансів у координатах сталого людського розвитку. На «вході» системи знаходяться пріоритети бюджетної політики держави у сфері розвитку людського потенціалу та ресурси для її здійснення, а на «виході» – реальні соціальні ефекти як наслідок реалізованих рішень і досягнення цілей покращення якості життя людей. Така модель дозволяє імітувати сценарії впливу соціальних видатків на результати якості життя населення за визначеними критеріями. Підкреслено, що 10% є оптимальною граничною нормою щорічних темпів зростання соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на п'ятирічну перспективу. Встановлено недопустимість щорічного зменшення обсягів фінансування більше, ніж на 10% від обсягів фінансування попередніх років.

5. У процесі аналізу фінансового забезпечення державних соціальних фондів розкрито переваги та недоліки впровадження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування в Україні. Акцентовано увагу на формуванні системи стимулювання переходу працівників із тіньового сектора економіки в офіційний. Визначено, що основою перерозподілу внесків між працедавцем і найманим працівником має бути принцип паритетної участі, який діє у розвинутих європейських країнах. Запропоновано систему стратегічних орієнтирів реформування фінансового

забезпечення діяльності державних соціальних фондів, що включає цілі, імперативи та завдання, які дають цілісне уявлення щодо векторів удосконалення державного соціального страхування в Україні.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора [198; 515; 524; 526; 529; 530; 531; 535; 536; 540; 541; 545; 546; 547; 548; 550; 553; 555; 557; 561; 562; 565; 571].

ВИСНОВКИ

У дисертації подано теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми, пов'язаної з розробкою теоретико-методологічних положень і науково-методичних підходів щодо функціонування державних фінансів в умовах сталого людського розвитку. Результати дослідження дали змогу сформулювати низку концептуально-теоретичних, методологічних та науково-практичних висновків, спрямованих на вирішення поставлених завдань відповідно до окресленої мети.

1. Відповідальність за забезпечення належних умов для сталого людського розвитку значною мірою покладається на державу. На сучасному етапі розвитку країни ця діяльність здійснюється у складній політичній та соціально-економічній ситуації. У центрі уваги суспільства перебуває бюджетна політика, що базується на визначених стратегічних цілях та враховує різні чинники зовнішнього і внутрішнього характеру. Однак сучасна бюджетна практика в Україні не повністю відповідає суспільним вимогам. Потребує модернізації механізм функціонування державних соціально-страхових фондів, за допомогою якого держава пом'якшує соціальні ризики, що зазнає людина протягом життя. У цьому контексті дослідження взаємозв'язку державних фінансів і сталого людського розвитку дає змогу вирішити низку завдань, пов'язаних із розробкою заходів щодо підвищення ролі державних фінансів у соціальному, економічному й екологічному розвитку суспільства.

2. Глобальні зміни у світовому господарстві призвели до трансформації взаємозв'язків людини і суспільства. Відбулися суттєві зрушення у структурі сучасної світової економіки, в результаті чого фінансовий вектор став базовим імперативом цивілізаційного розвитку. Змістилися акценти щодо ролі держави у розвитку людського потенціалу як основного багатства країни. У дисертації доведено існування причинно-наслідкового зв'язку між розвитком людського потенціалу та соціально-економічним поступом

держави. Виявлено пріоритетні екзогенні й ендогенні чинники розвитку людського потенціалу. Акцентовано увагу на таких соціально-економічних складових людського розвитку, як: доступ до послуг охорони здоров'я; доступ до освітніх послуг; забезпечення соціальних гарантій населення; розширення можливостей для самореалізації людини; стимулювання демографічних процесів; зменшення диференціації рівня життя населення; зростання державних інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури; підвищення культури соціальної відповідальності бізнесу. Підкреслено, що роль фінансової системи у соціальній державі полягає в забезпеченні добробуту усім членам суспільства, прагненні до зменшення нерівності в доступі до матеріальних та інтелектуальних ресурсів, зменшенні диференціації доходів населення.

3. Наголошено, що державні фінанси здійснюють як непрямий (відтворення населення, тривалість життя, збільшення економічно активного населення, підвищення рівня та якості життя), так і безпосередній (фінансування охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення, охорони довкілля) вплив на сталий людський розвиток. Запропоновано соціоцентричну структуру державних фінансів, яка охоплює бюджет держави, державні соціально-страхові фонди, фінанси державних і комунальних банків, фінанси державних і комунальних підприємств. Така структура державних фінансів враховує соціокультурну сутність людини, яка формується в результаті соціально-практичної діяльності та у процесі адаптації до певного соціального середовища, а також відображає складові фінансового забезпечення сталого людського розвитку і спрямована на взаємодію держави та населення, що сприяє підвищенню рівня і якості життя в країні.

4. Ефективність інвестицій у розвиток людського потенціалу безпосередньо залежить від фінансових можливостей держави. Фінансовими домінантами сталого людського розвитку є заходи щодо вдосконалення фінансового забезпечення соціального захисту і соціального забезпечення

населення, охорони здоров'я, освіти, охорони навколишнього природного середовища та стимулювання економічного зростання. У цьому контексті сталий людський розвиток запропоновано визначати як процес забезпечення людей рівними фінансовими можливостями щодо зміцнення свого здоров'я, оволодіння певними знаннями і вдосконалення професійних якостей, екологічних умов життя; справедливого розподілу ресурсів та надання допомоги незахищеним верствам населення; формування соціальної відповідальності перед майбутніми поколіннями за допомогою фінансового потенціалу держави.

5. На вирішення завдань щодо формування умов сталого людського розвитку безпосередньо впливає фінансовий потенціал держави. У дисертації сформульовано авторське розуміння фінансового потенціалу держави, що охоплює формування, розподіл і використання наявних та потенційних фінансових ресурсів на рівнях держави, регіонів, суб'єктів господарювання і домогосподарств; враховує вплив людського чинника та наголошує на стимулюючому значенні фінансового потенціалу держави у процесі досягнення цілей сталого людського розвитку.

6. Цілісне пізнання державних фінансів відбувається за допомогою принципів, законів і категорій діалектики. У роботі з'ясовано, що категорія сутності є внутрішньою складовою державних фінансів, в основі якої знаходиться сукупність необхідних взаємозв'язків, а явище є зовнішнім виявом сутності державних фінансів через їхні конкретні особливості та ознаки; зміст державних фінансів є визначальним стосовно їхньої форми, тобто зміна форми державних фінансів – це відображення зміни їхнього змісту. Обґрунтовано, що в умовах формування засад сталого людського розвитку важливими є такі функції державних фінансів: відтворювальна, антикризова, акумуляційна, консолідації, збалансування.

7. Узагальнення та систематизація накопичених світовою фінансовою думкою знань щодо оптимального виробництва суспільних благ дає змогу виділити особливості державних фінансів як інструмента впливу на сталий

людський розвиток (вплив на виконання державою соціальної, економічної, екологічної функцій; суб'єктом впливу державних фінансів є держава; державний фінансовий вплив має забезпечувати баланс інтересів держави та населення; вплив державних фінансів на сталий людський розвиток здійснюється відповідно до чинного законодавства через відповідні організаційні форми (державний і місцеві бюджети; державні соціально-страхові фонди; державні та комунальні банки; державні й комунальні підприємства)). Акцентовано, що виробництво локальних суспільних благ доцільно забезпечувати на місцевому рівні, оскільки це зумовлено суттєвими відмінностями в уподобаннях населення, яке проживає на різних територіях держави, та відсутністю додаткових витрат, пов'язаних із передачею виробництва відповідного блага на нижчий рівень.

8. Концепція сталого людського розвитку відкриває перспективи переходу до нової системи суспільних цінностей, в якій життя та здоров'я людини в гармонії з довкіллям є абсолютним пріоритетом. Безпосереднє регулювання основних параметрів економічного, соціального й екологічного розвитку в цьому напрямі повинна здійснювати держава за допомогою ефективною фінансовою та бюджетною політики. Удосконалення науково-методичних підходів до дослідження сутності бюджетної політики держави дає змогу виокремити інституційний, функціональний та нормативно-правовий підходи, а в їхньому контексті конкретизувати систему принципів формування дієвої бюджетної політики держави, до якої доцільно включати принципи наступності, об'єктивності, узгодженості, обов'язковості та прозорості. Сформульовані в роботі концептуальні підходи до вдосконалення структури Основних напрямів бюджетної політики дають змогу окреслити пріоритетні сфери витрачання бюджетних коштів відповідно до цілей сталого людського розвитку.

9. Державні видатки є ефективним інструментом впливу на всі процеси сталого людського розвитку. У роботі висвітлено взаємозв'язок між соціальною політикою, соціальною сферою, соціальною інфраструктурою й

соціальними видатками бюджету держави. Обґрунтовано роль кожного рівня цієї ієрархії у суспільному розвитку. З'ясовано, що функціями соціальних видатків є: обслуговуюча, забезпечувальна, відтворювальна, узгоджувальна. Встановлено, що здійснення соціальних видатків бюджету відбувається на основі принципів законності, соціальної корисності, державного протекціонізму, цільового спрямування, всеохопного характеру та комплексного споживчого ефекту, що сприяє конкретизації їх ролі у досягненні цілей сталого людського розвитку. З метою аналізу ролі державних фінансів у розвитку людського потенціалу проведено оцінювання структурних змін видатків зведеного бюджету, спрямованих на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист і соціальне забезпечення, охорону навколишнього природного середовища, за допомогою показника соціально-економічної статистики – індексу Рябцева.

10. У дисертації підтверджено, що у сучасних умовах в Україні відбувається перманентне зростання обсягів бюджетних видатків на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та соціальне забезпечення. Водночас це не призвело до покращення якості суспільних послуг, що надаються населенню. У результаті узагальнення й систематизації проблем, пов'язаних з державним фінансуванням у зазначених сферах, наголошено, що:

– сьогодні в системі охорони здоров'я України не вдається домогтися оптимального співвідношення «витрати-результат». Перманентне зростання видатків бюджету на цю галузь, що спостерігалось в останні роки, не покращило результату. Дослідження існуючих проблем у сфері здійснення видатків бюджету на охорону здоров'я в Україні дало змогу обґрунтувати основні принципи її державної фінансової підтримки: забезпечення оптимального обсягу фінансових ресурсів; чітке розмежування джерел фінансування кожного виду медичної діяльності; відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування за своєчасне й ефективне фінансування закладів охорони здоров'я; забезпечення громадського контролю за використанням бюджетних коштів у системі охорони здоров'я

на загальнонаціональному й місцевому рівнях; сприяння фінансовій зацікавленості суб'єктів господарювання приватної форми власності у розвитку охорони здоров'я;

– суттєве зростання видатків бюджету на освіту, зумовлене інфляційними процесами, не привело до задоволення потреб освітніх закладів (установ, підприємств, організацій) у фінансових ресурсах. Державне фінансування освіти в Україні є процесом забезпечення бюджетними коштами витрат на здійснення освітніми закладами (установами, підприємствами, організаціями) діяльності згідно з принципами плановості, цільового спрямування, безповоротності та доцільності на засадах сталого людського розвитку. Запропоновано класифікувати видатки бюджету на освіту відповідно до їхнього впливу на процес розширеного відтворення; за економічним змістом; за функціональним призначенням; за відомчою ознакою і за рівнем бюджетної системи. Це дає змогу визначити їхню суспільну роль у забезпеченні цілей сталого людського розвитку;

– вітчизняна система соціального захисту та соціального забезпечення досі не стала ефективним механізмом попередження і подолання соціальних загроз. Високий рівень бідності свідчить про недостатню ефективність підтримки соціально незахищених категорій населення та про неефективне використання бюджетних коштів. Важливою особливістю в Україні є суттєва диференціація доходів населення, що створює соціальні перешкоди для розвитку людського потенціалу. Аргументовано необхідність проведення критичної оцінки перманентного збільшення видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення у контексті змін якості життя населення. Встановлено, що суттєвою причиною неефективного використання коштів бюджету є недостатня розробленість принципу субсидіарності як базової компоненти підвищення якості надання суспільних послуг населенню. Подальше збільшення видатків бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення може призвести до поширення утриманських

настроїв серед окремих категорій населення та до втрати мотивації для підвищення якості свого життя.

11. Держава несе основну відповідальність за збереження навколишнього середовища, його охорону, раціональне і науково обґрунтоване природокористування. Незважаючи на це, частка видатків на охорону навколишнього природного середовища у загальних видатках Зведеного бюджету України є незначною. У результаті порівняння показників видатків бюджету на охорону навколишнього природного середовища та надходжень від екологічного податку з'ясовано, що потенціал державних фінансів дає змогу збільшити видатки на природоохоронні цілі. Обґрунтовано основні функції екологізації економіки: ціннісну, коеволюційну, ресурсозберігальну, обмежувальну, стимулювальну і зрівноважувальну.

12. Забезпечення сталого людського розвитку є надзвичайно складним завданням, оскільки залежить від багатьох чинників, у тому числі латентних, що відображають різноманітні аспекти життєдіяльності населення. Важлива роль у цьому процесі відводиться видаткам бюджету, що спрямовуються на розвиток людського потенціалу. Для досягнення максимального рівня реалістичності та обґрунтованості дослідження у роботі проаналізовано також показники, які відображають соціальні, економічні та екологічні умови життя людей. Емпірично встановлено наявність зв'язків між сформованою сукупністю показників, що відображають економічні умови життєдіяльності населення, і показниками, які характеризують стан сфер охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та соціального забезпечення. Доведено наявність зв'язків між показниками, котрі відображають соціальні й економічні умови сталого людського розвитку, та показниками стану навколишнього природного середовища. На цій основі визначено місце видатків бюджету в системі показників сталого людського розвитку, що дасть змогу здійснювати розробку ефективних заходів щодо його забезпечення в Україні.

13. Соціальне страхування є інститутом сталого людського розвитку з функціями підтримки, збалансування і відтворення. Запропоновано вдосконалити механізм фінансового забезпечення державних соціальних фондів згідно з визначеними стратегічними орієнтирами, що дає комплексне уявлення про напрями модернізації системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в Україні. Наголошено, що безпосередній вплив на обсяг надходжень до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування має розмір єдиного соціального внеску. З'ясовано, що головним чинником, який негативно впливає на розмір сплати єдиного соціального внеску, є значний рівень тінізації заробітної плати та зростання чисельності громадян, зайнятих у неформальному секторі економіки. У цьому контексті наголошено на необхідності підвищення розміру заробітної плати в Україні, яка, з одного боку, є основним джерелом доходу працівника, сприяє розширенню його можливостей і покращенню якості життя, а з іншого – мотиваційним механізмом підвищення економічної ефективності виробництва, збільшення доходів бюджету та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування. Констатовано, що у сучасних вітчизняних реаліях необхідно сформувати систему стимулювання переходу працівників із тіньового сектору економіки в офіційний, важливою складовою якої є оновлений і покращений інститут соціального страхування.

14. Обґрунтовано, що консолідації державних фінансів і підвищенню рівня та якості життя населення сприяє бюджетна децентралізація. Встановлено, що для забезпечення сталого людського розвитку взаємодія органів влади різного рівня має відповідати таким умовам: чітке розмежування повноважень між рівнями державної влади; достатня автономія органів місцевого самоврядування щодо проведення бюджетної політики в межах своїх повноважень і території; органи місцевого самоврядування перебувають в умовах бюджетних обмежень. Наголошено та

емпірично доведено, що процес бюджетної децентралізації тісно корелює з економічними можливостями регіонів.

15. Забезпечення сталого людського розвитку вимагає застосування інструментарію планування і прогнозування видатків бюджету, які мають першочергове суспільне значення. При прийнятті рішення про бюджетні пріоритети необхідна розробка комплексу прогнозів, які описують різні варіанти впливу соціальних видатків на результати якості життя населення. Побудована з цією метою кібернетична модель типу «вхід-вихід» враховує пріоритети бюджетної політики держави у сфері розвитку людського потенціалу та показники якості життя населення, згруповані за запропонованими ознаками для вимірювання соціального ефекту. Це дає змогу визначити напрями вдосконалення процесу управління соціальними видатками бюджету, що спрямовуються на розвиток людського потенціалу.

16. Визначені у роботі концептуальні напрями модернізації державних фінансів, до яких віднесено трансформацію фінансування соціальної сфери, стимулювання екологізації економіки та вдосконалення фінансування заходів з охорони навколишнього природного середовища, узгодження інтересів кожної людини, соціально-страхових фондів і держави у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, спрямовані на забезпечення сталого людського розвитку. Їх реалізація сприятиме посиленню впливу державних фінансів на забезпечення соціального, екологічного й економічного розвитку, підвищення рівня та якості життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажажа М. А. Державне регулювання інвестицій в людський капітал як фактор інтелектуального розвитку суспільства : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / М. А. Ажажа ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін.-т держ. упр. – Х., 2008. – 19 с.
2. Актуальные вопросы развития образования в странах ОЭСР / отв. ред. М. В. Ларионова. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 152 с.
3. Алексеенко Л. М. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеенко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль : Астон, 2003. – 672 с.
4. Алексеенко І. І. Визначення фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / І. І. Алексеенко ; Харків. нац. економ. ун-т. – Х., 2013. – 23 с.
5. Амоша О. І. Соціальна відповідальність держави за стан людського та сталого розвитку в контексті модернізації рекреаційної сфери України та її регіонів / О. І. Амоша, М. Є. Дейч // Вісник ДІТБ. – 2013. – № 17. – С. 10–15.
6. Андрущенко В. Л. Західна фінансова думка про природу державних фінансів / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 1996. – № 9. – С. 21–25.
7. Андрущенко В. Л. Міжбюджетні відносини в Україні і міжнародний досвід / В. Л. Андрущенко // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії. – 2013. – № 2. – С. 5–10.
8. Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В. Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2000. – 303 с.
9. Антонюк В. П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.07 / В. П. Антонюк ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 36 с.

10. Астахова К. В. Розвиток інститутів освітньої сфери у трансформаційній економіці : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / К. В. Астахова ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2007. – 21 с.

11. Афанасьев М. С. Предпосылки формирования теории государственных финансов / М. С. Афанасьев, И. В. Кривоногов // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2008. – № 2. – С. 50–72.

12. Бабак І. М. Бідність як критерій оцінювання рівня життя населення / І. М. Бабак // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 57. – С. 41–48.

13. Бабич А. М. Государственные и муниципальные финансы : учеб. / А. М. Бабич, Л. Н. Павлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 703 с.

14. Базилевич В. Д. Концептуалізація мегатрендів економічного розвитку в контексті глобальних викликів сучасності / В. Д. Базилевич // Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 листоп. 2012 р.). – К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2012. – С. 11–15.

15. Бакіна Т. В. Економічний розвиток як зміна якісних параметрів економічної системи / Т. В. Бакіна // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2014. – № 1 (25). – С. 37–41.

16. Баланда А. Л. Соціальна політика в контексті забезпечення національної безпеки України / А. Л. Баланда // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1. – С. 269–274.

17. Балакірєва О. М. Основні пріоритети соціальної політики очима населення України / О. М. Балакірєва, Д. А. Дмитрук // Український соціум. – 2013. – № 3. – С. 143–156.

18. Бальцій Ю. Громадянське суспільство в Україні в умовах розбудови правової демократичної державності [Електронний ресурс] / Ю. Бальцій. – Режим доступу : http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2008_1/visnik_st_11.pdf.

19. Баранник Л. Б. «Соціальне благо» як ключова категорія соціального захисту населення: теорія і реальність / Л. Б. Баранник // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2011. – Вип. 16. – С. 249–255. – (Серія «Економіка»).

20. Батіщева С. Класифікація фінансових стимулів соціально-економічного розвитку / С. Батіщева // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. – Вип. 2. – С. 152–160.

21. Безкровний О. В. Державне соціальне страхування працівників аграрних підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / О. В. Безкровний ; Нац. наук. центр Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2009. – 20 с.

22. Безпалько І. Р. Підвищення відповідальності за порушення законодавства про працю як запорука процесу легалізації заробітної плати в Україні [Електронний ресурс] / І. Р. Безпалько // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2015. – № 2. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzec_2015_2_6.pdf. – (Серія : Економічні науки).

23. Безугла В. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / В. О. Безугла, Д. М. Загірняк, Л. П. Шаповал. – К. : Центр уч. л-ри, 2011. – 208 с.

24. Бекарев А. М. Многомерность социального пространства: организационно-управленческий аспект / А. М. Бекарев, К. Э. Бурнашев // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2009. – № 4. – С. 312–316.

25. Белоусов В. М. Підходи та моделі системи пенсійного забезпечення: міжнародний досвід для України [Електронний ресурс] / В. М. Белоусов. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/drdu_2013_2_10.pdf.

26. Бичков С. І. Теоретичні аспекти формування системи соціального захисту населення [Електронний ресурс] / С. І. Бичков. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/SOCIALNA/01-BICHKOV.pdf>.

27. Бідзюра І. Філософське обґрунтування ідеї сталого людського розвитку [Електронний ресурс] / І. Бідзюра. – Режим доступу : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/pidruchniku/21/21.pdf>.

28. Білоног А. П. Економічна сутність та основні засади пенсійного страхування / А. П. Білоног // Наукові праці НДФІ. – 2013. – Вип. 4. – С. 66–76.

29. Білоусова А. О. Людський розвиток як домінанта інноваційних перетворень в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / А. О. Білоусова ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2014. – 22 с.

30. Близнюк О. П. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансових ресурсів підприємства / О. П. Близнюк, А. П. Горпинченко // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2012. – Вип. 2. – С. 24–30.

31. Бобровський А. Л. Екологічний менеджмент : підруч. / А. Л. Бобровський. – Суми : Унів. книга, 2009. – 586 с.

32. Боголіб Т. М. Вдосконалення фінансового забезпечення вищої освіти / Т. М. Боголіб // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 3. – С. 76–87.

33. Боголіб Т. М. Освітній та науковий фандрейзинг в Україні / Т. М. Боголіб // Наукові праці Донецького національного технічного університету. – 2014. – № 5. – С. 11–17. – (Серія : Економічна).

34. Боголіб Т. М. Принципи управління вузом : моногр. / Т. М. Боголіб. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2004. – 204 с.

35. Боголіб Т. М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України : моногр. / Т. М. Боголіб. – К. : Корпорація, 2010. – 408 с.

36. Богомоллова Н. І. Ефективність бюджетної політики в системі фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / Н. І. Богомоллова. – Ефективна економіка. – 2011. – № 11. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=759>.

37. Богуславська С. І. Соціальна політика в умовах ринкових відносин [Електронний ресурс] / С. І. Богуславська, Л. В. Потапенко. – Фінансовий простір. – 2013. – № 2 (10). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1302/13bsispv.pdf>.

38. Боднарук М. І. Поняття правовідносин у сфері соціального страхування в Україні / М. І. Боднарук // Митна справа. – 2013. – Спец. вип. – С. 203–207.

39. Бондарук І. С. Роль управління бізнесом у формуванні системи економічної безпеки пенсійного забезпечення / І. С. Бондарук // Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – 2014. – № 2. – С. 8–12.

40. Бондарчук М. К. Планування бюджету на основі цільових програм / М. К. Бондарчук, І. С. Скоропад // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.2. – С. 182–186.

41. Бойко Є. О. Передумови переходу України до концепції сталого розвитку / Є. О. Бойко // Економічний простір. – 2013. – № 77. – С. 239–247.

42. Боронос В. Г. Основні характеристика фінансового потенціалу території / В. Г. Боронос // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2012. – Вип. 2 (12). – С. 76–83.

43. Борщук Є. М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.06 / Є. М. Борщук ; Нац. лісотехн. ун-т України. – Л., 2009. – 36 с.

44. Боярко І. М. Державні видатки в економіці країни : моногр. / І. М. Боярко, Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека. – Суми : Сумське вид-во ПВКП «Корпункт», 2013. – 109 с.

45. Боярчук Л. В. Застосування зарубіжного досвіду в роботі Державної служби зайнятості України / Л. В. Боярчук // Науковий вісник Полісся – 2015. – № 1. – С. 65–70.

46. Брижань І. А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / І. А. Брижань // Вісник Полтавської державної аграрної академії – 2013. – № 1. – С. 128–133.

47. Брикова І. Трансформація економічної природи соціальних послуг на постіндустріальному етапі розвитку світового господарства [Електронний ресурс] / І. Брикова, К. Гафарова. – Режим доступу : <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/162/3/202-220.pdf>.

48. Бронська А. М. Освіта як інституційний чинник інноваційного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. М. Бронська ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2010. – 20 с.

49. Буряченко А. Є. Фінансовий потенціал регіонального розвитку : моногр. / А. Є. Буряченко. – К. : КНЕУ, 2013. – 342 с.

50. Буяшенко В. В. Соціальна допомога в контексті повсякденності / В. В. Буяшенко // Гуманітарний вісник ЗДІА. – 2009. – Вип. 39. – С. 161–173.

51. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : моногр. / за заг. ред. Л. Л. Тарангул ; Нац. ун-т ДПС України. – Ірпінь, 2012. – 515 с.

52. Бюджетна система. Вишкіл студії : навч. посіб. / за ред. С. І. Юрія, О. П. Кириленко. – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 424 с.

53. Бюджетна система : навч. посіб. / Н. І. Климаш, К. В. Багацька, Н. І. Дем'яненко [та ін.] ; за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів : Магнолія-2006, 2014. – 296 с.

54. Бюджетна система : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.

55. Бюджетна система України: проблемні питання : моногр. / Л. А. Васютинська, М. О. Слатвинська, О. Ю. Дубовик [та ін.] ; за заг. ред. В. Г. Баранової. – Одеса : ВОИ СОІУ «Атлант», 2013. – 252 с.

56. Бюджетний кодекс України № 2456-VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

57. Бюджетний моніторинг [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ibser.org.ua/news/556>.

58. Б'юкенен Джеймс М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави ; / Джеймс М. Б'юкенен, Річард А. Масгрейв. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – 176 с.

59. Валуйський О. Екологічний виклик сучасному глобальному світу в філософському вимірі / О. Валуйський // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2010. – № 3. – С. 67–77.

60. Вапнярчук Н. М. Підвищення рівня мінімальної заробітної плати – крок до вступу в Європейський Союз / Н. М. Вапнярчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 2, т. 2. – С. 37–40. – (Серія : Юридичні науки).

61. Василик О. Д. Бюджетна система України : підруч. / О. Д. Василик, К. В. Павлюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 544 с.

62. Василик О. Д. Теорія фінансів : підруч. / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2003. – 416 с.

63. Василик О. Д. Фінанси в економічній системі держави / О. Д. Василик // Фінанси України. – 2000. – № 1. – С. 3–10.

64. Васильєв О. В. Методологія і практика інфраструктурного забезпечення функціонування і розвитку регіонів України : моногр. / О. Васильєв. – Х. : ХНАМГ, 2007. – 341 с.

65. Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : моногр. / А. М. Вдовиченко. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. – 225 с.

66. Веблен Т. Теория праздного класса [Электронный ресурс] / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – Режим доступа : <http://socioline.ru/pages/t-veblen-teoriya-prazdnogo-klassa>.

67. Взаємодія державної влади з громадянським суспільством / неурядовими організаціями. Інформація, консультація та активна участь [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.volyn-cppk.com.ua/admin/spaw/uploads/files/vzaemodia_DV_Z_GS.pdf.

68. Веклич О. О. Сучасні тенденції фінансового забезпечення природоохоронної діяльності в Україні / О. О. Веклич // Фінанси України. – 2009. – № 11. – С. 20–34.

69. Веретенникова О. В. Сутнісні ознаки економічної категорії «фінансовий потенціал» / О. В. Веретенникова, А. В. Бондаренко // Торгівля і ринок України. – 2011. – Вип. 32. – С. 347–356.

70. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский ; сост. Н. А. Костяшкин, Е. М. Гончарова. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 575 с.

71. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1991. – 269 с.

72. Вернадский В. И. О науке. Том 1. Научное знание. Научное творчество. Научная мысль / В. И. Вернадский. – Дубна : Феникс, 1997. – 576 с.

73. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М. : Наука, 1988. – 519 с.

74. Верховод І. Соціалізація розподілу благ: досвід європейських країн і проблеми України / І. Верховод, О. Леушина // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 3. – С. 43–49.

75. Верьовіна І. М. Теоретико-практичні підходи щодо формування та використання людського потенціалу / І. М. Верьовіна // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 1. – С. 106–113.

76. Видатки Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] // Ціна держави. – Режим доступа : <http://cost.ua/budget/expenditure/pension/>.

77. Височина А. В. Дослідження сутності поняття «фінансовий потенціал регіону» у контексті трансформації національної економіки / А. В. Височина // Сборник научных трудов SWorld. – 2012. – Вип. 4, т. 28. – С. 91–93.

78. Власюк В. Є. Важелі управлінських впливів на проведення фінансово-кредитної політики : моногр. / В. Є. Власюк. – Дніпропетровськ : Днузт, 2006. – 268 с.

79. Власюк В. Є. Освіта й економіка: взаємообумовленість стану чи перспектива занепаду? / В. Є. Власюк // Філософія. Культура. Життя. – 2013. – Вип. 39. – С. 157–170.

80. Власюк В. Є. Особливості забезпечення реалізації соціально-економічних інтересів регіонів України за допомогою фінансових механізмів / В. Є. Власюк, Л. І. Бик // Регіональна економіка. – 2013. – № 4. – С. 192–197.

81. Власюк В. Є. Теоретичні і практичні аспекти функціонування фінансово-кредитної системи: моногр. / В. Є. Власюк. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2005. – 246 с.

82. Водолазська О. А. Дослідження страхової компанії як елемента страхової системи на основі системного підходу / О. А. Водолазська // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2013. – № 2. – С. 77–80.

83. Вознесенский Э. А. Методологические аспекты анализа сущности финансов / Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы, 1974. – 128 с.

84. Вознесенский Э. А. Финансы как стоимостная категория / Э. А. Вознесенский. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 159 с.

85. Вознюк А. В. Универсальная парадигма развития / А. В. Вознюк. – Житомир : ОИСЗ, 2007. – 54 с.

86. Волкова А. С. Функции пенсионной системы и показатели их оценки / А. С. Волкова // Идеи и идеалы. – 2011. – Т. 2, № 4. – С. 17–25.

87. Вольська А. О. Соціальне страхування в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / А. О. Вольська ; Нац. наук. центр «Ін-т аграр. економіки». – К., 2011. – 21 с.

88. Вороненко Ю. В. Реформування охорони здоров'я: успіхи та перешкоди / Ю. В. Вороненко, Н. Г. Гойда // Сучасні медичні технології. – 2013. – № 2. – С. 24–26.

89. Воронкова В. Г. Формування антропологічної парадигми політичного менеджменту в умовах глобалізації / В. Г. Воронкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 24–42.

90. Всемирная история экономической мысли : в 6 т. Т. IV : Теория социализма и капитализма в межвоенный период / председатель ред. кол. В. В. Орешкин. – МГУ им. М. В. Ломоносова. – М. : Мысль, 1990. – 590 с.

91. Галасюк В. Зменшення ЄСВ – лише перший крок на шляху детінізації економіки [Електронний ресурс] / В. Галасюк. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/user/vgalasyuk/article/17501.aspx>.

92. Галушкіна Т. П. Економіка природокористування : навч. посіб. / Т. П. Галушкіна. – Х. : Бурун Книга, 2000. – 480 с.

93. Гальчинський А. Економічний розвиток: методологія оновленої парадигми / А. Гальчинський // Економіка України. – 2012. – № 5. – С. 4–17.

94. Гаманкова О. О. Тенденції розвитку соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань в Україні / О. О. Гаманкова, С. А. Шимків // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2014. – Вип. 156. – С. 16–19. – (Серія : Економіка).

95. Гарасимів Т. З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина) / Т. З. Гарасимів. – Дрогобич : Вид. фірма «Відродження», 2004. – 240 с.

96. Геєць В. Модернізація в системі «суспільство-держава-економіка» / В. Геєць // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 2. – С. 111–124.

97. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України ; Ін-т економ. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 864 с.

98. Герасименко Г. В. Інвестиції в освіту як напрям управління якістю людських ресурсів в Україні / Г. В. Герасименко // Вісник національного технічного університету «ХП». – 2010. – Вип. 5. – С. 12–17.

99. Герчаківський С. Д. Теоретичний логос фіскальної децентралізації / С. Д. Герчаківський, О. Р. Кабаш // Регіональна економіка. – 2009. – № 2. – С. 133–141.

100. Гідний рівень та якість життя населення в контексті формування соціального потенціалу сталого розвитку : наук. доп. / В. П. Антонюк, С. М. Гринецька, О. Д. Прогнімак [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 80 с.

101. Гладченко Л. П. Фінансові інструменти впливу уряду на сталий розвиток суспільства / Л. П. Гладченко // Економіка: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 54–60.

102. Гойда Н. Г. Нормативно-правове забезпечення державно-приватного партнерства в охороні здоров'я України / Н. Г. Гойда, Н. В. Курділь, В. В. Вороненко // Запорозький медичинський журнал. – 2013. – № 5 (80). – С. 104–108.

103. Гончаренко М. В. Еволюція сутності фінансового потенціалу розвитку територій / М. Гончаренко // Теорія та практика державного управління. – 2013. – Вип. 3. – С. 163–171.

104. Гончаров С. М. Тлумачний словник економіста / С. М. Гончаров, Н. Б. Кушнір ; за ред. С. М. Гончарова. – К. : Центр уч. л-ри, 2009. – 264 с.

105. Горячук В. Ф. Інвестиції у людський капітал та віддача від них [Електронний ресурс] / В. Ф. Горячук. – Режим доступу : <http://economics.opu.ua/files/archive/2012/No1/34-39.pdf>.

106. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

107. Голуб В. М. Дискусійні питання економічної сутності фінансів / В. М. Голуб // Чернігівський науковий часопис. – 2011. – № 1 (1). – С. 97–103. – (Серія 1 : Економіка і управління).

108. Готліб І. Г. Аналіз державних фінансів за допомогою статистичних методів / І. Г. Готліб // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2012. – Вип. 4. – С. 34–38.

109. Гребенюк Н. О. Фінансовий потенціал як передумова інноваційного розвитку банку / Н. О. Гребенюк // Фінансовий потенціал суб'єктів господарювання як чинник сталого розвитку ринкової економіки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (1 лют. 2013 р.). – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 109–112.

110. Грициняк О. І. Про роль бюджету у фінансуванні освіти і науки в Україні / О. І. Грициняк // Вісник Одеського національного університету. – 2013. – Т. 18, Вип. 1 (1). – С. 79–82. – (Серія : Економіка).

111. Гріневська С. М. Нова соціальна політика держави як потенціал соціоекономіки / С. М. Гріневська // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 82–99.

112. Гріневська С. М. Управління бюджетними соціальними ресурсами регіону / С. М. Гріневська // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 21–26.

113. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.

114. Грішнова О. А. Освіта як чинник людського розвитку і економічного зростання України [Електронний ресурс] / О. А. Грішнова. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11836/11-Grishnova.pdf?sequence=1>.

115. Гузенко Г. М. Людський потенціал: сутність та пріоритетні напрямки розвитку в Україні / Г. М. Гузенко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2010. – № 10. – С. 30–41. – (Серія : Економіка).

116. Гургула Т. В. Управління регіональними фінансами в умовах стабілізації економіки / Т. В. Гургула // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 179–183.

117. Давиденко Н. М. Теорія фінансів : підруч. / Н. М. Давиденко, О. Є. Данилевська-Жугунісова. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – 493 с.

118. Давидюк Т. В. Аналіз категорії «людський капітал» у взаємозв'язку з етимологією поняття «капітал» [Електронний ресурс] / Т. В. Давидюк. – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/1651/1/6.pdf>.

119. Дамірчиєв М. І. Правове регулювання публічної фінансової діяльності: порівняльно-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / М. І. Дамірчиєв ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2015. – 399 с.

120. Данилюк О. І. Теоретична сутність понять «пенсія» та «пенсійне забезпечення» / О. І. Данилюк // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.14. – С. 256–261.

121. Данич О. Ф. Сучасні підходи до побудови моделі соціальної держави / О. Данич // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 50–54.

122. Дацій О. І. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку регіону / О. І. Дацій // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 375–381.

123. Декларация о политике в области обеспечения прав пациента в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ldlt_2013_1_3.pdf.

124. Декларация тысячелетия Организации Объединенных наций [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621.

125. Дем'янишин В. Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини : моногр. / В. Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.
126. Дем'янишин В. Г. Теоретичні засади бюджетної політики / В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – № 1. – С. 19–34.
127. Дем'янишин В. Г. Теоретичні підходи до сутності фінансових ресурсів суспільства / В. Г. Дем'янишин // Формування ринкової економіки в Україні. – 2013. – Вип. 29, ч. 1. – С. 141–152.
128. Дем'янчук О. І. Складові фінансового потенціалу адміністративно-територіальної одиниці / О. І. Дем'янчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – Вип. 25. – С. 95–103. – (Серія : Економіка).
129. Деркач М. І. Становлення парадигми фіскальної децентралізації державного управління у контексті забезпечення сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 / М. І. Деркач ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2011. – 32 с.
130. Дехтяр Н. А. Державні видатки в контексті забезпечення економічного зростання України / Н. А. Дехтяр, І. М. Боярко, О. В. Дейнека // Економічний часопис–XXI. – 2014. – № 5–6. – С. 56–59.
131. Дехтяр Н. В. Основи функціонування фінансів державного сектора як складової фінансової системи України [Електронний ресурс] / Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_F/Deineka_3.pdf.
132. Дехтяр Н. А. Порівняльна характеристика принципів реалізації бюджетної політики країн ЄС та України в частині формування державних видатків / Н. А. Дехтяр, І. М. Боярко, О. В. Дейнека // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8 (427). – С. 45–51.
133. Дегтяр О. А. Рівень ресурсного забезпечення соціальної сфери в економічно розвинених країнах світу / О. А. Дегтяр // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – Вип. 3. – С. 119–124.

134. Дєдов Є. Г. Поняття, цілі та основні завдання соціальної політики держави / Є. Г. Дєдов // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 11 (2). – С. 77–82. – (Серія : Педагогічні науки).

135. Дзюблюк О. Соціальна відповідальність банківської системи: теоретичний та практичний аспект / О. Дзюблюк, Т. Стечишин // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – № 2. – С. 101–112.

136. Длугопольський О. В. Реформування суспільного сектору економіки та нові підходи до управління публічними фінансами : моногр. / О. В. Длугопольський. – К. : ДННУ «Акад. фін. управління», 2012. – 280 с.

137. Добрянська Л. О. Стратегічний потенціал екологічної безпеки: технологія економічного зростання : моногр. [Електронний ресурс] / Л. О. Добрянська, Л. В. Жарова, Є. В. Хлобистов ; за ред. Є. В. Хлобистова. – Львів : Український бестселер, 2012. – Режим доступу : <https://www.academia.edu/5871629/>.

138. Доходи Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] // Ціна держави. – Режим доступу : <http://cost.ua/budget/revenue/pension/>.

139. Дробот Ж. А. Поняття пенсійного страхування / Ж. А. Дробот // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 57. – С. 182–189.

140. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала / С. А. Дятлов. – СПб : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, 1994. – 160 с.

141. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 1 / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.

142. Економічна енциклопедія : у 3 т. Т. 3 / відп. ред. С. В. Мочерний. – К. : Вид. центр «Академія», 2002. – 952 с.

143. Економічні аспекти екологічної безпеки : моногр. / М. І. Сокур, В. М. Шмандій, П. Є. Гаврилов [та ін.]. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2011. – 200 с.

144. Экономическая теория. Макроэкономика-1,2. Метаэкономика. Экономика трансформаций : учеб. / под. общ. ред. Г. П. Журавлевой. – М. : Изд.-торг. корпор. «Дашков и К^о», 2012. – 960 с.

145. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

146. Европейские практики государственной поддержки неправительственных организаций [Електронний ресурс] / Европейский центр некоммерческого права, 2014. – Режим доступу : <http://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/05/Evropskie-Praktiki-Gosudarstvennoj-Podderzhki-Npravitelstvennyh-Organizatsij.pdf>.

147. Единый социальный взнос (Украина) [Електронний ресурс] / Финансовый портал «Минфин». – Режим доступу : <http://index.minfin.com.ua/index/social/>.

148. Євсєєва О. О. Напрями сталого соціального розвитку України [Електронний ресурс] / О. О. Євсєєва. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-411/mechanism-of-regulation-of-the-economy-411/11094-411-0252>.

149. Єдиний внесок на соціальне страхування: доцільність впровадження та подання в електронній формі / В. Т. Сердюк, Л. С. Скороненко, К. В. Мируцька, Т. В. Бесчастна // Агросвіт. – 2011. – № 22. – С. 80–84.

150. Єпіфанов А. О. Бюджет України : моногр. : у 2 кн. / А. О. Єпіфанов, І. І. Д'яконова, І. В. Сало. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Кн. 1 : Бюджет – головна ланка фінансів держави. – Суми, 2010. – 201 с.

151. Єпіфанов А. О. Бюджет України : моногр. : у 2 кн. / А. О. Єпіфанов, І. І. Д'яконова, І. В. Сало. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Кн. 2 : Виконання бюджету. – Суми, 2010. – 187 с.

152. Єрмакова О. А. Регіон як самостійний суб'єкт міжнародних економічних відносин / О. А. Єрмакова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 4. – С. 169–175.

153. Єфименко Т. І. Бюджетна політика України в системі інструментів конкурентоспроможності держави [Електронний ресурс] / Т. І. Єфименко. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/8937/04Efimenko.pdf?sequence=1>.

154. Єщенко П. С. Світу потрібен новий вектор розвитку: від bubbleeconomics – до економіки людини / П. С. Єщенко // Економіка України. – 2014. – № 6. – С. 4–22.

155. Жаворонков В. О. Взаємозв'язок регіонального людського розвитку та людського капіталу: інституціональний підхід / В. О. Жаворонков // Наукові праці ДонНТУ. – 2013. – № 2 (44). – С. 168–175. – (Серія : Економічна).

156. Жалінська І. В. Громадське здоров'я: методологія оцінювання та обґрунтування політики : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / І. В. Жалінська ; НАН України ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. – К., 2011. – 20 с.

157. Желюк Т. Л. Макроекономічні детермінанти модернізації інструментарію бюджетної політики / Т. Желюк, А. Каштелян // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2016. – Вип. 2. – С. 70–79.

158. Живко З. Б. Забезпечення соціально-економічної безпеки в умовах інформаційного суспільства / З. Б. Живко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 6. – С. 20–28.

159. Заїка Н. Ю. Проблема соціальної справедливості в контексті соціальної держави / Н. Ю. Заїка // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 84–86. – С. 169–171. – (Серія : Філософія. Політологія).

160. Залєвська-Шишак А. Особливості відтворення суспільних благ в трансформаційній економіці / А. Залєвська-Шишак // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2013. – № 146. – С. 29–31. – (Серія : Економіка).

161. Замуліна Ю. А. Соціальний захист населення: сутність та шляхи покращення [Електронний ресурс] / Ю. А. Замуліна. – Режим доступу : <http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2318/1/Zamulina.pdf>.

162. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти) : моногр. / О. С. Заржицький. – Дніпропетровськ : Нац. гірничий ун-т, 2012. – 200 с.

163. Західна О. Р. Удосконалення міжбюджетних відносин у контексті принципів бюджетної децентралізації в Україні / О. Р. Західна, Н. В. Савчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 188–195.

164. Звітність про виконання бюджетів [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Державної казначейської служби України. – Режим доступу : <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>.

165. Звітність Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Державної служби зайнятості України. – Режим доступу : www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=8974125.

166. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/document?id=243697>.

167. Здоров'є–2020: основы европейской политики и стратегия для XXI века [Електронний ресурс] / ВООЗ, Європейське регіональне бюро. – Режим доступу : http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0017/215432/Health2020-Long-Rus.pdf.

168. Зятковський В. І. Податкова та бюджетна політика в системі інструментів державного регулювання відтворення капіталу підприємств :

автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / В. І. Зятковський ; Н-д. фін. ін-т при М-ві фінансів України. – К., 2005. – 19 с.

169. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень : моногр. / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 388 с.

170. Іванова Т. В. Державне управління еколого-економічною безпекою як умова сталого розвитку України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.02 / Т. В. Іванова ; Акад. муніцип. упр. – К., 2011. – 36 с.

171. Іванова Т. В. Принципи державної політики екологічного та ресурсозберігаючого розвитку України в умовах глобалізації / Т. В. Іванова // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 2. – С. 96–100.

172. Івашина О. Ф. Інституціоналізація економічного розвитку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / О. Ф. Івашина ; Нац. гірн. ун-т. – Д., 2011. – 35 с.

173. Іващенко Т. Ю. Сталий людський розвиток: концептуальний підхід / Т. Ю. Іващенко // Ринок праці та зайнятість населення. – 2011. – № 3. – С. 34–37.

174. Іващук І. О. Глобальні проблеми розвитку людства як загроза досягнення цілей тисячоліття / І. О. Іващук, О. О. Іващук // Інноваційна економіка. – 2012. – № 6 (32). – С. 8–15.

175. Ільницький О. В. Реформа міжбюджетних відносин на шляху до бюджетної (фіскальної) децентралізації в Україні / О. В. Ільницький // Публічне право. – 2016. – № 1. – С. 126–134.

176. Ільчук В. П. Фінанси і кредит. Вступ до фаху : підруч. / В. П. Ільчук, І. В. Горшунова. – Чернігів : Черніг. держ. технол. ун-т, 2013. – 195 с.

177. Інновації у фінансовій сфері : моногр. [В. М. Опарін, Т. В. Паєнко, В. М. Федосов та ін.] ; за заг. ред. В. М. Опаріна. – К. : КНЕУ, 2013. – 444 с.

178. Інструкція про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян № 455 від 13.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1005-01>.

179. Інструкція про порядок заповнення листка непрацездатності № 532/274/136-ос/1406 від 03.11.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1456-04>.

180. Кабаченко М. Тимчасова непрацездатність: деякі актуальні питання / М. Кабаченко // Публічне право. – 2014. – № 2 (14). – С. 263–268.

181. Каленюк І. С. Розвиток вищої освіти та економіка знань : моногр. / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К. : Знання, 2012. – 343 с.

182. Капітан В. О. Поняття та роль соціальних процесів у забезпечення економічної безпеки [Електронний ресурс] / В. О. Капітан // Демократичне врядування. – 2012. – Вип. 10. – Режим доступу : <http://www.lvivacademy.com/visnik10/fail/Kapitan.pdf>.

183. Карамишев Д. В. Основні принципи функціонування системи охорони здоров'я в контексті загальнолюдських цінностей соціальної держави [Електронний ресурс] / Д. В. Карамишев, Н. М. Удовиченко. – Режим доступу : http://medicallaw.org.ua/uploads/media/02_129.pdf.

184. Карамишев Д. В. Особливості фінансування системи охорони здоров'я в умовах соціально-економічних трансформацій / Д. В. Карамишев // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 1. – С. 187–195.

185. Карамишев Д. Соціальне страхування як механізм реалізації соціальної політики держави / Д. Карамишев, Л. Карамишева. – Публічне управління: теорія та практика. – 2011. – № 1 (5). – С. 128–132.

186. Карлін М. І. Необхідність урахування принципів фіскальної соціології в соціальній політиці України / М. І. Карлін // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2012. – № 5 (230). – С. 28–31.

187. Карлін М. І. Шляхи удосконалення адміністрування єдиного соціального внеску в Україні / М. І. Карлін, Н. В. Іванчук // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 93–102.

188. Карпенко А. В. Рівень людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / А. В. Карпенко. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_17_1/17-1-28.pdf.

189. Карпінський Б. А. Фінанси : термін. слов. / Б. А. Карпінський, Т. Б. Шира. – К. : Професіонал, 2008. – 608 с.

190. Касьянова Н. В. Потенціал підприємства: формування та використання : підруч. / Н. В. Касьянова, Д. В. Солоха, В. В. Морева, О. В. Белякова, О. Б. Балакай. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – 257 с.

191. Квятковська Л. А. Сучасні тенденції інвестування у людський капітал / Л. А. Квятковська // Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського. – 2013. – Вип. 1 (78). – С. 138–142.

192. Кириленко О. П. Бюджетні видатки на розвиток інфраструктури держави / О. П. Кириленко, Б. С. Малиняк // Фінанси України. – 2008. – № 7. – № 7. – С. 3–17.

193. Кириленко О. П. Державні фінанси в умовах демократичного суспільства / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2004. – № 1. – С. 22–33.

194. Кириленко О. П. Державні фінанси та людський розвиток: діалектика взаємозв'язку / О. П. Кириленко, О. І. Тулай // Фінанси України. – 2014. – № 10. – С. 42–54.

195. Кириленко О. Детінізація заробітної плати як резерв для збільшення пенсій / О. Кириленко // Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 листоп 2015 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 164–166.

196. Кириленко О. П. Екологічна компонента бюджетно-податкової політики держави в контексті ідеології сталого людського розвитку /

О. П. Кириленко, О. І. Тулай // Бюджетно-податкова політика та регіональний розвиток України : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 22 трав. 2015 р.). – Ірпінь : Нац. ун-т держ. податк. служби України, 2015. – С. 203–206.

197. Кириленко О. Інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні / О. Кириленко, О. Петрушка // Журнал європейської економіки. – 2013. – Т. 12, № 1. – С. 79–95.

198. Кириленко О. П. Соціальне страхування як інститут сталого людського розвитку / О. П. Кириленко, О. І. Тулай // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11, т. 2. – С. 10–17.

199. Кириленко О. П. Теоретичні основи формування бюджетної політики / О. П. Кириленко // Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. Т. 1 : Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – С. 227–239.

200. Кириленко О. П. Теоретичні та практичні аспекти фінансового механізму забезпечення органів місцевого самоврядування в Україні / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2010. – № 1. – С. 17–27.

201. Кізіма Т. О. Гносеологія моделей державних фінансів / Т. О. Кізіма // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2004. – С. 32–37.

202. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: концептуальні засади теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Т. О. Кізіма ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль, 2011. – 36 с.

203. Кізіма Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку / Т. О. Кізіма ; [вст. слово : С. І. Юрій]. – К. : Знання, 2010. – 431 с.

204. Кінаш І. П. Соціальна сфера як ресурс сталого розвитку / І. П. Кінаш // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2012. – Вип. 8 (1). – С. 202–206.

205. Клімова С. Розвиток наукової думки щодо сутності фінансів [Електронний ресурс] / С. Клімова. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2010-1/doc/3/03.pdf>.
206. Кнейслер О. В. Ринок перестраховання України: теоретико-методологічні доміанти формування та пріоритети розвитку : моногр. / О. В. Кнейслер. – К. : Центр уч. л-ри, 2012. – 416 с.
207. Коваль О. П. Страховий принцип як доміанта соціального страхування / О. П. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 1. – С. 91–95.
208. Коваль О. П. Щодо цілей та завдань пенсійної реформи / О. П. Коваль // Формування ринкових відносин в Україні. – 2011. – № 10. – С. 207–210.
209. Ковальська Л. Л. Соціальна інфраструктура регіону: механізми формування і розвитку : моногр. / Л. Л. Ковальська, О. М. Салівончик. – Луцьк : СПД Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2012. – 227 с.
210. Ковальчук С. В. Фінанси : навч. посіб. / С. В. Ковальчук, І. В. Форкун. – Львів : Новий Світ–2000, 2006. – 568 с.
211. Ковжарова Е. В. Організаційно-економічні основи системи охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.09.01 / Е. В. Ковжарова ; НАН України ; Рада по вивченню продукт. сил України. – К., 2005. – 19 с.
212. Когут І. А. Проблеми та перспективи фінансування системи охорони здоров'я / І. А. Когут // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2013. – № 1 (1). – С. 248–257.
213. Козарезенко Л. В. Державне регулювання розвитку людського потенціалу в контексті політики підвищення якості життя населення / Л. В. Козарезенко // Економіка розвитку. – 2014. – № 1. – С. 55–63.

214. Козаренко Л. В. Соціально-економічна нормаль як індикатор внутрішньої ефективності освітньої сфери України / Л. В. Козаренко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 58–62.

215. Козловський С. В. Економічна політика як базовий елемент механізму управління чинниками розвитку сучасних економічних систем / С. В. Козловський // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С.13–20.

216. Козьменко О. В. Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : моногр. / О. В. Козьменко. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 350 с.

217. Козюк В. В. Інституціональні та структурні реформи в контексті фіскальної консолідації / В. В. Козюк // Фіскальна консолідація: макроекономічні проблеми та інституціональні засади : кол. моногр. / за заг. ред. Л. Л. Тарангул. – К. : Алерта, 2013. – С. 319–347.

218. Колеснік-Омельченко Т. В. Щодо підстав диференціації пенсійного забезпечення громадян / Т. В. Колеснік-Омельченко // Право і суспільство. – 2012. – № 1. – С. 126–130.

219. Коляда Т. А. Узгодження пріоритетів бюджетної стратегії з основними напрямками соціально-економічного розвитку України / Т. А. Коляда // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 329–337.

220. Кондратюк Ю. Ф. Дослідження чинників впливу на продуктивність праці у людському аспекті / Ю. Ф. Кондратюк // Збірник наукових праць ВНАУ. – 2013. – № 1 (76). – С. 39–50. – (Серія : Економічні науки).

221. Конопліна Ю. С. Суспільно-економічні фактори функціонування системи соціального страхування / Ю. С. Конопліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2013. – Вип. 37. – С. 91–102.

222. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

223. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 880 р. від 17.10.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/880-2007-%D1%80>.

224. Комарова О. А. Пріоритетні напрямки удосконалення державної освітньої політики / О. А. Комарова // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 28–34. – (Серія : Економічні науки).

225. Компанієць О. В. Генезис пенсійного страхування в Україні / О. В. Компанієць // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 25. – С. 359–363.

226. Костючков С. К. Громадянське суспільство і держава: політико-правові та соціальні аспекти взаємодії / С. К. Костючков // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2012. – Т. 182, вип. 170. – С. 38–40. – (Серія : Політологія).

227. Корольок Н. М. Людський капітал як об'єкт бухгалтерської методології / Н. М. Корольок // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 252–260.

228. Корчак І. Архетипова складова сталого розвитку суспільства / І. Корчак // Публічне управління: теорія та практика. – 2013. – С. 210–215.

229. Корчак Л. Соціально-економічні наслідки безробіття: освітологічний контекст / Л. Корчак // Освітологія. – 2013. – Вип. 2. – С. 82–92.

230. Косарєв О. Й. Людський капітал як ключовий чинник забезпечення економічної безпеки підприємства / О. Й. Косарєв,

О. І. Захаров, О. М. Рибак // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 104–113.

231. Кочеткова Л. Н. Теория социального государства Лоренца фон Штайна / Л. Н. Кочеткова // Философия и общество. – 2008. – № 3. – С. 69–79.

232. Кравець І. М. Роль компетенцій у розвитку та оцінюванні людського потенціалу [Електронний ресурс] / І. М. Кравець // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 3. – С. 646–649. – Режим доступу : <http://global-national.in.ua/archive/3-2015/134.pdf>.

233. Кравченко І. О. Історико-правовий аспект становлення Пенсійного фонду України / І. О. Кравченко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 26. – С. 311–319.

234. Кравчук Н. Я. Соціально відповідальна держава в контексті корекції глобальних фінансових дисбалансів / Н. Я. Кравчук // Наукові записки. – 2012. – Вип. 20. – С. 12–18. – (Серія : Економіка).

235. Кравчук Н. Я. Фінансова система держави: теоретична концептуалізація та проблеми структурування / Н. Я. Кравчук // Світ фінансів. – 2006. – № 3. – С. 80–94.

236. Криклій В. А. Генезис і сутність соціального захисту та пенсійного забезпечення [Електронний ресурс] / В. А. Криклій // Ефективна економіка. – 2010. – № 1. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=114&p=1>.

237. Краснікова Л. І. Теорія державних витрат та суспільний вибір : моногр. / Л. І. Краснікова ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська акад.». – К. : НаУКМА, 2009. – 108 с.

238. Крисоватий А. І. Аксиоми суспільного вибору в податкових фінансах / А. І. Крисоватий // Світ фінансів. – 2007. – № 3. – С. 7–15.

239. Кропельницька С. О. Соціальне страхування : навч. посіб. / С. О. Кропельницька, Т. В. Солоджук. – К. : Центр уч. л-ри, 2013. – 336 с.

240. Крук О. М. Концептуальні положення дослідження фінансового потенціалу місцевого бюджету / О. М. Крук // Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. – 2010. – № 4 (21). – С. 122–127.
241. Крупка М. І. Фінансові методи активної соціальної політики / М. І. Крупка // Фінанси України. – 2002. – № 7. – С. 3–13.
242. Кубатко О. В. Еколого-економічні механізми забезпечення сталого розвитку на рівні регіонів : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.06 / О. В. Кубатко ; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2010. – 21 с.
243. Кудряшов В. П. Державні фінанси в період проведення реформ / В. П. Кудряшов // Фінанси України. – 2012. – № 1. – С. 41–57.
244. Кудряшов В. П. Стан державних фінансів та напрями їх оздоровлення / В. П. Кудряшов // Економіка України. – 2011. – № 3. – С. 14–26.
245. Кужелєв М. О. Державна фінансова політика в сфері охорони навколишнього природного середовища / М. О. Кужелєв, О. В. Новицька // Економічний вісник університету. – 2016. – Вип. 28 (1). – С. 189–197.
246. Куліков Г. Т. Заробітна плата в кризовий період у контексті її впливу на трудовий потенціал / Г. Т. Куліков // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 3. – С. 80–94.
247. Куриляк В. Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України / В. Є. Куриляк, Є. В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 57–69.
248. Куценко В. І. Сталий розвиток: стратегія і тактика формування через призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко ; за наук. ред. д. г.-м. н., проф. С. О. Лизуна ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2012. – 168 с.
249. Куценко В. І. Стратегія сталого розвитку крізь призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко // Вісник Національної академії наук України. – 2012. – № 1. – С. 79–88.

250. Ладюк О. Аналіз фінансового потенціалу Рівненської області / О. Ладюк, Л. Петровська, Л. Волевач // Економічний аналіз. – 2011 – Вип. 8, ч. 1. – С. 265–267.

251. Лапшина І. А. Розвиток людського капіталу як фактор інвестиційної привабливості економіки [Електронний ресурс] / І. А. Лапшина, І. О. Куревіна. – Режим доступу : <http://mev.lac.lviv.ua/downloads/vyklad/salopan/6.pdf>.

252. Лебедєв Є. О. Сутність та ознаки поняття «людський потенціал» / Є. О. Лебедєв // Український географічний журнал. – 2010. – № 1. – С. 37–39.

253. Левін П. Б. Теоретичні питання функціонування соціальної інфраструктури на етапі формування постіндустріальної економіки / П. Б. Левін // Демографія та соціальна економіка – 2007. – № 2. – С. 104–115.

254. Левчаев П. А. К вопросу о современном рассмотрении категории финансов / П. А. Левчаев // Финансы и кредит. – 2011. – № 26. – С. 2–5.

255. Левчук О. В. Управління інвестиціями у людський капітал : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / О. В. Левчук ; Нац. аграр. ун-т. – К., 2008. – 20 с.

256. Легеза Ю. О. Визначення змісту екологічної функції держави / Ю. О. Легеза // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 95–101.

257. Лехан В. М. Інтегральна оцінка результатів діяльності системи охорони здоров'я / В. М. Лехан, Л. В. Крячкова // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 2. – С. 53–65.

258. Лехан В. М. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір / В. М. Лехан, Г. О. Слабкий, М. В. Шевченко // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 1. – С. 5–23.

259. Литвин В. В. Дослідження динаміки заощаджень домогосподарств: світові тенденції, фактори впливу, механізми формування

[Електронний ресурс] / В. В. Литвин, Н. В. Корольова // Торгівля і ринок України. – 2009. – Вип. 28, т. 1. – Режим доступу : http://www.academia.edu/1306335/Exploring_The_Dynamics_of_Household_Savings_The_World_Tendencies_Determinants_and_Mechanisms_Of_Formation.

260. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання економіки : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Лисяк ; Акад. фін. упр., Н-д. фін. ін-т. – К., 2010. – 32 с.

261. Лисяк Л. В. Концептуальні засади бюджетної політики у сфері державних видатків / Л. В. Лисяк // Формування ринкової економіки в Україні : зб. наук. праць. Вип. 19 : Фінансово-економічні проблеми розвитку економіки України. – Львів : ЛНУ, 2009. – С. 358–364.

262. Лисяк Л. В. Система цільових орієнтирів сучасної бюджетної політики [Електронний ресурс] / Л. В. Лисяк. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Visnyk_Econom/2008_39/52.pdf.

263. Лівак П. Є. Правове забезпечення фінансування охорони здоров'я в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / П. Є. Лівак ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2010. – 21 с.

264. Ліпич Л. Г. Економічні важелі регулювання охорони навколишнього природного середовища / Л. Г. Ліпич, Т. В. Глубіцька // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2010. – Вип. 15. – С. 211–216. – (Серія «Економіка»).

265. Лопаков В. С. Історія розвитку пенсійного забезпечення в Україні / В. С. Лопаков // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 22. – С. 132–138.

266. Лугова М. О. Формування та ідентифікація інвестиційного партнерства держави та бізнесу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / М. О. Лугова ; Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». – К., 2007. – 24 с.

267. Луніна І. О. Бюджетна децентралізація: цілі та напрями реформ / І. О. Луніна // Економіка України. – 2014. – № 11. – С. 61–75.

268. Луніна І. О. Ризики державних фінансів України та шляхи їх мінімізації / І. О. Луніна // Фінанси України. – 2012. – № 2. – С. 4–15.

269. Любохинець Л. С. Аналіз складових інтегрального індексу людського розвитку в регіональному розрізі [Електронний ресурс] / Любохинець Л. С. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/5/p_37_42.pdf.

270. Людський потенціал: механізм збереження та розвитку : моногр. / НАН України ; Ін-т економіки промисловості / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.]. – Донецьк, 2008. – 468 с.

271. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.

272. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.

273. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків : кол. наук.-аналіт. моногр.) / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України ; Держкомстат України, 2010. – 496 с.

274. Лютий І. Суперечності планування видаткової частини Державного бюджету України / І. Лютий, Л. Савич // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 81–87.

275. Майовець Є. Й. Дослідження категорій соціального захисту населення в Україні [Електронний ресурс] / Є. Й. Майовець, Л. О. Соляк. – Режим доступу : http://lukuianenko.at.ua/_ld/4/400.pdf.

276. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні : моногр. / О. В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 244 с.

277. Максимова В. Ф. Инвестирование в человеческий капитал / В. Ф. Максимова. – М. : Московская финансово-промышленная академия, 2005. – 29 с.
278. Максюта А. Бюджетна складова суспільного розвитку / А. Максюта, І. Чугунов // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2012. – № 1 (81). – С. 45–54.
279. Малиновський В. Концептуалізація поняття «регіон» / В. Малиновський // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – Вип. 4. – С. 163–170.
280. Мальований М. І. Соціальне страхування : навч. посіб. / М. І. Мальований, П. К. Бечко, В. П. Бечко. – К. : Центр уч. л-ри, 2012. – 496 с.
281. Мальований М. І. Стан та проблеми державного фінансування охорони здоров'я в Україні / М. І. Мальований // Проблеми економіки. – 2013. – № 4. – С. 116–124.
282. Маляр Д. В. Теоретичні основи відтворення людського капіталу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / Д. В. Маляр ; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 20 с.
283. Мамонов І. Поняття «сталий людський розвиток»: управлінський аспект / І. Мамонов // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2013. – Вип. 3. – С. 28–35.
284. Мартякова О. В. Тінізація сфери охорони здоров'я / О. В. Мартякова, І. В. Трикоз // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 4. – С. 28–34.
285. Маршалл А. Принципы экономической науки [Електронний ресурс] / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. – Режим доступу : http://www.gumfak.ru/econom_html/marshall/marsh28.shtml.
286. Масгрейв Р. А. Государственные финансы: теория и практика / Р. А. Масгрейв, П. Б. Масгрейв. – М. : Бизнес Атлас, 2009. – 716 с.

287. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу ; пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухинана. – СПб : Питер, 2003. – 351 с.
288. Матвіїв М. Я. Маркетинг знань: методологічний та організаційний аспекти : моногр. / М. Я. Матвіїв. – Тернопіль : Екон. думка, 2007. – 448 с.
289. Матвіїшин Є. Г. Людський капітал як базова категорія в концепції людського розвитку в регіональному вимірі / Є. Г. Матвіїшин // Теорія та практика державного управління. – 2010. – № 2 (29). – С. 112–119.
290. Матросова В. Ю. Проблеми фінансування бюджетних організацій на основі кошторису [Електронний ресурс] / В. Ю. Матросова, О. В. Хижняк – Режим доступу : <http://www.ej.kherson.ua/economic%2002/Matrosova,%20Khyzhniak.pdf>.
291. Машненко К. Механізми формування екологічної правосвідомості громадян України [Електронний ресурс] / К. Машненко, В. Ольмезов // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2014. – Вип. 1. – Режим доступу : [http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/12.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/12.pdf).
292. Медведкіна Є. О. Імперативи розвитку світової фінансової системи в умовах глобальної трансформаційної невизначеності : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.02 / Є. О. Медведкіна ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2014. – 43 с.
293. Медведовська Н. В. Оцінка залежності динаміки стану здоров'я населення від мережі закладів охорони здоров'я / Н. В. Медведовська // Україна. Здоров'я нації. – 2010. – № 4. – С. 55–59.
294. Методика вимірювання регіонального людського розвитку : затверджена рішенням Президії НАН України та колегії Державної служби статистики України № 123-м від 13.06.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.idss.org.ua.
295. Мельник А. Ф. Публічний сектор і державна політика в демократичному суспільстві : моногр. / А. Ф. Мельник, О. В. Длугопольський. – Тернопіль : Екон. думка, 2008. – 240 с.

296. Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підруч. / Л. Г. Мельник. – Суми : Унів. книга, 2006. – 367 с.
297. Меркулова Т. В. Макроекономіка : підруч. Тема 9 : Держава в ринковій економіці / Т. В. Меркулова // Економічна теорія. – 2008. – № 4. – С. 90–104.
298. Мехеда Н. Г. Роль соціальної політики в забезпеченні соціальної безпеки / Н. Г. Мехеда, А. І. Маренич // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 37–42.
299. Мэнкью Н. Г. Принципы экономики / Н. Г. Мэнкью. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 789 с.
300. Мироненко М. Ю. Проблеми та напрями реалізації бюджетної політики у забезпеченні соціально-економічного розвитку [Електронний ресурс] / М. Ю. Мироненко. – Режим доступу : <http://repository.vsau.org/getfile/6191.pdf>.
301. Михальченко Г. Г. Шляхи удосконалення соціального забезпечення населення / Г. Г. Михальченко // Економіка і регіон. – 2012. – № 3. – С. 174–183.
302. Михненко А. Світові моделі соціальної політики: уроки для України / А. Михненко, Н. Щур // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. – 2011. – Вип. 2. – С. 219–227.
303. Миляков Н. В. Финансы : учеб. / Н. В. Миляков. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 543 с.
304. Міненко В. В. Свідोцтво про загальнообов'язкове державне соціальне страхування та порядок його видачі / В. В. Міненко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 7. – С. 121 – 123.
305. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. О. П. Кириленко. – К. : Знання, 2006. – 677 с.
306. Місцеві фінанси : підруч. / за ред. д. е. н., проф. О. П. Кириленко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2015. – 448 с.

307. Модернізація системи соціального страхування в Україні : аналіт. доп. / О. П. Коваль. – К. : НІСД, 2014. – 38 с.
308. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : моногр. / О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 384 с.
309. Москаленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2012. – Вип. 18. – С. 61–67. – (Серія : Право).
310. Москаленко О. В. Основні засади соціального страхування в сучасних умовах / О. В. Москаленко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 17. – С. 126–131. – (Серія : Право).
311. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. Т. 1 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] / за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
312. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. Т. 2 / [С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій] / за ред. С. В. Мочерного. – Львів : Світ, 2006. – 568 с.
313. Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 16–22.
314. Муніципальні фінанси : навч. посіб. / за ред. д. е. н., проф. О. П. Кириленко. – Тернопіль : Астон, 2015. – 360 с.
315. Надієнко О. І. Реформування суб'єктів державного регулювання у сфері пенсійного забезпечення в Україні / О. І. Надієнко // Право і суспільство. – 2012. – № 5. – С. 83–90.
316. Надрага В. І. Соціальне страхування в системі регулювання соціальних ризиків / В. І. Надрага // Вісник економічної науки України. – 2014. – № 2. – С. 99–103.

317. Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні: демографічний аспект / В. І. Надрага // Фінанси України. – 2015. – № 1. – С. 79–86.

318. Населення України. Імперативи демографічного старіння. – К. : ВД «АДЕФ-Україна», 2014. – 288 с.

319. Наукові засади розробки стратегії сталого розвитку України : моногр. / ІПРЕЕД НАН України, ІГ НАН України, ІППЕ НАН України. – Одеса : ІПРЕЕД НАН України, 2012. – 714 с.

320. Національна доктрина розвитку освіти № 347/2002 від 17.04.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

321. Національна доповідь про людський розвиток 2011. Україна: на шляху до соціального залучення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf.

322. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. акад. НАН України, д. т. н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – К. : Держ. установа «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку Нац. акад. наук України», 2012. – 72 с.

323. Національна система загальнообов'язкового державного соціального страхування: сучасні проблеми та стратегії розвитку : моногр. / Е. М. Лібанова [та ін.] ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2006. – 178 с.

324. Національна стратегія реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://healthsag.org.ua/wp-content/uploads/2014/11/Strategiya_UKR.pdf.

325. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року № 344/2013 від 25.06.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page>.

326. Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні / В. В. Небрат. – К., 2013. – 584 с.

327. Неклюєнко О. В. Аналітичні аспекти засад фінансування освіти / О. В. Неклюєнко // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – 2010. – № 2. – С. 212–217.

328. Нестеров Д. Ю. Механізми правового та організаційного забезпечення пенсійного страхування в Україні / Д. Ю. Нестеров // Вісник академії митної служби України. – 2011. – № 1. – С. 43–49. – (Серія : Державне управління).

329. Нечипоренко А. Нормотворча діяльність у правовій державі / Антон Нечипоренко // Публічне право. – 2012. – № 4 (8). – С. 375–381.

330. Никитский А. А. Основы финансовой науки и политики [Електронний ресурс] / А. А. Никитский. – М. : Книгоиздательство «Польза», 1909. – Режим доступу : <http://www.knigafund.ru/books/25218/read>.

331. Нижик Н. Р. Принципи диференціації пенсійних відносин: окремі аспекти теорії пенсійного права / Н. Р. Нижик, І. О. Гуменюк // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 2. – С. 26–30.

332. Никифоренко В. Г. Інвестування в людський капітал: механізми та інструментарій [Електронний ресурс] / В. Г. Никифоренко. – Режим доступу : <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/490.pdf>.

333. Никончук В. М. Соціально-економічний розвиток суспільства / В. М. Никончук. – Сталий розвиток економіки. – 2014. – № 1. – С. 26–31.

334. Нікітіна В. В. Соціальне страхування як соціальний інститут: його сутність, риси і роль у розвитку суспільства / В. В. Нікітіна // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2009. – Вип. 1 (2). – С. 316–324.

335. Нікітіна І. В. Взаємодія ринку освіти і ринку праці як стратегічна складова науково-технологічної сфери національної безпеки України: гендерний аспект / І. В. Нікітіна, Ю. В. Нікітін // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 9. – С. 180–189.

336. Нікіфоров П. О. Форми організації фінансової науки та фінансової практики: теоретична концептуалізація фінансового знання та способи його реалізації / П. О. Нікіфоров // Науковий вісник Чернівецького національного університету. – 2014. – Вип. 694–695. – С. 3–9. – (Серія : Економіка).

337. Нисканен В. А. Бюрократы и политики [Електронний ресурс] / Вильям А. Нисканен // Режим доступу : http://www.seinstitute.ru/Files/veh4-3-17_Niskanen.pdf.

338. Новіков В. Подолання надмірної нерівності – пріоритет соціальної політики / В. Новіков // Україна: аспекти праці. – 2013. – № 1. – С. 3–7.

339. Новосельська Л. І. Аналіз єдиного соціального внеску: переваги та недоліки / Л. І. Новосельська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2014. – Вип. 24.3. – С. 237–241.

340. Носулич Т. Н. Теоретико-методологические аспекты исследования системы здравоохранения в контексте инновационной модели устойчивого развития / Т. Н. Носулич, И. М. Царук // Вісник державного технологічного університету. – 2014. – № 3. – С. 163–169. – (Серія : Економічні науки).

341. Овчарова Н. В. Виконання бюджетної політики в соціальній сфері: аналіз непрямих соціальних показників [Електронний ресурс] / Н. В. Овчарова. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1103/11onvfpi.pdf>.

342. Овчарова Н. В. Державна бюджетна політика в забезпеченні розвитку соціальної сфери : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Н. В. Овчарова ; Нац. банк України ; Держ. ВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». – Суми, 2014. – 21 с.

343. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку : моногр. / В. О. Огнев'юк. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.

344. Озеров И. Х. Основы финансовой науки: Бюджет. Формы взимания. Местные финансы. Государственный кредит / И. Х. Озеров. – М. : ООО «ЮрИнфоР-Пресс», 2008. – 622 с.

345. Олієвська Н. Г. Оптимізація процесів легалізації соціально-трудових відносин в Україні / Н. Г. Олієвська // Вісник Сумського державного університету. – 2011. – № 4. – С. 12–17. – (Серія : Економіка).

346. Омелянович Л. О. Соціальні стандарти якості життя громадян / Л. О. Омелянович, Д. С. Гвасалія // Економіка будівництва і міського господарства. – 2013. – Т. 9, № 3. – С.181–189.

347. Опарін В. М. Домінанти та пріоритети фінансового вирівнювання в Україні / В. М. Опарін // Фінанси України. – 2015. – № 6. – С. 29–43.

348. Опарін В. М. Сучасна українська наукова школа публічних фінансів / В. М. Опарін, В. М. Федосов, Г. О. Панасенко // Фінанси України. – 2015. – № 11. – С. 56–87.

349. Опарін В. М. Українська класична школа публічних фінансів / В. М. Опарін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2015. – № 10. – С. 7–31.

350. Опарін В. М. Українська національна наукова школа фінансів: теоретико-методологічні підходи / В. М. Опарін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко // Фінанси України. – 2015. – № 9. – С. 19–44.

351. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2002. – 240 с.

352. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.04.01 / В. М. Опарін ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 33 с.

353. Оппельд Л. І. Територіальна організація системи охорони здоров'я регіону та напрями її вдосконалення : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Л. І. Оппельд ; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2009. – 19 с.

354. Орешняк В. Л. Структурні зрушення в сучасній економіці при переході до сталого розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / В. Л. Орешняк ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана». – К., 2013. – 18 с.

355. Орлов А. В. Теоретичні основи сталого розвитку функціонування мезоекономічних систем : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / А. В. Орлов ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2010. – 20 с.

356. Осецький В. Л. Державні видатки в реалізації бюджетної стратегії соціально-економічного розвитку України / В. Л. Осецький, П. А. Мороз // Фінанси України. – 2012. – № 12. – С. 103–111.

357. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 16/98-ВР від 14.01.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>.

358. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналіт. доп. / О. О. Кочемировська, О. М. Пищуліна. – К. : НІСД, 2012. – 88 с.

359. Основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні № 291/98 від 13.04.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/291/98>.

360. Основні тенденції на ринку праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350794>.

361. Осовська Г. В. Економічний словник / Г. В. Осовська, О. О. Юшкевич, Й. С. Завадський. – К. : Кондор, 2007. – 358 с.

362. Павлова Т. В. Досвід фінансування системи освіти у зарубіжних країнах / Т. В. Павлова // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2010. – Вип. 40. – С. 373–380.

363. Павлюк К. В. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України : моногр. / К. В. Павлюк. – К. : НДФІ, 2006. – 384 с.

364. Павлюк К. В. Розвиток державно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я / К. В. Павлюк, О. В. Степанова // Фінанси України. – 2011. – № 2. – С. 43–45.
365. Павлюк Т. І. Інвестиції в людський капітал / Т. І. Павлюк // Інноваційна економіка. – 2012. – № 1. – С. 189–191.
366. Палапа Н. В. Впровадження концепції сталого розвитку в Україні / Н. В. Палапа // Науковий вісник НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.3. – С. 263–268.
367. Панасюк Л. В. Фінансові ресурси місцевих органів влади : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Л. В. Панасюк ; Нац. ун-т Держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 19 с.
368. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн : навч. посіб. / Ю. В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 523 с.
369. Пенсионное реформирование в Польше: мера успешности реформы [Електронний ресурс] / Информационно-аналитическая служба группы компаний «ВСЕ». – Режим доступа : <http://vseswit.com.ua/data/upload/file/Polsha2.pdf>.
370. Перглер Т. Фундаментальні засади стійкого людського розвитку [Електронний ресурс] / Тетяна Перглер. – Режим доступа : <http://www.ird.npu.edu.ua/files/pergler.pdf>.
371. Переверзева А. В. Індекс людського щастя – показник рівня реалізації людського потенціалу / А. В. Переверзева // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 201–207.
372. Перепелиця Н. В. Людський капітал у трансформаційній економіці: зміст та основні напрямки формування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Перепелиця ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2005. – 18 с.
373. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми : моногр. / О. М. Алимов, О. І. Амоша та ін. ; за заг. ред. В. І. Ляшенка ; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – 798 с.

374. Петруня Ю. Є. Економічна політика держави: «суспільний вибір» в умовах глобалізації / Ю. Є. Петруня // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3), т. 1. – С. 263–270.

375. Петрушка О. Сутнісно-теоретичні засади державного пенсійного страхування / О. Петрушка // Світ фінансів. – 2010. – № 3. – С. 73 – 81.

376. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. под ред. д. э. н. М. Смит. – М. : Социально-экономическое издательство, 1940. – 324 с.

377. Пильгун Н. В. До питання про соціальне призначення держави / Н. В. Пильгун // Юридичний вісник. – 2011. – № 3 (20). – С. 40–43.

378. Письменний В. В. Побудова фіскальної ідеології на основі духовних і моральних цінностей / В. В. Письменний // Світ фінансів. – 2016. – № 1. – С. 173–182.

379. Пищуліна О. М. Соціальна політика як інтегральна функція соціальної держави / О. М. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2011. – № 2 (19). – С. 110–114.

380. Пігуль Н. Г. Особливості реалізації фінансового механізму бюджетних установ [Електронний ресурс] / Н. Г. Пігуль, О. В. Люта. – Режим доступу : http://www.uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_F/Liuta_008.pdf.

381. Плаксій М. Система соціального страхування Республіки Польща [Електронний ресурс] / М. Плаксій. – Режим доступу : http://pension.kiev.ua/files/vpf_n3_2009_2.pdf.

382. Плужников І. О. Механізм формування державної бюджетної політики в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01 / І. О. Плужников ; Укр. акад. банк. справи. – Суми, 2003. – 19 с.

383. Погребняк С. Соціальна держава: обґрунтування концепції / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2. – С. 15– 25.

384. Податкова реформа: факти і цифри [Електронний ресурс] / Міністерство фінансів України, 2015. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/uploads/redactor/files/567038854c68e.pdf>.

385. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

386. Подвисоцька Т. О. Комплексна оцінка здоров'я населення та його впливу на економічне зростання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / Т. О. Подвисоцька ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К., 2009. – 21 с.

387. Подолинский С. А. Труд человека и его отношение к распределению энергии [Електронний ресурс] / С. А. Подолинский. – Режим доступу : <http://www.dunmers.com/d/pod.pdf>.

388. Показники виконання державного та місцевих бюджетів України [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Міністерства фінансів України. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua/news/bjudzhet?icon=5>.

389. Показники діяльності Пенсійного фонду України [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Пенсійного фонду України. – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=94750.

390. Показники діяльності Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. – Режим доступу : <http://www.social.org.ua/activity>.

391. Показники діяльності Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. – Режим доступу : <http://www.fse.gov.ua/fse/control/main/uk/publish/category/916635>.

392. Показники роботи Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Державної фіскальної служби України. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti>.

393. Полевик Г. М. Вдосконалення механізму управління фінансовими ресурсами регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / Г. М. Полевик ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-еколог. дослідж. – Одеса, 2011. – 19 с.

394. Поліщук В. Г. Стимулювання сталого розвитку регіону : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.05 / В. Г. Поліщук ; Луц. нац. техн. ун-т. – Луцьк, 2010. – 24 с.

395. Положення про експертизу тимчасової непрацездатності № 189 від 09.04.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0589-08>.

396. Положення про Пенсійний фонд України : затверджено Постановою Кабінету Міністрів України № 280 від 23.07.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF>.

397. Полонський В. Г. Амортизація людського капіталу / В. Г. Полонський, О. І. Шаповалова // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 1. – С. 151–154.

398. Попадюк О. В. Теоретичні аспекти обґрунтування категорії «людський капітал» [Електронний ресурс] / О. В. Попадюк. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2012_1/poradiu.pdf.

399. Поповенко Н. С. Економічні засади забезпечення сталого розвитку промислових підприємств / Н. С. Поповенко, І. С. Лапіна, М. В. Кула // Праці Одеського політехнічного університету. – 2013. – Вип. 3. – С. 315–319.

400. Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни: системний підхід / О. В. Портна // Бізнес Інформ. – № 9. – С. 293–298.

401. Портна О. В. Сукупний фінансовий потенціал країни як основа досягнення фінансово-економічної безпеки України / О. В. Портна // Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 290–301.

402. Портна О. В. Теоретичні підходи до визначення сукупного фінансового потенціалу країни / О. В. Портна // Проблеми економіки. – 2013. – № 3. – С. 128–133.

403. Портна О. В. Фінансове забезпечення розвитку людського потенціалу як важливої складової сукупного фінансового потенціалу України / О. В. Портна // Бізнес Інформ. – 2013. – № 8. – С. 300–305.

404. Поспелова Т. В. Дослідження методик розрахунку індексу людського потенціалу: проблеми та перспективи / Т. В. Поспелова // Вісник Академії митної служби України. – 2010. – № 2. – С. 102–106. – (Серія : Державне управління).

405. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / С. М. Прилипко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 47 с.

406. Про бюджетну класифікацію : наказ Міністерства фінансів України № 11 від 14.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minfin.gov.ua/control/uk/publish/article%3Fart_id=356065&cat_id=355990.

407. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці : Закон України № 77-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/77-19>.

408. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році : Закон України № 909-VIII від 24.12.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/909-19/page>.

409. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України № 80-VIII від 28.12.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19>.

410. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України № 236 від 21.05.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF>.

411. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page/>.

412. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

413. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття : Закон України № 1533-III від 02.03.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>.

414. Про зайнятість населення : Закон України № 5067-IV від 05.07.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.

415. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України № 976 від 05.11.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-%D0%BF>.

416. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи : Закон України № 3668-VI від 08.07.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>.

417. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України № 2464-IV від 08.07.2010 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page>.

418. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 1057-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.

419. Про оплату праці : Закон України № 108/95-ВР від 24.03.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.

420. Про освіту : Закон України № 1060 від 23.05.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

421. Про Основні напрями бюджетної політики на 2005 рік : Постанова Верховної ради України № 1854-IV від 24.06.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1854-15>.

422. Про Основні напрями бюджетної політики на 2006 рік : Постанова Верховної ради України № 2678-IV від 21.06.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2678-15>.

423. Про Основні напрями бюджетної політики на 2007 рік : Постанова Верховної ради України № 42-V від 27.07.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/42-16>.

424. Про Основні напрями бюджетної політики на 2011 рік : Постанова Верховної ради України № 2318-VI від 04.06.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2318-17>.

425. Про Основні напрями бюджетної політики на 2012 рік : Постанова Верховної ради України № 3358-VI від 13.05.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3358-17>.

426. Про Основні напрями бюджетної політики на 2013 рік : Постанова Верховної ради України № 4824-VI від 22.05.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4824-17>.

427. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

428. Про фінансовий стан Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та перспективи у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/doccatalog/document?id=390408>.

429. Пропорції розподілу єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Додаток до постанови Кабінету Міністрів України № 675 від 26 лютого 2014 р. (в редакції постанови Кабінету Міністрів України № 85 від 18 лютого 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85-2016-%D0%BF>.

430. Прошак Г. В. Людський капітал в умовах формування національної економіки України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Г. В. Прошак ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 20 с.

431. Пустовійт Р. Ф. Пріоритетні напрями вдосконалення інституційного середовища розвитку людського потенціалу в Україні [Електронний ресурс] / Р. Ф. Пустовійт, І. Ю. Кочума // Фінансовий простір. – 2013. – № 1 (9). – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1301/13prfpid.pdf>.

432. Пушенко О. Г. Особливості пенсійної реформи в Україні та її вплив на зайнятість населення / О. Г. Пушенко, М. А. Підченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 7. – С. 83–90.

433. Радченко Л. П. Людський розвиток: еволюція концепції та пріоритетні напрями реалізації в національній економіці України /

Л. П. Радченко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 67–76.

434. Регіональні перетворення у світовому та українському вимірах : моногр. / за наук. ред. А. І. Крисоватого та Є. В. Савельєва. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 388 с.

435. Рекомендація щодо літніх працівників № 162 від 23.06.1980 р. / Міжнародна організація праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_089.

436. Рекомендація щодо страхування на випадок безробіття та щодо надання допомоги безробітним № 44 від 23.06.1934 р. / Міжнародна організація праці. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_205.

437. Рігас Дж. Емпіричні дослідження закону Оукена відносно економіки Греції / Дж. Рігас, Дж. Теодосію, Н. Рігас, Дж. Блана // Журнал європейської економіки. – 2011. – Т. 10, № 1. – С. 15–33.

438. Ріппа М. Б. Становлення та криза систем державного пенсійного забезпечення в постіндустріальному суспільстві / М. Б. Ріппа // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії. – 2013. – № 2. – С. 38–44.

439. Рожко В. І. Безробіття в Україні як показник соціального розвитку країни / В. І. Рожко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – 2013. – № 20. – С. 70–76. – (Серія : Технічний прогрес та ефективність виробництва).

440. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : моногр. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. – К. : Кондор, 2012. – 376 с.

441. Розвиток фінансового потенціалу суб'єктів господарювання як основа досягнення фінансово-економічної безпеки : кол. моногр. / за ред. В. В. Глуценка. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – 384 с.

442. Романенко О. А. Аналіз і контроль формування та використання фінансових ресурсів холдингових компаній (на прикладі торговельних холдингових компаній України) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09 / О. А. Романенко ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2008. – 21 с.

443. Романчук І. Поняття та сутність категорії «механізм державного управління інвестиціями в контексті людського розвитку» / І. Романчук // Державне управління та місцеве самоврядування – 2012. – Вип. 3 (14). – С. 9–20.

444. Росоляк О. Б. Конституційно-правові засади бюджетної політики сучасної України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / О. Б. Росоляк ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 20 с.

445. Руженський М. М. Теоретичні аспекти формування економічних основ соціального захисту населення в ринковій економіці / М. М. Руженський // Соціально-трудова відносина: теорія та практика. – 2014. – № 2 (8). – С. 294–298.

446. Руська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/yushkov/yy.htm>.

447. Рябушка Л. Б. Бюджетна політика як елемент державного управління національної економіки / Л. Б. Рябушка // Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (16–18 трав. 2013 р., м. Севастополь) / Севастопольський інститут банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України ; Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2013. – С. 258–259.

448. Сабанти Б. М. Теория финансов : учеб. пособ. / Б. М. Сабанти. – М. : Менеджер, 1998. – 168 с.

449. Савельєв Є. В. Міжнародні послуги: сценарій розвитку для України XXI століття / Є. В. Савельєв // Вісник економічної науки України. – 2005. – № 2. – С. 149–159.

450. Савельєв Є. Реформування української економіки: невідкладність і пріоритетність / Є. Савельєв, В. Куриляк // Журнал європейської економіки. – 2014. – Т. 13, № 4. – С. 387–400.

451. Савельєв Є. В. Україно-Русь, куди ж несешся ти? Дай відповідь! Слово головного редактора / Є. В. Савельєв // Журнал європейської економіки. – 2007. – Т. 6, № 1. – С. 3–6.

452. Савицька Н. Особливості суспільного відтворення в умовах формування постіндустріального суспільства / Н. Савицька // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 39. – 2008. – С. 486–489. – (Серія : Економічна).

453. Савранська Г. М. Розвиток національної моделі соціального партнерства у контексті забезпечення соціальної безпеки України [Електронний ресурс] / Г. М. Савранська. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/18.pdf>.

454. Савченко О. Ф. Екологічна економіка : навч. посіб. / О. Ф. Савченко, О. І. Дацій. – Полтава : ПУЕТ, 2014. – 426 с.

455. Савчук Н. В. Бюджетні пріоритети України у контексті суспільного вибору : моногр. / Н. В. Савчук. – К. : КНЕУ, 2014. – 325 с.

456. Садова У. Я. Фінансове забезпечення збереження якості людського потенціалу України / У. Я. Садова, І. М. Степура // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2015. – Вип. 11, т. 2. – С. 3–9.

457. Салига С. Я. Теоретичні підходи щодо визначення сутності фінансових ресурсів домогосподарств / С. Я. Салига, В. О. Гнеушева // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 1. – С. 87–91.

458. Сало Т. В. Децентралізація фінансової системи: стан та оцінка рівня в Україні / Т. В. Сало // Ефективність державного управління. – 2013. – Вип. 35. – С. 324–330.

459. Саричев В. І. Імперативи людського розвитку в теорії формування людського капіталу [Електронний ресурс] / В. І. Саричев // Ефективна економіка. – № 11. – 2011. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1304>.

460. Сахненко О. І. Сучасні механізми державного фінансування системи освіти [Електронний ресурс] / О. І. Сахненко // Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2012_2_6/18-6-25.pdf.

461. Свистун В. І. Децентралізація управління: переваги і недоліки [Електронний ресурс] / В. І. Свистун. – Режим доступу : <http://lib.iitta.gov.ua/2211/1/%D0%A1%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BD.PDF>.

462. Сегляник А. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності в системі соціального страхування України / А. Сегляник // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. – 2014. – Вип. 36 (2.1). – С. 180–186. – (Серія : Економічні науки).

463. Семигіна Т. В. Нова парадигма охорони здоров'я – виклик для України чи можливість для політичної модернізації? / Т. В. Семигіна // Магістеріум. Політичні студії. – 2014. – Вип. 58. – С. 34–38.

464. Сердюк-Копчекчі Ю. В. Механізм управління фінансовим потенціалом промислових підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / Ю. В. Сердюк-Копчекчі ; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2008. – 20 с.

465. Серіков А. В. Сутність грошей: нетрадиційний погляд / А. В. Серіков, Г. В. Криворучко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 9. – С. 184–189.

466. Сидорчук А. А. Теоретичні аспекти державного соціального страхування / А. А. Сидорчук // Український соціум. – 2012. – № 3. – С. 105–120.

467. Скворцова С. Я. Бюджет у світлі теорій суспільного блага і суспільного вибору / С. Я. Скворцова // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2006. – № 83. – С. 46–48. – (Серія : Економіка).

468. Скрипник О. А. Структурно-функціональна перебудова як інструмент удосконалення системи державного управління у сфері охорони здоров'я в Україні / О. А. Скрипник // Держава та регіони. – 2013. – № 1. – С. 179–182. – (Серія : Державне управління).

469. Сливка О. А. Вдосконалення системи забезпечення людського розвитку в регіонах України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / О. А. Сливка ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2014. – 20 с.

470. Смирнов С. Н. Социальная политика / С. Н. Смирнов, Т. Ю. Сидорина. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2004. – 432 с.

471. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Електронний ресурс] / А. Смит ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. – М. : Эксмо, 2007. – 957 с. – Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/classic/432/>.

472. Сміянов В. А. Аналіз існуючої системи контролю якості медичної допомоги в закладах охорони здоров'я Сумської області / В. А. Сміянов // Україна. Здоров'я нації. – 2014. – № 3. – С. 102–108.

473. Співак В. М. Політика охорони здоров'я в системі складових забезпечення соціального добробуту населення / В. М. Співак // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2014. – Вип. 64. – С. 379–386.

474. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : нац. доп. [Електронний ресурс] / кер. авт. кол. Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи, 2012. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/public.html>.

475. Сталий розвиток національного господарства: еколого-економічна концепція : моногр. / за заг. ред. О. І. Маслак. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2014. – 256 с.

476. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : моногр. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк [та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пр-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

477. Старченко Л. В. Оцінка якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку : моногр. / Л. В. Старченко ; за заг. ред. І. М. Сотник. – Суми : Сумськ. держ. ун-т, 2010. – 270 с.

478. Статистична інформація [Електронний ресурс] / Веб-сторінка Державної служби статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

479. Стефанишин О. В. Людський потенціал і фінансове стимулювання його розвитку в умовах глобалізації / О. В. Стефанишин // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2011. – № 3. – С. 7–11.

480. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України : моногр. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 315 с.

481. Стиглиц Дж. Економіка державного сектора [Електронний ресурс] / Дж. Стиглиц. – М. : ИНФРА-М, 1997. – Режим доступу : <http://institutiones.com/download/books/1915-ekonomika-gosudarstvennogo-sektora-stiglic.html>.

482. Стиглиц Дж. Пролог / Дж. Стиглиц // Новые государственные финансы. Ответ на глобальные вызовы / [под. ред. И. Кауль и П. Кунсисанью]. – М. : Весь мир, 2006. – 95 с.

483. Сторонянська І. З. Фінансовий механізм соціального страхування з тимчасової втрати працездатності : моногр. / І. З. Сторонянська, А. О. Вікнянська. – Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України», 2014. – 192 с. – (Серія : Проблеми регіонального розвитку).

484. Стрижак О. О. Особливості концепції людського розвитку [Електронний ресурс] / О. О. Стрижак. – Режим доступу : <http://www.kpi.kharkov.ua/archive/MicroCAD/2011/S23/A3.pdf>.

485. Структуры устойчивого финансирования здравоохранения и всеобщий охват [Електронний ресурс] / Пункт 13.4 повестки дня шестьдесят четвертой сессии Всемирной ассамблеи здравоохранения. – Режим доступа : http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA64/A64_R9-ru.pdf.

486. Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2002. – 328 с.

487. Сучасна парадигма фіскальної політики України в умовах формування суспільства сталого розвитку : моногр. / за наук. ред. А. І. Крисоватого. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 460 с.

488. Сухих В. А. Методологические подходы к определению и измерению человеческого капитала в контексте социэкономике / В. А. Сухих, П. И. Блусь // Соціоекономіка : зб. наук. праць. – Донецьк : ІЕП НАНУ, 2010. – С. 26–47.

489. Сьомкіна Т. В. Соціальна функція держави: проблеми соціалізації економічного розвитку / Т. В. Сьомкіна, О. В. Тарасевич // Економіка и управление. – 2011. – № 5. – С. 63–67.

490. Тарасюк М. В. Методологічні засади формування бюджетної політики / М. В. Тарасюк // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 5 (15). – С. 309–313.

491. Теоретичні та прикладні засади інвестиційно-інноваційного розвитку економіки та ринку праці в Україні : моногр. / наук. ред. В. Г. Федоренко. – К. : ІПК ДСЗУ, 2007. – 317 с.

492. Теорія та практика застосування фінансових інструментів соціально-економічного розвитку України : моногр. / за ред. П. О. Нікіфорова, Н. Р. Швець. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 244 с.

493. Тимчук Л. В. Підхід людського виміру в нових концепціях державного управління [Електронний ресурс] / Л. В. Тимчук. – Режим доступа : <http://www.academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07tlvkdu.htm>.

494. Тимошенко Л. М. Концептуалізація процесів формування і виміру людського потенціалу та капіталу / Л. М. Тимошенко // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 7. – С. 3–7.

495. Тищенко О. В. Сутність соціального забезпечення: доктринальні погляди [Електронний ресурс] / О. В. Тищенко // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 4. – Режим доступу : <http://www.pap.in.ua/4/5/Tyshchenko%20O.V..pdf>.

496. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання : аналіт. доп. / Т. А. Тищук, Ю. М. Харазішвілі, О. В. Іванов ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 96 с.

497. Тітар О. О. Освіта як фактор економічного розвитку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / О. О. Тітар ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2009. – 16 с.

498. Ткаченко Н. В. Вектори побудови пенсійних систем у країнах Європейського Союзу / Н. В. Ткаченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2014. – Вип. 40. – С. 32–42.

499. Ткаченко Н. В. Інструменти бюджетного регулювання регіонального розвитку / Н. В. Ткаченко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2013. – Вип. 4 (20). – С. 53–59.

500. Ткаченко Н. В. Фінансова політика як інструмент реалізації економічного суверенітету держави / Н. В. Ткаченко // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 20. – С. 203–209.

501. Толпежніков Р. О. Сутність та методика оцінювання фінансового потенціалу підприємства / Р. Толпежніков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 2, т. 1. – С. 277–282.

502. Толуб'як В. С. Демографічні процеси та їх вплив на систему пенсійного забезпечення населення в Україні / В. С. Толуб'як // Вісник національної академії державного управління при Президентіві України. – 2009. – Вип. 4. – С. 260–269.

503. Толуб'як В. С. Державна політика пенсійного забезпечення: сутність та функції / В. С. Толуб'як // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип. 4. – С. 232–238.

504. Толуб'як В. С. Закордонні орієнтири реформування вітчизняної пенсійної системи / В. С. Толуб'як, В. П. Горин // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. – 2016. – Вип. 18. – Ч. 2. – С. 165–170.

505. Толуб'як В. С. Фінансові механізми пенсійного забезпечення : моногр. / В. С. Толуб'як – Тернопіль : ТзОВ «Терно-граф», – 2011. – 336 с.

506. Томчук Н. В. Система соціально-економічного забезпечення людського розвитку в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Н. В. Томчук ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20 с.

507. Третьякова К. Г. Державні фінанси і їх місце у фінансовій системі України [Електронний ресурс] / К. Г. Третьякова. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44616.doc.htm.

508. Третьяк В. П. Вплив соціальної сфери на соціалізацію трансформації економіки України / В. П. Третьяк // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 5. – С. 94–98.

509. Тропіна В. Б. Бюджетне забезпечення соціальної функції держави / В. Б. Тропіна // Фінанси України. – 2008. – № 5. – С. 15–31.

510. Тропіна В. Б. Бюджетно-податкове регулювання економіки України в кризових умовах / В. Б. Тропіна // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2013. – № 1(4). – С. 82–89.

511. Тропіна В. Б. До питання про публічні фінанси / В. Б. Тропіна // Фінанси України. – 2009. – № 12. – С. 28–34.

512. Тропіна В. Б. Макрофінансова стабільність: теоретичні підходи та емпіричний аналіз / В. Б. Тропіна // Світ фінансів. – 2016. – № 1. – С. 7–15.

513. Тропіна В. Б. Суспільні фінанси в реалізації соціальної функції держави / В. Б. Тропіна // Чернігівський науковий часопис Чернігівського державного інституту економіки і управління. – 2011. – № 2. – С. 76–83. – (Серія 1 : Економіка і управління).

514. Троян В. Л. Державні видатки на фінансування охорони здоров'я: світові тенденції та вітчизняний досвід / В. Л. Троян // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2013. – Т. 18, вип. 4/3. – С. 137–140.

515. Тулай О. І. Актуальні проблеми діяльності Пенсійного фонду України / О. І. Тулай // Проблеми економіки. – 2016. – № 1. – С. 132–139.

516. Тулай О. И. Бюджетное обеспечение устойчивого человеческого развития в Украине / О. И. Тулай // Устойчивое развитие (Болгария). – 2015. – № 1 (22). – С. 41–45.

517. Тулай О. І. Вдосконалення фінансового контролю за використанням коштів місцевих бюджетів / О. І. Тулай // Удосконалення функціональної діяльності державної служби як складової інституційного забезпечення структурних трансформацій в суспільстві : матер. наук.-практ. семінару (м. Тернопіль, 18–19 лист. 2010 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – С. 187–190.

518. Тулай О. И. Государственное финансирование социальной защиты населения Украины как важный фактор развития человеческого потенциала / О. И. Тулай // Новая экономика (Республика Беларусь). – 2014. – Спецвып. (октябрь). – С. 303–309.

519. Тулай О. І. Державна підтримка соціального інвестування в Україні / О. І. Тулай // Розвиток фінансів в умовах хаотично структурованої економіки : зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчен. і студ. (м. Дніпропетровськ, 2 квіт. 2014 р.). – Дніпропетровськ : Дніпропетр. ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2014. – С. 139–140.

520. Тулай О. І. Державна фінансова підтримка охорони навколишнього природного середовища як необхідна умова сталого

людського розвитку / О. І. Тулай // Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 1. – С. 200–208.

521. Тулай О. І. Державне пенсійне страхування як складова забезпеченості населення соціальними благами / О. І. Тулай // Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи : кол. моногр. / за ред. О. П. Кириленко, Б. С. Малиняка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – С. 95–102.

522. Тулай О. І. Державне фінансування освіти: роль та значення в умовах формування засад сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Академічний огляд. – 2015. – № 2 (43). – С. 13–23.

523. Тулай О. І. Державний контроль за цінами та напрями його вдосконалення / О. І. Тулай // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність і тенденції глобалізації : зб. тез доп. П'ятої ювілейної міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 21–23 лют. 2008 р.). – Ч. 1. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – С. 328–330.

524. Тулай О. І. Державні фінанси і сталий людський розвиток: концептуальні домінанти та діалектична єдність : моногр. / Оксана Тулай. – Тернопіль : ТНЕУ, 2016. – 416 с.

525. Тулай О. І. Державні фінанси та охорона здоров'я: погляд крізь призму сучасних викликів / О. І. Тулай // Перші наукові читання пам'яті С. І. Юрія : зб. наук. праць. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 174–179.

526. Тулай О. І. Доходи місцевих бюджетів України та міжнародно-правові стандарти: проблеми імплементації / О. І. Тулай, А. П. Марчук // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 4 (208). – С. 94–97.

527. Тулай О. І. Економічне обґрунтування необхідності реорганізації бюджетних установ охорони здоров'я України в контексті Європейської інтеграції / О. І. Тулай // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доп. IV Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчен. (м. Тернопіль, 22–23 лют. 2007 р.). – Ч. 2. – Тернопіль : ТНЕУ, 2007. – С. 291–293.

528. Тулай О. І. Ефективність бюджетних видатків на освіту / О. І. Тулай // Фінансова система України: проблеми та перспективи розвитку в умовах трансформації соціально-економічних відносин : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Севастополь, 16–18 трав. 2013 р.). – Сімферополь : ДІАЙПІ, 2013. – С. 309–311.

529. Тулай О. І. Ефективність державної бюджетної політики у контексті пріоритетів сталого людського розвитку/ О. І. Тулай // Економічний нобелівський вісник. – 2014. – № 1 (7). – С. 448–455.

530. Тулай О. І. Зарубіжний досвід пенсійного забезпечення / О. І. Тулай // Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 12–13 лист. 2015 р.). – Тернопіль, 2015. – С. 172–174.

531. Тулай О. І. Зарубіжний досвід функціонування місцевих бюджетів та можливість його імплементації у вітчизняну практику / О. І. Тулай // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 121. – С. 93–97.

532. Тулай О. І. Імперативи формування місцевих бюджетів / О. І. Тулай, А. П. Марчук // Фінансова система регіонів: проблеми та перспективи : кол. моногр. / за ред. А. Б. Кондрашихіна, В. К. Присяжнюка. – Київ : АМУ, 2014. – С. 233–251.

533. Тулай О. І. Інвестування розвитку людського потенціалу як передумова формування ефективної фінансової політики держави / О. І. Тулай // Фінансова політика інвестиційно-інноваційного розвитку України : кол. моногр. / за ред. В. Г. Дем'янишина. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – С. 245–252.

534. Тулай О. І. Концептуальні засади фінансового менеджменту у закладах охорони здоров'я / О. І. Тулай // Стан і проблеми трансформації фінансів та економіки регіонів у перехідний період : зб. наук. праць ІV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 19–21 жовт. 2006 р.). – Хмельницький : ХЕУ, 2006. – С. 80–88.

535. Тулай О. І. Медичне страхування в системі фінансування охорони здоров'я / О. І. Тулай // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2009. – Вип. 1. – С. 136–147.

536. Тулай О. І. Міжбюджетні відносини: особливості розвитку / О. І. Тулай // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ : зб. матер. Наук. конф. проф.-викл. складу ТНЕУ (м. Тернопіль, 11 квіт. 2012 р.). – Тернопіль : вид. центр «Вектор», 2012. – Ч. 1. – С. 118–121.

537. Тулай О. І. Напрями вдосконалення системи державних соціальних виплат / О. І. Тулай // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи : зб. матер. Наук. конф. проф.-викл. складу ТНЕУ (м. Тернопіль, 15 квіт. 2009 р.). – Тернопіль, 2009. – С. 144–148.

538. Тулай О. І. Оптимізація взаємодії органів казначейської служби з органами податкової служби у процесі касового виконання дохідної частини державного бюджету / О. І. Тулай // Інституціоналізація структурної політики на регіональному та муніципальному рівнях : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Тернопіль, 27–28 жовт. 2011 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – С. 228–232.

539. Тулай О. І. Організаційно-контрольна діяльність Пенсійного фонду України щодо забезпечення цільового надходження та використання коштів / О. І. Тулай // Модернізація технологій управління в системі державної служби та служби в органах місцевого самоврядування : матер. наук.-практ. семінару (м. Тернопіль, 18–20 черв. 2009 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – С. 120–123.

540. Тулай О. І. Організаційно-правові засади функціонування місцевих фінансів України / О. І. Тулай // Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій : кол. моногр. / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – С. 19–35.

541. Тулай О. І. Організаційно-фінансові аспекти вдосконалення вітчизняної пенсійної системи / О. І. Тулай // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 16-17 жовт. 2008 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – С. 106–108.

542. Тулай О. И. Особенности сметного финансирования бюджетных учреждений в Украине / О. И. Тулай // Бухгалтерский учет в бюджетных и некоммерческих организациях (Россия). – 2014. – № 11 (347). – С. 39–45.

543. Тулай О. І. Особливості вітчизняної системи пенсійного забезпечення / О. І. Тулай // Фінанси, грошовий обіг і кредит у підвищенні добробуту населення України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь, 16–18 трав. 2008 р.). – Сімферополь – Коктебель : НАПКБ, 2008. – С. 57–58.

544. Тулай О. І. Особливості фінансових інвестицій підприємств / О. І. Тулай // Фінансовий потенціал регіонів України в умовах ринкової економіки : зб. праць Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 16–17 бер. 2006 р.). – Чернівці : Буковинська держ. фін. академія, 2006. – С. 44–46.

545. Тулай О. І. Перспективи розвитку місцевих бюджетів як основи фінансових ресурсів місцевого самоврядування / О. І. Тулай // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 24–26 жовт. 2007 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2007. – С. 151–154.

546. Тулай О. І. Підвищення фіскальної ролі податкових надходжень у формуванні місцевих бюджетів / О. І. Тулай, А. П. Марчук // Світ фінансів. – 2013. – Вип. 3. – С. 107–117.

547. Тулай О. І. Планування видатків місцевих бюджетів у контексті реформування фінансової системи України / О. І. Тулай // Розвиток фінансово-кредитної системи України: здобутки, проблеми, перспективи : зб. тез доп. III Всеукр. наук.-практ. конф. аспірантів та молодих вчен. (м. Львів, 25–26 жовт. 2007 р.). – Львів : ЛІБС УБС НБУ, 2007. – С. 38–40.

548. Тулай О. І. Планування дохідної частини місцевих бюджетів в умовах дефіциту фінансових ресурсів / О. І. Тулай // Світ фінансів. – 2009. – Вип. 4 (21). – С. 89–98.

549. Тулай О. І. Прибуток підприємства: теоретико-прагматичні аспекти / О. І. Тулай, М. М. Тріпак // Світ фінансів. – 2010. – Вип. 4. – С. 138–149.

550. Тулай О. І. Проблеми зміцнення дохідної бази місцевих бюджетів та напрямки їхнього вирішення / О. І. Тулай // Наука молода : зб. наук. праць молод. вчених Терноп. нац. екон. ун-ту / головн. ред. Б. П. Адамик. – 2007. – Вип. 8. – С. 109–114.

551. Тулай О. І. Проблеми та перспективи державного фінансування системи охорони здоров'я в Україні / О. І. Тулай // Фінанси України. – 2016. – № 4 (245). – С. 84–99.

552. Тулай О. І. Проблемні аспекти розвитку корпоративних фінансів в Україні / О. І. Тулай // Розвиток фінансової системи України в умовах ринкових трансформацій : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. вчених, викладачів та практичних працівників (м. Вінниця, 16–17 лют. 2006 р.). – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – Т. 2. – С. 255–257.

553. Тулай О. І. Реформування системи доходів місцевих бюджетів у контексті міжнародного досвіду / О. І. Тулай // Финансы, денежное обращение и кредит в повышении благосостояния населения Украины : материалы Всеукр. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 26 окт. 2007 г.). – Симферополь : НАПКС, 2007. – С. 47–49.

554. Тулай О. І. Роль держави у фінансовому забезпеченні охорони здоров'я / О. І. Тулай // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ : зб. матер. Наук. конф. проф.-викл. складу ТНЕУ (м. Тернопіль, 10 квіт. 2013 р.). – Тернопіль : вид. центр «Вектор», 2013. – С. 113–116.

555. Тулай О. І. Роль місцевих бюджетів у задоволенні соціальних потреб / О. І. Тулай // Підготовка фахівців за спеціальністю «Державна

служба» в контексті адміністративної реформи : зб. матер. кругл. столу (м. Тернопіль, 20 трав. 2011 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – С. 80–81.

556. Тулай О. І. Роль пенсійного забезпечення у соціальному захисті населення / О. І. Тулай // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період : зб. матер. Наук. конф. проф.-викл. складу ТНЕУ (м. Тернопіль, 16 квіт. 2008 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – С. 144–147.

557. Тулай О. І. Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності: практика і проблематика / О. І. Тулай // Бізнес Інформ. – 2016. – № 6. – С. 132–138.

558. Тулай О. І. Соціальна держава як детермінанта сталого людського розвитку: фінансові аспекти / О. І. Тулай // Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток міжнародних економічних відносин : зб. тез наук. робіт учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 4–5 лип. 2014 р.). – Ч. 1. – Львів : ЛЕФ, 2014. – С. 73–76.

559. Тулай О. І. Соціально-економічна роль фінансового забезпечення охорони репродуктивного здоров'я у процесі подолання бідності / О. І. Тулай // Фінансові важелі подолання бідності в Україні : кол. моногр. / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – С. 148–162.

560. Тулай О. І. Сталий людський розвиток: генезис та сучасне бачення в контексті фінансової науки / О. І. Тулай, І. М. Гумовська // Журнал європейської економіки. – 2015. – Т. 14, № 2. – С. 149–165.

561. Тулай О. І. Стратегічне планування як основа забезпечення ефективності фінансової політики держави / О. І. Тулай // Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки : Зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 28–29 трав. 2009 р. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – С. 116–118.

562. Тулай О. І. Суспільна роль соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань / О. І. Тулай // Вісник

Одеського національного університету – 2016. – Т. 21, вип. 7-2 (49). – С. 151–155. – (Серія : Економіка).

563. Тулай О. І. Тарифна політика комунальних підприємств / О. І. Тулай, М. О. Четверіков // Перспективи розвитку фінансової системи України : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 19–20 квіт. 2012 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2012. – С. 295–297.

564. Тулай О. І. Тенденції розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні / О. І. Тулай, М. В. Гнат // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації : зб. тез доп. Восьмої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 24–25 лют. 2011 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – Ч. 2. – С. 197–198.

565. Тулай О. І. Тенденції формування доходів місцевих бюджетів / О. І. Тулай, М. М. Тріпак // Світ фінансів. – 2011. – Вип. 4. – С. 91–100.

566. Тулай О. І. Теоретизація бюджету як стратегічного ресурсу сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання : зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кременчук, 19–21 лют. 2015 р.). – Кременчук : Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського, 2015. – С. 146–148.

567. Тулай О. І. Теоретико-методологічне обґрунтування соціальних видатків бюджету як імперативу сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – Вип. 2. – С. 58–72.

568. Тулай О. І. Теоретична інтерпретація сутності державних видатків у контексті сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Управління фінансами держави, регіону, підприємства та домогосподарства: погляди науковців і практиків : зб. тез доп. Першої інтернет-конф. проф.-викл. складу каф. фінансів ТНЕУ (м. Тернопіль, 14 квіт. 2015 р.). – Тернопіль, 2015. – С. 115–117.

569. Тулай О. І. Теоретичне підґрунтя розвитку пенсійного страхування / О. І. Тулай // Formation of Modern Economic Area: Benefits,

Risks, Implementation Mechanisms : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, (Tbilisi (Georgia), April 29, 2016). – Tbilisi : SSOTU, 2016. – Vols. II. – P. 262–265.

570. Тулай О. І. Трансформація казначейської системи виконання бюджетів за доходами / О. І. Тулай // Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень : кол. моногр. / за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина. – К. : Кондор, 2012. – С. 214–217.

571. Тулай О. І. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування Пенсійного фонду України / О. І. Тулай, О. Я. Кобильник // Світ фінансів. – 2012. – Вип. 3. – С. 71–79.

572. Тулай О. І. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності / О. І. Тулай // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ : зб. матер. Наук. конф. проф.-викл. складу ТНЕУ (м. Тернопіль, 14 квіт.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2011. – С. 76–80.

573. Тулай О. І. Фінансовий потенціал держави у стимулюванні сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 2. – С. 79–86.

574. Тулай О. І. Фінансові аспекти реалізації екологічної функції держави як складова сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Розвиток фінансової системи України в умовах економічних перетворень : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 15–16 квіт. 2015 р.). – Київ : КНТЕУ, 2015. – С. 228–230.

575. Тулай О. І. Фінансові домінанти сталого людського розвитку / О. І. Тулай // Актуальні проблеми економіки 2014 : зб. тез доп. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 груд. 2014 р.). – м. Київ : Нац. акад. управл., 2014. – С. 97–101.

576. Тулай О. І. Фінансові засади соціального захисту безробітних / О. І. Тулай // Бізнес Інформ. – 2016. – № 2. – С. 221–226.

577. Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : моногр. / М. В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – 178 с.

578. Турчак В. В. Методика оцінки фінансового потенціалу підприємства в сучасних умовах господарювання / В. В. Турчак, С. Д. Чижинська // Молодий вчений. – 2014. – № 8 (11). – С. 49–52.

579. Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» № 0001001-15 від 27.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

580. Україна як соціальна держава: гасло для політичної конкуренції чи шлях до солідаризації суспільства? / О. М. Пищуліна, Я. А. Жаліло, С. І. Лавриненко Д. С. Покришка / за заг. ред. В. Є. Воротіна. – К. : НІСД, 2009. – 108 с.

581. Управління державним бюджетом України : підруч. / кол. авт. [заг. ред. М. Я. Азарова]. – К. : М-во фінансів України, 2010. – 816 с.

582. Управління фінансовими ресурсами місцевого бюджету : моногр. / Л. Ф. Кондусова, І. І. Нескородєва, І. І. Алексеєнко [та ін.]. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 289 с.

583. Урсол Г. М. Приватний сектор системи охорони здоров'я – активний резерв підвищення доступності та якості надання медичної допомоги: досвід Кіровоградської області / Г. М. Урсол, О. А. Скрипник, О. М. Василенко // Буковинський медичний вісник. – 2014. – Т. 18, № 4. – С. 177–181.

584. Усаченко Л. М. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі [Електронний ресурс] / Л. М. Усаченко. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>.

585. Усков И. В. Бюджетная политика в условиях трансформации системы местных финансов в Украине : моногр. / И. В. Усков. – Симферополь : ИТ «Ариал», 2012. – 452 с.

586. Фаріон М. М. Диференціація доходів населення України: сучасні реалії / М. М. Фаріон // Наука й економіка. – 2014. – Вип. 3. – С 255–261.

587. Федина В. В. Особливості пенсійної реформи в Україні на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку / В. В. Федина,

О. В. Рудніцький // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2011. – № 2. – С. 299–307.

588. Федорова М. В. Державне регулювання формування та використання соціальних фондів в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.01.01 / М. В. Федорова ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 20 с.

589. Філіппова С. В. Інтелектуальний потенціал як головний чинник формування інтелектуального капіталу / С. В. Філіппова, К. В. Ковтуненко // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2013. – № 754. – С. 227–232.

590. Філіпчук В. Р. Порівняльний аналіз української та європейської систем соціального захисту населення [Електронний ресурс] / В. Р. Філіпчук. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5\(1\)__41.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vchnu_ekon_2014_5(1)__41.pdf).

591. Фільштейн Л. М. Проблемні питання фінансування галузі охорони здоров'я / Л. М. Фільштейн, Н. Л. Гохголеринт // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. – 2011. – Вип. 20 (1). – С. 384–388. – (Серія : Економічні науки).

592. Фінанси, гроші та кредит : підруч. / О. О. Непочатенко, С. М. Колотуха, С. А. Власюк [та ін.]. – Умань : Вид. «Сочінський», 2014. – 484 с.

593. Фінанси : підруч. / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К. : Знання, 2008. – 611 с.

594. Фінансова думка України : в 3 т. Т. 1. / авт.-упоряд. : С. І. Юрій, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, П. І. Юхименко. – К. : Кондор ; Тернопіль : Екон. думка, 2010. – 687 с.

595. Фінансове забезпечення сталого розвитку регіонів України: міжбюджетні відносини та інноваційні інструменти стимулювання : моногр. / за наук. ред. І. М. Вахович. – Луцьк : Волиньполіграф, 2014. – 331 с.

596. Фінансовий потенціал регіону: механізми формування та використання : моногр. / за наук. ред. М. А. Козоріз. – Львів, 2012. – 307 с.
597. Фінансові важелі подолання бідності в Україні : кол. моногр. / за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, Екон. думка, 2010. – 432 с.
598. Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку : в 3 т. / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : 2008. – Т. 1 : Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. – К. : Фенікс, 2008. – 468 с.
599. Фіскальна консолідація: макроекономічні проблеми та інституціональні засади : кол. моногр. / за заг. ред. Л. Л. Тарангул. – К. : Алерта, 2013. – 496 с.
600. Финансы и кредит : учеб. [Г. Д. Поляк, Л. Д. Андросова, В. Н. Горелик] ; за ред. Г. Д. Поляка – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 779 с.
601. Финансы : учеб. / под ред. В. В. Ковалева. – М. : Велби ; Проспект, 2007. – 640 с.
602. Финансы : учеб. / В. М. Родионова, Ю. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко [и др.] ; под ред. В. М. Родионовой. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 432 с.
603. Финансы : учеб. / под. ред. Л. А. Дробозиной. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 475 с.
604. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. – 2009. – № 2. – С. 34–46.
605. Форкун І. В. Управління державними фінансами в контексті реалізації стратегії економічного зростання / І. В. Форкун // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 7 (17). – С. 56–61.
606. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України : моногр. / М. І. Крупка, Д. В. Ванькович, Н. Б. Демчишак, М. І. Кульчицький. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – 404 с.

607. Фостолович В. А. Суть екологічного податку в економіці природокористування / В. А. Фостолович, А. С. Возик // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. – 2012. – № 4 (70). – С. 175–180. – (Серія : Економічні науки).

608. Фролов С. М. Бюджетний менеджмент і проблеми розвитку прикордонних територій : моногр. / С. М. Фролов. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 317 с.

609. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма. – М. : ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2004. – Режим доступа : <http://pravednist.in.ua/attachments/article/60/fukuiaama-doveriel.pdf>.

610. Харазішвілі Ю. Детінізація заробітних плат як чинник соціального розвитку та забезпечення економічної безпеки України / Ю. Харазішвілі, О. Коваль // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 4. – С. 38–49.

611. Хвесик М. Парадигмальний погляд на концепт сталого розвитку України / М. Хвесик, І. Бистряков // Економіка України. – 2012. – № 6. – С. 4–12.

612. Хістева О В. Фінансовий потенціал як основа фінансової самодостатності економічної системи / О. В. Хістева, Т. О. Єгоркіна // Економіка будівництва і міського господарства. – 2013. – Т. 9, № 1. – С. 5–13.

613. Холлис Г. На пути к демократической децентрализации. Перестройка региональных и местных органов власти в новой Европе / Г. Холлис. – Brussels : Tacis Information Office, European Commission, 1995. – 327 с.

614. Холкомб Р. Дж. Теория происхождения теории общественных благ / Р. Дж. Холкомб // Экономическая политика. – 2015. – Т. 10, № 4. – С. 196–207.

615. Хома Н. М. Розвиток ідей про соціальну державу у світовій політико-правовій думці / Н. М. Хома // Держава і право. – 2011. – Вип. 51. – С. 703–709.
616. Цілі розвитку тисячоліття. Україна: 2000–2015 [Електронний ресурс] / Національна доповідь, 2015. – Режим доступу : <http://www.idss.org.ua/monografii/2015%20MDG%20Ukr%20Report%20DRAF.pdf>.
617. Чепка В. В. Фінансові ресурси підприємств / В. В. Чепка // Фінанси, облік і аудит. – 2011. – Вип. 18. – С. 203–210.
618. Черенько Л. М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 1. – С. 11–21.
619. Черкасов А. В. Механізми інфраструктурного забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України: проблеми теорії та практики : моногр. / А. В. Черкасов. – Херсон : Грінь Д. С., 2012. – 408 с.
620. Черничко Т. В. Формування сталого економічного розвитку на основі стабілізації фінансово-кредитних відносин : моногр. / Т. В. Черничко. – Львів : Вид-во Львів. комерц. акад., 2011. – 368 с.
621. Шамілева Л. Л. Визначення та інтегральна оцінка соціального ризику у регіонах України / Л. Л. Шамілева // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 1. – С. 166–176.
622. Шарабчиев Ю. Т. Доступность и качество медицинской помощи: слагаемые успеха / Ю. Т. Шарабчиев, Т. В. Дудина // Медицинские новости. – 2009. – № 12. – С. 6–12.
623. Швайка Л. А. Економічний розвиток: оновлення парадигми та усунення суперечностей / Л. А. Швайка // Наукові записки [Української академії друкарства]. – 2013. – № 2. – С. 24–30.
624. Шевченко І. В. Екологічне оподаткування: зарубіжний досвід і Україна / І. В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С. 55–60.

625. Шевчук В. В. Еволюція поняття «інновація» у контексті модернізації державного регулювання розвитку системи охорони здоров'я / В. В. Шевчук // Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. – 2013. – Т. 226, вип. 214. – С. 44–49. – (Серія : Державне управління).

626. Шевчук В. Я. Формування інноваційної моделі сталого розвитку України в посткризовий період / В. Я. Шевчук // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 1–2. – С. 6–8.

627. Шилин К. И. Экологическая альтернатива: во благо будущим поколениям [Електронний ресурс] / К. И. Шилин. – Режим доступу : <http://eco.clan.su/index/ehkonomika/0-93>.

628. Школьник І. О. Розвиток фінансової політики України та напрямки підвищення її ефективності [Електронний ресурс] / І. О. Школьник, Н. А. Дехтяр, І. М. Крайніков // Звіт про науково-дослідну роботу за темою «Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів», 2010. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7247/1/The%20development%20of%20financial%20policies.pdf>.

629. Шкурупій О. В. Економічний розвиток та його чинники в умовах глобалізації світової економіки / О. В. Шкурупій, Т. А. Дейнека // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. – 2010. – Вип. 2. – С. 419–426.

630. Шкурупій О. В. Інтелектуальний капітал у суспільному відтворенні : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.01 / О. В. Шкурупій ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». – К., 2009. – 33 с.

631. Шумило М. Соціально-економічні фактори як передумови виникнення пенсійної системи / М. Шумило // Вісник Львівського університету. – 2014. – Вип. 59. – С. 299–304. – (Серія : Юридична).

632. Шумна Л. П. Поняття та види соціальної підтримки / Л. П. Шумна // Актуальні проблеми держави та права. – 2012. – № 63. – С. 433–440.
633. Шурпа С. Я. Підвищення ефективності інвестування в людський капітал в Україні : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / С. Я. Шурпа ; Кіровогр. нац. техн. ун-т. – Кіровоград, 2013. – 20 с.
634. Щербина В. К. Экономический механизм обеспечения человеческого развития [Електронний ресурс] / В. К. Щербина. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bi/2011_1/32-35.pdf.
635. Юнко М. Система державного медичного страхування в Німеччині [Електронний ресурс] / М. Юнко. – Режим доступу : <http://www.apteka.ua/article/40027>.
636. Юрій С. І. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи / С. І. Юрій, В. Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2010. – № 4. – С. 7–27.
637. Юрій С. І. Державні фінанси як основа соціально-економічного оновлення суспільства / С. І. Юрій, А. І. Крисоватий // Фінанси України. – 1998. – № 11. – С. 9–15.
638. Юрій С. Обрії фінансизму / С. Юрій // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2008. – № 5. – С. 13–18.
639. Юрій С. Проблеми теорії та практики фінансів домогосподарств. Вступне слово / С. Юрій // Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку : моногр. / Т. О. Кізима. – К. : Знання, 2010. – С. 6–12.
640. Юрій С. І. Соціальне страхування : підруч. / С. І. Юрій, М. П. Шаварина, Н. В. Шаманська. – К. : Кондор, 2006. – 464 с.
641. Юрій С. Теоретичні постулати міжнародних фінансів / С. Юрій // Журнал європейської економіки. – 2003. – Т. 2, № 1. – С. 3–23.

642. Юрій С. У пошуках компромісу між державним патерналізмом і фінансизмом / С. Юрій // Світ фінансів. – 2008. – № 4. – С. 7–12.
643. Юрій С. І. Українській науковій спільноті / С. І. Юрій // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 8.
644. Юрій С. Фінансова парадигма місцевого самоврядування / С. Юрій // Світ фінансів. – 2004. – № 1. – С. 6–14.
645. Юрій С. І. Через терни до суті бюджету // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – 2001. – № 8. – С. 63–72. – (Серія : Економіка).
646. Юрій С. Чому новітня парадигма економічного розвитку?.. / С. Юрій, Н. Кравчук // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 5–2. – С. 9–19.
647. Якобсон Л. И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика : учеб. / Л. И. Якобсон. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 367 с.
648. Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01 / Р. В. Яковенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 19 с.
649. Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / І. В. Яковюк ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 19 с.
650. Якуша Я. В. Актуальність впровадження механізму екологічного оподаткування та реінвестування: регіональний аспект / Я. В. Якуша // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2011. – № 3 (15). – С. 115–119.
651. Янжул И. И. Основные начала финансовой науки: Учение о государственных доходах / И. И. Янжул. – М. : Статут, 2002. – 555 с.
652. Янчук Н. Д. Правове забезпечення концепції сталого розвитку сучасної держави: теоретико-компаративістський аналіз : автореф. дис. ...

канд. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Д. Янчук ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2009. – 20 с.

653. Яровий І. М. Бідність серед працюючого населення / І. М. Яровий // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 6. – С. 241–247.

654. Ярошенко І. С. Організаційно-правові форми соціального захисту людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. С. Ярошенко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.

655. Ageing in the Twenty-First Century: A Celebration and A Challenge [Електронний ресурс] / Published by the United Nations Population Fund (UNFPA), New York, and HelpAge International, London, 2012. – Режим доступу : <http://www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/Ageing%20report.pdf>.

656. Arrow K. J. A difficulty in the concept of social welfare / K. J. Arrow // Journal of Political Economy. – 1950. – № 58. – P. 328–346.

657. Ball L. Do Forecasters Believe in Okun's Law? An Assessment of Unemployment and Output Forecasts, 2014 [Електронний ресурс] / Laurence Ball, João Tovar Jalles, Prakash Loungani. – Режим доступу : <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2014/wp1424.pdf>.

658. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G. S. Becker. – N.Y. : Columbia University Press for NBER, 1964.

659. Bertalanffy Ludwig v. Perspectives on general system theory: scientific-philosophical studies / Ludwig von Bertalanffy ; Ed. by E. Taschdjian, New York, NY : Braziller, 1975. – 183 p.

660. Bowen Howard R. Investment in Learning [Електронний ресурс] / R. Howard Bowen. – London : The Johns Hopkins University Press, 1997. – Режим доступу : <http://books.google.com.ua/books?id=zudgNyit1AC&printsec=frontcover&dq=inauthor:%22Howard+R.+Bowen%22&hl=uk&sa=X&ei=DYSPUrbUIuqJ4gTKj4GIAw&ved=0CC8Q6AEwAA#v=onepage&q&f=false>.

661. Commoner B. Sustainable human development: why patents are the paramount [Электронный ресурс] / Barry Commoner. – Режим доступа : <http://www.atrip.org/Content/Essays/Roberto%20d%27Erme.pdf>.

662. Decent work agenda [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/decent-work-agenda/lang--en/index.htm>.

663. Dobbin J. Sustainable Human Development in Micronesia [Электронный ресурс] / Jay Dobbin, Francis X. Hezel // Micronesian Counselor. – 1998. – № 21. – Режим доступа : <http://www.micsem.org/pubs/counselor/frames/sushumdevfr.htm>.

664. Ecophilosophy, Ecosophy and the Deep Ecology Movement: An Overview [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ecospherics.net/pages/DrengEcophil.html>.

665. Friedman M. Capitalism and Freedom / Milton Friedman. – University of Chicago Press, 1962 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.pdf-archive.com/2011/12/28/friedman-milton-capitalism-and-freedom/>.

666. Garfinkel H. Studies in Ethnomethodology Enylewoods Cliffs [Электронный ресурс] / Harold Garfinkel. – Prentice-Hall, 1967. – Режим доступа : <http://www.scribd.com/doc/72812161/Harold-Garfinkel-Studies-in-Ethnomethodology-1967#scribd>.

667. Global Health Observatory data repository [Электронный ресурс] / World Health Organization. – Режим доступа : <http://apps.who.int/gho/data/node.main.75?lang=en>.

668. Hasegawa S. Development cooperation [Электронный ресурс] / Sukehiro Hasegawa, 2001. – Режим доступа : <http://www.humandevlopment.uz/upload/files/HasegawaTheSDparadigm.pdf>.

669. Hegel G. W. F. Wissenschaft der Logik. Т. 1. и 2. / Georg Wilhelm Friedrich Hegel ; Hrsg. v. G. Lasson, Hamburg, 1934.

670. Human Development Reports [Электронный ресурс] / United Nations Development Programme. – Режим доступа : <http://hdr.undp.org/>.

671. Human Development Report 1990. Concept and Measurement of human development [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1990/chapters/>.

672. Human Development Report 1994. – N. Y. : Oxford University Press, 1994. – 226 p.

673. Human Development Report 2010. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf.

674. Human Development Report 2013. The Rise of the South: Human Progress in a Diverse World [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf.

675. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience provides [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://hdr.undp.org/en>.

676. Human Development Report 2015. Work for Human Development [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://report.hdr.undp.org/>.

677. Hyman D. Public Finance. A Contemporary Application of Theory to Policy / D. Hyman. – N. Y., 1996. – 613 p.

678. Irving Fisher Committee Bulletin, 2003. – № 16. – P. 174–178.

679. Kant I. Kritik der reinen Vernunft / Immanuel Kant ; Hrsg. v. J. Timmerman, Hamburg : Meiner, 2003. – 995 S.

680. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money (1936) [Электронный ресурс] / John Maynard Keynes. – Режим доступа : <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/general-theory>.

681. Knotek Edward S. How Useful is Okun's Law? [Электронный ресурс] / Edward S. Knotek – Режим доступа : <https://www.kansascityfed.org/publicat/econrev/pdf/4q07knotek.pdf>.

682. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States (1962) [Электронный ресурс] / Fritz Machlup. – Princeton, New Jersey. – Princeton University Press. – Режим доступа : <https://archive.org/details/productiondistri00mach>.

683. Mansouri-Guilani N. Une nouvelle civilisation pour un développement humain durable [Электронный ресурс] / Nasser Mansouri-Guilani. – Режим доступа : http://www.espaces-marx.net/IMG/pdf/col_Civ_Mansouri_Guilani.pdf.

684. Masgrave R. A. The Theory of Public Finance / R. A. Masgrave. – New York : McGraw HillBook Co., 1959. – 628 p.

685. McCulloch J R. The Principles of Political Economy [Электронный ресурс] / J. R. McCulloch. – London : Alex Murrey & Son, 1870. – Режим доступа : http://www.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=m0VVAAAАсAAJ&oi=fnd&pg=PR3&dq=McCulloch+J.R.+The+Principles+of+Political+Economy&ots=MV9bmE_thg&sig=_lracGmJw0sTQKk4S4Wnrmlf7A&redir_esc=y#v=onepage&q=McCulloch%20J.R.%.

686. Oates W. Federalism and Government Finance in «Modern Public Finance» / W. Oates // Edited by Quigley, John M. And Smolensky Eugene. – Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, England, 1994.

687. Oates W. Fiscal Federalism / W. Oates. – N. Y. : Harcourt, Brace, Jovanovich, 1972. – 256 p.

688. Panorama des pensions: Contexte demographique et economique [Электронный ресурс] / OECD.Stat. – Режим доступа : <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=PAG>.

689. Pareto V. Manuel d'Economie politique (1909) / Vilfredo Pareto. – Paris : V. Giard et E. Briere. Reprinted, Paris : Marsel Giard, 1927, and (with a Preface by Rojer Dehem) Geneva : Librairie Droz, 1966.

690. Pigou A. C. The Economics of Welfare [Электронный ресурс] / A. C. Pigou. – Macmillan and Co., limited St. Martin's Street, London, 1932. – Режим доступа : <http://oll.libertyfund.org/titles/1410>.

691. Pigou A. C. The Theory of Unemployment / A. C. Pigou. – London : Macmillan and Co., Ltd., 1933.

692. Public funding for civil society organizations good practices in the european union and western balkans [Электронный ресурс] / Commissioned by TACSO Montenegro Office (Technical Assistance to Civil Society Organisations in the IPA Countries-EuropeAid/127427/C/SER/Multi), 2011. – Режим доступа : <http://www.icnl.org/research/resources/ngogovcoop/engb54.pdf>.

693. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

694. Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2012 (A/RES/66/288) – The future we want [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://srsg.violenceagainstchildren.org/sites/default/files/documents/docs/A_RES_66_288_EN.pdf.

695. Samuelson P. A. A diagrammatic exposition of a theory of public expenditure / P. A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. – 1955. – № 4. – P. 350–356.

696. Samuelson P. A. The Pure Theory of Public Expenditure / P. A. Samuelson // Review of Economics and Statistics. – 1954. – № 4. – P. 387–399.

697. Schultz T. The Emerging Economic Science and Its Relation to High School Education / T. Schultz // The High School in a New Era, 1958.

698. Schultz T. Capital Formation by Education / T. Schultz // Journal of Political Economy. – 1960. – Vol. 68.

699. Schultz T. Investment in Human Capital / T. Schultz // The American Economic Review. – 1961. – № 1.

700. Schultz T. The Economic Value of Education / T. Schultz // New York : Columbia University Press, 1963.

701. Standing G. Unemployment and labor market flexibility / Guy Standing // The United Kingdom. Geneva, 1986. – 147 p.

702. Statistics and databases [Электронный ресурс] / International Labour Organization. – Режим доступа : <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm>.

703. The World Factbook [Электронный ресурс] / Central Intelligence Agency. – Режим доступа : <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2092rank.html>.

704. Thurow L. Investment in Human Capital / L. Thurow. – Belmont : Wadsworth Pub. Co., 1970. – 145 p.

705. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>.

706. Tropina V. B. Public finance management in the context of sustainable development / V. B. Tropina. – [Электронный ресурс] // Economic Processes Management : International Scientific E-Journal. – 2016. – № 3. – Режим доступа : http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2016_3/epm2016_3_3.pdf.

707. Wagner A. Grundlegung der politischen Ökonomie / Adolph Wagner. – Leipzig : Winter, 1892.

708. Wannagat G. Sozialrecht und Sozialpolitik. Festschrift für Kurt Jantz zum 60 Geburtstag / G. Wannagat. – Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz : Verlag Kohlhammer, 1973.

709. World DataBank [Электронный ресурс] / The World Bank. – Режим доступа : <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.

Сучасні теоретичні підходи до розуміння сутності та змісту

поняття «людський капітал»

Автор	Сутність підходу
1	2
С. Дятлов [140, с. 84].	Людський капітал – це сформований у результаті інвестицій та накопичений людиною відповідний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, які раціонально застосовуються у певній сфері суспільного виробництва, сприяють зростанню продуктивності праці і впливають на збільшення доходів (заробітків людини).
В. Саричев [459], О. Грішнова [113, с. 55].	Зосереджується увага на виробничих можливостях людини та диференціації доходів, спричиненій різними рівнями інвестицій в їхнє виробництво, та підкреслюється, що увесь цей запас впливає як на розвиток самої людини, так і на розвиток бізнесу та держави.
О. Попадюк [398].	Людський капітал – це актив, накопичений у результаті приватних чи державних інвестицій, що характеризується запасом знань, навичок, вмінь, кваліфікації, професійної підготовки, мотивації, практичного досвіду, здоров'я та є особистою власністю індивіда і не може бути відділеним від нього, використовується у суспільному виробництві, сприяє економічній і соціальній ефективності виробництва, підвищенню продуктивності праці, конкурентоспроможності національної економіки і водночас впливає на зростання особистого доходу людини, підприємства і суспільства загалом.
О. Левчук [255, с. 17].	Людський капітал є системою знань, талантів, інтелекту, культури й етики поведінки, що сформовані та використовуються в трудовій діяльності, забезпечують задоволення потреб споживачів, конкурентоспроможність людини на ринку праці, збільшують заробітки та стимулюють зростання прибутків підприємств й національного доходу. Наголошено, що якість людського капіталу залежить також і від суб'єктивних критеріїв та моральних якостей людини.
Г. Прошак [430, с. 8], Є. Матвійшин [289, с. 117].	Людський капітал є запасом розвинутих або нагромаджених у результаті інвестицій індивідуальних якостей людини, які вона застосовує в економічній діяльності з метою одержання матеріальних чи нематеріальних вигод. Акцентується увага на інвестиційній компоненті формування людського капіталу.
К. Павлюк [363, с. 161].	Людський капітал – це накопичений у результаті інвестицій запас знань, навичок, мотивацій, здоров'я, які є невід'ємною особистою власністю кожного індивіда, використовуються у суспільному виробництві, сприяють зростанню продуктивності праці, економічній і соціальній ефективності виробництва і впливають на зростання особистого доходу людини та суспільного доходу.

1	2
Т. Давидюк [118].	Людський капітал бере участь у кругообігу сукупного капіталу: нарівні з фізичним капіталом сприяє формуванню грошової форми капіталу, оскільки створює вартість лише праця, яка є єдиною субстанцією продукту як вартості. Продуктом праці є не лише вартість і капітал, а й споживча вартість. Відповідно людина і її праця щодо споживчої вартості набувають характеристик, що не стосуються виробництва капіталу і вартості.
В. Никифоренко [332].	Людський капітал, як і фізичний, залежить від інвестицій, здатний накопичуватися та зношуватися (морально і фізично), має обмежений термін використання, забезпечує власникові дохід протягом певного періоду, виконує послуги, що мають відповідну вартість; на відміну від фізичного капіталу, людський капітал невіддільний від його носія – конкретної особистості.
Д. Маляр [282, с. 8].	Людський капітал – це сутнісні сили людини (вроджені біологічні і здобуті соціальні здібності), які застосовуються під час виробництва та споживання економічних благ.
І. Лапшина та І. Куревіна [251].	Людський капітал – це сукупність продуктивних знань, умінь і професійної підготовки, якими володіє людина. Наголошується, що людський капітал має враховувати вартість, створювану у результаті витрат на навчання, освіти, зміцнення здоров'я.

Дискусійні положення теорії людського капіталу

Автор	Сутність підходу
Л. Квятковська [191, с. 139].	В умовах ринку робоча сила перетворюється на товар і набуває якісної визначеності людського капіталу; усі людські, природні, фінансові ресурси, що є чинниками виробництва, приносять прибуток.
В. Горячук [105].	Віддача від інвестицій у людський капітал безпосередньо залежить від строку життя його носія; людський капітал не тільки схильний до фізичного та морального зношування, а й здатний накопичуватися в процесі свого використання; у міру збільшення накопиченого обсягу інвестицій у людський капітал їхня віддача підвищується до певного рівня, обмеженого верхнім показником активної трудової діяльності (активного працездатного віку), а потім поступово знижується; порівняно з інвестиціями в інші форми капіталу, інвестиції в людський капітал є найбільш вигідними як з погляду окремої людини, так і суспільства загалом, інвестиції у формування та розвиток людського капіталу відрізняє високий ступінь ризику, набагато вищий, ніж для фізичного капіталу. Це спричинено тим, що період, після якого починається віддача від інвестицій у людський капітал, може досягати двадцяти і більше років, тоді як для фізичного капіталу цей показник значно менший.
В. Полонський та О. Шаповалова [397, с. 153–154].	Питання щодо формування фондів розвитку людських ресурсів необхідно вирішити на законодавчому рівні за аналогією з амортизацією основних фондів. При цьому амортизацію людського капіталу науковці визначають як процес перенесення вартості людського капіталу на продукцію або послуги, що виробляються за його допомогою, та використання цієї вартості для відтворення людського капіталу. Амортизаційний фонд, на їхню думку, є фондом грошових ресурсів, створений за рахунок амортизаційних відрахувань і спрямований на відшкодування вартості людського капіталу. Водночас наголошується, що навіть сучасні знання дуже швидко морально старіють, тому постає питання про необхідність законодавчого визначення понять «норма амортизації людського капіталу» та «термін окупності людського капіталу».
Н. Королюк [227, с. 258–259].	Пропонується внести зміни в існуючу систему бухгалтерського обліку щодо невідчутних активів, а саме: виділити окремий рахунок (рахунки) для відображення результатів розумової, творчої, інтелектуальної діяльності людини як визначального чинника формування вартості підприємства; удосконалити елементи методу бухгалтерського обліку, які забезпечуватимуть надання обліковою системою інформації про людський капітал (оцінку та калькулювання). Останні, на думку дослідниці, мають забезпечити відображення реальної вартості людського капіталу у бухгалтерському обліку.

**Теоретичні підходи до розширеного трактування сутності
поняття «людський розвиток»**

Автор	Сутність підходу
Н. Томчук [506, с. 5].	Людський розвиток є системою відносин, що визначають процес постійного розширення можливостей особистості за умов оптимального економічного забезпечення зростаючих потреб життєдіяльності (насамперед її якісних складових), що спрямовані на гармонійний і всебічний розвиток людини та сприяють підтриманню тривалого, здорового і творчо активного життя, високого загального рівня освіти, передусім професійної, реалізацію можливостей культурного та духовного збагачення.
Колектив авторів під керівництвом Е. Лібанової [272, с. 27].	Людський розвиток – це процес зростання людських можливостей в інтересах людини і власними силами людини, що забезпечується політичною свободою, правами людини, суспільною повагою до особистості, здоровим довкіллям. Основною метою розвитку є стає зростання якості життя всього населення.
А. Карпенко [188].	Людський розвиток є неперервним процесом розширення можливостей вибору, що постійно змінюються, серед яких першорядними є довготривале і здорове життя, здобуття освіти, доступ до засобів, які забезпечують гідний життєвий рівень.

Теоретичні підходи до визначення загальнолюдської парадигми сталого розвитку

Автор	Сутність підходу
1	2
I. Корчак [228, с. 214].	Вважається, що ідеї сталого розвитку виникають як альтернатива недостатньо організованому і керованому суспільному розвитку в усіх сферах людської життєдіяльності, адже приходиться розуміння, що подальше слідування його траєкторією призводить до безвиході. Актуальним для світового розвитку є імператив пошуку виходу з такого становища, визначення шляхів переходу на засади сталості в усіх галузях суспільного управління.
А. Височина [77, с. 92].	Сталий розвиток передбачає реалізацію таких самих цілей, як і соціально-економічний, однак досягнення результатів здійснюється на більш поміркованій, виваженій та соціально відповідальній основі з урахуванням не лише потреб сучасних членів суспільства, а й майбутніх поколінь.
М. Хвесик та І. Бистряков [611, с. 6].	Проблема сталого розвитку розглядається з позиції її просторової організації. Важливого значення науковці надають чиннику професійного, наукового і проектного відображення тенденцій соціально-економічних трансформацій, які суттєво впливають на визначення форм організації населення. Розглядаючи концепт сталого розвитку з позиції форми та змісту – одвічної суперечності, що потребує пошуку способів їхньої гармонізації, – вчені вважають, що для зазначеного концепту змістом є характер соціально-економічних відносин, а формою – простір для управління екологоорієнтованим господарюванням.
Н. Янчук [653, с. 10].	Сталий розвиток є керованим стабільним соціально-економічним розвитком, який не порушує природної основи, а спрямований на виживання і неперервний прогрес суспільства у межах господарської ємності біосфери.
Л. Орешняк [354, с. 6–7].	Сталим є такий розвиток який супроводжується появою і кількісних, і якісних зрушень в економіці, що приводять до зниження техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та підвищення рівня добробуту окремо взятого індивіда і суспільства загалом.
Є. Борщук [43, с. 20–21].	Суть концепції сталого розвитку полягає в тому, що людина спроможна використовувати природу, не руйнуючи при цьому усталених взаємозв'язків компонентів природного середовища. Людина на основі саморозвитку і самоорганізації здатна не тільки забезпечувати свою життєдіяльність, а й постійно накопичувати інформацію про природне і соціальне середовище, що дає змогу суспільству успішно вирішувати проблеми, які постійно виникають у процесі соціальної еволюції.

Продовження табл. Г1

1	2
О. Кубатко [242, с. 15–16].	Обґрунтовується, що сталий розвиток країни неможливий без еколого-економічної конвергенції регіонів, яку науковець розуміє як вирівнювання економічного та екологічного потенціалів територій на основі перерозподілу фінансових ресурсів з метою стимулювання екологічно сталого розвитку.
О. Козьменко [216, с. 188].	Поняття «сталий розвиток» слід визначати як сучасну концепцію розвитку суспільства, основою якої є гармонійне поєднання економічних законів із діяльністю щодо забезпечення охорони навколишнього середовища та безпеки людства.
Т. Галушкіна [92, с. 73].	Сталий розвиток є системою погоджених заходів управлінського, економічного, соціального, природоохоронного характеру, що спрямовані на функціонування суспільних відносин та ґрунтуються на довірі, партнерстві, солідарності, консенсусі, етичних цінностях, безпечному навколишньому середовищі, національних джерелах духовності.

Наукові підходи до тлумачення сутності дефініції «фінанси»

Автор	Сутність підходу
1	2
Е. Вознесенський [83, с. 76].	Фінанси – це система імперативних грошових відносин, які виражають форми руху національного доходу суспільства, формування та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів держави.
В. Родіонова, Ю. Вавілов, Л. Гончаренко та ін. [602, с. 12].	Фінанси – це грошові відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу вартості валового суспільного продукту та частини національного багатства у зв'язку з формуванням грошових доходів і накопичень у суб'єктів господарювання та держави і використанням їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.
Б. Сабанті [448, с. 8].	Фінанси – це система грошових відносин щодо формування та використання фондів, необхідних державі для виконання своїх функцій.
Л. Дробозіна [603, с. 13].	Фінанси – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення.
В. Опарін [351, с. 5].	Фінанси – сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їхнього використання валового внутрішнього продукту, а за певних умов і національного багатства.
В. Сухарський [486, с. 261].	Фінанси – система економічних відносин, що складаються між державою, підприємством і громадянами щодо привласнення частини національного доходу через механізм оподаткування та його розподілу відповідно до соціально-економічних функцій, які виконує держава. З точки зору речового змісту, фінанси – це сукупність усіх грошових коштів, їх розподіл і використання.
О. Василик [62, с. 7].	Фінанси слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів для задоволення потреб господарської діяльності, надання різноманітних послуг населенню з боку держави, забезпечення виконання державою її функцій.
Л. Алексеєнко, В. Олексієнко [3, с. 629].	Фінанси: 1) система формування, розподілу і використання грошових засобів підприємства, держави; 2) сукупність усіх грошових засобів, що є у розпорядженні підприємства, держави.
М. Міляков [303, с. 8].	Фінанси – це сукупність грошових відносин, одним з учасників яких є держава, що опосередковують формування та використання загальнодержавних фондів грошових коштів для виконання державою покладених на неї конституційних функцій щодо вирішення економічних, соціальних, політичних та інших завдань.

1	2
С. Мочерний, Я. Ларіна, О. Устенко, С. Юрій [312, с. 503].	Фінанси – система відносин економічної власності між різними суб'єктами господарювання щодо створення, мобілізації, розміщення, обміну та розподілу, в т. ч. перерозподілу, фінансових ресурсів і грошових коштів, їхнього руху в процесі обігу та використання з метою забезпечення кожного суб'єкта, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом необхідними грошима.
С. Ковальчук, І. Форкун [210, с. 22].	Фінанси – економічний інструмент розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, засіб контролю за утворенням та використанням фондів грошових коштів.
В. Ковальов та ін. [601, с. 10].	Фінанси як економічна категорія є системою розподільних грошових відносин, які виникають у процесі формування і використання фондів грошових коштів суб'єктів, які беруть участь у створенні сукупного суспільного продукту.
Г. Осовська, О. Юшкевич та Й. Завадський [361, с. 330].	Фінанси – це застосування різноманітних прийомів для досягнення максимального достатку фірми або загальної вартості капіталу, вкладеного у справу, або процес одержання та використання фондів фірми.
С. Юрій, В. Федосов та ін. [593, с. 19].	За сутністю фінанси є об'єктивною економічною категорією. Вони відображають сукупність економічних відносин, пов'язану із розподілом та перерозподілом ВВП, а в окремих випадках й національного багатства країни з метою формування фінансових ресурсів та створення фондів грошових коштів і їхнього використання для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.
Б. Карпінський, Т. Шира [189, с. 438].	Фінанси: 1) економічні відносини, пов'язані з розподілом, перерозподілом і використанням частини вартості ВВП, НД держави та використанням централізованих, децентралізованих грошових коштів, коштів населення з метою виконання функцій і завдань держави та забезпечення умов розширеного відтворення, стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства; 2) грошові засоби як елемент економічно-господарського обігу; 3) система грошових відносин у тій чи іншій державі, а також сукупність усіх грошових коштів, що є в розпорядженні держави.
С. Гончаров, Н. Кушнір [104, с. 248].	Фінанси – система грошових відносин держави, за допомогою яких вона здійснює перерозподіл ВВП та національного доходу для утворення і використання грошових фондів на розширене відтворення й задоволення інших потреб суспільства.
Г. Поляк, Л. Андросова, В. Горелік [600, с. 37].	Фінанси – це ланка грошової сфери, в якій забезпечення потреб суб'єктів суспільного відтворення здійснюється шляхом акумуляції грошових коштів; фінанси – це форма одностороннього дискретного руху коштів.
А. Єпіфанов, І. Д'яконова, І. Сало [150, с. 62].	Фінанси у загальному трактуванні означають застосування різноманітних прийомів розподілу сукупного суспільного продукту на централізовані та децентралізовані фонди грошових ресурсів. Фінанси у вузькому значенні – це застосування різноманітних прийомів і методів для досягнення максимального прибутку підприємств, фірм, корпорацій або інших суб'єктів господарювання, інакше кажучи, збільшення загальної вартості капіталу, вкладеного у справу за мінімального ризику.

1	2
В. Голуб [107, с. 99].	Фінанси – це економічні відносини, які виникають у процесі розподілу і перерозподілу вартості ВВП або/та частини національного багатства на макрорівні, а також доходу або прибутку на макрорівні, у зв'язку із формуванням грошових фондів у суб'єктів господарювання або держави та використанням їх на розширене відтворення, матеріальне стимулювання працівників, задоволення соціальних та інших потреб суспільства.
А. Бабич, Л. Павлова [13, с. 40].	Фінанси виражають економічні відносини, що виникають у реальному грошовому обороті на основі накопичення грошового капіталу, пов'язані з його розподілом і перерозподілом через централізовані та децентралізовані фонди грошових коштів, з метою забезпечення розширеного відтворення у різних секторах економіки.
В. Ільчук, та І. Горшунова [176, с. 70].	Фінанси – це економічні відносини, пов'язані з формуванням, розподілом і використанням централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів для виконання функцій і завдань суб'єктів господарювання, а також будь-якої фізичної особи й суспільства загалом та забезпечення умов розширеного відтворення.
О. Непочатенко, С. Колотуха, С. Власюк, П. Боровик, В. Бечко, П. Бечко [592, с. 5].	Фінанси – це економічна категорія, що відображає сукупність економічних відносин, пов'язаних зі створенням, розподілом, перерозподілом і використанням фінансових ресурсів. Економічний зміст фінансів становлять гроші, які є матеріальною формою фінансів. Без наявності грошових агрегатів немає фінансів і фінансових відносин.
Н. Давиденко, О. Данилевська-Жугунісова [117, с. 18].	Як економічна категорія фінанси виражають сукупність історично усталених економічних відносин, пов'язаних з обміном, розподілом і перерозподілом у грошовій формі ВВП, а в певних умовах і національного багатства.

**Ретроспектива основних пріоритетів бюджетної політики України
відповідно до складових сталого людського розвитку**

Рік	Соціальні пріоритети	Економічні пріоритети	Екологічні пріоритети
1	2	3	4
2005	<p>1) забезпечення соціального спрямування бюджету, що передбачає збільшення обсягів соціальних видатків та їхньої питомої ваги у загальних видатках бюджету порівняно з 2004 р.;</p> <p>2) виділення видатків на освіту, охорону здоров'я, культуру і науку у розмірах, визначених відповідним законодавством;</p> <p>3) забезпечення соціальних гарантій, соціального захисту населення та безоплатної медичної допомоги;</p> <p>4) розвиток соціальної інфраструктури села</p>	<p>1) забезпечення зростання рівня доходів громадян випереджувальними темпами порівняно з інфляцією, яке дало б можливість підвищити платоспроможний попит населення;</p> <p>2) підтримка розвитку сільського господарства</p>	—
2006	—	<p>1) досягнення макроекономічної стабільності, зокрема за рахунок зниження рівня інфляції порівняно з прогнозним її рівнем на 2005 р. та стабілізації валютного курсу; забезпечення зростання рівня доходів громадян випереджувальними темпами порівняно з інфляцією, яке дало б можливість підвищити платоспроможний попит населення;</p> <p>2) створення сприятливих умов для розвитку вітчизняного виробника, підприємницької діяльності та інвестиційного клімату, в тому числі шляхом удосконалення спрощеної системи оподаткування суб'єктів малого підприємництва, зменшення податкового навантаження, упорядкування регуляторних та контрольних функцій державних органів, у тому числі регулювання цін на енергоносії та товари першої необхідності, а також забезпечення стабільності нормативно-правових засад у процесі діяльності суб'єктів господарювання</p>	—

1	2	3	4
2007	—	1) державна підтримка інноваційного розвитку промислового комплексу України; 2) спрямування державних капітальних вкладень на реформування житлово-комунального господарства, зокрема на удосконалення системи державного регулювання діяльності суб'єктів природних монополій на ринках житлово-комунальних послуг, створення умов для технічного переоснащення об'єктів життєзабезпечення населених пунктів	—
2011	1) стимулювання сталої соціальної розбудови держави; 2) поступове підвищення соціальних стандартів	1) створення сприятливих умов для розвитку виробництва, стимулювання сталої економічної розбудови держави	—
2012	1) забезпечення зростання рівня життя громадян та виконання заходів з подолання й запобігання бідності; 2) збереження та прискорення людського розвитку шляхом підвищення ефективності й забезпечення стабільності соціального захисту, поліпшення якості і доступності медичної допомоги та освіти	1) детінізація економіки і доходів громадян; 2) створення сприятливих умов для бізнесу шляхом зниження адміністративних бар'єрів для його розвитку, модернізації податкової системи; 3) модернізація інфраструктури та базових галузей економіки (енергетичної, вугільної, нафтогазової; сільського господарства; житлово-комунального господарства; транспортного комплексу; оборонної промисловості), а також перехід від системи надання дотацій до системи самоокупності виробництва	—
2013	1) оптимізація соціального захисту населення в результаті підвищення його рівня та адресності	1) надання державної підтримки підприємствам, що реалізують інноваційні проекти або використовують у своїй діяльності інноваційні технології, а також збільшення обсягів виробництва базових галузей економіки (зокрема, сільського господарства, вугільної промисловості, машинобудування і виробництва мінеральних добрив)	1) забезпе-чення екологічної безпеки.

Джерело: складено на основі постанов Верховної Ради України [421; 422; 423; 424; 425; 426].

Формула для обчислення індексу Рябцева

$$I_R = \sqrt{\frac{\sum (d_{1i} - d_{0i})^2}{\sum (d_{1i} + d_{0i})^2}},$$

де d_{1i} і d_{0i} – порівняльні структурні складові.

Таблиця Ж.1

Шкала оцінювання величини структурних зрушень за індексом Рябцева

Інтервал значень	Характеристика рівня структурних змін
0,000–0,030	тотожність структур
0,031–0,070	дуже низький рівень відмінностей у структурах
0,071–0,150	низький рівень відмінностей у структурах
0,151–0,300	суттєвий рівень відмінностей у структурах
0,301–0,500	значний рівень відмінностей у структурах
0,501–0,700	дуже значний рівень різниці у структурах
0,701–0,900	протилежність структур
0,901 і більше	повна протилежність структур

Видатки бюджету на охорону здоров'я в Україні, млрд грн

Роки	Видатки Державного бюджету України	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки місцевих бюджетів	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки Зведеного бюджету України
2001	1,3	20,00%	5,2	80,00%	6,5
2002	1,6	21,33%	5,9	78,67%	7,5
2003	2,4	24,49%	7,4	75,51%	9,8
2004	3,4	28,10%	8,7	71,90%	12,1
2005	3,5	22,58%	12,0	77,42%	15,5
2006	4,0	20,41%	15,6	79,59%	19,6
2007	6,3	23,60%	20,4	76,40%	26,7
2008	7,4	22,02%	26,2	77,98%	33,6
2009	7,5	20,55%	29,0	79,45%	36,5
2010	8,8	19,64%	36,0	80,36%	44,8
2011	10,2	19,58%	41,9	80,42%	52,1
2012	11,4	19,49%	47,1	80,51%	58,5
2013	12,9	20,94%	48,7	79,06%	61,6
2014	10,6	18,53%	46,6	81,47%	57,2
2015	11,5	16,17%	59,6	83,83%	71,1

Таблиця К.2

Видатки бюджету на освіту в Україні, млрд грн

Роки	Видатки Державного бюджету України	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки місцевих бюджетів	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки Зведеного бюджету України
2001	3,9	39,39%	6,0	60,61%	9,9
2002	5,0	40,65%	7,3	59,35%	12,3
2003	5,7	38,26%	9,2	61,74%	14,9
2004	7,2	39,34%	11,1	60,66%	18,3
2005	9,9	36,94%	16,9	63,06%	26,8
2006	12,1	35,80%	21,7	64,20%	33,8
2007	15,2	34,23%	29,2	65,77%	44,4
2008	21,6	35,41%	39,4	64,59%	61
2009	23,9	35,78%	42,8	64,07%	66,8
2010	28,8	36,09%	51,0	63,91%	79,8
2011	10,2	14,74%	59,0	85,26%	69,2
2012	11,4	13,78%	71,3	86,22%	82,7
2013	12,9	14,74%	74,6	85,26%	87,5
2014	28,7	28,67%	71,4	71,33%	100,1
2015	30,2	26,44%	84,0	73,56%	114,2

**Видатки бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення
в Україні, млрд грн**

Роки	Видатки Державного бюджету України	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки місцевих бюджетів	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки Зведеного бюджету України
2001	6,6	56,90%	5,0	43,10%	11,6
2002	7,3	57,94%	5,3	42,06%	12,6
2003	6,8	52,71%	6,1	47,29%	12,9
2004	12,3	63,08%	7,2	36,92%	19,5
2005	31,7	79,05%	8,4	20,95%	40,1
2006	30,4	73,08%	11,2	26,92%	41,6
2007	29,3	60,16%	19,4	39,84%	48,7
2008	30,8	58,00%	22,3	42,00%	53,1
2009	51,5	65,36%	27,3	34,64%	78,8
2010	69,3	66,32%	35,2	33,68%	104,5
2011	63,5	73,24%	23,2	26,76%	86,7
2012	75,3	60,05%	50,1	39,95%	125,4
2013	88,5	61,03%	56,5	38,97%	145,0
2014	80,6	58,41%	57,4	41,59%	138,0
2015	103,7	58,82%	72,6	41,18%	176,3

Таблиця К.4

**Видатки бюджету на охорону навколишнього природного середовища
в Україні, млрд грн**

Роки	Видатки Державного бюджету України	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки місцевих бюджетів	Частка у видатках Зведеного бюджету України, %	Видатки Зведеного бюджету України
2001	0,5	71,43%	0,2	28,57%	0,7
2002	0,5	83,33%	0,1	16,67%	0,6
2003	0,7	77,78%	0,2	22,22%	0,9
2004	0,9	75,00%	0,3	25,00%	1,2
2005	1,0	76,92%	0,3	23,08%	1,3
2006	1,3	81,25%	0,3	18,75%	1,6
2007	1,8	81,82%	0,4	18,18%	2,2
2008	2,3	82,14%	0,5	17,86%	2,8
2009	1,8	72,00%	0,7	28,00%	2,5
2010	2,3	79,31%	0,6	20,69%	2,9
2011	3,0	76,92%	0,9	23,08%	3,9
2012	4,1	77,36%	1,2	22,64%	5,3
2013	4,6	82,14%	1,0	17,86%	5,6
2014	2,6	74,29%	0,9	25,71%	3,5
2015	4,0	72,73%	1,5	27,27%	5,5

Джерело: складено за даними Державної казначейської служби України [164].

**Наукові підходи до розуміння сутності, ролі та значення охорони
здоров'я**

Характеристика підходу	Автор
Охорона здоров'я – це сукупність установ, закладів, організацій і підприємств, що здійснюють виробництво, розподіл, збереження та організацію споживання медичних послуг і товарів медичного призначення, в тому числі підтримання санітарно-епідеміологічної безпеки, надання суміжних лікувально-оздоровчих послуг, зокрема в галузі санаторно-курортного оздоровлення, фізкультури тощо, забезпечуючи задоволення відповідних потреб населення, збереження та відновлення суспільного здоров'я.	Е. Ковжарова [211, с. 5].
Система охорони здоров'я є ієрархічно організованою, може бути структурована за інституційною, організаційною, галузевою, інфраструктурною, просторовою, функціональною і ресурсною ознаками; її динамічний розвиток має забезпечувати відтворення потенціалу здоров'я населення; ефективність функціонування оцінюється через збереження і відновлення суспільного здоров'я.	Л. Оппельд [353, с. 15].
Охорона здоров'я – це сукупність правил політико-правового, фінансово-економічного, соціально-культурного, науково-організаційного, медичного, протиепідеміологічного і санітарно-гігієнічного характеру, спрямованих на збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я людини, підтримку її тривалого активного життя та надання їй медичної допомоги.	П. Лівак [263, с. 14].
Охорона здоров'я – це система взаємовідносин, що складаються між державою, закладами охорони здоров'я, громадянами, суспільними інститутами тощо і спрямовані на досягнення найвищих можливих показників здоров'я населення шляхом розробки та реалізації відповідних політичних рішень з визнанням пріоритетності перетворень на місцевому рівні.	І. Жалінська [156, с. 6].
Охорона здоров'я є важливою складовою соціальної політики, засобом легітимації влади, адже там, де знижується якість життя, зростає суспільна напруга, незадоволення населення і можлива дестабілізація політичної ситуації.	В. Співак [473, с. 380].

**Узагальнення проблем фінансового забезпечення системи охорони
здоров'я України**

Характеристика проблеми	Дослідники
1	2
Відсутність будь-якого зв'язку між обсягами фінансування державних закладів охорони здоров'я та результатами їхньої роботи, які полягають не в забезпеченні відповідності за екстенсивними показниками діяльності, а в реальному забезпеченні надання доступної та якісної медичної допомоги.	Д. Карамішев [184, с. 188].
Найбільшою мірою справедливість фінансування охорони здоров'я в Україні підривають прямі платежі населення. Громадяни власним коштом оплачують значну частину медичних послуг. Більшість населення самостійно забезпечує себе медикаментами при лікуванні не тільки в амбулаторних, а й у стаціонарних умовах. Платити за медикаменти та лікування доводиться не лише багатим, а й бідним. Наростання платності відбувається в хаотичній та неконтрольованій формі, без будь-яких чітких спроб держави пом'якшити негативні наслідки цього процесу для населення.	В. Лехан та Л. Крячкова [257, с. 58–59].
Недостатнє фінансування закладів охорони здоров'я з державного бюджету та одночасна заборона надання медичних послуг на платній основі.	Л. Фільштейн та Н. Гохголеринт [591, с. 384].
Більша частина державного фінансування спрямовується на утримання закладів, невиправдано високу забезпеченість ліжками, повільне впровадження нових менш вартісних, але більш ефективних технологій тощо.	Ю. Вороненко та Н. Гойда [88, с. 24].
Відсутність чіткого визначення як обсягів дефіциту фінансових ресурсів, так і причин їхнього неефективного використання в системі охорони здоров'я.	М. Мальований [281, с. 117].
Відсутність зв'язку між якістю надання медичних послуг і видатками бюджету на охорону здоров'я. Медичні працівники не задоволені матеріальною складовою мотивації до якісної праці.	І. Когут [212, с. 250–251].
Недостатні обсяги державного фінансування охорони здоров'я, відсутність окремих коштів у бюджетах усіх рівнів для підготовки та здійснення реформування, зволікання з введенням обов'язкового соціального медичного страхування, а також побоювання медичних працівників щодо зменшення обсягів або втрати тіньових фінансових потоків від пацієнтів.	Т. Носуліч та І. Царук [340, с. 167].
На даний час з боку держави не розроблена дієва система сприяння приватній медицині як соціально значущому сектору економіки, основою якої має бути відповідний комплекс заходів щодо пільгового оподаткування, кредитування, оплати комунальних послуг, партнерського рівноправ'я державних і приватних закладів охорони здоров'я тощо.	Г. Урсол, О. Скрипник та О. Василенко [583, с. 177].

Продовження табл. М.1

1	2
Недостатні обсяги фінансування і залучення інвесторів не дають змоги розвиватися медичним та фармацевтичним підприємствам, виготовляти нові, кращі ліки, вдосконалювати технології виробництва і знижувати собівартість якісної продукції медичного призначення, що сприяє розвитку тіньового медичного ринку в Україні.	О. Мартякова та І. Трикоз [284, с. 30].

Принципи побудови системи охорони здоров'я в Україні

Принцип	Характеристика принципу
Орієнтованість на людей	Система охорони здоров'я має враховувати потреби людей (пацієнтів, працівників); якість та безпека послуг, їхня здатність адаптуватися до вимог і викликів, які постійно змінюються, мають бути головними засадами системи охорони здоров'я; система охорони здоров'я складається з соціальних інституцій, діяльність яких базується на взаємовідносинах між різними учасниками системи, в т. ч. управлінців, постачальників і покупців послуг, дослідників тощо. Процвітання системи може бути досягнуте лише шляхом формування довіри, діалогу та взаємоповаги між цими учасниками, а ефективність роботи залежатиме від якості таких відносин.
Орієнтованість на результат	Результативність допомоги (профілактичних програм), фінансова захищеність пацієнтів, ефективність використання коштів, урахування побажань пацієнтів мають обумовлювати прийняття рішень на всіх рівнях; система має формувати атмосферу, де виконання будь-якої діяльності регулярно оцінюється за результатами та є підставою для покращення роботи; реформи, що передбачають залучення приватних надавачів послуг, мають пропонуватися тільки у тому разі, якщо вони дійсно приведуть до кращих результатів або зменшать витрати на надання послуг тієї самої якості.
Орієнтованість на втілення	Відмінна ідея є лише половиною шляху. Необхідно провести підготовчу роботу, втілити ідею у життя та здійснити ретельний моніторинг, який чітко відображає відповідальних осіб, часові межі та механізми підзвітності. Нові моделі фінансування послуг системи охорони здоров'я мають бути ефективними, зменшувати фінансові ризики, пов'язані з погіршенням стану здоров'я, та відкривати доступ до відповідних послуг.

Джерело: складено автором на основі Національної стратегії реформування охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 років [324].

Критерії, що визначають якість медичної допомоги

Критерій	Характеристика критерію
Доступність	Вільний доступ до послуг охорони здоров'я незалежно від географічних, економічних, соціальних, культурних, організаційних чи мовних перешкод.
Погодженість дій усіх ланок системи охорони здоров'я	Чіткий розподіл повноважень між закладами первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги.
Оптимальність	Медична допомога має відповідати оптимальному для конкретних умов результату.
Орієнтованість на пацієнта	Дотримання прав пацієнта, його участь у процесі прийняття рішення щодо медичної допомоги, задоволеність результатом медичної допомоги.
Безпечність лікування	Гарантування безпеки стосовно життя та здоров'я пацієнта; відсутність шкідливого впливу як на пацієнта, так і на медичний персонал.
Своєчасність надання медичної допомоги	Своєчасне надання кваліфікованої медичної допомоги відповідно до показань із використанням діагностичних процедур (за необхідності).
Рівень мінімізації лікарських помилок	Залежить від кваліфікації лікаря, використання сучасних діагностичних і лікувальних технологій.
Рівень використання інноваційних технологій у діагностиці, лікуванні та профілактиці захворювань	Врахування кількісних і якісних характеристик технічних приладів для візуалізації даних, методології отримання первинної інформації, програмних продуктів для обробки первинної інформації з подальшим застосуванням в аналітичному процесі.

Джерело: складено автором за матеріалами статті [622, с. 6–12].

**Державні видатки на охорону здоров'я в європейських країнах
у 2005 –2013 рр., у % від загальних витрат на галузь**

Назва країни	Роки								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Австрія	75,3	75,7	75,8	76,3	76,2	74,7	75,3	75,6	75,7
Бельгія	74,0	72,9	72,5	74,6	75,7	75,0	75,7	75,2	75,8
Греція	60,1	62,0	60,3	59,9	68,4	66,6	67,4	67,1	69,5
Данія	84,5	84,6	84,4	84,7	85,0	85,1	85,3	85,8	85,4
Ізраїль	59,3	61,5	59,9	60,6	61,3	61,8	60,8	59,8	59,1
Італія	77,9	78,2	78,3	78,9	78,9	78,9	77,1	77,3	78,0
Литва	67,8	69,5	73,0	72,4	72,8	70,8	69,2	65,3	66,6
Люксембург	84,9	85,1	86,7	88,5	86,6	85,9	85,3	83,5	83,7
Нідерланди	64,7	78,3	78,2	78,9	79,6	79,4	79,5	79,6	79,8
Німеччина	76,6	76,4	76,4	76,4	76,8	76,7	76,5	76,7	76,8
Норвегія	83,5	83,8	84,1	84,4	84,6	84,7	84,8	85,0	85,5
Польща	69,3	69,9	70,4	71,8	71,6	71,2	70,3	69,2	69,6
Румунія	80,8	79,8	82,2	82,0	78,9	80,3	79,2	80,3	79,7
Угорщина	70,0	69,8	67,3	67,0	65,7	64,8	65,0	63,6	63,6
Україна	59,5	60,8	61,8	57,7	55,0	56,6	55,7	55,4	54,5
Франція	78,0	77,6	77,7	77,3	77,5	77,5	77,3	77,4	77,5
Хорватія	86,0	86,1	87,0	84,9	85,7	85,7	78,6	80,1	80,0
Чехія	87,3	86,7	85,2	82,5	83,7	83,8	84,2	84,0	83,3
Швейцарія	59,5	59,1	59,1	65,2	65,5	65,2	65,4	65,8	66,0
Швеція	81,2	81,1	81,4	81,5	81,5	81,5	81,7	81,3	81,5

Джерело: складено автором за даними Світового банку [709].

Продовження дод. Р

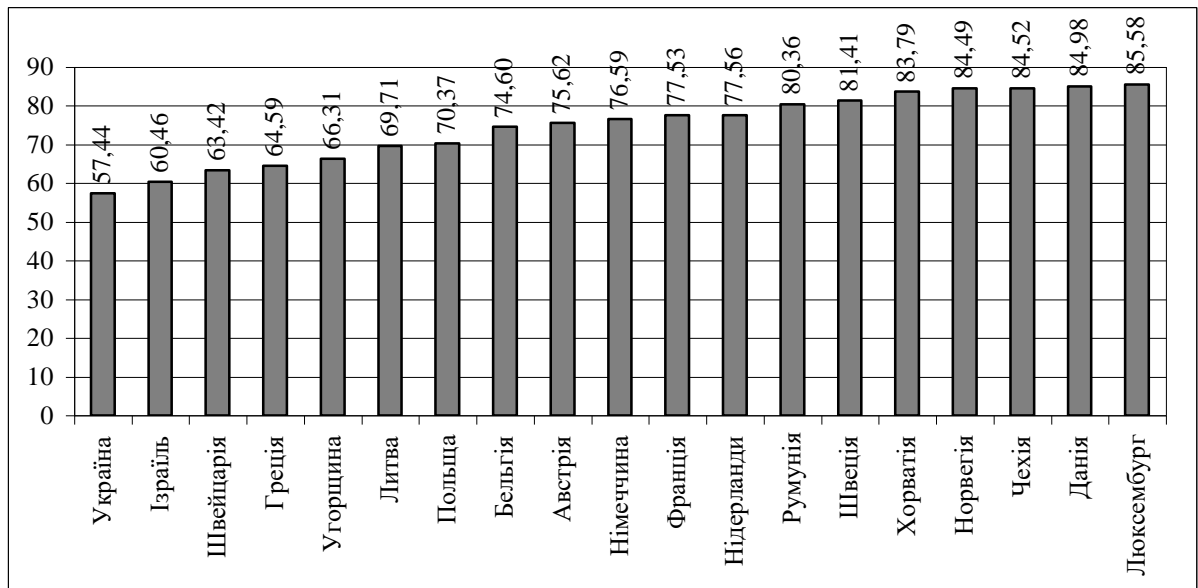

Рис. Р.1. Середній рівень державних витратів на охорону здоров'я в європейських країнах у 2005–2013 рр. (% від загальних витрат на галузь)

Джерело: побудовано автором за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я [667].

Форми залучення бізнесу до сфери охорони здоров'я

Форма	Функції бізнесу	Функції держави
Контракти на послуги, які не стосуються лікування	Прибирання, годування, прасування, охорона безпеки	Лікування пацієнтів, управління лікарнею
Контракти на лабораторні послуги	Лабораторні дослідження	Лікування пацієнтів, управління лікарнею
Контракти на спеціалізовані послуги	Спеціалізовані медичні послуги	Лікування пацієнтів, управління лікарнею
Спільна діяльність приватної та державної лікарні	Управляє приватною лікарнею в межах державної лікарні	Лікування пацієнтів державної лікарні, спільне з бізнесом користування обладнанням, персоналом, спільний розподіл витрат
Лізингові угоди	Управляє державною лікарнею, надає медичні послуги, підтримує інфраструктуру	Сплачує приватній стороні за надані послуги, здійснює моніторинг діяльності
Приватне фінансування, будівництво та зворотний лізинг	Будує, фінансує новий об'єкт, володіє ним, передає у лізинг державній стороні	Управляє лікарнею, сплачує бізнесу лізингові платежі
Приватне фінансування, будівництво та управління державною лікарнею	Будує, фінансує нову державну лікарню, управляє нею, надає всі послуги.	Щорічно сплачує бізнесу визначену у контракті суму

Джерело: автореферат дисертації М. Лугової [266, с. 17].

**Основні принципи, що застосовуються до всіх типів державної
фінансової підтримки європейських неурядових організацій**

Назва принципу	Характеристика принципу
Незалежність	Неурядові організації залишаються незалежними й автономними, навіть якщо отримують державну підтримку.
Прозорість	Процес зрозумілий і відкритий, необхідна інформація доступна для зацікавлених сторін.
Однакове ставлення	Існування заздалегідь встановлених об'єктивних критеріїв, які гарантують, що саме найбільш успішний заявник буде відібраний на основі оцінки його заявки.
Вільна та чесна конкуренція	Вся інформація про можливості державної підтримки має широко рекламуватися і сприяти конкуренції між потенційними заявниками.
Підзвітність	Виділені кошти витрачаються відповідально, згідно з чіткими правилами звітності.
Орієнтованість на мету	Державне фінансування виділяється і використовується відповідно до потреб громадян та відповідно до політики уряду. Рекомендується залучати неурядові організації до розробки нових програм фінансування, що може допомогти державі зосередитися на пріоритетних сферах і досягти кращих результатів.
Пропорційність	Загальний процес, у тому числі процедура подачі заявок, вимоги до звітності та контролю, має бути співмірним зі сумою виділених коштів.

Джерело: складено автором на основі звіту Проекту TACSO [692].

Наукові підходи до розуміння сутності, ролі та значення освіти

Характеристика підходу	Автор
Освіта є важливою складовою національного багатства; як сукупність компетенцій, вона стає ефективним виробничим ресурсом, який, на відміну від застарілої матеріально-технічної бази, має здатність постійно оновлюватися, вдосконалюватися й забезпечувати сталий розвиток суспільства.	В. Огнев'юк [343, с. 199].
Освіта є соціально-економічним інститутом, що має характеристики, властиві як економічному, так і соціальному інституту. Освіта є економічним інститутом, оскільки освітня установа є самостійним суб'єктом господарювання в економічних відносинах, що виступає від свого імені в господарських операціях на ринку освітніх послуг, підкоряється ринковим законам, бере участь у конкурентній боротьбі, організує свою діяльність на принципі економічно раціонального використання ресурсів. Соціальним інститутом – через те, що об'єднує групу осіб, які здійснюють спільну діяльність і виконують певний комплекс функціональних обов'язків, спрямованих на формування й розвиток як загальнодержавної, так і індивідуальної цінності у вигляді знань, професійних навичок та ін.	К. Астахова [10, с. 15].
Освіта є складним базовим соціально-економічним інститутом, в якому відбувається відтворення та розвиток особистості, адекватної певній стадії суспільного розвитку, а також реалізуються суспільні відносини щодо привласнення, виробництва та нагромадження знань.	О. Тігар [497, с. 6].
Освіта сьогодні така ж інфраструктура економіки знань, інноваційної економіки, як і трубопроводи для нинішньої економіки нафти. Необхідно вчитись управляти на рівні економіки знань, інноваційної економіки, винаходити, конкурувати. Потрібно будувати базис інноваційної культури, системи створення унікальних знань, оскільки знання – це влада і капітал для збереження народу.	Т. Боголіб [35, с. 41–42].
Освіта як інституція є стійкою формою організації суспільного життя і господарської діяльності, яка охоплює сукупність об'єктів і суб'єктів (закладів і осіб), наділених владою та матеріальними засобами для реалізації певних норм і принципів, соціальних функцій та ролей, здійснення управління й соціального контролю, в процесі яких забезпечується навчання, виховання, розвиток і соціалізація особистості з наступним оволодінням професією, спеціальністю, кваліфікацією.	А. Бронська [48, с. 11].

**Державні видатки на освіту у європейських країнах
у 2005–2012 рр., у % від загальних державних витрат**

Назва країни	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Австрія	10,3	10,5	10,5	10,6	10,7	10,9	11,0	–
Бельгія	11,4	12,2	12,3	12,7	12,0	12,2	12,0	–
Болгарія	12,0	12,0	11,1	12,6	12,7	11,2	11,1	–
Данія	15,8	15,5	15,4	14,0	15,0	15,1	15,0	–
Ізраїль	12,5	12,9	12,9	13,0	12,9	13,3	13,5	–
Італія	9,0	9,5	8,8	9,2	8,9	8,7	8,4	–
Нідерланди	12,2	11,8	11,6	11,7	11,4	11,5	11,8	11,6
Німеччина	–	9,8	10,3	10,4	10,5	10,6	11,0	–
Норвегія	16,8	16,2	16,6	16,1	15,8	15,3	15,0	–
Польща	12,2	12,6	11,3	11,5	11,1	11,1	11,1	–
Румунія	10,8	–	12,0	–	11,0	9,1	8,3	8,4
Угорщина	10,9	10,4	10,4	10,4	10,0	9,7	9,4	–
Україна	13,7	13,9	14,0	13,6	15,1	–	13,5	13,7
Франція	10,4	10,4	10,4	10,3	10,1	10,1	9,9	9,7
Хорватія	–	–	8,9	9,6	9,3	9,0	8,6	–
Чехія	9,5	10,5	9,9	9,5	9,8	9,7	10,4	–
Швейцарія	–	–	–	–	16,1	15,9	15,9	16,1
Швеція	12,8	12,8	12,9	13,1	13,2	13,3	13,2	–

Джерело: складено автором за даними Світового банку [709].

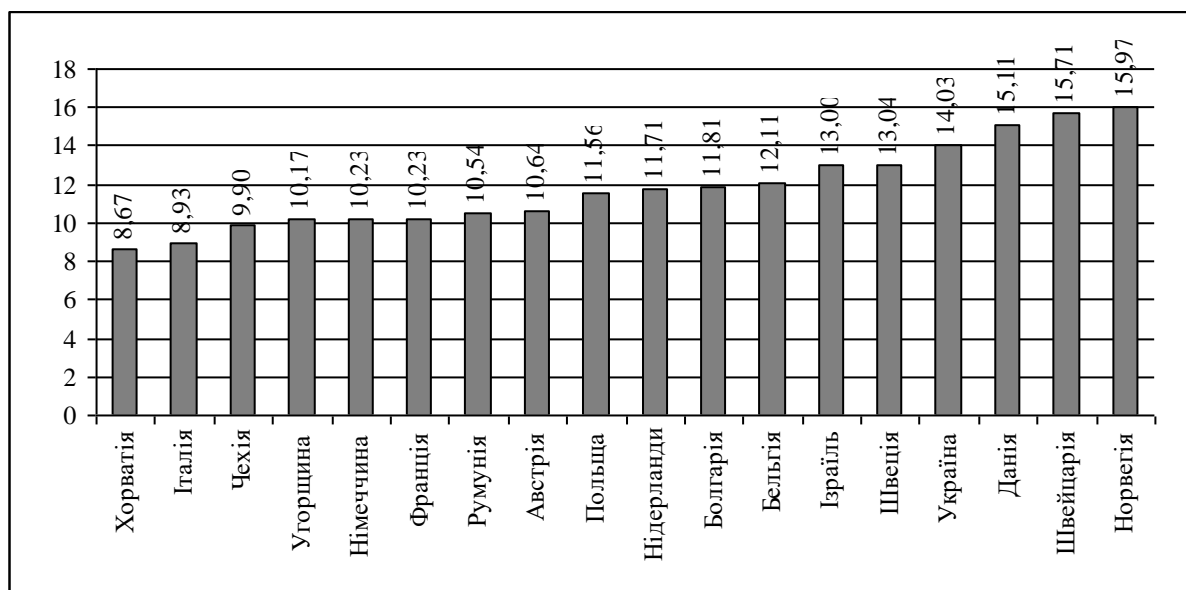

Рис. Ф.1. Середній рівень державних видатків на освіту в європейських країнах у 2005–2012 рр. (% від загальних державних витрат)

Джерело: побудовано автором за даними Світового банку [709].

**Рівні проведення експертизи тимчасової непрацездатності
та їхня характеристика**

Рівні	Характеристика рівня
1	2
Лікуючий лікар	Вирішує питання видачі листка непрацездатності; видає його у разі відвідування хворого вдома; разом із завідувачем відділення видає листок непрацездатності пацієнту на період лікування в стаціонарі; відображає у медичній карті хворого анамнез, у т. ч. страховий, та динаміку захворювання; фіксує деталі звернення хворого у разі нещасних випадків на виробництві, професійних захворювань, аварій на виробництві; формулює діагноз; забезпечує відповідну реєстрацію документів з тимчасової втрати працездатності.
Завідувач профільного відділення	Здійснює організаційно-методичне керівництво процесом експертизи тимчасової непрацездатності; консультує хворих зі складними щодо визначення працездатності захворюваннями; аналізує стан первинної інвалідності; спільно з лікуючим лікарем оформляє санаторно-курортні карти; у складних випадках направляє хворих до високоспеціалізованих закладів.
Лікарсько-консультативна комісія закладу охорони здоров'я (ЛКК)	Вивчає дані медичної облікової документації та вирішує питання тимчасової непрацездатності; контролює правильність проведеного обстеження та лікування, встановленого діагнозу, обґрунтованість видачі та продовження листка непрацездатності; ухвалює рішення щодо направлення хворих у складних випадках до високоспеціалізованих закладів.
Заступник головного лікаря з експертизи тимчасової непрацездатності або інша відповідальна особа	Забезпечує вивчення лікарями організаційно-правових особливостей проведення експертизи тимчасової непрацездатності; консультує хворих у складних випадках та вирішує питання їх подальшого лікування та працездатності; очолює ЛКК; розглядає звернення громадян щодо питань, пов'язаних із працездатністю; розглядає претензії зацікавлених організацій, страхових компаній та фондів соціального страхування.
Відповідальна особа з експертизи тимчасової непрацездатності	Вживає заходи щодо поліпшення організації та якості проведення експертизи тимчасової непрацездатності; контролює якість надання медичних послуг відповідно до встановлених стандартів; розглядає звернення громадян, направлені у різних формах до органу охорони здоров'я з питань експертизи тимчасової непрацездатності; надає організаційно-методичну допомогу заступникам головних лікарів або відповідальним особам, головам ЛКК; бере участь у засіданні колегій органів охорони здоров'я з питань експертизи тимчасової непрацездатності.

Джерело: складено автором на основі Положення про експертизу тимчасової непрацездатності [395].

**Кількість професійних захворювань у регіонах України
у 2014–2015 рр.**

№ з/п	Регіон	Кількість складених актів (2015 р.)	Кількість складених актів (2014 р.)	Збільшення (зменшення) кількості складених актів	Відсоток збільшення (зменшення) кількості складених актів
Всього по Україні		1 764	2 752	-988	-35,9
1	АР Крим	–	–	–	–
2	Вінницька область	8	5	3	60,0
3	Волинська область	84	222	-138	-62,2
4	Дніпропетровська область	714	890	-176	-19,8
5	Донецька область	227	344	-117	-34,0
6	Житомирська область	15	15	0	0,0
7	Закарпатська область	0	1	-1	-100,0
8	Запорізька область	68	69	-1	-1,4
9	Івано-Франківська область	3	0	3	100,0
10	Київська область	1	1	0	0,0
11	Кіровоградська область	78	90	-12	-13,3
12	Луганська область	19	34	-15	-44,1
13	Львівська область	372	747	-375	-50,2
14	Миколаївська область	3	10	-7	-70,0
15	Одеська область	0	1	-1	-100,0
16	Полтавська область	4	6	-2	-33,3
17	Рівненська область	6	2	4	200,0
18	Сумська область	90	193	-103	-53,4
19	Тернопільська область	0	0	0	0,0
20	Харківська область	47	90	-43	-47,8
21	Херсонська область	6	10	-4	-40,0
22	Хмельницька область	2	1	1	100,0
23	Черкаська область	3	12	-9	-75,0
24	Чернівецька область	0	1	-1	-100,0
25	Чернігівська область	3	2	1	50,0
26	м. Київ	11	6	5	83,3
27	м. Севастополь	–	–	–	–

Примітка:

зменшення

збільшення

Джерело: матеріали Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [390].

Критерій 1: розмір і структура домогосподарств

Роки	Середній розмір домогосподарства, осіб	Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %	Частка домогосподарств без дітей, %
2001	2,73	42,5	57,5
2002	2,71	41,3	58,7
2003	2,62	38,9	61,1
2004	2,62	37,2	62,8
2005	2,61	37,5	62,5
2006	2,60	37,7	62,3
2007	2,60	37,7	62,3
2008	2,60	37,8	62,2
2009	2,60	37,8	62,2
2010	2,59	37,8	62,2
2011	2,59	37,9	62,1
2012	2,58	37,9	62,1
2013	2,58	37,9	62,1
2014	2,58	38,0	62,0
2015	2,59	38,2	61,8

Таблиця Ш.2

Критерій 2: структура витрат домогосподарств

Роки	Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %	Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %	Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %
2001	61,6	29,3	9,0
2002	59,1	31,1	9,2
2003	58,6	31,9	8,7
2004	57,5	32,3	7,7
2005	56,6	31,6	6,4
2006	53,2	34,7	7,1
2007	51,4	36,0	8,5
2008	48,9	35,1	6,6
2009	50,0	34,6	7,7
2010	51,6	35,1	7,6
2011	51,3	35,5	8,0
2012	50,2	37,2	8,3
2013	50,1	36,7	8,0
2014	51,9	36,3	8,1
2015	53,1	36,5	10,2

Критерій 3: стан ринку праці

Роки	Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи	Коефіцієнт загального обороту працівників
2001	10,9	11,7	48,7
2002	9,6	10,3	51,4
2003	9,1	9,7	54,8
2004	8,6	9,2	55,9
2005	7,2	7,8	56,6
2006	6,8	7,4	58,1
2007	6,4	6,9	60,4
2008	6,4	6,9	61,1
2009	8,8	9,6	51,2
2010	8,1	8,8	53,4
2011	7,9	8,6	59,5
2012	7,5	8,1	56,7
2013	7,2	7,7	57,1
2014	9,3	9,7	53,1
2015	9,1	9,5	54,2

Критерій 4: стан та якість житлового фонду

Роки	Загальна площа, млн. м ²	Питома вага загальної площі, обладнаної водопроводом, %	Питома вага загальної площі, обладнаної гарячим водопостачанням, %
2001	1026,1	54,4	39,0
2002	1031,7	54,9	39,2
2003	1035,7	55,2	39,0
2004	1040,0	55,4	39,3
2005	1046,4	56,2	40,0
2006	1049,2	56,4	39,9
2007	1057,6	57,0	40,2
2008	1066,6	57,8	41,3
2009	1072,2	58,7	42,3
2010	1079,5	59,6	43,1
2011	1086,0	60,3	43,9
2012	1094,2	61,1	44,6
2013	1096,6	61,5	45,2
2014	966,1	60,3	46,8
2015	973,8	60,8	47,0

Критерій 5: динаміка споживчих цін у соціальній сфері

(у % до попереднього року)

Роки	Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я	Індекс споживчих цін у сфері освіти	Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури
2001	105,6	110,7	104,3
2002	103,6	107,2	102,2
2003	103,9	106,6	102,1
2004	105,3	108,1	102,8
2005	109,7	113,1	103,9
2006	106,3	117,0	103,1
2007	110,2	115,5	104,4
2008	119,0	122,1	108,4
2009	131,5	122,3	119,7
2010	107,9	113,1	104,0
2011	106,7	108,9	103,7
2012	103,7	105,1	101,5
2013	102,3	103,4	99,7
2014	116,5	103,2	110,7
2015	137,6	117,9	142,7

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики України [478].

Умовні позначення показників функцій залежності моделі оцінювання впливу соціальних видатків державного та місцевих бюджетів України на якість життя населення

Умовні позначення	Повна назва показника
СРД	Середній розмір домогосподарства, осіб
ЧДД18	Частка домогосподарств з дітьми до 18 років, %
ЧДБД	Частка домогосподарств без дітей, %
ВДПТ	Витрати домогосподарств на продовольчі товари (продукти харчування та безалкогольні напої), %
ВДНТ	Витрати домогосподарств на непродовольчі товари та послуги, %
ВДЖКПП	Витрати домогосподарств на оплату житла, комунальних продуктів та послуг, %
БО15-70	Безробітні особи віком 15–70 років (за методологією МОП), у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
БОПВ	Безробітні особи працездатного віку (за методологією МОП), тис. осіб, у % до економічно активного населення відповідної вікової групи
КЗОП	Коефіцієнт загального обороту працівників
ЗП	Загальна площа житлового фонду, млн. м ²
ПВЗВ	Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної водопроводом, %
ПВЗПГВ	Питома вага загальної площі житлового фонду, обладнаної гарячим водопостачанням, %
ІСЦОЗ	Індекс споживчих цін у сфері охорони здоров'я
ІСЦО	Індекс споживчих цін у сфері освіти
ІСЦВК	Індекс споживчих цін у сфері відпочинку та культури
ВОЗдб	Видатки Державного бюджету України на охорону здоров'я, млрд грн
ВОЗмб	Видатки місцевих бюджетів України на охорону здоров'я, млрд грн
ВОдб	Видатки Державного бюджету України на освіту, млрд грн
ВОмб	Видатки місцевих бюджетів України на освіту, млрд грн
ВСЗСЗдб	Видатки Державного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд грн
ВСЗСЗмб	Видатки місцевих бюджетів України на соціальний захист і соціальне забезпечення, млрд грн
ВОНПСдб	Видатки Державного бюджету України на охорону навколишнього природного середовища, млрд грн
ВОНПСмб	Видатки місцевих бюджетів на охорону навколишнього природного середовища, млрд грн

Порівняння результатів (середньої зміни приросту/ зменшення цільових показників) оптимістичних сценаріїв для кожної групи результуючих показників

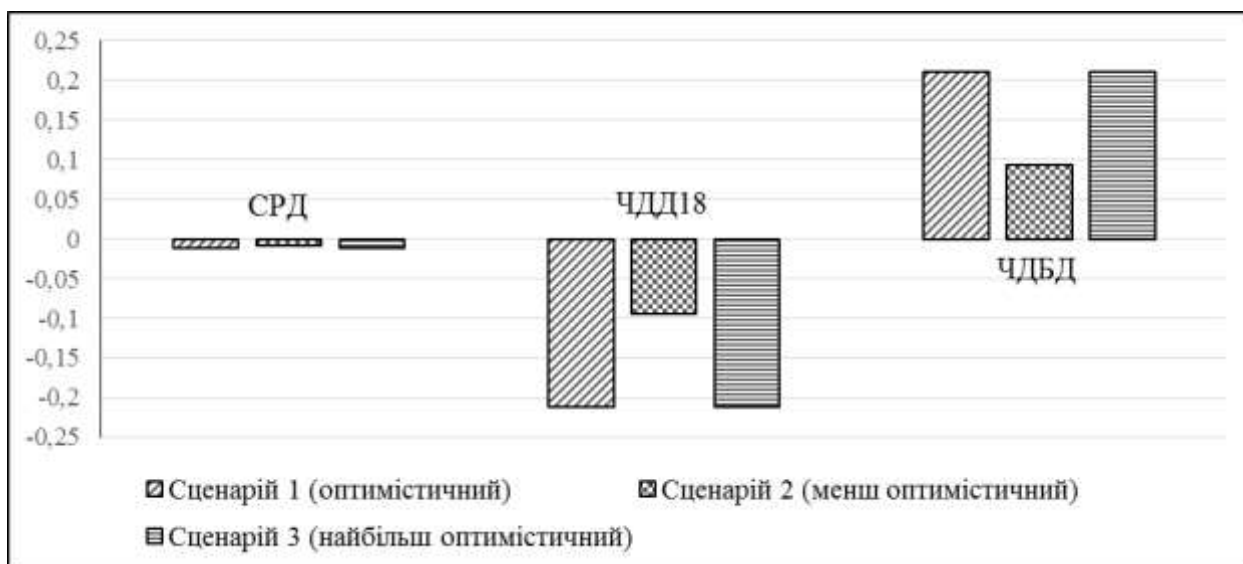

Рис. Ю.1. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації оптимістичних сценаріїв для критерію 1 (розмір і структура домогосподарств)

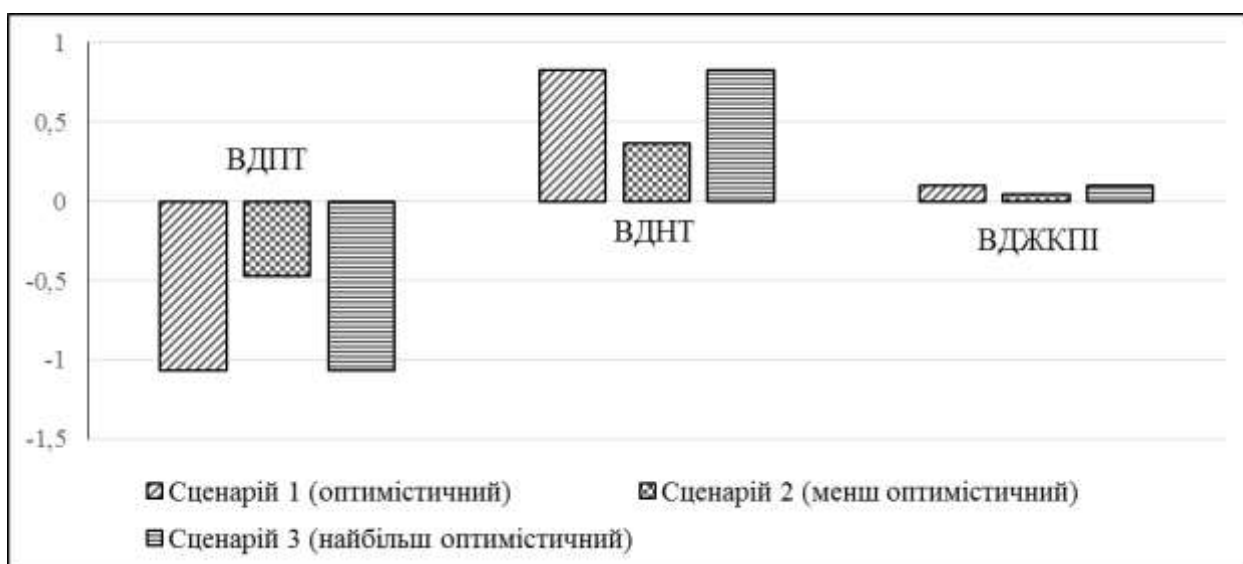

Рис. Ю.2. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації оптимістичних сценаріїв для критерію 2 (структура витрат домогосподарств)

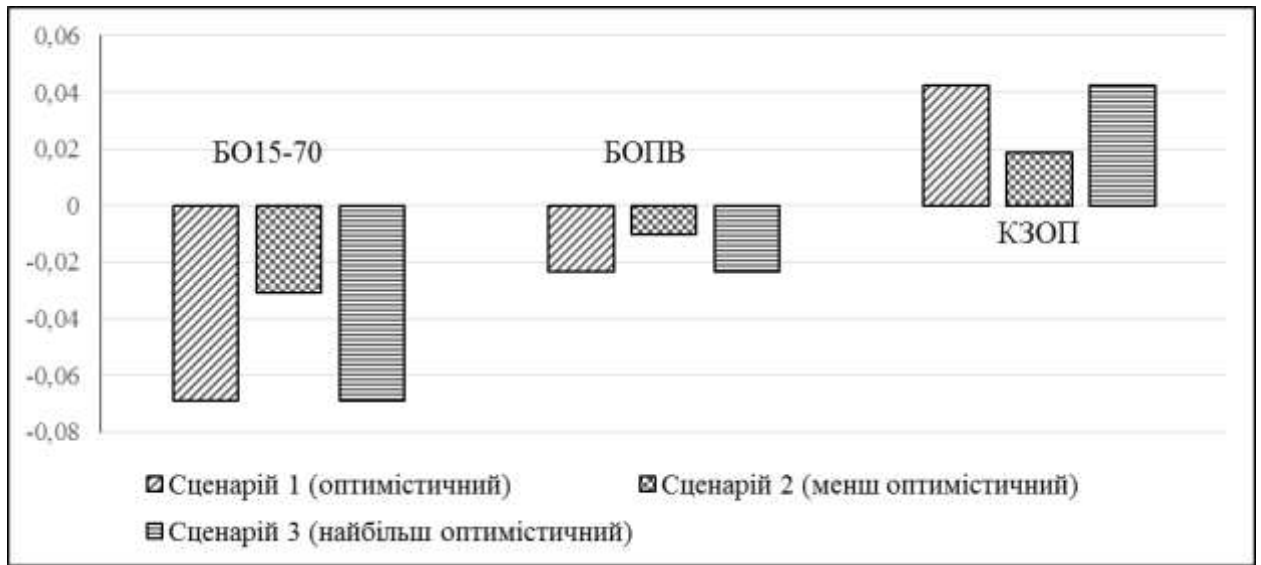

Рис. Ю.3. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації оптимістичних сценаріїв для критерію 3 (стан ринку праці)

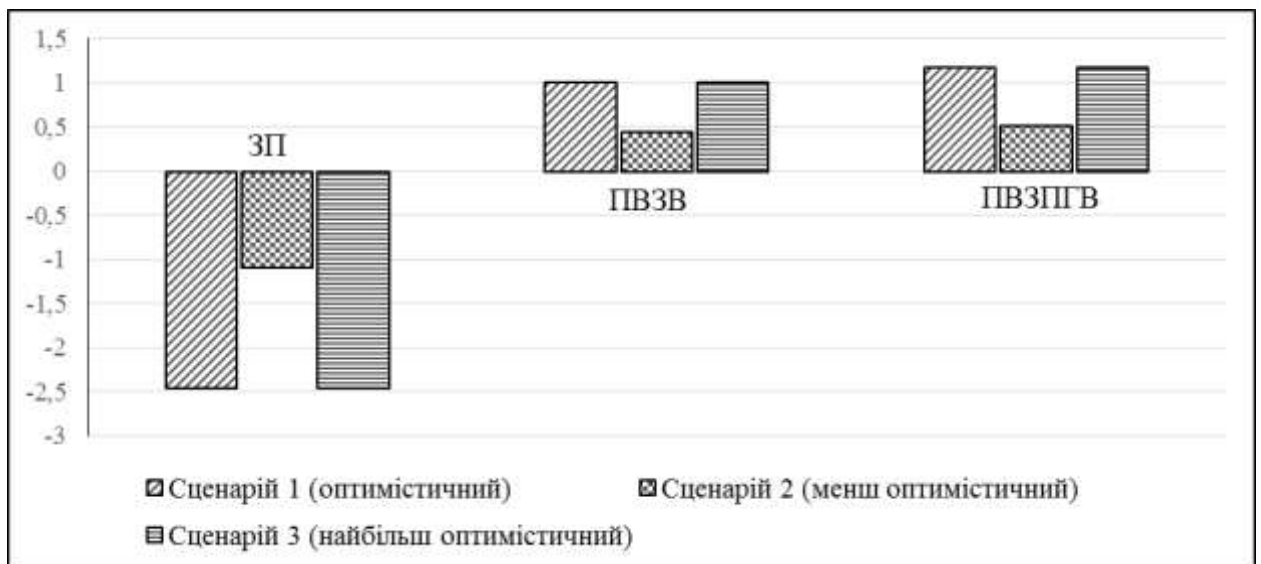

Рис. Ю.4. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації оптимістичних сценаріїв для критерію 4 (стан та якість житлового фонду)

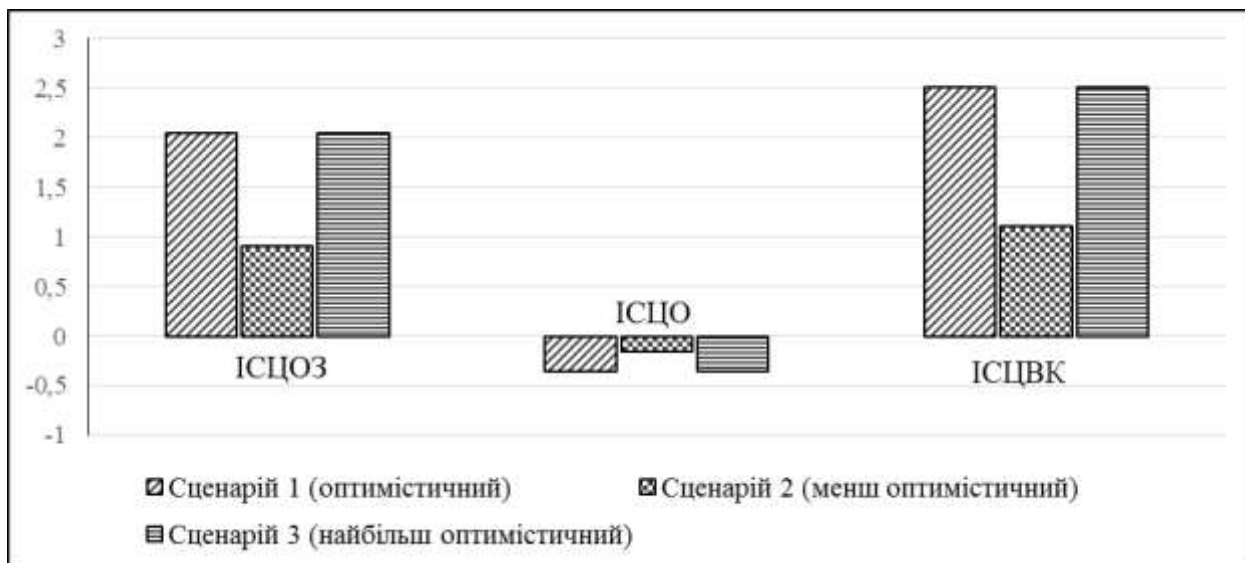

Рис. Ю.5. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації оптимістичних сценаріїв для критерію 5 (динаміка споживчих цін у соціальній сфері)

Порівняння результатів (середньої зміни приросту/зменшення цільових показників) песимістичних сценаріїв для кожної групи результуючих показників

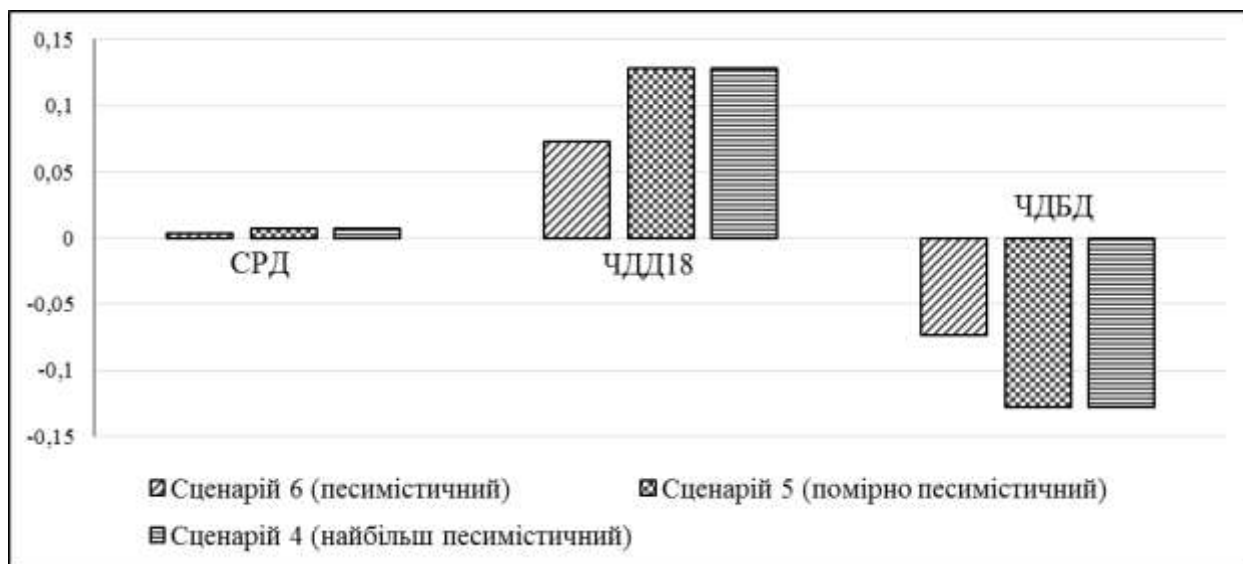

Рис. Я.1. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації песимістичних сценаріїв для критерію 1 (розмір і структура домогосподарств)

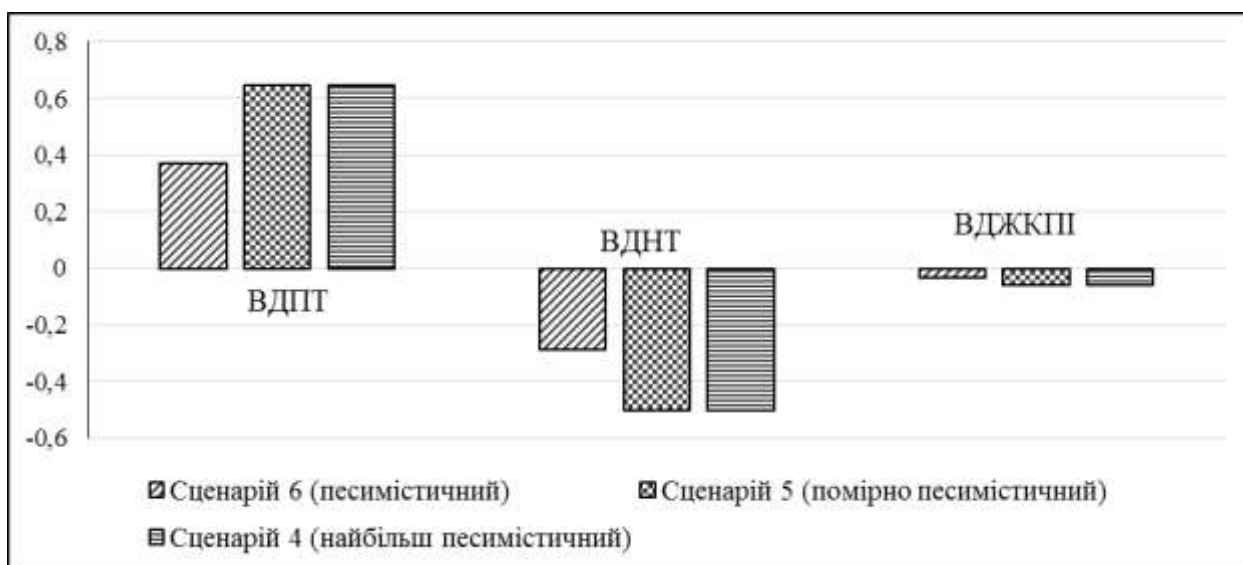

Рис. Я.2. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації песимістичних сценаріїв для критерію 2 (структура витрат домогосподарств)

Продовження дод. Я

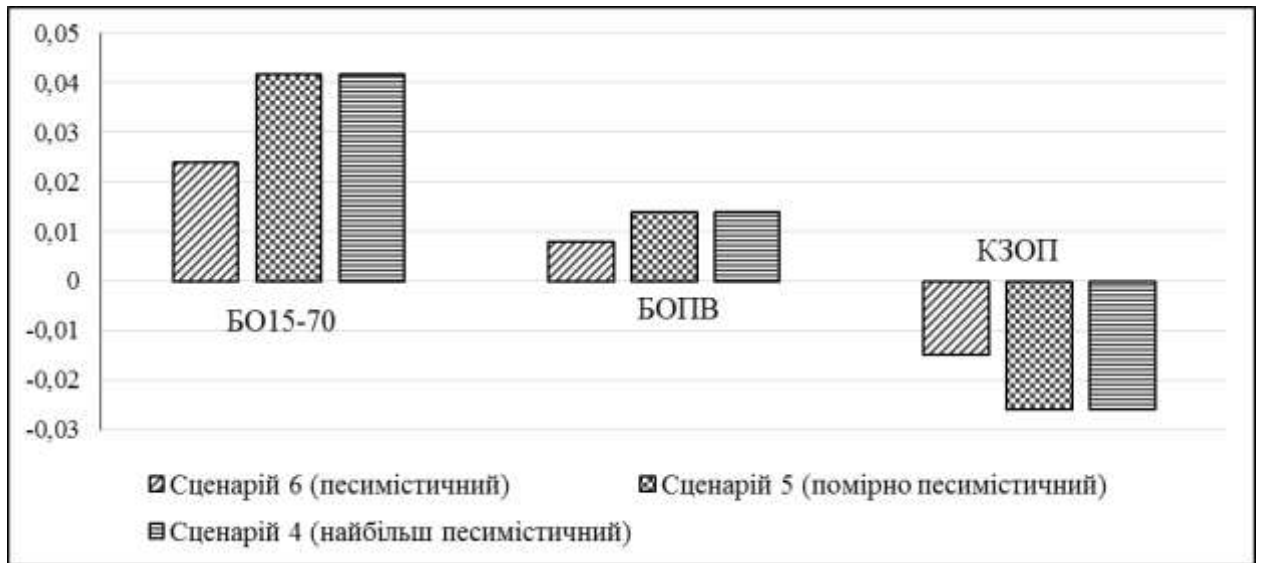

Рис. Я.3. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації песимістичних сценаріїв для критерію 3 (стан ринку праці)

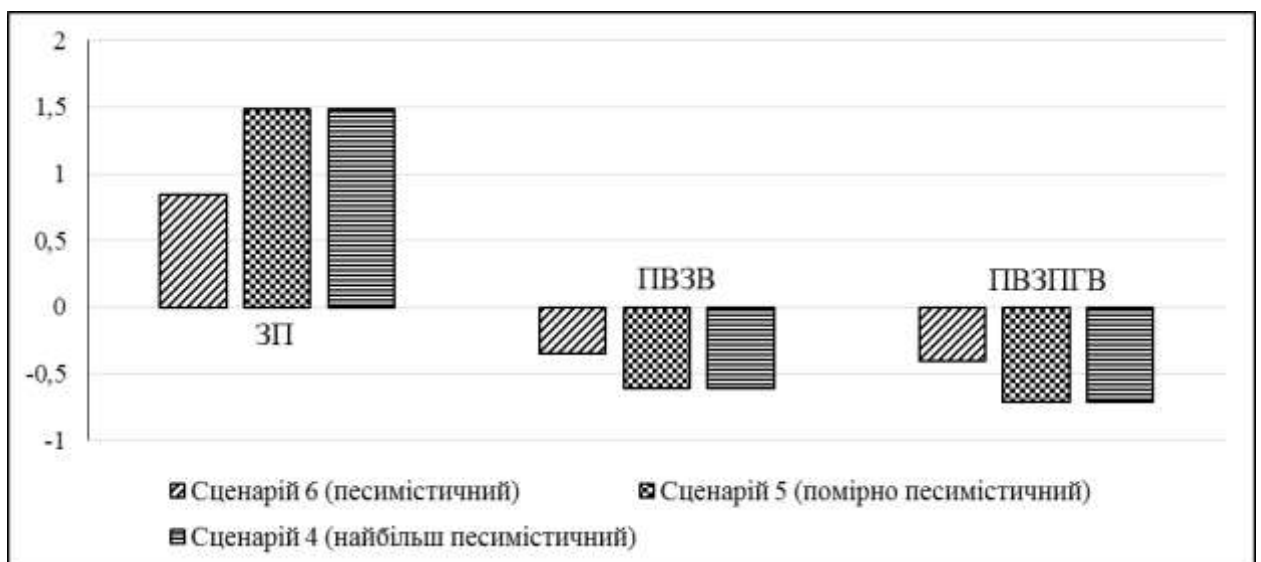

Рис. Я.4. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації песимістичних сценаріїв для критерію 4 (стан та якість житлового фонду)

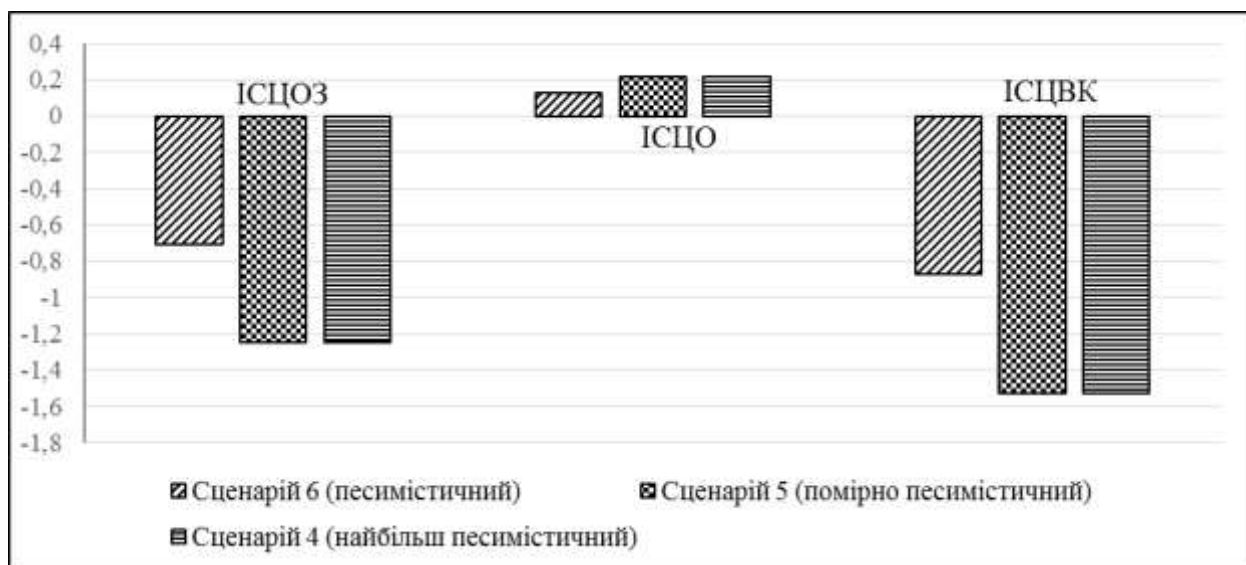

Рис. Я.5. Прогнозовані результати середньої зміни цільових показників за умови реалізації песимістичних сценаріїв для критерію 5 (динаміка споживчих цін у соціальній сфері)

**Динаміка середньомісячної заробітної плати по регіонах України
у 2001–2014 рр.**

(у розрахунку на одного штатного працівника, грн)

Назва території	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Україна	376	462	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265
Україна (без урахування АР Крим і м. Севастополя)	2250	2648	3041	3282	3480	4195
АР Крим	358	433	543	730	952	1220	1609	1707	1991	2295	2654	2850
Вінницька	265	334	435	597	793	1028	1404	1511	1782	2074	2432	2651	2810	3396
Волинська	253	319	412	591	773	1013	1380	1427	1692	1994	2339	2580	2721	3291
Дніпропетровська	438	526	667	913	1139	1455	1876	1963	2369	2790	3138	3336	3641	4366
Донецька	452	550	712	962	1202	1535	2015	2116	2549	3063	3496	3755	3858	4980
Житомирська	268	334	434	602	793	1033	1404	1493	1785	2071	2369	2561	2763	3271
Закарпатська	295	379	479	665	868	1091	1453	1562	1846	2069	2351	2553	2744	3381
Запорізька	445	541	671	860	1091	1394	1812	1843	2187	2607	2927	3142	3432	4200
Івано-Франківська	318	402	510	718	923	1180	1543	1627	1927	2213	2539	2679	2875	3402
Київська	378	470	592	811	1058	1362	1852	1987	2295	2761	3157	3351	3489	4153
Кіровоградська	282	353	455	624	819	1054	1428	1537	1815	2114	2428	2608	2789	3282
Луганська	393	474	596	805	1022	1323	1769	1873	2271	2742	3090	3337	3377	3427
Львівська	339	419	523	713	923	1183	1570	1667	1941	2244	2578	2789	2961	3646
Миколаївська	398	470	565	744	955	1202	1621	1806	2122	2448	2822	3094	3344	3984
Одеська	379	454	566	768	966	1226	1633	1787	2046	2387	2700	2947	3129	3897
Полтавська	354	437	560	758	961	1243	1661	1733	2102	2481	2850	2988	3179	3783
Рівненська	312	390	506	685	888	1133	1523	1614	1960	2211	2575	2844	3033	3573
Сумська	307	379	473	663	857	1098	1472	1593	1866	2177	2503	2702	2877	3449
Тернопільська	237	304	388	553	727	943	1313	1412	1659	1871	2185	2359	2527	2994
Харківська	370	455	569	759	974	1251	1679	1804	2060	2407	2753	2975	3143	3697
Херсонська	289	356	451	625	800	1017	1375	1482	1733	1970	2269	2464	2617	3123
Хмельницька	258	323	419	584	792	1045	1429	1521	1786	2075	2425	2641	2878	3371
Черкаська	276	350	465	642	846	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682	2829	3360
Чернівецька	271	344	441	621	819	1051	1402	1523	1772	1985	2329	2484	2578	3050
Чернігівська	277	342	438	602	790	1016	1370	1465	1711	1974	2308	2504	2690	3295
м. Київ	643	761	967	1314	1729	2300	3074	3161	3431	4012	4607	5007	5376	6732
м. Севастополь	391	486	594	803	1005	1302	1726	1882	2167	2476	2891	3114

Джерело: матеріали Державної служби статистики України [478].